

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1967

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1967. LXXI. évfolyam 2. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
 Király István
 Klaniczay Tibor
 Németh G. Béla
 Somogyi Sándor
 Sőtér István
 Szauder József
 Tolnai Gábor
 Varga József

SZERKESZTIK

Klaniczay Tibor
 Németh G. Béla
 felelős szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG

Komlövöszki Tibor
 titkár
 V. Kovács Sándor
 Rigó László
 Tarnai Andor

Budapest XI., Ménesi út 11—13.

Wéber Antal: A szentimentális stílusirány elméleti és történeti kérdéseiről 125
 E. Nagy Sándor: A korszerű Gárdonyi-kép problémái 140
 Diószegi András: A szecesszióról 151

Kiseb közlemények

Kulcsár Péter: A cserhalmi ütközet László legendájában. 162. — Szabó Flóris: A hóráskönyvek hatása kódexirodalmunkra. 163. — Dümmerth Dezső: Kazinczy köre és az 1811/1812. évi országgyűlés. 167. — V. Kovács Sándor: Jókai és Aurbacher. 174. — Mihaiescu György Konstantin: Ady Endre kapcsolatai az erdélyi román színházmozgalommal. 176. — Losonci Miklós: Török Gyula írói és képzőművészi tevékenysége Kolozsvárott. 178.

Vita

Julow Viktor: Talányos Csokonai — tragikus Csokonai 181

Adattár

Benda Kálmán: Istvánffy Miklós levele 1605-ből. 187. — Vízkelety András: Magyar diákok Comeniusnál 1667-ben. 190. — Jóna Iván: Két Katona-dokumentum. 193. — Holl Béla: Arany János Népdalának ismeretlen kéziratáról. 194. — Kunszery Gyula: „A Tűz fiai”. 196. — József Farkas: Adalék az Alkotó Művészek és Tudományos Kutatók Szövetsége tevékenységéhez. 206.

Szemle

Magyar Irodalmi Lexikon (Hankiss Elemér, Stoll Béla, Lukácsy Sándor, Vargha Kálmán) 208
 Sőtér István: Tisztuló tükrök (Ferenczi László) 223
 Martinkó András: A prózairó Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése (Szilágyi Ferenc) 227
 Sinkó Ervin: Csokonai életműve (Julow Viktor) 230
 Bori Imre: Radnóti Miklós költészete (Baróti Dezső) 234
 Herepei János cikkek (Tarnóc Márton) 238
 Miért szép? (Margócsy József) 240

*

Magyar kódexek a XI—XVI. században. — Barta István: A fiatal Kossuth. — Juhász Géza: Papp Dániel. — Szabó Dezső: Életeim. — Kosztolányi Dezső: Mostoha és egyéb kiadatlan művek. — Poszler György: Szerb Antal pályakezdése. — Nagy Péter: Rosta. — Hevesi Sándor: Az előadás, a színjátszás, a rendezés művészete. — Karinthy Frigyes: Miniaturák. (Klaniczay Tibor, Kovács Magda, Nagy Miklós, Bessenyei György, Kiss Ferenc, H. Lukács Borbála, Wéber Antal, Rigó László, Molnár Frigyes) 242

Krónika

Sinkó Ervin (1898—1967) (Szauder József) 251.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság szegedi vándor-gyűlése (K. T.) 251. — Az Iparművészeti Múzeum „Magyar reneszánsz könyvkötő műhelyek” című kiállítása (Soltész Zoltánné). 254. — Intézeti hírek (1967. január 1— március 31.) 255.

Duna vizén...

Duna vizén lefele' isz a ladik

A ladik,
Köla murvika és, ^{göngyösi} ^{csipolya} és
Hallatik;
„Juhaj! vizik a pira almat, barackot:
Juhaj! Kérbé a rendörrel megajjort.”

Pira almat eladják a budapesti

Diacs,
Aból csifrókodik kérbé a pira arca

„Konyasromy:
„Juhaj! de szerik küls er a fejható!”
Magyar er alut akasmeny: „Köcsö”.”

kérbé horema hágnal óra, föli van ^{foli van}
Ott jassa a kölvé egy cserkény, véres kérd

A Jovan:
„Juhaj! pira vata, de csak férgen alma vata,
Arany, címes vata, de akér csak r-ra vata:
„Le a víne ualpa vata.”

Duna vizén lefele' isz a ladik,

A ladik,
Köla hegyhajji, szitok-akok, dávorra
Hallatik:
„Juhaj! Kösz márt Aleximáx, Knyazeváx,
Engem, Kvizilák, többes ugyan lóhse lúttj.”

(1877. aug. 28.)

WÉBER ANTAL

A SZENTIMENTÁLIS STÍLUSIRÁNY ELMÉLETI ÉS TÖRTÉNETI KÉRDÉSEIRŐL

Az utóbbi esztendőkből több tanulmány jelent meg az irodalmi stílusok kérdéseiről elméleti tárgyú s nevezetesen a magyar szentimentalizmus köréből való egyaránt. Ezeknek a munkálatoknak a nyomán alkalmasnak mutatkozik az idő néhány következtetés levonására. Annyi nyilvánvaló, hogy irodalomtudományunk számára nem lehet kielégítő az irodalmi fejlődés fő tendenciáinak akár a legátfogóbb stílus kategóriák szerinti elemzése; a művészet és társadalom alapvető összefüggéseinek módszertani primátusa aligha vitatható. Ez az elsőség azonban (történelmileg érthető okokból) irodalomtörténetírásunkban sokszor kizárólagossággá változott. A művészet specifikus sajátosságain alapuló vizsgálódás számos esetben nemcsak arra való, hogy az említett egyoldalúságot megszüntesse, hanem arra is, hogy a művészet és társadalom között szövődő közvetett kapcsolatok felderítésével, a forma tartományán túl, fontos tartalmi mozzanatokot is helyesen, a mondandót, hatást, funkciót és minőséget egységként mérlegelve magyarázzon. Mindez elvi és történeti jellegű kérdések közelebbi szemügyre vételét teszi szükségessé. Az előmunkálatok alkalmoszerűsége, a viták kísérleti stádiuma egyaránt magyarázza, hogy e tanulmány is töprengés és vázlat, s inkább egy álláspont keresése, mintsem kikristályosodott vélemény.

Általános érdekű problémák

Az irodalmi irányzatoknak szinte egyetlen közös sajátosságuk az, hogy határaik nem jelölhetők ki pontosan. Létrejöttükben a nemzeti irodalmak és a világirodalom tradíciói, a társadalmi és a kulturális tényezők, az egyedi körülmények s általánosabb jellegű törvényszerűségek olyan bonyolult kölcsönhatások szövevényében munkálnak közre, hogy ritkán sikerülhet keletkezésüket és elmúlásukat valamilyen ponthoz (eseményhez, személyhez, műhöz) rögzíteni. Egy irodalmi irány ugyanis, ha mégoly tudatosan alkotnak is reprezentáns képviselői, nem különülhet el a korban ható egyéb áramlatoktól, ellenkezőleg — ezeket folytatva vagy tagadva, megtartva vagy átalakítva bontakozhat csak ki. S így nem pusztán az összes előzményektől eltérő sajátosságaival magyarázható, hanem úgy is jellemezhető, hogy mit, mikor milyen arányban, mennyit és milyen célból vesz át az irodalmi kifejezés más területeiről, s azokat a maga karakterének megfelelően miképp alkalmazza. A különböző irodalmi vagy művészeti irányzatok egyes elemei többnyire már a kibontakozást jóval megelőzően felbukkannak, s bizonyos stílussajátóságok még olyankor is hatnak, sokszor megtévesztően markáns formában, amikor az irányzat már rég betöltötte szerepét, elhalt vagy feloldódott, vagy egyszerűen ellaposodott, s az irányzatból konvenció, divat, modor, sőt modorosság lett. A valóban termékenyítő hatású stílusirányok igazi eredményei, megtisztulva a kortól sugallt eszmék s a művészi kifejezés, a stílus mulandó külsőségeitől, tovább élnek, immár nem önállóan, rendszerbe foglalhatóan, hanem az irodalmi fejlődés szerves részeként.

Az első kérdés, amivel a szentimentalizmust jellemezve szembe kell néznünk, a terminológiával kapcsolatos. Mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy a szentimentalizmus nem tartozik az alapvető művészeti stílusok közé (mint aminő a barokk, a klasszicizmus vagy a romantika), hanem úgynevezett stílusiránynak fogható fel, amely átmeneti jelenségként a klasszicizmus és a romantika között helyezkedik el, mind virágzásának időszakát, mind pedig a fejlődésben elfoglalt szerepét tekintve. A szentimentalizmus alkotásai, a bennük kifejezett társadalmi és erkölcsi tartalmak, az érzések, a hangulatok egy sajátos társadalmi-történelmi problematikát tükröznek, amely egyébként internacionális érvényű, s így a szentimentalizmus az egész európai irodalmat áthatja, de hatóköre éppen szorosan korhoz kötött (a XVIII. század második fele) tematikájú, s az ebből fakadó stíláriis és formai megoldások viszonylag korlátozott lehetőségei miatt szűkebb, mint a művészeti stílusoké. A szentimentalizmus kifejezetten irodalmi irányzat, ami azt jelenti, hogy bár éppen a többi áramlatokkal való törvényszerű érintkezés és kölcsönhatás eredményeképpen (klasszicizmus, rokokó, romantika, biedermeier, sőt bizonyos realista tendenciák) más művészeti ágak is ábrázolnak olyan jelenségeket, amelyek a szentimentális művek témáira, felfogására, stílusára jellemzőek — mégsem lehet elképzelni szentimentális festészetet vagy szobrászatot, különös módon még zenét sem, a szentimentális építészet pedig még ötletnek is groteszk. Így tehát a szentimentalizmus a művészetek vonatkozásában nem egyetemes érvényű stílus kategória, hanem egy sajátos és jelentős irodalmi irányzat, amelynek segítségével kiváló írók és költők rést ütöttek a klasszicizmus szigorú szabályainak falán s az emberi érzelemlilág addig rejtett mélységeinek feltárásával, a leplezetlen szubjektivitás társadalmi célzatú felhasználásával a romantika számára nyitottak utat. Ez a képlet persze már a végső leegyszerűsítés, az irányzat valóságos funkciója, fejlődési vonala, árnyalatai és ellentmondásai számos érdekes és tanulságos problémát rejtegetnek.

A köztudatban a szentimentalizmusról meglehetősen egyöntetű kép alakult ki. Általában érzelmes, szomorú történetekre gondol az olvasó, végtelen hosszúságú, panaszos hangú vallomásokra, kesergésekre, könnyekre s végezetül a hős vagy hősnő öngyilkosság, kibírhatatlan bánat vagy titkon emészto betegség következtében történő halálára. A szentimentalizmus e kétségtelenül jellemző sajátosságai (akár más módon a romantika esetében) egy olyanfajta sablonos elképzelést tettek általánossá, amelyben az irány formai tulajdonságai éppen hangsúlyozottságukból, sőt eltúlzottságukból eredően a stílusparódia — sokszor igen találó — igazságaival hatnak. Az imént rajzolt kép keletkezéséhez persze nemcsak az átlagos szintű, az irányzatot már távolinak és idegennek érző modern irodalmi köztudat járult hozzá, hanem bizonyos értékbeli, sőt fogalmi tisztázatlanság is. A szentimentalizmust ugyanis nem csak és főként nem kizárólagosan nagy képviselői (Richardson, Rousseau, a fiatal Goethe) műveiből ismerték meg az olvasók, sőt hazánkban éppenséggel az irányzat utóéletébe sorolható másodrendű, a szentimentalizmus formai kellekeit inkább hatáskeltés céljából alkalmazó, többnyire német munkák voltak népszerűek, a Werther-utánzatok hatása nagyobb volt a Wertherénél. A fogalmi tisztázatlanság jórészt abból eredt, hogy az irodalomtörténetírás az irányzatot többnyire nem a társadalmi és morális problematika, hanem a stílus oldaláról közelítette meg. Ennek következtében az érzelmesség (angol szóval sentimentalism) ismérve összeolvadt az érzékenységgel (francia szóval sensibilité), s így aztán a legkülönbözőbb idillek, falusi és városi életképek, bús hangulatú didaktikus erkölcsnemesítő történetek, melyeknek nagy része még a klasszicizált pásztori rekvizitumok, a rokokó vagy a későbarokk galantéria, sőt egyenest a népszórakoztató könyvek irodalomalatti világában gyökerezik, hangulati és stílus-egyezések formális ismérvei alapján a szentimentalizmus valóságos eredményeivel közös nevezőre kerültek. Nem csodálható ezután, hogy a szentimentalizmus az irodalmi tudatban az érzelmes modorosságok valóságos gyűjtőmedencéjévé vált. Pedig minden irodalmi vagy művészeti irányzat rangot, értelmet szerepet az ad, ha új és társadalmilag fontos eszméket, gondolatokat s ezekhez illő, ezekből fakadó, adekvát formai

megoldásokat nyújt, ha a maga eszközeivel a valóság eddig még fel nem tárt területeit deríti fel.

A szentimentalizmus sokkal változatosabb, gazdagabb irányzat annál, amit az ösztönös természetű összbenyomás, amelyben a kifinomult, ernyedtté mélabú hangulati elemek dominálnak, láttatni enged. Immár közkeletű az a megállapítás, melynek értelmében a szentimentális irodalmi irány bázisa a polgárság, s voltaképpen az egész áramlat egyfajta érzelmi lázadás a feudalizmus megmerevedett intézményei és erkölcsi ellen.¹ E lázadás ténye, mint a szentimentális irodalmi alkotások megrírásának mozgató rugója, aligha tagadható. Intenzitása, hőfoka, erkölcsi-politikai telítettsége azonban a különböző nemzeti társadalmi adottságoknak megfelelően elég nagyfokú árnyalati eltéréseket mutat. Az angol szentimentalizmus például, amely jóval a polgári forradalom utáni időszakban bontakozik ki (egyébként sajátos módon először Európában), inkább az arisztokratikus-feudális maradványok ellen indít támadást a szolid polgári morál nevében, míg Franciaországban az érzelmi felszabadulás művészi ábrázolása szinte természetesen itatódik át demokratikus tartalmakkal s abba az ideológiai folyamatba torkollik (Rousseau munkáiban), amely a polgári forradalmat készíti elő. De nemcsak tartalmilag, hanem műfajilag, stílusban is széles a skála. Az angol szentimentalizmusban ugyanis az érzelmesség mögött nem nehéz egy objektívabb művészi szemléletet felfedezni, amelytől a realiztikus környezetrajz és emberábrázolás, sőt később (Sterne) az irónia sem idegen, míg Rousseau híres regényét, az *Új Héloise*-t egy sokkal elemibb erejű szubjektivitás és líraiság hatja át, nem is szólva a *Werther* egészen sajátos, nyomasztó társadalmi és morális gondok atmoszférájában fogant problematikájáról. Nagyon gondosan kell tehát a különböző társadalmi körülményeket, gondolati és stílusproblémákat mérlegelni, hogy reális képet alkothassunk azokról a rétegekről, amelyekből ez a korántsem egyszerű s távolról sem néhány kényelmes sablonba behelyezhető irodalmi jelenség összetevődik.

A legfontosabb tulajdonságok egyike, amely az áramlatot jellemzi, a formai anti-tradicionális. Más szóval: a szentimentalizmus nem annyira forma- és szabályépítő irány, mint inkább kötöttségeket megszüntető, az új tartalmaknak szabadabb áramlást biztosító törekvések elősegítője az irodalomban. S bár e közben a korban jelenlévő és hatékony művészi eszközöket használja, mégsem alakul zárt rendszerré, s ezért a szentimentális iránynak nincsen ars poeticája, az irányzat oly egységesnek ható eszme- és formakincsét nem a művészeti tudatosság teremti meg, hanem a szentimentális alkotások problematikájának gondolati, morális és hangulati rokonsága. Vagyis a feudális erkölcsökkel és intézményekkel kapcsolatos, az érzelmi- és magánélet területére szorítókozó, lényegében defenzív s éppen ezért többnyire tragikus következményekbe torkoló állásfoglalás. Paradox módon a szentimentalizmus éppen azáltal tágitotta a művészi kifejezés hatósugarát, hogy egy adott történelmi korszakban rendkívül leszűkítette az irodalmi tematikát, s így ami elveszett az ábrázolás szélességéből, fokozott intenzitással jelent meg az emberi világ eddig elrejtett, eltitkolt szférájában: az érzelmek mélyeinek ábrázolásában. Az önkifejezésnek az a szinte gátlástalan tobzódása, a hangulati elemeknek, a legbensőbb érzelmeknek már-már önkínzásszámba menő részletes ecsetelése tulajdonképpen az individuum mindenoldalú, teljes ábrázolásának követelményét fogadtatta el az irodalmi köztudattal, s a folyamathoz hozzá tartozott a társadalmi konfliktus jellegéből s az érzelmi reagálás intenzitásából fakadó túlzás és egyoldalúság. A spontaneitás művészi fikciója s a mindennapi élet egyszerű tényeiből fakadó érzelmi megrázkodtatások hű és részletes rajza, az eddigi konvencióktól eltérő vallomás-keretben, természetszerűen azzal a következménnyel járt, hogy a szentimentalizmus reprezentatív megjelenési formája a legkötetlenebb műfaj, az elbeszélő próza: a regény.

¹ LUKÁCS GYÖRGY: Goethe és kora. 1946. c. kötetében határozza meg a szentimentalizmus lényeges sajátosságait.

Sok szó esik a szentimentalizmus kapcsán a szubjektivitás túltengéséről. Elterjedt az a nézet is, hogy ez az irány valamiféle ellenhatás a racionalizmus ész-kultuszával szemben (ugyanilyen felfogás létezik a racionalizmus és a romantika vonatkozásában). Mármost szükséges annak leszögezése, hogy — éppen ez irányzat legkiemelkedőbb alkotásait szem előtt tartva — az érzelmek bensőséges *ábrázolásának* művészi igénye nem tévesztendő össze valami ösztönös, észellenes, szubjektivista írói állásponttal. A vallomásszerűséget mint írói eszközt nem szabad összekeverni a személyes líra műfaji ismérveivel. A szentimentalizmus jelentős prózai alkotásaiban a leglíraibb színezetű, legleplezetlenebb önvallomásnak is epikai funkciója van. Az érzelmi kultusz közkeletű felfogásának az is ellentmond, hogy ilyen vagy olyan mértékben, a szentimentalizmus felfelé ívelő szakaszában az alkotások meghatározó tartalma visszavezethető a felvilágosodás eszmevilágára, melynek szigorúan érveken alapuló társadalmi és politikai programját e könnyeztető, érzelmes regények szerzői magukénak vallják. A felvilágosodással szembeforduló, a magánélet körébe visszahúzódó, az érzelmességet esztétikai hatáskeltő eszközként, öncélúan alkalmazó késői szentimentalizmusnak nincsen sem különösebb történeti, sem esztétikai értéke. A francia forradalom és a napóleoni háborúk utáni érzelmi és morális válságjelenségek „mal du siècle” tematikája már nem a szentimentalizmus, hanem a romantika nyelvén szólal meg.² Tehát a szentimentális próza lírai vonásait és hangulatait nem az író személyiségének kivételéseként kell elemeznünk, hanem a tárgy felől szükséges megközelítenünk, megengedve persze azt, hogy éppen a tematika sajátosságából következően a lírai véna is bővebben buzoghat, anélkül azonban, hogy az epika ennek révén saját ellentétébe, a lírába csapna át. Az „érzelmesség” ugyanis nem a művészetben keletkezett, s onnan ragadt rá az olvasókra, hanem a kor egyik társadalmi okokból eredeztethető tünete volt; elsősorban a polgárság mentalitásában, amely az irodalmat táplálta, s amelyre az irodalom ilyen módon reagált. Az öngyilkosjelöltek nem azért oltották ki életüket a *Werther* elolvasása után, mert az a halál gondolatát és vágyát hintette el bennük, hanem amiatt olvasták e regényt, mert benne saját életérzésükre, konfliktusaikra, bánataikra ismertek.

A szentimentalizmus műfajai

A vallomás-regények fiktív kereteiben, a hitelesség látszatára való-rendkívül gondos ügyelésben nem nehéz objektív ábrázoló szándékot észrevenni. Egyébként az én-regény személyes elbeszélő jellege hozzátartozik a modern regény kifejlődésének korai szakaszához. Csak míg például a pikareszk regény (s az ebből kibontakozó típusok) a valóság újonnan felfedezett s a művészet számára meghódítandó szelete a kalandosság, cselekményesség régiója s a társadalmon kívüli (s így az irodalmi témák közé be nem fogadott) rétegek élete, addig az érzelmes regény elsősorban a polgárság problémáit tükrözi vissza, a külső cselekményesség helyett az erkölcsi és érzelmi történetet rajzolva. A leplezetlen önvallomás igénye, éppen a tárgy legmesszemenőbb hitelesítése érdekében, közös műfaji sajátossága ennek a két egyébként annyira eltérő benyomást keltő regénytípusnak. A témák közötti különbségek persze elhatározó jelentőségűek formai, elbeszéléstechnikai szempontból is. A benső, érzelmi szférákban játszó cselekmény feloldja a mozgalmas, de a külvilág tényeihez erősen tapadó, tárgyilagos hangú stílust, a vallomásszerűséget pedig immár nem a kötetlen elbeszélés (mondhatnók elbeszélés) természetessége adja, hanem szabályos keretekbe rendeződik. S mi sem kézenfekvőbb ebből a célból, mint a személyes, intim közlendők műfaja: a napló és a levél. Nem véletlenül neveztük műfajnak ezeket, hiszen a napló (különösen visszaemlékező önéletírás, memoár vagy akár confessio formájában is) régi, kipróbált, sőt kifinomult tradíciókkal

² Az irodalmi irányokat magatartás-típus kivetítődésének fogja fel, s így a szentimentalizmust egyszerűen a romantika részének tartja ERNST FISCHER. (A romantika lényege. Bp. 1964).

rendelkezik, arról pedig beszélni is felesleges, hogy a levélkultúra (s benne az irodalmias, művészi eszközök használata) milyen magas fokot ért el a XVIII. századig. Persze a napló és levél erőteljesen stilizálódik az/érzelmes regényben, s a témák jellegéhez idomulva átalakul, telítődik tájfestő részletekkel, cselekményt mozgó epizódokkal, szinte egy-egy novelává kerekedik ki, s nagyobb összefüggésben a napló- vagy levélszerű egységek (néha ezeknek egy-egy csoportja) azt a funkciót töltik be, mint a klasszikus regények fejezetei.

Bonyolultabb a kérdés a líra esetében. Ennek több oka is van: Elsőként lehetne említeni azt a körülményt, hogy az említett szubjektivitás, vallomás-igény, amely oly sajátos arculatot kölcsönöz a szentimentális prózának, a lírának ősrégi és jellegéből, természetéből, fakadó tulajdonsága. Ebből következően a váltás, a határ, amely ezt az irányt elválasztja az abban az időben hatékony irodalmi környezettől, sokkal elmosódottabb. Hangulatilag persze a rokonság megállapítható: az érzelmesség tónusa, az elmúlás gondolatainak kedvelése, a rezignánsan tragikus nézetet, tehát a morális válság összetevői felfedezhetők a lírában is, így például az úgynevezett sír-költészet (Churchyard-poetry) az angol irodalomban, ennek az életérzésnek eléggé végletes példája. De átcsap ez az elégikus hangulat a már-már romantikus jellegű tematikára is, elegendő az ossziánizmus néven ismert jelenségre utalni. Ismert más példával élve: a szentimentális líra a mi irodalmunkban is igéretes fejlődésnek indul, de ennek nyelvisztilári szövetében nem nehéz észrevenni a klasszicizmus formakincsét, sőt bizonyos rokkó elemeket sem, az érzelmesség a „graecizmusok” gyakori alkalmazásával párosul, a világfájdalom elvont antik szimbolikába öltözik, a szerelmi érzés a pásztori idillek rekvizitumai közepette nyilvánul meg. Az a német—görög szentimentalizmus, amely a lírában az új tematikát alapjában véve a klasszikus keret megőrzésével juttatja diadalra, a szentimentális líra egyik elterjedt s nálunk legismertebb válfaja. Később erről részletesebben szólunk, pillanatnyilag elegendő annak leszögezése, hogy a tradicionális elemeknek szerepe erősebb a szentimentális jellegűnek nevezhető lírában, mint a prózában, ami elsősorban a két műnem egyenlőtlen fejlődésének tényeiből, másrészt a már körvonalazott szentimentális tematika meghatározottságaiból, belső összefüggéseiből ered.

A drámáról szólván azt kell megállapítanunk, hogy az ellentétek éles összecsapása, az indulati emelkedettség, az elszánt küzdelem, melyek nélkül a dráma hőseinek mozgatása elképzelhetetlen, idegen a szentimentális stílustól, legalábbis azon formájától, ahogy ez a köztudatban elterjedt s az irodalomtörténetben megrögződött. Ha azonban arra ügyelünk, hogy a szentimentális irányt meghatározó társadalmi tényezők, akár módosult formában is, kiterjesztik-e hatáskörüket a harmadik alapvető műnemre, akkor mégsem feledkezhetünk meg egy fontos jelenségről. A szentimentális próza ugyanis nemcsak stiláris sajátosságokkal, körülhatárolható tematikával rendelkezik, hanem bizonyos funkcióval is, mellyel az irányzat természetes lehetőségein túl is befolyásolja az irodalmi fejlődést. S ez az irányzat konkrét meghatározottságainak körén kívül érvényesülő funkció — a feudális társadalmi környezet és a polgári morál konfliktusának ábrázolására gondolunk — a drámában is jeles szerepet kap. Ha tehát ebből a szempontból a XVIII. századi polgári drámát (Diderot), Lessing *Emilia Galotti*-ját,³ vagy a fiatal Schiller művét (*Ármány és szerelem*) funkcionálisan rokonítjuk a szentimentális törekvések néhány lényeges elemével, akkor nem gondolhatunk arra, hogy merő tematikai megfontolásból az ilyen típusú műveket a szentimentális irányhoz kapcsoljuk. Kétségtelen azonban, hogy bár e művek többet és tágasabban, a szentimentális stílus és irány szűkebb lehetőségeit meghaladóan, a klasszicista drámát a polgárság szellemében profanizálva s szenvedélyek rajzában a romantikát előlegezve láttatnak és mutatnak be a valóságból — problémakör mélyén, a felvilágosodás korának társadalmi talajában gyökerezve érintkeznek.

³ „Diderot és Lessing nagyságának leglelkesebb hírverői voltak” (ti. Richardsoné).
Vö. Λυκάς Γυῶργ: i. m.

Kölcsey írja Körner Zrínyijéről szóló tanulmányában, hogy e drámában a rezignáció, tehát a sors rendelésébe való belenyugvás dominál, s így hiányozván belőle a küzdés mozzanata, valójában nem tragédia. Általában a szentimentális művek elbukó — gyakrabban elpusztuló vagy önmagát emészto — hőse a társadalmi-erkölcsi konfliktus áldozata, aki a külvilág erőivel nem tud megküzdeni, lázadása szubjektív, érzelmi-erkölcsi természetű. A szentimentális irány sajátos arculatát többek között az adja, hogy a valóságos, tényleges erőkkel, hatalmakkal szemben csak érzelmi-erkölcsi tényezők szegeződnek szembe, s így a művek cselekmény-szféréjében a küzdelem kimenetele eleve eldöntött. A társadalmi cselekvés lehetetlensége által megbéklyózott erkölcsi igazság jellegzetesen szentimentális motívum, amelyben végső elemzésben a történelmileg pusztulásra ítélt feudális társadalom kegyetlenül erőteljes hatalma s a jövőben győztes polgári rend politikai gyengeségének felismert ellentmondása tükröződik vissza. Így tehát a szentimentális művek java része visszavezethető olyan társadalmi szituációra, amelyben a polgárság a feudalizmus politikai súlyát, erkölcsi terrorját elviselhetetlenül nyomasztónak érzi, s így — társadalmi-politikai cselekvés híján — visszafojtott aspirációit az érzelmi és erkölcsi világba transzponálja. Ilyen helyzetek objektíve és szubjektíve majdnem minden nemzet történetében akadtak a XVIII. század második felében. E megszorítás, hogy „majdnem”, mindazonáltal szükséges. Hiszen éppen az érzelmesség atyja, Richardson a példa, miszerint a megpróbáltatott és ostromlott erény, a tisztességes polgári erkölcs (lásd a *Pamela* történetét) nem kevés kísértés és nehézség árán, de diadalt arathat a nagyúri gögön. Szinte kísértetiesen igazolja e regény azt a tényt, hogy Angliában a polgári forradalom már lezajlott s polgári morál és életesmény esélyei a feudális erkölccsel szemben kiegyenlítődés — kompromisszum — irányába mutatnak. Am mindig gyanús, ha a társadalmi-politikai szituáció és irodalmi alkotás ennyire pontosan egybevág. Egyáltalán: zavaró az a körülmény, hogy ha bármely oldalról közelítjük az irányzatot, s próbálkozunk bármilyen tág és rugalmas definícióval, nem jelentéktelen ellenpéldákkal lehet megingatni annak hitelét. Közrejátszik itt a terminológiai tisztázatlanság abban a vonatkozásban, hogy az idők folyamán számos ellentmondó jelenség tapadt egy-egy irányzat nevéhez, ami azután a fogalom nagymértékű tágulását s határainak elmosódását eredményezte.

Az irányzat sajátosságai, a korszakhatárok s néhány fogalom kérdése

Sok nehézség és félreértés származott a preromantika fogalmának alkalmazásából. E terminust nálunk főként Szerb Antal tette népszerűvé.⁴ Irodalomtudományunk sokáig hadakozott ellene mint szellemtörténeti kategória ellen. Holott e fogalom kétségkívül valóságos jelenségeken alapul, s ha nem vonatkoztatjuk el társadalmi-történeti meghatározottságaitól — ahogy ezt a szellemtörténet tette —, akkor jól használható. A romantikának ugyanis vannak olyan előzményei, amelyek többé-kevésbé tartalmazzák e korstílus fontos elemeit, mégpedig oly módon, hogy mind fejlődéstörténetileg, mind pedig az ábrázolás módszerei és problematikája tekintetében határozott átmenetet mutatnak a romantika irányába. S ezek az előzmények bizonyos mértékig törvényszerűen bukkannak fel, sőt felismerhető rendszer is megnyilvánul bennük. Mivel tehát megelőzik a romantikát, s fejlődéstörténetileg előkészítik azt, teljesen logikus, hogy az irodalmi-művészeti jelenségek e csoportját preromantikának nevezhetjük, lévén e kifejezés szabatos és találó. Elnevezhetnénk persze másképp is, hiszen

⁴ Szerb Antal forrása Paul Van Tieghem *Le Prérromantisme* c. műve (2 kötet. Párizs 1918, 1930). E gazdag adatanyaggal felépített munka némileg más módon tárgyalja e problémakört, mint Szerb Antal, akit koncepciója egyoldalúságra kényszerít, s a magyar irodalmi fejlődés esetében pedig kevésbé megalapozott általánosításokra sarkallja. Egyébként — tudomásom szerint — e fogalom használatával kapcsolatosan a szocialista országokban nem alakult ki egyöntetű álláspont. (I. KAREL KREJČI: *Klasszicizmus és szentimentalizmus a kelet és nyugati szlávok irodalmában*. FK 1963. 28—51.).

nem az elnevezés a fontos, de ha már így ismeri a tudomány, nincs okunk merő daczból más, talán kevésbé szerencsés szó után kutatni. A szellemtörténet preromantika-értelmezésével persze nem érthetünk egyet, de hát az értelmezés terén nemcsak a preromantika, hanem a barokk, a klasszicizmus, sőt a romantika szellemtörténeti koncepcióját is elutasítjuk. A kérdés mármost előttünk az, hogy kétségtelenül létezik a klasszicizmus és a romantika között egy sajátos átmenet, s hogy ezt a folyamatot egységes stílusiránynak fogjuk-e fel, vagy több-rétű, differenciáltabb, inkább funkciójában, mint jellegében homogén fejlődési szakasznak?

Az egyes nemzetek irodalmának a legfutólagosabb áttekintése is az utóbbi megoldást támasztja alá.⁵ A régiség, a történetiség iránti érdeklődést (Herder, Macpherson), az ezzel bizonyos mértékig összefüggő népiességét (falusi idillek, történeti és népi balladák, románcok elszaporodása a legtöbb nemzeti irodalomban), a világfájdalomról és elégikus hangulatokról tanuskodó regényeket, a polgári hősök és a városi miliő szerepének növekedését, a természet-kultusz és a természethez való újfajta viszonyt, a nemzeti nyelv és a polgárosodás összefüggéseit a kelet-európai országokban — mindezeket nehéz lenne erőszaktétel nélkül egy határozottabb irodalmi irány kereteiben összefoglalni. A preromantika gyűjtőfogalma éppen arra hivatott, hogy tematikai és műfaji-stiláris megkötöttségek körülhatárolása nélkül e szerteágazó és sok vonatkozásban különböző jelenségeket és irányzatokat, amelyek időben és funkcióban a két nagy stílus: a klasszicizmus és romantika között helyezkednek el, mint a sajátos átmenet módozatait egy kategóriában összefoglalja, elsősorban a műfaj- és stílus-történet szemszögéből. A preromantika fogalmát persze ki lehet küszöbölni, de ebből több a kár, mint a haszon. Ha ugyanis e jelenségek társadalmi-történeti alapjainak feltárásával helyettesítjük a stíluskategóriát, akkor tulajdonképpen azt cselekedjük, amit enélkül is kötelességünk megtenni, s ráadásul lemondunk a vizsgálódások egyik (stílustörténeti) aspektusáról. Követhetnénk azt a módszert is, amit Karel Krejčí, a neves cseh irodalomtörténész vázolt, hogy a szentimentalizmust úgy tekintenénk, mint a klasszicizmus kereteiben érvényesülő romantikus vonásokat, s így voltaképpen a szentimentalizmust ruháznók fel a preromantika jegyeivel és ismérveivel.⁶ Ennek viszont az lenne a következménye, hogy a szentimentalizmus elvesztené meghatározott stílusirány jellegét s feloldódna egy általánosabb, történelmileg-társadalmilag differenciált folyamatban. Az irányzat hatókörének ilyen kitérítése pedig leírását, vizsgálatát, elemzését s a szentimentalizmus szűkebb, tapasztalatilag is alátámasztható értelmezését nehezítené.

Az igazán fontos kérdések persze nem terminológiai jellegűek. Nem lebecsülhetők azonban ezek sem, mert bizonyos sémák, előítéletek, merőben elvont spekulációk hajlamosak az elemzendő alkotások rovására metodikai polémiák irányában befolyásolni a kutatást. A szentimentalizmus közelebbi meghatározása és leírása céljából mindenesetre szükséges — akár munkahipotézis formájában — néhány megállapítást megfogalmazni. Először is azt, hogy a szentimentalizmus osztálybázisa a polgárság, illetőleg a kelet-európai országokban az a társadalmi réteg, amely polgárság híján annak funkcióját betölti. Másodszor azt, hogy az a szituáció, amely a kiemelkedő jelentőségű alkotások létrejöttében közrejátszik, a feudális és polgári életeszmény konfliktusa a polgári törekvésekre hátrányos társadalmi erőviszonyok közepette. Harmadszor pedig azt, hogy az előbb vázolt szituáció következtében a tragikus kifejelet, a szubjektív hangűtés, a melankolikus színezet uralkodik a témák felfogásában.

⁵ A terminológiai kérdések vizsgálatakor nemzetközi szempontok is szerepet játszanak, s különösen a világirodalmi összefüggések taglalásakor aligha kerülhető el bizonyos formális egységtudás a kérdéses fogalmak értelmezése terén. Egészen más kérdés az irodalmi jelenségek minősítése s funkciója valamely koncepcióban. Nyilvánvaló, hogy a marxista irodalomtudomány számára a bármily átfogó értelemben vett stíluskérdések egy fejlődésvonal megrajzolására esetén végső fokon a vizsgálódás egyik — a konkrét anyagtól függően jelentős vagy kevésbé jelentős — eszközének minősülnek.

⁶ KAREL KREJČI: i. m.

E három axióma az, melyekre az irányzat leírása felépülhet, mert e sajátosságok, kisebb-nagyobb mértékben megtalálhatók az irányzat körébe sorolható alkotásokban. Az eltérések, az árnyalatok száma természetesen igen nagy, mégis szükséges szilárd pontokat keresni — legyenek azok egyébként bármily közkeletű s önmagukban véve sompás általánosítások — s a változatokat eme tájékozódási pontok segítségével mérlegelni és értelmezni. Az irányzat ugyanis nem vezethető le a szakirodalom egyre bonyolultabb és ellentmondásosabb klaszszicizmus, illetőleg romantika-koncepcióiból, melyeknek függvényeként az átmenet kategóriája is könnyen válhat nemcsak ellentmondásos, hanem egymást megsemmisítő állítások gyűjteményévé.

Irodalomtörténetírásunk egyre nagyobb figyelmet szentel az irodalmi irányzatok kérdésének. Méltán, mert a tartalmi és formai sajátosságok meghatározott összefüggéseiben, karakterisztikus egységében rejlik az a specifikum, melynek megragadásával nemcsak az esztétikai érték állapítható meg, hanem az a világkép is lerajzolható, amely által a művészet (irodalom) a társadalmi tudatba beleilleszkedik. Így léphet az egyes művek vagy akár egész életművek egyenkénti vizsgálata s a valóság, a társadalom egyes tényeivel való (egyébként elengedhetetlen) szembesítés helyébe az általánosításnak az az igénye, mely a művészetben nemcsak az egyes műveknek a társadalmi-politikai jelenségekkel párhuzamosan futó sorozatát látja, hanem azokat a mélyebb és bonyolultabb összefüggéseket is, amelyek nemcsak közvetlenül az irodalom és társadalom vonatkozásában, hanem közvetve az irodalmi-művészeti jelenségek relative független világában szövdődnek. Az esztétikai érték fogalma ugyanis mindenféle irodalomtörténeti vizsgálódás legkritikusabb pontja. Az ugyanis hamarosan kiderült, hogy az egyes alkotások szoros értelemben vett eszmeisége önmagában véve nem mérítheti ki egy adott mű elemzésének követelményeit. Az eszmeiség általános ismérveinek kiegészítése a „tehetség” meghatározatlan, szubjektív és elmosódott fogalmának hangoztatásával nem kielégítő, hiszen e megoldás kapcsán a következő változatok képzelhetők el: tisztességes, jó szándékú mondanivaló (esztétikailag hatástalan az író tehetsége híján), ugyanez kisebb vagy nagyobb tehetséggel megvalósítva (közepes, jó, kiváló munkák), retrográd mondanivaló tehetség nélkül (megegyezik az első változattal), ugyanez tehetséggel (ellentmondásos, de értékes művek; szorgos kutatás az esetleg mégis csak felfedezhető progresszív elemek után, amelyek e rejtélyt megmagyarázzák). Nyilvánvaló, hogy a társadalmi fejlődés problémáival történő mechanikus összemérés nem vezethet célhoz, ha az nem jár együtt mindazon törvényszerűségek szemeltartásával, amelyek a társadalom és művészet *sajátos* viszonyából erednek. S éppen a szentimentalizmus vizsgálata szolgálhat jó példával ennek bizonyításához.

A szentimentalizmus ugyanis, jellegzetes témakörét tekintve, s az ábrázolt valóság mélységét és szélességét szemlélve, sokkal szűkebbnek tetszik, mint a klasszicista irodalom problémaköre.⁷ Ez az irodalmi irányzat tehát, szaknyelven szólva, nem lép fel az extenzív ábrázolás igényével. Értéke és hatása elsősorban jellegzetes aspektusából eredeztethető, mégpedig a társadalmi viszonyoktól korlátozott egyéniség önkifejezésének folyamatából. A lírai műfajoknak ez a többé-kevésbé állandó tulajdonsága akkor, a XVIII. században, válik döntő irodalmi tényezővé. Az egyéniség szerepének ez a hirtelen előtérbe nyomulása összefügg a polgárság és a kapitalista tulajdonviszonyok valóságos és potenciális előretörésével, az egyénnek a társadalomban elfoglalt újfajta helyzetével. Az egész irányzat voltaképpen egyetlen nagy konfliktus különböző megnyilvánulásaira épül: a nemzeti társadalmakként váltakozó mértékű feudális viszonyokkal vagy maradványokkal való összeütközésre, a polgárság aspirációinak az egyéniség jogaiban koncentrálódó vetületére. A szentimentális irány

⁷ RENÉ WELLEK: A „klasszicizmus” — terminus és fogalom — az irodalomtörténetben. Helikon 1965. 328—345. (Az eredeti tanulmány megjelenik az „Aspects of the Eighteenth Century” c. kötetben, Baltimore), E tanulmány imponáló apparátusával voltaképpen azt bizonyítja, hogy egészen a legutóbbi időkig e ma már alapvetőnek tartott fogalom a legkülönbözőbb módon értelmezhető változatokban szerepel, s felbukkanása is viszonylag késői.

hatalatlan újdonságát, aktualitását, mondhatnók modernségét az adja, hogy mögötte a társadalmi realitás jelentős energiái feszülnek. Talán túlzásnak tetszik, hogy e javarészt melan-
kolikus művekkel kapcsolatban jelentős energiákról szólnunk, s mégis ez az igazság. Hiszen az érzelmesség, mely itt megnyilvánul, legalábbis az irányzat jelentős alkotásaiban, egyáltalán nem az erváltság tünete, hanem a külső társadalmi nyomásból származó introvertáltság terméke. Az egyéniség, bár jobbra az egyoldalú szenvedélyek formájában, a hatalmas nyomás alatt kristályosodik. A befelé fordított figyelem eredményeképpen egy igen erőteljes én-tudat keletkezik: a szubjektum mint az elemzés és ábrázolás tárgya. Ez persze a maga tiszta formájában nem jelentkezik a fejlődés kezdetén, de gyökerei már akkor kitapinthatók. Hogy az irányzatban rejlő lehetőségek hogyan törnek maguknak utat, jórészt még öntudatlanul, az egész európai szentimentalizmustól némileg eltérő formában, azt Richardson művei is illusztrálják.⁸

A *Pamela* szerzője ugyanis korántsem a felvilágosodás eszméiből meríti gondolatait. A *Pamela* világhírű írója szándéka szerint erkölcsnemesítő történeteket ír, elfogult puritánus bigottsága keveredik a leglaposabb, szószátyár prédikációkkal, egyszóval olyanfajta jámbor erények érdekes dicsőítésével, amelyek néhány évtizeddel később a gúnyolódás legkedvesebb tárgyai közé tartoznak. (A realista Fielding már a derék Samuel Richardson népszerűségének virágzása idején is remek paródia-témát fedez fel a regényben.) Mi az mégis, ami az európai szentimentalizmus atyjává avatja az elnyújtott regények e minden bizonnyal rendkívül egyoldalú gondolkodású szerzőjét? A polgári morálnak az a következetes hirdetése, amelynek korlátoltságaiban egyébként maga az író is osztozik.

Richardson regényeiben a nagypolgár és a kispolgár a gazdasági hatalmon túlmenően a társadalmi-erkölcsi presztízserért küzd. Amint látható, itt már maga a konfliktus is lényegében (s nemcsak formájában) elsősorban erkölcsi természetű, ezért kevésbé mély, s esztétikailag is kevésbé megragadó, mint a kontinens szentimentális irodalmában. A példaadás ereje azonban így is érvényesült, s akik Richardson műveit Európában forgatták, az elmékedések betűtengeréből is ki tudták emelni azoknak tendenciáját, határozott erkölcsi célzatát.

Az irányzat lényegéből következik, hogy az egyéniség szerepének ez a nagymértékű fokozódása, amely a szentimentalizmus alkotásaiban annyira szembetűnő, számos fontos következménnyel jár. Emile Faguet híres munkájának megjelenése óta (1890), aki a francia XVIII. század jelentősebb íróegyeniségeitől értekezik, irodalomtörténeti közhely az a megállapítás, hogy a felvilágosodás irodalma lényegében véve először az emberi és iránti bizalmat, majd az érzelmek erejébe vetett hitet fejezi ki, s végül e két felismerés magasabb szinten egybeforr. E régi tudományos tétel nyomán beszélünk a felvilágosodás racionalista és szentimentális ágáról. (Szükséges megjegyezni, hogy Faguet egyéb megállapításai, amelyeket átszö egyfajta tradicionális francia nacionalizmus, végképp elavultak.) Az a világkép egészül ki az egyéniségben működő spontán erők rajzával, amely aggály és tétovázás nélkül tette bírálat tárgyává a feudális társadalom szinte valamennyi fontosabb jelenségét, s így fokozta a racionalista társadalombírálat erejét, növeli hitelét, s az irodalmi ábrázolást a szellemes tételszerűség régióiból emberközelségbe hozza. Az az elszánt szenvedélyesség és kíméletlenség, amely porére vetköztette gúnyolja és támadja az elmúlt idők bálványait, a rousseau-i érzelmességben sem tűnik el, hanem átalakul, s a vallomások nyíltságában, a kitarulkozó önfeledtségében s az indulatokat fékező konvenciók és normák merész félresöpprésében nyilvánul meg. Határozottan lehet állítani, hogy az érzelmek világának ez az irodalmi birtokba vétele, az individuum jogainak, szerepének művészi felismertetése nem egyszerűen a polgári individualizmus tükröződése, hanem ezzel együtt és egyidejűleg a jellemábrázolás új fejezete a világ-irodalom történetében. Megdőntése ez a klasszikus „örök emberi” elvének, ahol is az állandó

⁸ KOCZTUR GIZELLA: A magyar szentimentalizmus európai háttéréről. ItK 1964. 417–423.

nagy emberi szenvedélyek az egyéni sorsokban szinte példázatként öltének testet, mint az örök törvényekre visszavezethető variációk. A szentimentális író a megismételhetetlen egyéniség helyhez, időhöz, körülményekhez kötött valóságából indul ki s ezt szembeesíti a külső világban érvényesülő törvényekkel, szokásokkal, erkölcsökkel. Új a mérce is: az egyéniség szabad kibontakozását elősegítő vagy gátló körülmények fölött az ítéletet nem a vizsgálódó elme, hanem azok szenvedő alánya, az ember, az irodalmi hős mondja ki, életének, sorsának a legapróbb részletekig feltárt tanulságával. Eltűnt tehát az a távolság, mely a művészt hőseitől (még a lírai műfajokban is) elválasztotta, s az új nézőpont segítségével egy ismeretlen világ jelent meg: a szubjektummal kapcsolatos tömeges emberi tapasztalat emelkedett irodalmi rangra, s így ejtette elragadtatásba a saját, vagy rokonérzelemre bukkanó s ezeket már régen bevallani, kimondani vágyó olvasókat. Az érzelmesség járványszerű terjedése, divatja, ma már némileg nevetségesnek tetsző túlzásaival együtt, minden bizonnyal összefügg e mozzanattal.

Megváltozik a viszony az ember és környezet között is. A természeti és tárgyi világ a szentimentalizmus alkotásaiban többé nem egyszerűen a cselekmény megértéséhez szolgáló háttér, nem is pusztán dekoratív elem. A kapcsolat sokkal bensőségebbé válik, a külvilág az érzelmek és hangulatok részesévé lesz, s állandó összetevőként épül bele, mint az egyik legjellemzőbb sajátosság, a szentimentális stílusba. Az érzések és hangulatok kifejezésének két gyakori módjával találkozunk. Az egyik az, amikor a táj és környezet hangulati összbenyomásában magára ölti az ábrázolandó lelkiállapot tónusát, tehát a szomorú tépelődés érzését egy borús vagy zordon táj festi alá. Nem kevésbé gyakori az ellentét, kontraszt-hatás alkalmazása, az uralkodó lelkiállapot és a táj jellegének éles szembeállítás, például az elmúlás gondolata és a teljes pompájában virágzó kert képeinek egymás mellé állítása. Persze igaz, hogy ezek a költői fogások nem teljesen újak, mert pl. a kifinomult barokk lírában az effajta s ennél jóval bonyolultabb megoldások sorával ismerkedhetünk (bár ott a játékos, dekoratív és intellektuális megoldásokat szolgálják). Ami azonban újdonságnak számít, az az epikában, a prózában történő következetes alkalmazásuk, az egyenesvonalú (sok esetben az eposzok szerkesztésmódját másoló) cselekményszövés egyeduralmának megtörése, a cselekménytől elválasztható meditációk, a regénybe épített régi típusú szónoklatok kiküszöbölése s egy fejlettebb ábrázolásban történő feloldása. Ebben a vonatkozásban a szentimentalizmus sokat köszönhet a rokokó természetkultusznak és kertkultúrának, irodalmi téren pedig az antikizáló természeti idilleknek. A legfőbb eredmény persze mégsem pusztán stílis, ábrázolástechnikai természetű, hanem ennél sokkal gyökeresebb: az embert, az irodalmi hőst körülvevő miliő szerepének művészi felfedezése, a látás ráirányítása a természet és a táj eddig alig ábrázolt részleteire, az ember érzelm- és kedélyvilágát olyannyira befolyásoló öntudatlan benyomások lélektani jelentőségének felismerése. Ezzel a szentimentális próza a modern regény felé tör utat.

Ami a kifejezés eszközeit illeti, ezek rendkívül rugalmasan idomulnak az áramlat sajátos tartalmához. Az érzelmi effektusok alkalmazása a szavak eleddig kevésbé vagy ritkán használt csoportját avatja irodalmi érdekűvé, megnövekszik az árnyaltos, sokszor dekoratív hatásra törekvő részletezés szerepe. A miliő és a belső világ szinte együtt él, együtt bontakozik, mozog, s a részletek, a benyomások iránti érzékenység nagy mértékben megnő, helyenként már — ha némileg anakronisztikusnak hangzik is — szinte az impresszionizmus előképeire bukkanunk. S mindebbe beleömlenek az archaikus színezetű tradíciók, érdekesen keverve a modern igényt még az antik kultúrából kiágazó évezredes s itt-ott már stilizálódó hagyományokkal. Az érzelmi áradás gáttalanságát általában szabályos mederbe tereli egyfajta visszafogottság, a harsányságtól, az erős, fékevesztett indulatoktól való tartózkodás. A szentimentalizmus csak a csendes bánat, a belül emésztő szomorúság ábrázolásában megy el a végletekig, s még a halál rajzában is valami ünnepélyesség, szelídség, sőt a finom hatás-keltés eszközei dominálnak. A közbeszótt idillek, a természet szeretete, a szabadságvágy

szüntelen jelenléte, a derű felcsillanása nemcsak az egyébként valóban fenyegető monotónia csökkentésére valók, hanem ellenpontként hordozói egy alapjában progresszív, egészséges érzésvilágnak. Hiszen a jelentős szentimentális művek hősei nem alkatukból következően jutnak tragikus sorsra, többnyire egyszerű, a világgal szemben barátságos (s érdekes megfigyelni, jobbára fiatal) emberek ők, akiket életük értelmét⁹ jelentő nemes szenvedélyükben gátol a mostoha törvény és szokás, s ezáltal válik üressé, értelmetlenné számukra az élet. Persze mindezek a tulajdonságok — mint minden irodalmi áramlat esetében — sohasem érvényesülnek egyértelműen és tisztán s főképpen egyszerre, még a reprezentáns alkotásokban sem.⁹ Mindig számolni kell a másodlagosság szférájával, ahol is az esztétikai hatáskeltés eszközei a cél szerepében tetszelegnek, a tartalmi vonatkozásokat közkedvelt sémák és szituációk helyettesítik, amelyek mögül a társadalmi hatóerők még az eddigi közvetettséghez képest is hiányzanak, vagy pedig ok helyett inkább ürügyül szolgálnak a mű megalkotásához. Egy irodalmi-művészeti áramlatot azonban nem lehet mentesíteni az utánzás, az epigonizmus tüneteitől, jellemzésébe ezt is be kell számítani, sőt — paradox módon — e tünetek bizonyos mértékig, a jelentős és eredeti művészet életképességének, hatásosságának bizonyítékai.

A magyar szentimentalizmus néhány sajátossága

Mindezek után aligha szükséges hosszásabban elemezni, hogy ez az irány miért jelent meg szinte minden olyan európai országban, amely ez idő tájt önálló irodalmi törekvésekkel rendelkezett. Azt a kérdést pedig, hogy a szentimentalizmus általános vonásai a sajátos tényezők hatására miképpen módosulnak, az azonosságok és eltérések igen érdekes variációjában példázza a magyar irodalom.¹⁰ Az első tényező, amellyel e téren számolni kell, az az időbeli eltolódás, hiszen a magyar irodalom az európaival termékeny kapcsolatba csak a század utolsó negyedében jut, tehát akkor, amikor a szentimentalizmus legjelentősebb alkotásai már régen napvilágot láttak.¹¹ Egy másik mozzanat abban jelölhető meg, hogy emiatt a mi szentimentalizmusunk nem járja végig azt az utat, amelyet az angol példából kiindulva a francia és a német irányzat követett, hanem már eleve egy kikristályosodott irodalmi jelenséghez kapcsolódik, s ezért sem kronológiailag, sem az értékrend tekintetében nem alakulhat ki írónk gondolkodásában olyan kép, amely megfelelné (legalábbis pontosan) a szentimentalizmus európai megítélésének. Még fontosabb — s egyébként kulturális viszonyainkra rendkívül jellemző — ama harmadik tényező, hogy a külhoni irodalmak recepciója terén a tájékozódás szempontjainak ösztönössége, az ebből fakadó ízlészavar, továbbá a kezdetleges (és a retegrád erőktől is gátolt) kulturális kapcsolatokból eredő esetlegesség a szerzők és művek kiválasztásában megannyi akadályt jelent. A magyar és az európai szentimentalizmus kapcsolata tehát a szűkös irodalmi élet, a világtól elzárt helyzet s egyes írónk nem mindig megbízható egyéni érdeklődése és tájékozottsága (melybe sokszor a véletlen, az alkalmoszerű szól bele) által befolyásolt s így szükségképpen hiányos, másodlagos jelentőségű összefüggéseket mutat.

⁹ A szentimentalizmus mint ilyen nem korszak-meghatározó érvényű irodalmi irány, többnyire más irányzatokkal párhuzamosan jelentkezik. A stíluskategóriák egyébként a viszonylagos állandóságot s a minden művészi ágra kiterjedő egyetemességet biztosító társadalmi körülmények esetén válhatnak elsőrangú vizsgálódási elvvé. A XIX. század közepétől kezdve tehát egyre inkább a szűkebb korszakok részkérdéseiként foghatók fel, az irodalmi fejlődés ütemének és differenciálódásának s a mind erősebb és tudatosabb, közvetlenül társadalmi-világnézeti meghatározottságok következtében. KLANICZAY TIBOR: Marxizmus és irodalomtudomány c. kötetében (1964. 66—110.) főképpen a kérdés első részét elemzi.

¹⁰ A szentimentalizmus szerepét a magyar felvilágosodás irodalmának szélesebb összefüggéseiben WALDAFFEL JÓZSEF rajzolta meg a Magyar irodalom a felvilágosodás korában c. munkájában (1963. Harmadik javított és bővített kiadás).

¹¹ KARDOS TIBOR: A magyar szentimentalizmus európai kapcsolatairól. FK 1964. 291—313.

Magyarán: a szentimentalizmus magyarországi fejlődését olyan hatások is befolyásolták, amelyeknek okát sokszor egyszerűen abban kell látnunk, hogy milyen könyvek jutottak el egyes íróink kezébe, s ők ezekről miként tájékoztatták egymást. Könnyű elképzelni, hogy a véletlennek, a látszólag logikátlan megítéléseknek milyen nagy szerep jut ehhez hasonló helyzetben. Így azután nem kell csodálkoznunk, hogy Rousseau-ban eleinte csak az elmélet emberét látják, hogy Richardson utánczóit előbb ismerik meg, mint őt magát, hogy a *Siegwart* hatása nagyobb, mint a *Wertheré*. Sterne felfedezése Kazinczy érdeme, igaz, hogy ez az irányzat szempontjából már későn történt. Marivaux ismeretlen nálunk, Marmontel szerepe — a műveiben rejlő didaktikus elemek miatt — aránytalanul nagy. Goldsmith híres regénye viszonylag korán jelenik meg nálunk, megítélésével kapcsolatban azonban nincsenek érdemleges adataink. De ez még nem minden. Köztudomású, hogy a szentimentalizmusnak, különösen a stílus, az irodalmi eszközök vonatkozásában milyen érintkezési felületei vannak más áramlatokkal. A későbarokk, a rokokó, a klasszicizáló idillek jelenlétét, akár eredeti munkákban vagy a fordításra kiválasztott művekben felesleges hangsúlyozni. Ez egyébként nemcsak a mi irodalmunk sajátossága, ellenben jellegzetesen a mi körülményeinkből ered az, hogy mindazon érintkezési lehetőségek, amelyek bizonyos történeti sorrendben hatottak e stílusirány kialakulására, nálunk a későn meginduló (s így az elkésetttség elemeit szükségképpen magában hordozó) irodalmi fellendülés keretében egyszerre jelentkeznek, s ezzel különös színezetet adnak a szentimentálisnak nevezhető művek egy jelentős részének. (Csokonai, Dayka stb.) Szentimentalizmusunknak, főként az irányzat utóéletének évtizedeiben jellemző vonása az is, hogy egybeömlik benne a szentimentalizmust megelőző klasszicizmus hagyománya az ezt követő Goethe és Schiller nevéhez kapcsolódó német klasszicizmus költői gyakorlatával és esztétikájával, részben tudatosan (Kazinczy), részben ösztönösen és az antikvitás nemesi koncepciójával keveredve (Berzsenyi), s végül önálló költői pályaszakaszként, de fejlődési irányában a nemzeti romantika felé mutatva (Kölcsény).¹² E vázlatosan ismertetett körülményekből első pillantásra néhány érdekes tanulság adódik.

Valamely stílusirány ugyanis nem feltétlenül az utókorban kialakított értékelés törvényei szerint hat. Így tehát mindazok a körülmények, amelyek a mi irodalmunk találkozását az európai irodalom legjelesebbjeivel késleltették vagy megakadályozták, végül is nem állhatták útját a modern irodalom főbb áramlatai terjedésének. Az átvétel módjára azonban, különösképpen eredeti irodalmunk kibontakozásának korszakában, rányomják bélyegüket kulturális viszonyaink, s ezért a jelentőségben, értékben másodlagos színvonalú külföldi irodalomra hárul a közvetítés feladata. Az a temérdek érzékeny román, idill, mese, oktató szándékú költemény (melyek iránt Csokonai, Kazinczy, Dayka, Berzsenyi egyaránt érdeklődik), melyek olvasmányként, sőt fordításra csábító anyagként behatolnak irodalmunkba, szüntelenül táplálják az irodalmi hatások eddig már kialakult csatornáit. Együtt a valóban, jelentős alkotásokkal a másodrendű, de nem művészi érték nélkül való irodalom (Gessner Miller, Marmontel, az idősebb Kleist, Matthison stb.) egy bizonyos szint elérésére, sőt túlhaladására serkenti íróinkat. A másodlagosság szféráját ugyanis az irodalmi fejlődés folyamatát tekintve korántsem szabad lebecsülnünk, hiszen ebben, ha töredékesen is, esztétikai értékükben redukáltan, egész irodalmi korszakok törekvései, ízlésváltozatai (s persze a divatok is, modorosságok is) tükröződnek. A stílusirányoknak mellőzhetetlen ismérve ugyanis bizonyos témák hasonló művészi elvek alapján történő tömeges jelentkezése, s nyilvánvaló, hogy ez nem korlátozódhat a legkiemelkedőbb alkotásokra. A művészi színvonalban, jellegben, irányban eltérő, első pillantásra rendkívül tarkának tetsző (de tekintélyes részében éppen a szentimentalizmussal valamiképpen rokon) külföldi eredetű olvasmányoknak tehát irodalmunk szempontjából komoly fejlődéstörténeti jelentősége van.

¹² I. SZAUDER JÓZSEF: A romantika útján. 1961. c. kötetéből A romantika kezdetei c. tanulmányt (7—50).

A szentimentális irodalmi irány ugynevezett tiszta formája a nyugat-európai nemzeti irodalmakban található. Mivel azonban az irodalmi hatások elterjedése a XVIII. században már nagy mértékben meggyorsul, a kulturális érintkezések csatornáin keresztül az irányzat lényeges elemei eljutnak (az egyes országok viszonyaitól meghatározott mértékben) a kelet-európai országokba is. S itt lépnek közbe bizonyos módosító tényezők (amelyek egyébként más vonatkozásban a romantikában is hatnak). A társadalmi berendezkedés különbsége, a feudalizmussal szembeálló erők gyér volta már eleve redukálja, vagy tartalmát tekintve szűkíti azt az alapkonfliktust, amelyből az egész irányzat sarjad. Másrészt, egyebek között ennek az irányzatnak az elterjedése egybeesik a modern, önálló, az európai kultúrába bekapcsolódó nemzeti irodalom kialakulásával (vagy jelentősebb új korszakának kezdetével), ami azután olyan az irodalmi életből közvetlenül eredő, az ízlés, a hagyományok sajátosságaiból és a művészet előtt álló célok s az ezekkel kapcsolatos társadalmi igényekből magyarázható törekvésekkel fűzi össze, amelyekkel az irányzat már vázolt jellegzetességei együttesen hatnak. Magyarországon például a szentimentális irány nemcsak tartalmaival és esztétikai minőségével, az irodalmi hatás szokásos természetének megfelelően, tehát mintegy önmagáért beszél, hanem mint a nyelvvelés eszköze, mint a korszerű irodalmi kifejezés nyelvi-stiláris mintája is szerephez jut. Hozzá kell tennem azt is, hogy túlmenően a Kazinczytól sugallt idillikus (gessneri) stíluson, vagy az érzelmes regény adaptált (*Bácsmegyei*) stílusgyakorlatán, Kármán munkájában, a *Fanni hagyományaiban*, továbbá a szentimentális lírában (Ányos, Dayka) ez az irodalmi irányzat mint az eredetiség programjának és gyakorlatának egyik összetevője is nyomatékos figyelmet érdemel.¹³

Társadalmi és kulturális viszonyainkból eredően tehát jónéhány olyan körülménnyel is számolnunk kell, amelyek nem magyarázhatók meg az irányzat általános sajátosságaival. Különösképpen vonatkozik ez a megállapítás a költészetre. Jelentősebb s legalábbis életművünk egy részével a szentimentalizmus hatása alá kerülő költők közül Ányos és Batsányi egyaránt sok indítást köszönhetnek a magyar feudális viszonyokból érthető ugynevezett nemesi ellenállás mozgalmának (amely lényegében az osztrák abszolutisztikus törekvésekkel szembeni provinciális nemesi visszahatás), s így eme történetileg megmagyarázható illúziós fellángolás (mely egyébként — mint Batsányinál — a felvilágosodással, sőt a francia forradalommal való rokonszenvig is elvezethet) a személyes líra bensőségesebb hangjainak megszólaltatásáig erős személyes élmények, megrázkódtatások nyomán juthat csak el (börtön, magány, betegség). A zilált, tragikus életsors avatja szentimentális költővé az irányzatot viszonylag legtisztábban megtestesítő Dayka Gábor is. Persze e személyes sorsfordulók mögött mindig felfedezhetők a feudális elmaradottsággal küszködő Magyarország általánosabb érvényű konfliktusai is, de a líra műfaji kötöttségeinek megfelelően átszűrt formában. A líra terén egyébként (Ányos, Dayka) elég erőteljesen hatnak a klasszicizáló, illetve rokokó idilli-pásztori rekvizitumok, amit még tovább táplál az a latinos, antik iskolázottság, amely a sajátos magyar iskolarendszer, továbbá az anakronisztikus latin nyelvű politikai, jogi tevékenység, sőt tudományosság körülményei következtében komoly műveltség- és ízlésformáló tényező. Az antik kultúra ismeretköréből és ihletéséből nő ki pl. Berzsenyi költészete is, amelynek a romantika felé mutató érzelmes vonásai is ebbe a keretbe olvadnak bele, s ugyancsak egy elvont, jellegében klasszicizáló érzelmesség periódusa után (bár már nem közvetlenül az antik költészetből, hanem nevezetesen a német klasszicizmusból merítve) válik a hazafias szellemű romantika költőjévé Kölcsey.¹⁴ A szentimentális színezet, különösen annak néhány jellegzetessége, így a vallomosság, természetközelség az európai szentimentalizmust provinciális

¹³ SZAUDER JÓZSEF: A magyar szentimentalizmus problémái. ItK 1963. 405—421.

¹⁴ HORVÁTH KÁROLY: A klasszikából a romantikába. Az MTA I. OK. XIX. köt. 231—266. — KOVÁCS GYÖZÖ hasonló témájú (A klasszicizmus árnyékában s a romantika előtt. ItK 1965. 663—674.) c. tanulmányából nem olvasható ki megfogalmazható következtetés.

módon adaptáló Kisfaludy Sándornál (a *Himfyben*) az udvarló költészet kiszámítottságával elegyedik, s egy idilli patriarkális ábrándvilág nagyon sajátos (s nem is érdekesség nélkül való) kifejezője lesz.

Amikor a szentimentalizmus nemcsak másodlagos jelentőségű fordítások és adaptációk révén, hanem a jelentősebb alkotókra hatva jelentkezik, elősegítője lesz a korszerű, eredeti irodalom kialakulásának. A magyar próza történetében például ez a stílus az első, amelyet több-kevesebb tudatossággal alkalmaznak íróink. Nem véletlen tehát, hogy a tudatos stíliszta, Kazinczy, a *Báicsmegyei öszveszedett levelei* c. német eredeti nyomán készült adaptált érzelmes regényének toldalékában fejti ki a regényolvasás hasznosságáról szóló nézeteit, s ezzel mintegy példát adva, éppen ezzel a regénytípussal illusztrálja az akkoriban gyökeresedni kezdő műfajt hazánkban. Kazinczy vonzódása egyébként e stílusirányhoz közismert, s így a gessneri idilltől a sterne-i ironiáig különböző árnyalatait végigpróbálgatja fordításaiban. Már pályája korábbi szakaszában is, de a nyelvújítási harcok időszakában még inkább, szinte egész tevékenységét bizonyos esztétikai elvek, s közelebről bizonyos nyelvi, ízlésbeli és stíluseszmények szolgálatába állítja, s így nála ez az áramlat is egyfajta „fentebb stíl” egyik összetevője lesz. A szentimentalizmus aktív és közvetlen jelentkezése nálunk Kármán nevéhez kapcsolható. A *Fanni hagyományai* olyan szabályos, önálló szépirodalmi alkotás, amely egyben egy tudatos eredetiségprogram hordozója is. Műfajilag s talán tematikailag sem egészen független az európai szentimentalizmus sablonjaitól, de ez e nem széles skálájú irányzat esetében természetes. Tartalmának lényegét tekintve eredeti, s mellékszereplőinek rajza meggyöző helyi színezetet is mutat. Konfliktusa, az értetlen, parlagias környezetben elfojtott szerelmi érzés: jellegzetes változata, a magyar viszonyoknak megfelelő ábrázolása a nemzetközi méretekben felhasznált szentimentális motívumnak. Ez a prózai alkotás, amely mentes más stílusok oly mértékű befolyásától, mint aminőkkel a lírai költészet esetében találkozunk, a stílusirány magyarországi érvényesülésének legjelentősebb állomása s egyben csúcspontja is.

A szentimentális stílus legfontosabb jegyei tehát, összefonódva bizonyos nyelvművelő törekvésekkel, nemcsak egyszerűen megjelennek nálunk a század utolsó negyedétől kezdve, hanem a modern (a polgáriusult viszonyokat előlegező) művészi kifejezéséért folytatott erőfeszítések tényezőivé válnak. Irodalmunk fejlődésének sajátosságaiból eredően, másfajta irányokkal keveredve, hatása átnyúlik a XIX. századba is, sőt a stílusirány dekadens szakasza, az egyre modorosabb s társadalmi tartalmától megfosztott érzélgősség divatja sem ismeretlen. Példa erre Vitkovics és a fiatal Szalay, valamint Bajza levélregénye. Maga a vallomásos forma a romantikus válságjelenségek kifejezésére is alkalmas lévén (hiszen ez az egyik lehetséges kapcsolódó pont a szentimentalizmus és a romantika között), különböző francia példák nyomán Eötvös *A Karthausi* című regényében is szerepet kap. Eltekintve most a romantika egy olyan sajátos ágától, amelyet az Eötvösre is valószínűleg hatást gyakorló Benjamin Constant és Musset képvisel, bizonyosnak mondható, hogy az a stílushagyomány, amely Kazinczytól a fiatal Szalayig terjed, s amely a pallérozottabb, az avult nyelvi anyagtól megszabaduló művészi kifejezés valóságos iskolája nálunk, egyik fontos előzménye a korszerű romantikus, sőt az ábrázolás számos vonatkozásában a realista törekvéseknek is. Az érzelmesség, paradox módon, a nyelvművelő, nyelvújító tevékenység az ízlésreform és az eredetiségprogram mesgyéjén, a körülmények sajátos összejátszása folytán példaadóvá vált, s ott munkált az önálló, korszerű magyar irodalom nyelvi-tartalmi kialakulásának folyamatában, s így fejlődéstörténeti szerepe felülmúlja valóságos értékeit, kisugárzása nagyobb, mint a stílusirány körülhatárolható területe.

Az európai (nyugat-európai) irodalomban a szentimentális stílusirány virágzásának ideje a XVIII. század derekától a francia forradalomig tart. Ezt, különösen a második vonalba tartozó német irodalomban követi egy érzelmes divat (almanach-irodalom, biedermeier-idillek), egyébként a szentimentális írói magatartás és a stílus főként líraisága, kitarulkozó vallomás-jellege, festőisége révén a romantika egyetemesebb stílusába szívódik fel. Persze nem

mindenütt történik ez az átfejlődés közvetlenül (pl. a szentimentális formai elemek és érzések klasszicizálódása és objektivizálódása Goethe *Wahlverwandschaften* c. regényében). Hogy az átmenetnek milyen lehetséges fokozatai, tényezői vannak, továbbá, hogy a helyi körülmények mennyiben befolyásolnak általánosabb törvényszerűségeket, ezt egyebek között a magyar irodalom is jól mutatja. Fejtegetéseink voltaképpen eme általános vonások s az egyik variáció vázlatos bemutatását célozták.

Вебер Антал

ОБ ИСТОРИЧЕСКИХ И ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ВОПРОСАХ СЕНТИМЕНТАЛИЗМА

Очерк исследует особенности этого значительного литературного течения в зеркале дискуссий последних лет, касающихся этой темы. Исходя из того, что литературные стили никогда не появляются в совершенно чистой форме, он, на основе критерий содержания и формы, обрисовывает те литературные явления, которые принадлежат к кругу этого литературного течения. Установив тот общеизвестный факт, что это стилистическое направление имеет исключительно литературный характер и что его сущность заключается в изображении внутренних психологических, эмоциональных процессов, очерк исследует своеобразное проявление этого направления в различных литературных жанрах. Анализируя эти вопросы, он переходит к другим стилям и к отношениям других течений, потом он делает попытку отграничить во времени его первый, с точки зрения развития литературы решающий, этап, который он относит ко времени с середины до конца XVIII-го века. В очерке пишется и о том, что условия, а следовательно и сроки развития в каждой отдельной национальной литературе различны. Однако новая, буржуазная мораль и связанный с ней образ мышления, как общественная определенность является общим критерием направления. В некоторых странах, в том числе и в Венгрии, наряду с непосредственно изобразительными функциями рассматриваемого течения, проявляются и особые задачи развертывающихся национальных литератур. Очерк кратко анализирует предпосылки, лежащие в основе расхождений национальных особенностей с европейским характером сентиментализма.

A KORSZERŰ GÁRDONYI-KÉP PROBLÉMÁI

I.

Felszabadulás utáni irodalomtörténetírásunk máig adós Gárdonyi Géza életművét teljességében bemutató monográfiával, amely hivatott lenne arra, hogy kellő tárgyilagossággal, az életmű és a kor összefüggésében feltárja az író munkásságának értékeit, hogy egyértelmű ítéletet alkosson a sokat vitatott Gárdonyi-problémákról.

Hiányérzetünket csak némileg csökkentik Bóka László, Gergely Gergely, Mezei József, Z. Szalai Sándor, Tóth Gyula és Tóth László legfrissebben megismert — különböző fórumokon publikált — eredményei.¹ Ezek, bár nélkülözhetetlenek, és aligha lehet bármelyiket is figyelmen kívül hagyni, csak ösztönzők lehetnek az egész életmű logikus rendszerbe foglalt felmérésére, hiszen nem léptek fel a teljesség igényével.

A felszabadulás előtti magyar irodalomtörténetírás inkább azzal válik ki, hogy összekuszálta és válaszolatlanul hagyta azokat a kérdéseket, amelyek az írói pálya teljes és ellentmondásos alakulásában a Gárdonyi-életművet a századforduló magyar irodalmához és társadalmához kapcsolják. Futó Jenő, Kéky Lajos, Schöpflin Aladár, Sik Sándor és mások egyes részleteiben helytálló megfigyeléseit az összefüggések keresésének hiánya homályosítja el.

Mindenképpen indokolt tehát — a Gárdonyi-hagyaték teljesebb és részletesebb ismeretében is —, hogy kísérletet tegyünk az író életművének felmérésére, fejlődésében történő vizsgálatára. Annak bizonyításaként, hogy a Gárdonyi-életmű egy sajátos metamorfózison áteső magyar világ egyik lehetséges terméke, új utakat kereső jelensége. Ebben a minőségben pedig a modern, huszadik századi magyar irodalom előkészítője és úttörője.

II.

1. A pályakezdés évei

(1863—1897)

A pályakezdő Gárdonyi élménye rendkívül sokirányú: jól kitapintható benne a korai szertelen hírlapíró fokozatosan tudatossá váló, keserű szociális lázadása, a messzemenően tisztelt hazai és világirodalmi példák (Jókai, Mikszáth, Maupassant, Bret Harte, Turgenyev, Tolsztoj, Dosztojevszkij stb.) hatása, az irracionalista európai polgári filozófia ismerete, a magyarországi szocialista mozgalommal való rokonszenv, sőt, a marxizmus visszhangja is.

¹ BÓKA LÁSZLÓ: A hazaszeretet regénye. Csill 1952. 83—91., 205—219., és Tegnaptól máig. 1958. — GERGELY GERGELY: Gondolatok G. egy regénytípusának vizsgálatához. ItK 1963. 691—700. — MEZEI JÓZSEF: G. pszichologizmusa. ItK 1964. 449—456. — Z. SZALAI SÁNDOR és TÓTH GYULA: Utószó a Szépirodalmi Könyvkiadó Gárdonyi-sorozatának kötetéhez. 1962—1966. — TÓTH LÁSZLÓ: G. és a szabadkőművesség. Különlenyomat az Egri Múzeum 1963. évi (1.) évkönyvéből.

E sokirányú élménykör mindezzel még nem is teljes, hiszen Gárdonyi fiatalkori karakterét alapvetően színezi át a negyvennyolcasság, amely már gyökereiben, de kiteljesedésében is különbözik a dzsentroiddá süllyedő nemesi negyvennyolcasságtól.

Gárdonyi negyvennyolcassága a szabadságharcos édesapa emlékeiből és sorsából táplálkozik, s az apai eredetű protestáns iparos büszkeség, valamint az anyai jussként maradt népi-paraszti feltörekvés és szociális függetlenségi vágy eredményeként erősen népi-plebejus negyvennyolcasság ez, amely éppen demokratikus tendenciájával kiállta a századvég álliberáлизmusának nacionalizmusba torkolló, a nemzeti függetlenséget elsikkasztó, a társadalmi és nemzetiségi konfliktusokat eltussoló romboló hatását.

Innen már csak egy lépés volt a modern polgári radikalizmus célkítűzéseinek vállalása. Gárdonyi el is jut majd megközelítően olyan eredményhez, amely a polgári radikalizmus bizonyos progresszív törekvéseivel érintkezik.

Él benne — legjobb kortársaihoz hasonlóan — az európai tájékozódás igénye, amely ha sokszor ellentmondásosan is, de rányomja bélyegét már ennek a korszaknak műveire. Tudjuk, hogy már a századforduló előtt megismerkedik a legváltozatosabb filozófiai, társadalom- és természettudományi nézetekkel. Spinoza materializmusa, Hegel dialektikája, Schopenhauer pesszimizmusa, Büchner mechanikus materializmusa, Darwin fejlődésemélete, Bourget pszichológizmusa, Spencer „organikus társadalomfejlődési tana”, Macaulay történet-szemlélete, a pozitívizmus európai rangú képviselőinek (Comte, Taine, Spencer, Wundt) törekvése, Linné rendszertana, Cuvier katalizma-elmélete, Virchow sejtkörte, továbbá Lamarck, Helmholtz, Tyndali, Lyell, Lubbock, Blanchard neve nem ismeretlen előtte.

Olvasta már Bakunyint, Lasalle, Paul Janet, Kropotkin, Adam Smith műveit, továbbá Mezőfi Vilmos könyvét.²

A pályakezdő Gárdonyi műveiben mindez persze áttételeken keresztül csapódik le: bizonyos szemléletben vagy ábrázolási technikában. Alapélménye — származásának és neveltetésének megfelelően — a népélet marad, amelyből a pályaszakasz legjobb művei is sarjadnak.

A 80-as évek és a 90-es évek eleje Gárdonyi pályáján az író eszmélését, önálló hangjának keresését mutatják. Jóllehet, a pályaszakasz végén már együtt áll az egyik legsajátosabban Gárdonyi-mű, *Az én falum*, de még ekkor is érezhető az elődök hatása.

Jókai romantikájának és Mikszáth anekdotikus ábrázolásának jelenléte érezhető a 80-as és 90-es évek novellatermésén és korai regénykísérletein. Ezekkel párhuzamosan kiforrálódik azonban Gárdonyi egyéni művészete: *Az árvalegény* című novellájának a népballadák tömörségére emlékeztető, szociális tendenciát hordozó drámaisága, *A Pista gyerek tilka*, a *Pöhöly-novellák*, a *Mari néni meg a Pista bácsi* és más novellák finom lélekelemzése már jelez valamit abból a hatásból, ami Gárdonyit a fentebb vázolt forrásokból érte.

Éppen a kor filozófiai és tudományos elméleteivel való ismerkedése eredményezi, hogy valóságátalása már a korai művekben modernebb Jókai, Mikszáth, Baksay írói ábrázolásánál. Gárdonyi műveit a romantika csak felszínükön érinti, az anekdota nem alakítja műveinek szerkezetét, de nem követi Baksay idealizált világát sem. Bár kísérletezik az elődök hangján, már sokkal polgáríbb ízlése, szemlélete elszakadóban van mindattól, ami a népnemzeti esztétikai elvéből emezeknél megmaradt.

Voltaképpen ez az ábrázolási törekvés hozza meg realizmusának igazán nagy értékeit, *Az én falum* novelláit. Ezekben már jól kitapintható az a hatás amely a világirodalommal való ismerkedés eredménye. Az, hogy a népéletet apró mozzanataiban, a „lelki emberre”

² Az Egri Gárdonyi Géza Emlékmúzeum anyagában: Bakunyint: Ouvres. Paris 1895. — Lasalle: A szocializmus oka és megoldása. Bp. 1895. — Paul Janet: A politikai tudomány története. Bp. 1891—1892. — Peter Kropotkin: Memorien eines Revolutionärs. Stuttgart 1900. — Adam Smith: Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság okairól. Bp. 1899. — Mezőfi Vilmos: Kommunizmus és kapitalizmus. Bp. 1894.

koncentráltan mutatja be, hogy a világ ellentmondásait szinte pszichológiai jelenséggé alakítja, de ugyanakkor egy egészséges szociális érzékenység megőrzése is, már Turgenyev lírai novelláinak, Bret Harte kaliforniai történeteinek, Bourget pszichologizmusának és a Flaubert által Maupassant számára annyira hangsúlyozott esztétikai elvnek (apró dolgokban észrevenni azt, amit más eddig nem látott meg) vetületét jelenti.³

Mindezek eredményeként Gárdonyi kezén kialakul — a magyar tárcanovella fejlődésének is megfelelően — a századvégi novella sajátos, lírai hangvételő, szociális érzékenységgű, sokszor remekül poentírozott technikával megszerkesztett típusa, amely végeredményben, az írói alkat egyediségéből eredő különbségekkel a kortársi novella (Petelei, Thury, Tömörkényi stb.) szintjén áll.

Gárdonyit származása és neveltetése, valamint a néptanítói működés és a vidéki, majd fővárosi újságíróskodás tapasztalatai alapvetően lázadó, ellenzéki íróvá teszik. Az *én falum* novellái (zömmel a 90-es évek közepe táján keletkeztek) a lázadás indirekt módját jelentik, de találkozunk sokkal erőteljesebb, közvetlenebb hanggal is. Különösen e pályaszakasz publicisztikájában és néhány szépirói termésében.⁴

A Győrben szerkesztett *Tanítóbarát* cikkeiben Gárdonyi szinte szociografikus alaposággal méri fel a falusi néptanítók és a falusi szociális viszonyok helyzetét. A szegedi újságokban közölt, a rangkországban szenvedő sznob polgárságot, a klerikalizmust és a dzsentroid elemeket karikázó írások (*Egy amerikai Szegedről, A legfeketébb Afrikában, A szentek útja, Az állami emberszeldítőben, Egy botrányos iskolai értesítő* stb.) a romantika és az anekdota eltorzításával válnak groteszk nevetéssé. Vagy gondoljunk a Magyar Hírlap parlamenti tudósítójaként összeállított panoptikumra (*Parlamentünk jeles figurái*), amely a „liberális” dualizmus kórképét is adja. A Magyar Hírlap (Horváth Gyula lapja) radikális törekvései a 90-es évek elején egyébként is kedveztek Gárdonyinak: fel tud figyelni még a hódmezővásárhelyi szegények mozgolódásaira is, az agrárszocialista mozgalmak első mozzanataira (*Mécsek és csillagok, Januárus 1, A szellő meg a por, Az akolból* stb.).

³ Több tény is mutatja ezeket a hatásokat. FESZTY ÁRPÁDNÉ A tegnap (1924) című könyvében jegyzi meg: Gárdonyi „a Pesten töltött évek alatt folyvást tanult és olvasott. (Az oroszokat imádtta)”; — Az Egri Gárdonyi Géza Emlékmúzeum anyagában: O. Glagan: *Dir Russische Literatur und Ivan Turgeniew*. Berlin 1872. továbbá: Bret Harte: *Californische Erzählungen*. Leipzig. — Feljegyzései között, amelyek ars poeticájáról árulkodnak, több helyen is olvashatjuk ugyanazt a gondolatot: „Az író annál az egy csepp tentánál kezdődik, amelylyel először ír valami olyat, amit őelőtte nem írt még soha senki”; „Az irodalomtörténet-író első kérdése minden írónál ez legyen: Mit hozott?”; „Minden nagy művész (az író is művésznek számítva) — tud valamit, amit más senki nem tudott őelőtte”. (Az Egri Gárdonyi Géza Emlékmúzeum anyagában. Rendezés és leltározás alatt). — Amikor *Az én falum* megjelent, Lázár Béla a Magyar Kritika 1898. szept. 15-i számában írt róla. Ezzel kapcsolatos Gárdonyi következő levele Lázár Bélához, 1899. március 7-én: „Kedves és tisztelt Uram Nem tudom Önnek köszönjem-e vagy Balassa úrnak a M. K. [Magyar Kritika] szives megküldését, de valamelyiküknek köszönöm. És köszönöm az Ön jóakarató bírálatát, amit a könyvemről írt. A könyvemet én nem becslöm annyira mint Ön, de mert Ön látom hogy jegyzeteket csinál az író fejlődéséről, ajánlom, húzza alá a piros ceruzájával ennek a bírálatnak két pontját. Az egyik az, ahol arról beszél, hogy nekem nincs fantáziám, a másik meg az, hogy én a csekélyeségről írok legörömbösebb, mert azok érdekelnek. Itt csak a csekélyesség szót húzza alá. Talán ha valamikor együtt látja a munkámat megváltozik a fantáziámról mondott ítélete, s idővel ráakad arra az én elvemre is, hogy a művészetnek csekély témája nincsen. A művészet kezében arannyá kell változnia mindennek Uram, s az a legnagyobb művész a ki a csekélyeségekből gyúrja legszebb munkáit. Lekötelezett tisztelője Gárdonyi”. (Országos Széchényi Könyvtár Levelestára. Jelzet nélkül.)

⁴ Gárdonyinak a hivatalos irodalommal való szembenállását feljegyzései is mutatják: „Az igazi kritikust épp úgy becslöm, mint az igazi csillagászt, aki ott is lát, ahol én semmit sem látok. De vajjon kritikusok-e a felolvasó ülések kábító magyaráznokai? És a pajtás-emlegetők?...”; „Mik az irodalmi társaságok? A krajczárok egyesülnek, hogy elmondhassák magukról: — Tagja vagyok a forintnak”. stb. (Az Egri Gárdonyi Géza Emlékmúzeum anyagában).

Gárdonyi publicisztikája ilymódon több oldalról sűríti magába azt a lázadást, amelyet demokratikus reformokért való küzdelem diktál. Ez már a lassan-lassan mozduló polgárság leghaladóbb elemeinek programja felé mutat, nemzeti függetlenséget és társadalmi reformokat követel.

Ez a program teszi egészen egyénivé *A lámpás* című kisregényt is, de alapjaiban az *Ygazság a földön* című legenda keletkezését is magyarázza. Igaz — és ez Gárdonyi széleskörű tájékozódását mutatja —, hogy ebbe már nagymértékben belejátszik a szabadkőműves mozgalom szeretetbe oltott társadalmi egyenlőséget követelő programja, de a marxi értéktöbblet-elmélet is.⁵

Gárdonyi pályakezdése a századvégi magyar irodalom és társadalmi fejlődés terméke. Prózája hűen tükrözi azt a dezillúziót, amely a feudális-kapitalista valóság és a klasszikus polgáreszmény közötti szakadék miatt egy nemzedéket kényszerített lázadásba vagy menekülésbe. Gárdonyi keresi azt az *embereszményt*, amely vívódásait, útkeresését megjeleníthetné, dezillúzióból eredő nyugtalanságát lecsendesítené. Valósággal menekül kezdetben az *egzotikum* (ebből fakad a romantikus *Álmodozó szerelem* és a *Cyprián*, a győri novellák javarésze, de a szegedi írások egy része is), majd az *egyszerűhöz*, a *természethez* (*Az én falum* novellái és más írásai, pl. *A falu dicsérete*, *A falu télen*, *A falu lelke* stb.) az emberi lélek és a természet analízisével, erőteljes pszichologizálással. Így lesz e pályaszakasz alapvetően meghatározó, minden megnyilvánulást motiváló jelensége a lázadás és menekülés.

A világ, a valóság rendezésének szándéka vizsgálhatja felül vele az emberi életforma viszonyait. Ennek középpontjában az istenlét kérdése áll, amely a társadalmi ellentmondások felismerésének vetülete is. Voltaképpen a kor egyik általános jelenségéről van szó: a régi, idealista világméretet a századvég ezernyi törekvése rombolja le, amelynek helyére így vagy úgy, de épülni kezdett egy új világszemlélet. Gárdonyit ez végigkíséri (*Az örökálmom itala*, „*Az ember rendeltetéséről és végcéljáról*”, *A tűz*), de a 90-es évek közepén felerősödnek kétségei, amit Szabolcska Mihályhoz ekkor írott levelei és néhány ekkoriban keletkezett verse is mutat.⁶

Annak felismerése, hogy a feudális-kapitalista valóság csak a jelensége egy rejtettebb lényegnek, íme ez az, ami Gárdonyi lázadásának és menekülésének nagy dilemmáját adja. A megoldás azonban felemás: a világ rendezetlenségéért éppen azt az istent okolja, kinek létét is kétségbe vonja. A világ ily módon megkettőződik és titkokkal, megoldatlan kérdésekkel telik meg. Jelenség és lényeg, látszat és valóság, kép és jelentés ellentétei kényszerítik Gárdonyit arra, hogy mikor pályájának első szakasza végén felismeri ezen ellentétpárok létét a világban (természetben és társadalomban), új kifejezési formákat keressen magának, megőrizve a valóság realitását, de „lelki” áttételekben keresve e valóság értelmét.

2. Küzdelem az újért

(1897—1914)

Gárdonyi Géza írói pályáján az 1897-es évet nem pusztán azért tekintjük korszakhatárnak, mert ekkor költözött az író Egerbe, hanem azért is, mert a 90-es évek végén a lázadás és menekülés már tárgyalt nagy dilemmája újra meg újra kényszeríti az élet, a halál, a természet és társadalom, az emberi élet minden viszonylatának ártértekeltetésére és megfejtésére, ami új utakra is vezet az elkövetkező évtizedben.

⁵ Lásd: TÓTH LÁSZLÓ: i. m. és Z. SZALAI SÁNDOR—TÓTH GYULA: i. m.

⁶ SZABOLCSKA LÁSZLÓ: Gárdonyi Géza élete és költészete. Temesvár 1925. — Lásd: Gárdonyi ekkor keletkezett verseit: *A nagy világ* (1894) és *Levél Brassai Sámuel úrnak* (1897).

Voltaképpen sokat megőriz az első pályaszakasz eredményeiből (elsősorban a társadalmi elemzés szándékából fakadt és lírai alaphangú elemző realizmusát), de megváltozik műveinek fő iránya: korától — a feudális-kapitalista világtól — elidegenedve több művében már *nem a konkrét valóság*, hanem az *ő viszonya a valósághoz* lesz tematikailag és az ábrázolás irányát is tekintve központi kérdés. Ez a pszichologizmus nem egyetlen alapotívuma művészetének, hiszen ebben a pályaszakaszban kiteljesíti a népiesség újfajta művészi változatát, amelyben jól megfér a néptömegek, egyáltalán a nép iránti érdeklődés (a századelő európa. méretű jelenségének megfelelően) de a fáradtabb, dekadensebb rezignáció is.

Az átalakulást csak sietteti az okkultizmussal való ismerkedés, a spiritizmus kétkedve fogadott újszerűsége és ebből fakadóan a társadalom erkölcsstelensége miatt vagy valamilyen más okból szenvedőkkel való azonosulás. Talán ez utóbbi az oka, hogy egyre intenzívebben tanulmányozza az oroszokat, Gorkij novelláit és az *Éjjeli menedékhely* világát, hogy megszerzi orosz nyelven Nyekraszov költeményeinek kétkötetes díszkiadását, és egyre intenzívebben érdeklődik Dosztojevszkij iránt.⁷

Éppen az Egerbe költözést követő években kezdi tanulmányozni alaposabban a természetet, a mikrovilágot, hogy magyarázatot találjon kételyeire.⁸ Közben megszerzi a *Mercure de France* 1901—1902-es teljes évfolyamát, amelyben sűrű aláhúzások tanúskodnak az intenzív olvasásról.⁹ A folyóirat rendkívül széles európai tájékozódást tett lehetővé, Baudelaire-ről és a modern szimbolistákról, a szimbolizmus problémáiról, Verharenről, Gorkijról, Gleb Uspenszkijről, Korolenkóról, a metafizikai tanokról, misztériumokról, Büchnerről, Feuerbachról, Sully-Prudhomme-ről és Nietzsche-ről. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a folyóirat jól érzékelhető okkultista, transzcendens jellege „segítette” Gárdonyit abban, hogy igazolva lássa különben is meglevő törekvését az emberi élet viszonylatainak átértékelésére, annak egyfajta „lelki” áttételekben történő felmutatására.

Ilyen elemekkel gazdagodva egyre jobban letisztult világnézete is a panteizmusból kiformalódó deizmus irányába, s voltaképpen már elveszti jelentőségét az istenlétnek a 90-es években annyira fontos problémája, amely feloldódik a természet előtti megrendülésben, áhítatban. Ez a tételes dogmáktól mentes deizmus — amelyet csak segített Kierkegaard egyházi dogmáktól mentes transzcendens szolipszizmusa is —, Gárdonyi ilyen irányú kételyeinek megnyugvását jelenti.

Mindezeknek az eredménye, hogy a pályaszakasz műveiben a *valóság* és az író *valósághoz való viszonya* mint művészi témakör is birkózik egymással: legjobb eredményeiben létrehozza egyfelől a már említett újszerű népiességet, másfelől egy sajátos regény- és novella-típust, amelyben pszichológiai elemek uralkodnak és társadalomfejlődési kérdések is jelentkeznek.

Mindenekelőtt feltűnő az, hogy Gárdonyi a század első öt évében milyen erőteljesen fordul a nép felé. Éppen abban az időben, amikor Európa-szerte filozófiában, politikában és

⁷ Ezzel kapcsolatban említjük meg az Egri Gárdonyi Géza Emlékmúzeum anyagából: K. Waliszewski: *Literature Russe*. Paris 1900.; Mereskovski: *Tolstoj et Dostojewski*. Paris 1903.; Szabó Endre: *Négy orosz költő*. Bp. 1900.; Некрасов: *Полное собрание стихотворений*. Петербург 1895. — Feljegyzéseiben Jókairól, Aranyról, Goethéről, Zoláról és Dosztojevszkijről szólva, ez utóbbiról ezt írja: „... hideg kígyószem, de mindig melegen érző szív a szenvedők láttán.”

⁸ Lásd: a *Természetben* és a *Budapesti Hírlapban* 1897-től 1900-ig közzétett „megfigyeléseit”. — Jellemző, hogy amikor megkapja Fekete József könyveit (*Az erkölcs élettana*. Bp. 1902. és *A világ egységes élete és törvényei*. Bp. 1903.), a szerzőhöz 1903. március 10-én írt levelében ezt említi meg: „... A morálról írt fejezet meg az utolsó el van nagyolva, s ezeket Ön bizonyára újra át fogja dolgozni, de ez a két gyöngye rész nem von azért le semmit a műve értékéből, merthízen a parányelmélete és a mozgás szerepének megvilágítása a fő benne, és ez nagyszerűen sikerült...” (Országos Széchényi Könyvtár Levelestára.)

⁹ Lásd: az Egri Gárdonyi Géza Emlékmúzeum anyagában: *Mercure de France*. 1901. január—december és 1902. január—december.

a művészetekben megnő a nép iránti érdeklődés: Bartók vonzódása a népzene felé, Picasso vonzalma az ősihez, a primitívhez vagy Móricz népköltészeti gyűjtőútja csak kiragadott példák erre.

Gárdonyi népiessége már a századforduló előtt más, mint az akkor divatos, hivatalos népiesség. Az *én falum* realizmusa példázza ezt. A századforduló után egyrészt továbbra is megmarad novelláiban a népiélet reális ábrázolása, de mintha felerősödne az ábrázolás ereje; erőteljesebben megrajzolt helyzetek, jobban, mélyebben kimunkált, megalapozottabb lélektaniséggel felépített jellemek vallanak a nép irodalmi „felnövekedéséről” Gárdonyi tollán. (Ilyen novelláinak jórésze: pl. *Levél a kaszárnyából*, *Szegény ember jó órája*, *A parasztleány*, *Bódi meg a huga*, *Egy szál drót*, *Erdei történet*, *Gyurkó-Furkó*, *Két katicabogár*, *A dugóhuzó*, *A multer* stb.).

Egy újfajta, modernebb népszemlélet alakul *Az egri csillagok* komoly eszmeiségében és modern kompozíciójában,¹⁰ *A bor* című színművének Hauptmann és Ibsen idéző naturalisztikus jellemkidolgozásában és szerkezetében,¹¹ vagy az *Annuska* naiv bájában és helyenként felcsillanó erőteljes humorában. Ez a modernebb, a népnemzeti népiesség-eszményétől már elszakadt ábrázolást különös erővel és eddig eléggé nem méltányolt törekvéssel viszi végig Gárdonyi a népköltészet felé fordulással, tudatos tematikai feldolgozásával.

A *Karácsonyi álom* egyenesen naiv-népies misztériumjáték, amely már magában foglalja a szimbolizmusnak bizonyos jegyeit is. Nem csupán azzal, hogy az emberi boldogság, az élet harmóniája, „az új kor égő világa” testesül meg a Messiásban, hanem azzal is, hogy az író a való világ ellentmondásait oldja fel ebben a vágyban. (Gárdonyi pályáján a *Karácsonyi álom* előzményeként említhetjük az *Árgirus királyfi* című „tündéries dalmű”-vét vagy az *Erdő élete* című „balettszerű álomkép”-et, amelyek kiegészülve a *Karácsonyi álom* szimbolizmusával, egyenesen Balázs Béla és Bartók későbbi törekvései felé mutatnak. Pl. *A fából faragott királyfi*).

A népköltészet — tehát a nép sorsa — felé való fordulás különös dokumentuma a *Fehér Anna* is, amelynek balladisztikus tömörsége és az ismert népballadához viszonyított „forradalmibb” megoldása felejteti a dráma más gyengéit.

Mindezek a jelenségek kiegészülnek még azzal is, hogy Gárdonyi továbbra is reagál a kapitalista nagyváros jelenségeire (pl. *Fütbék*, *A kisgróf*, *A szürke*, *Veron* stb.) és hallatlan izgalommal és törődéssel fordul a magyar történelem eseményei felé, éppen a népben rejlő nagy vitalitás és szabadságvágy kiemelésére. (*A Zéta* és a *Fekete Nap* című drámáiban első-sorban.)¹²

Közben igyekszik rendezni, tisztázni a valósághoz való viszonyát. *A láthatatlan ember* problémafelvetése (Gárdonyi ekkori népi-történelmi érdeklődését is mutatja) az egyén és a társadalom viszonyát is kutatja, éppen egy szerelem történetében, amely a „rendezetlen világ” egyik komponensének felülvizsgálását jelzi. Hasonlóképpen gyötrődik az író az *Az a hatalmas harmadik* személyes töltésű történetében, vagy az *Ábel és Eszter* kristálytisztá, fegyelmezett boldogság utáni vágyában.

¹⁰ NAGY SÁNDOR: Gárdonyi Géza történelmi regényeiről. Emlékkönyv G. G. születésének 100. évfordulójára. Bev. BÓKA LÁSZLÓ. 75—104.

¹¹ NAGY SÁNDOR: „A bor” szerepe a magyar dráma fejlődésében. Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1962. 307—320.

¹² Gárdonyi lelkes törődését Jászai Marihoz 1906. február 17-én írott levele is mutatja, amelyben ilyen nagy reményeket fűz a Fekete Nap sikeréhez: „... A művemről nem szoktam nagyokat álmodni, de hogy a haza egén napról napra sötétebb felhők jelennek meg, úgy érzem, hogy ezt a munkámat parancs-szóra írtam. Annak az akaratából, aki a nemzetek sorsát intézi. Hogy éppen én írtam azt a népies munkát, amelynek nyelvét és ideáit országszerte fogják érteni! S hogy éppen Jászai Mari a korszak legnagyobb színművésze testesíti meg az eszmét! Hiszen ez temetőket ébresztő dörgés lesz...” (Országos Széchényi Könyvtár Levelestára. OSzK Színháztört. osztálya 1950. év 6238. sz., Kézirattári Növendéknapló 1955. év 182. sz.).

Gárdonyi valóságához való viszonya sajátosan variálódik. A *zöld szifinx* kifejezetten szimbolikus történetében, amellyel a művész és valóság kapcsolatát, a művészi ábrázolás mikéntjét vizsgálja, vagy az *Átkozott józanságban*, amely az előbbi novellának konfliktusát viszi tovább: mi legyen hát a művészet lényege, a valóság naturalista vizsgálata vagy az érzelmek idealizálásában feloldódó szeretet ábrázolása? A *Gyermekkori emlékeim* — ez az „impresszionista memoár-regény” —, amelyet Bródy Jövendőjében közölt Gárdonyi, éppen önmagának felmérése, szembenézés a múlttal a jövő érdekében.¹³

E korszaknak — a század első öt-hat évének — szintézise *Az öreg tekintetes* című regénye, amely egy magyar családregény csirájában összegezi ezen időszak minden törekvését, bemutatva és az elemző realizmus századforduló előtti eredményeit átmentő módszerével ábrázolva a magyar társadalomban a feudális-kapitalista elemek nagy nemzedékváltását.¹⁴

Az öreg tekintetes keserű-rezignált kicsengését, az egyedüllét, a magány problémáját — megint az íróról van szó! — az *Isten rabjai* viszi tovább. Ez a regény minden vitatható műfaji kellékével történelmi regény, annak egy sajátos, *A láthatatlan emberre* visszamutató változata.¹⁵ A regényben feltáruló begina előzményekbe oltott penitens mozgalom, amelynek nevelő hatása Margit gyötrődésének alapvető oka, az író gyötrődéseit, riadt bizonytalankodását és magányérzetét is jelzi 1906 és 1908 körül. A magány, az elhagyatottság és a szenvedés szimbolikus meséje *Az ezeréves ember* is, amely szimbolikus-misztikus hangjával felfogható minden erőfeszítés hiábavalóságának is, de az elnyomás, az emberi függés és rabság elleni tiltakozásnak is. Ilyen értelemben méltó párja az *Isten rabjainak*. Igaz, Gárdonyi mindenfajta pesszimizmus ellenszerét a szeretetben hamarosan megtalálja (*Mi erősebb a halálnál?*).

A művek minden pesszimizmus ellenére az élet lüktetéséről vallanak továbbra is. Gárdonyi ábrázolja a népelet apró mozzanatait, felvillantva a társadalmi horizontú kérdéseket is (*Borzasztó emberek, Mikor a császár ünnepet csap, A pinyókék, Nem volt párja, Messze van odáig* stb.), figyel a városi szegény emberek nyomorára, legtöbbször megértő rokonszenvvel ábrázolja őket (*A tej, Ora pro nobis!, Két vándor* stb.), szimbolikus történetben az alkotást, a művész és valóság viszonyát vizsgálja (*Csakugyan ember*), vagy idillbe áldomja boldogság utáni vágyát (*Hosszúhajú veszedelem*). Úgy tűnik, hogy megérez valamit a háború veszedelméből is, mert 1913-ban egyik legjobb elbeszélésében ítéli el a háborús gyilkolást (*Megérkezett*) és helyére a szeretetet, az emberi humánumnak minden akadályt legyőző fensőbbiségét állítja (*Te Berkenye, Szunyogy miatyánkja*).

Gárdonyi Géza írói művészete pályájának ebben a szakaszában áttételesebben követi a magyar társadalmi fejlődés ritmusát. A lázadás és menekülés dilemmájából fakadó transzcendens elmélyültség arra kényszeríti, hogy elsősorban saját énjének és a valóságnak viszonyát figyelje. Lélektani regényei éppen ezért erősen szimbolikus jellegűek, népiessége a népköltészt friss erejével mutat túl a népmozzint konzervatív-nacionalista népiességen.

Legjobb műveiben megőrzi azt a lírába ültetett, lélektani elmélyültségű elemző realizmusát, amely a 90-es évek társadalmi elemzésének törekvéseiből sarjadt. Pszichologizmusával a szeretet és szeretetlenség, a szerelem, a magány, az egyéni rabság és szabadság viszonylatában vizsgálja felül a kor emberének életét. A század első öt évében a népiesség sajátos, új változatával követi a néptömegek politikai felnövekedését, amit Európa-szerte a nép felé fordulás jelez. *Az öreg tekintetes* és az 1905–1906-os magyar belpolitikai válság után még

¹³ A Gárdonyi-kutatás további feladata lesz, hogy véglegesen tisztázza az író megváltását a Jövendőtől. Ambrus Zoltán 1903. november 7-én írott levele és Gárdonyi 1903. november 9-i keltezésű válasza már sejtet valamit. V.: Ambrus Zoltán levelezése. Sajtó alá rendezte FALLENBÜCHL ZOLTÁN. Bp. 1963. 128–129. A kötet az Ambrus-levél fogalmazvány példányát közli, ami megegyezik az Egri Gárdonyi Géza Emlékmúzeumban található eredeti levéllel.

¹⁴ NAGY SÁNDOR: A nemzedékváltás regénye (Gárdonyi Géza: *Az öreg tekintetes*). Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei III. 1965. 229–242.

¹⁵ NAGY SÁNDOR: Gárdonyi Géza történelmi regényeiről. i. h.

elmélyültebb lesz a törekvése arra, hogy indirekt módon, a szeretet szimbólumával lázadjon a világ embertelensége ellen.

E pályaszakasz írói természetében különösen figyelemre méltó prózaíró művészetének fejlődése. Egy sajátos lélektani regényt művel, kialakítja — a polgári történeti regény fejlődésével szinkronban — a magyar történelmi regénynek új változatát. Műveiben él mindazzal, ami az anekdotától és a romantikától megszabadult magyar próza sajátja: határozott cselekményvezetés, a jellemekből kibontott konfliktusok, alkalmazza az elhallgatás módszerét (de tud mesélni is), és különösen novelláiban a jellemekhez és a mondanivalóhoz igazodó zárt kompozíciót.

3. A háború és az utolsó évek

(1914—1922)

Az „egri remete” legendája különösen sokat ártott Gárdonyinak pályája harmadik szakaszával kapcsolatban: vagy egyértelmű elutasítás, vagy „megérett megbocsátás” övezte a Gárdonyi életműben ezt az időszakot. Pedig az író nem alkotott értéktelenebbet, mint a megelőző években. Ekkori művei a logikus továbbfejlődés eredményeként az író alkatának és akkori körülményeinek sodrában keletkeztek. Van új hang is az életpálya utolsó szakaszában, amely legelőször szembetűnő: a szatirikus támadó kedv, amely helyenként a háború lényegének felismerésére is mutat.¹⁶

A háborús novellák mozaikjából egy olyan egységes kép áll össze, amely azt mutatja, hogy Gárdonyi a polgári progresszió legkiválóbbjainak szintjén látta az imperialista világháború öldöklő kegyetlenségének értelmetlenségét. Az egri magány valóban nem volt alkalmas arra, hogy Gárdonyi Móriczhoz és Adyhoz hasonlóan kiáltsa világgá felháborodását.

Az ő lázadása éppen ezért áttételesen két irányba terjed: az átfogalmazott valóság értelmetlenségét egyrészt a „túlvilági novellákban” mondja el, amelyekben groteszk szatírával a túlvilágon ül statáriumot a hadiszállítókon, a meggazdagodó pénzembereken, bankárokon és királyokon (*Statárium a másvilágon, Jancsi dáde*), vagy a valóságot misztikus elemekkel keveri és így döbent rá a szenvedésre (*Szenvedni akarok*),¹⁷ másrészt a pusztá valóság ábrázolásával háborít fel (*Virradat előtt, Túl a háborún*). Itt kell megemlítenünk az 1915-ben keletkezett *A kapitány* (máskor *A kapitány srappellje*) című regényét is, amely egyrészt meg-

¹⁶ 1914. augusztus 3-án Gárdonyi naplójában már így reagál a háborúra: „Boszniában agyonlőnek egy főherceget, aki nekünk idegen volt. Irántunk való érdeklődésének legcsekélyebb jelét se láttuk . . . Rideg, fősvény, gőgös volt . . . Semmi jót tőle nem várhattunk. S íme miatta fegyverbe állítják az egész nemzetet: vér és könny, nyomorúság és ezernyi halál, árvák, özvegyek jelennek meg a jövő hónapok képében . . . Az újságok egyhúron zengik, hogy mennyire lelkesedünk a háborúért. Nem igaz. Az utcai sihederek lelkesednek csak. A bevonulók keseregnek, káromkodnak, átkozódnak. A szerbeket nem azért szidják, hogy megölték Ferdinándot, hanem mert ott kellett miattuk hagyni a takarást, a családot, a békességes életet . . . pótolni kell az elvesztett hadikészleteket, fizetni a bénákat, árvákat, özvegyeket, — új adóterhek, nagyobb nyomorúság”. Az idézett szöveget Gárdonyi József az Aranymorzsák című kötetben „Ferenc Ferdinánd” cím alatt közölte. (Dante kiadás.)

¹⁷ Kürthy Emilhez írja 1915. szeptember 2-án: „. . . A másik ügyre: bizony dorgálást érdemelnél! Azon keseregsz-e, hogy Bertád boldog? Egyesült az édesanyjával és nem hagyott el se téged, se a gyermekét, se a férjét. Ha szenved, az a szenvedése, hogy siratjátok és ő nem szólhat, nem mutatkozhatik testi szemeteknek. Szeretnéd, hogy feleljek a vonal alatt. Feleltem már a *Szenvedni akarok*: című tárcámban . . .” A levél további része sokat elárul az Isten rabjai művészi szándékából is. Az idézett novellából folytatva: „. . . Csak az imádságról nincs benne szó. Arról azonban az *Isten rabjai* regényében írtam. Éppen azt írtam meg, amit kérdezel: hogy ugyanis az Istennek unalmas lehet az a sok miatyánk, nem kell neki. Amire Szt Margit azt feleli: — De nekem kell. Az imádság Isten kezének megcsókolása lelkünkkel. Nem a szavak az imádság, hanem az érzés. . .” (Országos Széchényi Könyvtár Levelestára. OSZK Színháztört. osztálya 1950. év 7763. sz. Kt 1953/143.)

döböntő vád a szegény embert megrontó, imperialista érdekekért folyó háború ellen, másrészt merész szatíra is: megoldása éppen irreális voltával gúnyos nevetés a háborúban szenvedőknek ígért jutalom felett.

Gárdonyi alapállása a háborúval kapcsolatosan egyértelmű: már kezdetben „mint élő anakronizmusra” néz a katonákra és a háborúra, amelytől az emberiség megtisztulását és újjászületését várja (*Krisztus bankója*). Az egész Gárdonyi-életműben az egyik legjobban megírt regény az *Aggyisten Biri*, amely ugyancsak már 1914-ben elutasítja a „Ferenc Jóskaért” folyó háborút.

A világ Egerből persze nagyon bonyolultnak látszik: Gárdonyi igyekszik megfogalmazni a korral kapcsolatos mondanivalóját, de a háború egyes motívumaiban helyesen felismert lényege nem viszi el addig, ameddig a *Szegény emberek* író Móricz eljutott. Gárdonyi műveit most is csak úgy értjük meg, ha az egész életmű felől közeledünk ehhez az időszakhoz: a valóság ellentmondásaival és az önkifejeződés (a valósághoz való viszonyban) kételyeivel gyötrődő író feltűnően fegyelmezetté válik a háború alatt. Van ereje megújítani realizmusát, amelynek alapvetően elemző tendenciáját erőteljesebbé teszi a szatíra. Amikor idillt rajzol (*Leánykészen, A kürt*), a jellemek és a kompozíció egysége szempontjából döntő motívum szintén korának valósága, a pusztító háború lesz.

Mégis tisztázatlanok maradtak előtte a frontok: nem látta, hogy merre vezet majd a gyilkos háború után annak a népek sorsa, melynek jövőjével eljegyezte magát. Bizonyos világnézeti perspektívátlanúság zárta el Gárdonyi szemléleti horizontját, a nemzetet féltette az antant szorító gyűrűjében. Éppen az utolsó lépést nem tudja majd megtenni a forradalmak idején, pedig ezzel feloldódott volna a perspektívátlanúság.

Érthető hát, hogy a könyörtelenül bekövetkező halál csendes vízióját rajzolja egyik legszebb regényében, az 1917–18-ban írt *Ki-ki a párjával* címűben, sőt újra megfogalmazza — most már az egész életműre kiterjedő tanulsággal — viszonyát a valósághoz a *Boldog halál szekere* című elbeszélésében. A magányos öregember és a külvilág embertelenségét képviselő kéményseprő találkozásából a szeretetet, a humánumban kiteljesedő rendezettséget képviselő öreg kallólegény kerül ki holtan, mintegy szimbolizálva az író tragikusan sötét félelmét.

A forradalmak mintha kimozdítanák még egyszer ebből a sötétségből: főmunkatárs lesz Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond mellett a Néplapnál, tagja lesz a Vörösmarty Akadémianak és a proletárforradalom alatt az Írói Választmánynak is, amit volt barátai (Pekár Gyula és mások) meg is sokalltak, és Móricz Zsigmonddal együtt a Kisfaludy Társaság „számonkérő széke” elé idézték nevét a forradalom bukása után, mindjárt 1919 augusztusában.¹⁸

Két regényben száll még síkra éppen élményei hatására az egyéni szabadságért, az emberi érzések természetes kiéléséért, a konvencióktól megszabadított polgári eszményért (*Ida regénye, Bibi*). Igaz, csak magányából, mert bár Ady Endre már 1912-ben sok jót elmondott róla,¹⁹ de ő csak 1919 után tehetne egy lépést Ady felé, akkor is vitatható értékű forrásból, mert Szabó Dezső *A forradalmas Ady* című füzeté, amely kezébe kerül, inkább a szerzőre jellemző, mintsem a költőre.²⁰

Látszólag nehéz csak megítélni Gárdonyi magatartását a forradalom bukása után. Babits Mihálytól Móricz Zsigmondon keresztül Kosztolányiig lehetne idézni az írókat és költőket, akiknek életművében kritikus mozzanat volt a forradalom veresége. 1919° augusztusa után bekövetkező események olyan ellentétes pólusok között dobálták különben is a magyar nép sorsáért igazán aggódó írókat, hogy Gárdonyi esetében, aki egri magányából csak nehezen tudta már követni az eseményeket, mindenképpen magyarázható (ha nem is

¹⁸ NAGY PÉTER: Móricz Zsigmond. 1962. 175–176.

¹⁹ Ady Endre: Az új Gárdonyi. Ny 1912. december 16.

²⁰ NAGY PÉTER: Szabó Dezső. 1964. 201–204.

menthető) a megnyilatkozások jórésze.²¹ Bródy Sándor híres páduai levele volt az utolsó 1921-ben, amely végleg rádöbbenhette Gárdonyit az igazságra, de ez már megkésétt, hiszen a halál váltotta meg már csak kételyeitől.

III.

Az életmű vizsgálata mindezzel persze nem teljes. A tanulmány nem is tekintette feladatának — már csak terjedelme miatt sem —, hogy a Gárdonyi-probléma minden apró részletére kitérjen. Hisszük azonban, hogy a bemutatott fejlődési út Gárdonyi Géza írói pályájának fő vonulatát adja. Gondolatmenetünk konklúziója végső soron Makay Gusztáv megállapításával találkozik: Gárdonyi „nem epigon és nem előfutár, hanem áthidaló... Nem előfutár volt, hanem átmenet. Mégis sok mindennek a csírája rejtett benne abból, amit az utána következő nemzedékben »modernnek» éreztünk...”²²

Századvégi író maradt hát Gárdonyi? Egész életművének gondolatrendszere és művészi kifejező eszközei tanúskodnak róla, hogy művészete áthajlik a XX. századba. Sokrétű életműve legjobb pályatársaihoz hasonlóan a modern irodalom gondolat- és formakincsét tartalmazza, csak éppen olyan erősebb karakterű tehetségnek kellett jönnie, mint Ady és Móricz, akik ezeket a kincseket szintézisbe hozták a szimbolizmussal, illetve a népi-plebejus realizmussal. A Gárdonyi-életmű ilyenformán a magyar fejlődés olyan szakaszának terméke, amelyben összetorlódt az anakronisztikus feudalizmus, az ellentmondásokkal fejlődő kapitalizmus, de már feltűntek a népi forradalom jelei is. Ennek kísérőjét, a XX. századi irodalmi forradalmat jelzi Gárdonyi sokirányú életműve is, amely ilyen értelemben már nem előkézítő és úttörő, hanem valóban áthidaló, valóban átmenet.

Az életmű vizsgálata sok tekintetben újszerű megállapításokhoz vezetett bennünket. Kiderült, hogy Gárdonyi pályáján nincs is törés olyan értelemben, ahogyan eddig beszéltünk erről. Nagyon is logikusan alakuló fejlődésről van szó, mert ez a fejlődés azokat a változásokat követi, amelyek a forradalmakig jellemezték a polgárság azon részét, amelyek valóban mélyebben élte át az anakronisztikus feudalizmustól és a kapitalizmus elől való menekülést, de a népi forradalom előtti bizonytalankodást is.

Ugyanakkor Gárdonyi művészetének több kifejezésbeli problémája — szociális töltésű, lírai alaphangú elemző realizmusa, a szimbolizmus irányába mutató, a népköltészetet és a modern ember gyötrődéseit is magába foglaló misztikuma és pszichologizmusa, a háború éveiben realizmusát erősítő, a korábbi kételyekhez képest nagyobb önfegyelmet felmutató szatirikus hangja — cáfolja azokat a törekvéseket, amelyek Gárdonyit csak századvégi írónak tekintik.

Kiderült az is, hogy Gárdonyinál a „nemzeti gondolat”, a Beöthy Zsolt és mások kezében nacionalistává torzuló magyarság-szemlélet mennyire más volt, mint azt eddig véltük: Gárdonyi a szenvedőket, a nyomorban, a nincstelenségben vergődőket tekintette mindig, s amikor — még élete utolsó éveiben is — a „nemzetet” féltette, mindig a szenvedőket féltette. Ez a szemlélet különben is mentes a nacionalizmustól, hiszen jól megfér benne az orszá-

²¹ Itt elsősorban a Pesti Hírlap 1919. december 25-i számának vezércikkére gondolunk (Karácson-est 1919-ben), amelynek éppen tragikus vergődése ragad meg bennünket és a riadt tájékozódás a világ rendezettségé felé. Az a tragikus ebben, hogy Gárdonyit még helytelen irányba is a nép sorsáért való őszinte aggodás viszi. Jellemző egyébként az is, hogy már a kurzus első napjaiban igyekezett megőrizni belső függetlenségét. Annyira hírhedt Az ötödik kard című versét is csak hosszú rábeszélésre, kérésre és unszolásra írta meg, ami a vers őszinteségét is kérdésessé teszi. Vö. erről: LIPCSEY PÉTER: Azokról, akik elmentek. (A Gárdonyi Társaság Évkönyve 1924.)

²² MAKAY GUSZTÁV: Gárdonyi Géza. Kődlovagok (Írói arcképek), Bp. 1942. Szerkesztette Thurzó Gábor.

got bejáró szlovák szegényekkel való együttérzés, a balkáni (szerb, bolgár stb.) népek sorsával való törődés a magyar történelem iránti rajongással.

Ugyanakkor látjuk azt is, hogy Gárdonyi életműve nem mentes a problémáktól. Majdcsak minden művében érezzük azt a bizonyos mértékű kettősséget, amelyet már oly sokszor felrított neki: Bóka László ezt így fogalmazza meg: „Senki sem próbálta sem egy művén, sem életműve egészén nyomon követni, hogyan harcolt szívében s műveiben az ösztönösség, az igazi tudás, a zágyva áltudomány s hogyan segítette őt e harcban az a társadalmi felelősség és a társadalmi tapasztalat, melyet a néphez való vonzódásától nyert.”²³ Reméljük, hogy tanulmányunk ebben a kérdésben is előbbre lépést jelent.

Bizonyosnak látszik, hogy a Gárdonyi-életműhöz nem lehet sablonokkal közeledni. Sajátos alkatú íróról van szó, akinek pályáját elsősorban származása, életútja, autodidakta feltörekvése és a társadalom embertelensége elleni humanizmus jellemzi, amelynek csak külső jele az egri magány, nem pedig végső megoldása.

Sándor, E. Nagy

DAS ZEITGEMÄSSE GÁRDONYI-PORTRAIT

Der Verfasser der Studie unternimmt zum ersten Mal seit 1945 einen Überblick und eine Summierung des Gesamwerkes von Gárdonyi in seiner Entwicklung. Unter Benutzung neuer Angaben und bisher unbekannter Quellen umreißt er die ideelle und künstlerische Entwicklung des Schriftstellers mit deren Wechselbeziehungen. Er zeigt auf, daß Gárdonyis Bahnbeginn mit seinen anregenden Beispielen und Erfolgen eng mit den ungarischen und europäischen Erscheinungen der Epoche — des ausgehenden Jahrhunderts und der Jahrhundertwende — und mit dem neuen Menschenideal verbunden ist, das sich durch die Flucht und die Auflehnung herausgebildet hat. Die Widersprüche der Zeit zwingen den Dichter, im zweiten Abschnitt seiner Laufbahn — von der Jahrhundertwende bis zum ersten Weltkrieg — seine Beziehungen zur Wirklichkeit zu klären, was zur Folge hatte, daß er mit seiner neuartigen Volkstümlichkeit und seinem neuen Psychologismus die von der Romantik und der Anekdote befreite ungarische Prosa um neue Thematik, neue Anschauungsweise und modernen Prosastil bereicherte. Die Studie stellt den dritten Abschnitt der Laufbahn Gárdonyis — die Zeit des ersten Weltkrieges — als logische Weiterentwicklung dar, worin sein Realismus auf dem Niveau der bürgerlichen Literatur der Epoche bedeutende Schöpfungen hervorbrachte. Danach behandelt sie die Widersprüche der letzten Lebensjahre Gárdonyis unter neuen Gesichtspunkten.

Im Schlußteil resümiert der Verfasser die Resultate der Studie: Gárdonyis Lebenswerk entspringt dem Boden der ungarischen Wirklichkeit, die durch die Jahrhundertwende und den ersten Weltkrieg, danach durch die Revolutionen umgestaltet wurde; selbst mit seinen Widersprüchen ist es ein organischer Teil, eine moderne Erscheinung der fortschrittlichen ungarischen bürgerlichen Literatur.

²³ Emlékkönyv G. G. születésének 100. évfordulójára. A bevezetőt írta BÓKA LÁSZLÓ

A SZECESSZIÓRÓL

Régi vita: van-e a magyar századfordulónak sajátos, egységes, önálló stílusa? Vagyis annak a negyedszázadnak, amelynek kezdetét 1890-nel, A Hét megindulásával jelölhetjük, lezárultát pedig a Nyugat hőskorának végével, az első világháború befejeződésével. A stílus-történésznek, e korszakot vizsgálva, nincsen könnyű dolga. Tisztán, laboratóriumi állapotban a legritkább esetben szemlélhetők a klasszikus stílusok is, egy-egy korszakon belül a stílusok egymással való összefonódásának, párhuzamos kibontakozásának tanúi lehetünk. A századfordulón még bonyolultabb a színpék. Európa-szerte érvényben vannak még a XIX. századtól örökölt stílus-kategóriák: a romantika, a népiesség, a realizmus, a szimbolizmus, a naturalizmus és az impresszionizmus; s már a küszöbön van a XX. század a maga izmusai-val, a legkülönbözőbb avantgardista stílustörekvésekkel. A magyar művészetben és irodalomban az általános európai fejlődéshez képest még bonyolultabb a helyzet. A megkésett magyar társadalmi fejlődés következtében a régi és az új még inkább egymásra torlaszolódnak, finom, a kor legrejtettebb áramlásait felfedő analízis nélkül szinte lehetetlen látható, éles körvonalakkal jellemezni.

Mégis igaza van Barta Jánosnak, amikor az új magyar irodalomtörténetnek a századvéget és a Nyugat korszakot tárgyaló fejezetein számon kéri: miért nem adnak mélyebb és összefüggőbb képet a korszak stílusáról, miért nem képesek kiválasztani a stílusok kavargásából azt a jellemzőt, amely a kor színét és lelkét kifejezi.¹ A valóság persze az, hogy ez az igény s az ezzel kapcsolatos kutató törekvések már régóta jelentkeznek, de épp egy szintézis elkészülte adhat leginkább alkalmat arra, hogy az igényt átfogó értelemben megfogalmazzuk.

Egy emberöltővel ezelőtt, elsősorban a Nyugat körében, már többé-kevésbé egységes stílus-vízió kezdett kialakulni a századfordulóról, a magyar polgári irodalom hőskoráról. Halász Gábor, aki a fiatalabb Nyugat nemzedékéből a századfordulónak legkitűnőbb ismerője volt, nagyon határozott véleményt képviselt e kérdésben. „*A tegnap uralkodó stílusa*” — írta egy 1939-ben keletkezett tanulmányában — *a szecesszió volt.*² Ez volt az a stílus, amely a századfordulón valamennyi művészeti ágat átfogó és megtermékenyítő igénnyel lépett fel. A lakásrendezés művészetéből indult ki, innen terjedt az épületek falaira, majd át a festészetre és a szobrászatra, a zenére s legvégül a költészetre és prózára, de még a drámai irodalomra is, annak összes színpadi függvényeivel együtt. Megkísérelte ezen uralkodó stílus szociológiai magyarázatát is adni, geneziséát a magyar polgárság vehemens jelentkező új művészeti igényeivel magyarázni. „Előfeltétele — írja a szecesszióról —: a jólét, a vezető réteg éppen delelőre jutott hatalma, a külső-belső arisztokratizálódás, a kifinomultság, ami már dekadencia is. Az a ritka és gyorsan elszálló történelmi pillanat, amelyet úgy hívnak, hogy: Béke”.³

A vízió, amely a századforduló anyagi és szellemi jólétéről, gazdagságáról és kifinomultságáról az irodalomtörténészben él, benne él a korszak széprójának a tudatában is, a

¹ BARTA JÁNOS: A Nyugat korszak irodalomtörténete. Kritika, 1966. 3. sz.

² HALÁSZ GÁBOR: Vázlat a szecesszióról. Vál. írásai. Bp. 1959. 497.

³ HALÁSZ GÁBOR: i. m. 504.

Nyugat első nemzedékének fájdalmas nosztalgiájában. Mi sem mutatja ezt jobban, mint azok a művek, amelyekben ez a nosztalgia — mint a rövid virágzású magyar polgárság hatyúdala — megénekeltek. Sok egyéb mellett erről a pusztulásról szól Kosztolányi egyik szimbolikusan mély értelmű novellája, a *Kínai kancsó*. A gyönyörű műtárggyal — egyetlen durva és vigyázatlan érintésre — millió apró cserépdarabra törik szét az egykori polgári harmónia utolsó, dédelgetve őrzött emléke is.

Hogy mit szimbolizált ez a kínai kancsó? A Nyugat rendkívüli gonddal készített, minden apró részletében programosan megalkotott legelső számában nem véletlenül szól az első tárlatkritika az *amatőrökről*. Vagyis a műgyűjtőkről, akik gazdag múzeális értékeket halmoztak össze lakásaikban, s a kiállításon, amelyen legszebb darabjaikat bemutatták, általános feltűnést és meglepetést keltve. „Budapest, ez a malter-város — olvassuk —, ez a múlt nélkül való, izlés nélkül való hely, milyen tiszteletreméltó, milyen meglepő értéket hord — elrejtve — a gyomrában, bécsi porcellánokból, japán bronzokból, damaszkuszi szőnyegek-ből . . . Diadalmasan veri le kelet a nyugatot.”⁴

Kosztolányi tökéletes leírását adja e novellában nemcsak a vázának, hanem ezzel együtt annak a szecessziós korstílusnak, amely mindenre — az egész századforduló korabeli élet és a művészet létketésére — rányomta a bélyegét.

„Én nagyon szerettem — (mondja a váza, az immár eltörött kancsó tulajdonosa). — Délelőtt, törölgetés közben, el-elnézegtettem. Sok színes képecske díszítette, egymástól független, tarkabarka jelenetek. Micsodák? Például a Sárga folyó, fölötte egy hatalmas, téglavörös kőhíd. Aztán a nankingi porcelántorony, hét emelettel, minden emeleten két-két aranycsengettyűvel. Aztán mandarinok sötétlila köpenyben, sötétbordó bugyogóban, mint a fuksziák, óriás paraplék alatt, kenetesen hajbókolva, gyaloghintóban egy-egy hölgyike, aki elnyomított, pirinyó lábát fitogtatja szűk lakkcipellőiben. Aztán mezők, trillió kis virággal, virágzó szilvafákkal. Aztán egy ferde szemű Buddha, közönyösen, semmire se tekintve, súlyos kezét ölében nyugtatva. Aztán sárkányok, szörnyek, macskaszemmel és szarvasagancsbal, majmok, keselyűk, pávák. Aztán teknősbéka, egy oroszlán is, vértől pirosuló gödölyét zabálva. Aztán számok, kínai betűk, pagodák, fölfelé pöndörődő tetőkkel, mint holmi rossz szalmakalapok. Ilyesmik.

Nyolcvanhárom kép volt rajta. Volt még egy nagyon kedves, tréfás kép is. Künn a szabadban, a pázsiton nebulók ültek, s a szigorú, varkocsos tanítómester egy csintalan fiúcskát a két térdje közé szorítva vert, bambusznáddal, porolta ülepét, az indigókék nadrágját. Én, édesem, valamikor mint felsőbbblány, festegtettem. Vízfestményeket pancsoltam össze. Hát elgyönyörködtem ezekben.”⁵

A marxista irodalomtudomány figyelme a századvégi kutatások szélesedésével párhuzamosan fordult mind erőteljesebben a korszak stílusproblémáinak vizsgálatára. E sorok írója *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig* című munka (Gondolat, 1962) zárófejezetében a századvégi realizmusra és naturalizmusra következő, uralkodó stílusirányként jellemzi a szecessziót.⁶ Sőtér István pedig Bródy Sándor százéves születési évfordulójakor mondott emlékezésében (1963) az egész korszak Bródy kezdeményezte, erjesztő stílusát szecessziós-nak nevezi.⁷

A marxista igényű stíluskutatást e korszakra vonatkozóan is az különbözteti meg előzményeitől, hogy komoly figyelmet szentel a specifikusan stílus-problémák mögött álló társadalmi és világnézeti összefüggéseknek, s a stílust kialakító módszer — egyszóval a genesis

⁴ LENGYEL GÉZA: *Amatőrök*. Ny 1908. I. 48.

⁵ Kosztolányi Dezső: *Novellák*. Bp. 1957. III. köt. 278—300.

⁶ DIÓSZEGI ANDRÁS: *A századvég stílusa. A magyar irodalom története 1849—1905*. Bp. 1963. 425—440.

⁷ SÓTÉR ISTVÁN: *Bródy Sándor. Tisztuló tükrök*. Bp. 1966.

problémáinak. A stílus genezisének megfejtése ugyanis út a stílus felszíni jegyeken túli lényegének, valódi értelmének a megfejtéséhez.

Halász Gábor — s az egész, az első világháború előtti hosszú békeidőt átélte nemzedék — a szecessziót, a pompázatoság és a dekoratívítás iránti hajlamot és igényt a magyar polgárság gazdasági, társadalmi és szellemi fellendülésével hozza kapcsolatba. S nem teljesen jogosulatlanul. Azonban a szecesszió problémáját csak nagyon egyoldalúan szemléltethetjük, ha elszigetelten csupán a polgári osztály egykori prosperitásából indulunk ki. Halász Gábort az egyoldalú szemlélet vezeti arra, hogy a századvégi polgárságot az ancien régime arisztokráciájával, s a szecessziót a rokokóval párhuzamosítsa. Így csak az tűnik fel számára, ami a rokokóban túlfinomult, hanyatló, dekadens.

E felfogásnak, legalábbis ami a századforduló magyar művészetében kibontakozó szecessziót illeti, ellentmondanak a tények. A szecesszió a feudális és bürokratikus, egyházi és katonai elnyomás számtalan formája ellen tiltakozó, szabadságot kereső egyéniség megnyilvánulási formája is e korban. S mint ilyen, korántsem csupán az életélvező vagy morbid dekadencia stílusa, hanem egy keletkező, új világnézet és magatartás csírája is. Így értelmezi a fiatal Ady Endre is a *Secesszió* címmel írt cikkében: »A mai civilizáció elnyomja az egyéniséget.« Ezt mondja a »jövő Gibbonja«. Nagy igazság, mely minden szívben él, csak hangot mernek neki oly kevesen adni! . . .

Pedig ez az igazság a kor minden problémájának alapja. Az immár elkerülhetetlen társadalmi reformoknak ebből kell kiindulni: Mert az egyéniség elnyomva nem sokáig lehet!

A historia bizonyítja, hogy a legvéresebb átalakulásokat az egyéniség szabaddulási törekvése szülte.

Az elnyomott egyéniség még nem fegyverrel csinál forradalmat, de harcát megkezdte! . . .

Egyelőre a legmagasabb téren folyik a harc. A művészetben, irodalomban. A régi korlátok hívei gúnyolják az apostolokat, félreértik törekvésüket s legjobban félreértik e törekvés alapját. A nagy tömeg divatnak tekinti, pedig az egy nagy világátalakulás első, igénytelen előcsatározása.

Hagyjátok hát a *szecessziót* ti, kik a korlátok bábjai vagytok! Forradalom és emberek kellenek hozzá, nem divatbábok.

A szecesszió új, átalakított világából fog erre a korra visszatekinteni a jövő század Gibbonja!⁸

A szecesszió stílusa iránti érdeklődés napjainkban világszerte növekszik. Önálló monográfiák és tanulmányok egész sora foglalkozik a Nyugat-Európában kialakult szecesszióval, a párizsi Art nouveau-val a praeraffaelita mozgalom, a ruszini esztétizmus nyomán kifejlődő angol iparművészettel, Oscar Wilde-dal, s a szecessziós zene újonnan felfedezett jelenségeivel. Mindaz, amit a szecesszió dekoratívításáról, esztétizmusáról és dekadenciájáról el szokás mondani, ezekben a nyugati irányzatokban szinte klasszikus tisztasággal jelenik meg. A közép-európai művészeti centrumokban — München, Darmstadt, Berlin, Bécs és Budapest atmoszférájában — megszülető szecesszió szintén dekadens és dekoratív. Mégsem azonosítható teljes mértékben a nyugat-európaival. Egyes nyugati művészettörténészek, legalábbis mint „szociológiai jelenséget” élesen el is különítik a párizsitól, brüsszelitől és londonitól. S nem indokolatlanul. A századforduló Osztrák—Magyar Monarchiájában élő polgárságnak csak egyik specifikuma a — nemzetiségi különbségre való tekintet nélküli — fellendülés, prosperitás. A másik specifikuma viszont az állandó félelem és szorongás, a létbizonytalanság közérzete. E szorongás forrása csak részben a feltörekvő paraszti és munkás tömegekkel szembeni félelem. Folytonos fenyegetettség eredője a Monarchiában élő s egymással szemben kijátszott nemzetiségek ellentéte is. S mindezek fölött: a Monarchia végpusztulás felé való közeledésének előérzete, amelyet nem csökkent, inkább erősít a bürokratikus és katonai hatalomnak a

⁸ Ady Endre: *Secesszió*. — Összes Prózai Művei. 1955. I. köt. 119.

társadalom egésze fölé terpeszkedése. Ilyen körülmények között a polgárság, miközben valóban gazdagodik, s az élet élvezésének legfőbb birtokosaival egyenrangra emelkedik, kisémmizettnek, a saját társadalmában idegennek, elégedetlennek is tudja magát. Ezért a szecesszió mint világnézet legalábbis ellentmondásos. Benne van az ancien régime arisztokráciájára jellemző igény, az idő megállításának, a történelmen kívül helyezkedésnek gesztusa; s benne van a kiútkeresés, a körülmények megváltoztatására irányuló törekvés, menekülés és lázongás életérzése. A magyar századforduló szecesszióját, a sajátos társadalmi feltételek és ideológiai körülmények hatására, fokozatos balratolódás, radikalizálódás jellemzi. Politikai és esztétikai értelemben egyaránt. Ez a magyarázata annak, hogy míg a 90-es évek szecessziója alig választható el a rokon nyugati és bécsi törekvésektől, addig a Nyugat szecessziója már tagadása is annak, amit közvetlen előzményének kell tekintenie, s útkeresés egy önállóbb, valóságalkító esztétika irányában.

A magyar szecesszió első korszakában, akkor, amikor a kapitalista fejlődés gyümölcsei éppen beérnek, s a nemzeti önérzete is millenniumi hangulat telíti, elsősorban pompakedvelő és dekoratív vonásaiban hangsúlyozódik. Lázadás ez a stílus mindennel szemben, ami konzervatív, „vaskalapos”. A francia és angol szecesszió a naturalizmus és az impreszionizmus ellen; a bécsi és a berlini az udvari klasszicizmus merevsége ellen; a magyar a romantika és a nép-nemzeti szemlélet túlélt és még mindig uralmon levő formáival szemben. Ezekben a különbségekben a társadalmi és ideológiai fejlődés fáziskülönbségei nagyon pontosan tükröződnek. S ezzel a fáziseltolódással magyarázható az is egyszersmind, hogy a nyugaton már túlhaladott irányok, a szimbolizmus, a naturalizmus és az impreszionizmus miért jelentkeznek nálunk párhuzamosan a szecesszióval, s miért épülnek bele, mint színező, gazdagító motívumok. A magyar szecesszió kevert; erősebben eklektikus jellegét fokozza az a körülmény is, hogy a romantikával és a népnemzetivel szembeni lázadása, a millenniumi légkörben nem lehet egészen következetes. A magyar szecesszióba beleépülnek a népiességtől és historizmustól örökölt paraszti és „turáni” motívumok is.

A magyar szecesszió legelőször az építészet, képzőművészet és iparművészet műhelyeiben bontakozik ki. De igen korán, a 80-as évek végétől jelentkezik az irodalomban is. Halász Gábor elsősorban a lírában látja hatását, melyet „a leírás iparművészetének” nevez. Megállapítja, hogy „kisszerű”, intim hatásokra törekszik, mint a kámeát, gondos csiszolással dolgozza ki témáját, a természetet, műtárgyat, luxuscikket, ruhadarabok hasonlataiból építgeti, kedvenc anyaga a selyem és bársony, kedvenc színei a sárga, arany, bíbor. A fiatal Babits számára arany kísértet a napugár, a mosoly gyöngyös. A fiatal Kosztolányi »négy fal között« találja meg csodavilágát, a »színes, tapintható zavart« énekli.⁹ Sokkal korábbi és szélesebbkörű azonban a próza-stílus szecessziós irányba való fejlődése. Ezt jelzi majd a századforduló prózairó-nemzedékének, a „tegnapok ködlovagjainak” emlékeztető tanulmánygyűjtemény is, a negyvenes években. Ennek szerzői rendszerint a „stilusromantikában” írják le azt az újat, amit ez a generáció a prózastílus megújításában hozott.¹⁰

A magyar próza első stílusforradalmára — Babits és mások egybehangzó véleménye szerint — Bródy Sándor volt.¹¹ Anélkül, hogy az ő hatását kisebbíteniék, mégis azt hangsúlyoznánk inkább, hogy korántsem egyedül kezdeményezte és vitte végbe az új magyar próza forradalmát. Kortársai között voltak, akik tudatosabban — s éppen ezért Bródyra is hatást gyakorolva — fogták fel az új stílus problémáit. Justh Zsigmond és Ambrus Zoltán behatóan tanulmányozza a párizsi építészetet, lakásművészetet, zenét és festészetet, s benyomásaikat már a 80-as években visszhangos tárcákban közlik olvasóikkal. Thury Zoltán két évig tanyázik a müncheni festőfőiskola légkörében, s ugyancsak megtanulja, hogyan lehetséges a naturalista sötétlenlátást könnyed plein air technikával ötvözni. Papp Dániel mint

⁹ HALÁSZ GÁBOR: i. m. 499.

¹⁰ Ködlovagok (Írói arcképek). Szerk. THURZÓ GÁBOR, Budapest. é. n.

¹¹ BABITS MIHÁLY: Könyvről könyvre. Ny 1934. I. 181.

nyelvész is tudatos előharcosa a stílusújításnak, amely a magyar irodalmat megszabadíthatja a feudális lomposágtól s a korszerű francia és angol próza szintjére emelheti. „Vallom magam is ezt az elvet — írja — valljuk mindnyájan, és miként a festő tetszése szerint kever vöröset és fehérét, hogy rózsaszínre tegyen szert, úgy mi is zabolátlan szabadsággal keverhetjük a nyelvárnyalatokat, sőt némelyek közülünk annyira mennek, hogy a vöröset nem is fehérrel, keverik, hanem sárgával és így a pomeráns színét állítják elő, rózsáé helyett.”¹² Gozdsu Elek, aki temesvári lakásán valóságos szecessziós múzeumot rendezett be, azon elmélkedik, hogyan lehetne a szecessziós próza sajátos, magyar változatát megteremteni. „Őszinte csodálattal és elragadtatással gyönyörködünk — írja — Böcklin tengerét látva. De őszinte határozottsággal utasítjuk vissza a magyar képek idegen színeit, bármilyen pompásak és gazdagok legyenek...” A magyar Alföld színeiben látja a magyar stílus valóság alapját: „Micsoda teljes, egyszerű, nemes és életteljes színek ezek! A világos sárga, a fehér, vörös és kék, a vörös és barna és mélyzöld, a lila és a kék minő csodás egyszerűséggel olvadnak össze. Mennyi szenvedély, nagy és erős küzdelem nélkül való, szerény életet fednek ezek a színek.”¹³

A Nyugat költőinek és prózaíróinak stílusában ez a már korábban kikísérletezett dekorativitás borul virágba. Nemcsak a „szépség költői” — Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Szép Ernő, Kemény Simon, Nagy Zoltán Somlyó Zoltán —, hanem első-sorban maga Ady terem pompázatos, dekoratív lírát.¹⁴ És nemcsak Ady, Kaffka, Krúdy, Csáth és Szomory prózája szecessziós, hanem Móricz Zsigmondé is, aki leginkább megvalósítja a Gozdsu követelte, sajátos magyar színekből ötvözött prózát, s a maga nemében csaknem olyan dekoratíven, mint az angol esztéticizmust követő Szomory vagy az „impresszionista” Kaffka. A Nyugat nagy egyéniségeinek stílusában épp a dekorativitás jelent lázadást a poros „népnemzeti” irállyal, a nemzeti klasszicizmus lélektelenségével szemben. A vérbő életélvezés, a mohó nosztalgiaikat, a maradiságból és vidékiességből való elszárnyalás vágyát kifejező, lázongó nyelvezetet vizsgálva érthetjük meg mélyebben és pontosabban, mit is jelent Ady kijelentése: „Az én szecesszióm a haladás harca a vaskalap ellen.”¹⁵

A szecesszió sajátos stílusjegye, a dekorativitás általában nem tisztán jelentkezik. Az a fajta esztéticizmus, amely a nyugati szecessziót jellemzi, a mi irodalmunkban aránylag ritka. Sokkal jellemzőbb a stíluskeveredés, a szecesszió egyiké, a megkésett magyar művészeti és irodalmi fejlődésben szintén csak a századfordulón jelentkező stílusokkal történő összefonódása. Bródy, akit „a stílusromantika” úttörőjének szokás tekinteni, egyszersmind a naturalizmus magyar meghonosítója is. Justh Zsigmondról, *Napló*-jával kapcsolatban, Halász Gábor állapítja meg, hogy az impresszionista stílus első magyar dokumentuma. S impresszionizmusról szokás beszélni Kaffka, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád prózájával, költészetével összefüggésben is. S a szecesszióval együtt jelentkezik a szimbolizmus, amelynek különösen nagy szerepe lesz a magyar szecesszió komplikáltabb teljesítményeinek, leginkább Ady költészetének a problematikájában. Túlzás volna azonban e stíluskeveredés alapján bármelyik, megkésett jelentkező stílustörekvést centrumba állítani, Bródyt vagy Móriczot elsősorban és csak naturalistának, Kaffkát és Krúdyt impresszionistának, Adyt és Balázs Bélát szimbolistának tekinteni. Ugyanis ezek a stílussajátosságok mind a szecesszió belől, azzal kölcsönhatásban érvényesülnek csak. S különösen így van ez a Nyugat megindulásától, a magyar szecesszió második szakaszától, amikor az első szakasz művészi törekvései részben már túlhaladottakká válnak, részben összetettebben, ellentmondásosabban jelentkeznek.

¹² PAPP DÁNIEL: A bajai professzor nézetei. Budapesti Napló, 1898. 187.

¹³ GOZSDU ELEK: Böcklin. A Hét. 1898. 38. sz.

¹⁴ KOMLÓS ALADÁR: A Nyugat költői. Bp. 1938.

¹⁵ Ady Endre: A hétről. — Összes Prózai Művei. I. 125.

A szecesszióknak ebben a második korszakában mind kevésbé csak a polgári fellendülés tükröződik, mind erőteljesebben kap hangot az a bonyolult válság-problematika, amely a magyar polgárságnak a Monarchián belül elfoglalt, ellentmondásos helyzetével kapcsolatos. Olykor már a 90-es évek dekoratív szecessziójával is az életélvezés és életöröm szemléletétől elütő szemléletmód társul: kiábrándulás, fásultság, ironia, a valóság szürkességének a fölfedezése, amelyet a pompa, a gazdagság csak felszínesen, hazugul takarhat el. A korszak valamennyi művésznének életérzése az, amit Ady oly sokféleképpen, de legvilágosabban majd éppen a forradalmak küszöbén fog kifejezni: „Ki bírja még e szürkességet, ki hazugokat tündököl . . .”¹⁶

A Nyugat teoretikusai a folyóirat első számaitól kezdve, tudatosan hangsúlyozzák a 90-es évek dekoratív szecessziójának felszabadító, úttörő jelentőségét. Abban, — írja Lengyel Géza a bécsi szecesszióról —, hogy „a mai architektúra törekvései egészségesebbek és marandóbbak, meg kell látni, hogy milyen fontos és heroikus munkát végzett a szecesszió”.¹⁷ Hasonlóképpen az elődök jelentőségét hangsúlyozza, miközben az új generáció tőlük való különbözőségét is megfogalmazza, Elek Artúr, a Nyugat 1911-es lírai antológiájának előszó írója is. A modern magyar lírának két nemzedékét különbözteti meg. Az elsőt, a 90-es évek lírikusait, mint írja „a dal derűje” jellemzi. A második, amely az elődök munkáját folytatja, egyszersmind tagadása is a szimpla életélvezésnek. Sajátos lényege szerint „a fájdalom költészete”; „a holt tárgyak váltakozó leírásában”, „a megbújó ösztönök, a lefojtott vágyak, a lázadó szenvedélyek”, valamint „a vad, buja illatok” kifejezésében kapja meg karakterét.¹⁸ Ha meg is maradnak, sőt igazán most fognak virágba borulni az első korszak jellemző törekvései, a dekorativitás igazán majd a Nyugatban válik irodalmunk általánosan jellemző jegyév, a főhangsúly mindinkább a szecesszióknak egy másik s még később egy harmadik, jellemző stíluselvére esik.

A dekorativitás a szecesszióknak csak külső megnyilatkozási formája, s mögötte olyan formaelvek dominálnak, amelyek magának a dekorativitásnak a jellegét is meghatározzák. Kétségtelenül közel áll a szecesszió a barokkhoz, a manierizmushoz és a rokokóhoz, ha csupán a díszítőelemek zsúfoltságát, túlzását, valamint a díszítő motívumok forrását vesszük figyelembe. Jellemző reá a természeti formák utánzása; különösen a növényi világból vett színek és vonalak burjánzása. A szecessziós dekorativitás erről az oldalról nézve nyilván rokon az impresszionizmussal. Mégis, a szecesszió aligha téveszthető össze bármelyik, külsőleg rokon irányzattal. A szecesszió leglényegesebb formaelve ugyanis a stilizáció, vagyis a kiemelésnek és összefoglalásnak egy olyan racionális módozata, amely túlmutat az utánzás elvén, vagyis a XIX. század valamennyi polgári stílusának közös alapján.

A szecesszió mindazokat a díszítőelemeket, melyeket felhasznál, lényegi vonásaikra egyszerűsítetten kapcsolja egymáshoz. Így egyszerűsödnek a bécsi szecesszió díszítőelemei néhány alapvonásból összetevődő geometrikus ábrákká; a magyar szecesszió természetből merített motívumai egyszerű indavonalakká; a francia Art nouveau grafikái és festményei egyetlen, hangsúlyos konturral összefoglalt színelvletté. Ez a stilizáló törekvés alakít ki sajátos viszonyt a szecesszió és az összes többi, korábbi művészeti stílus között. Ezeknek a díszítőelemeit, bármilyen eredetűek legyenek is, a szecesszió művésze stilizáltan, alapvonásaira egyszerűsítetten és egységes összhangba foglaltan törekszik fölhasználni. Így elevenedik fel a szecesszióban egy sor „neo-stílus”: neo-román, neo-gotika, neo-reneszánsz, neo-barokk, neo-romantika, anélkül azonban, hogy ezek bármelyike valóban önálló, tiszta stílust képviselne. A szecesszió ugyanis a stilizálás elvét nemcsak a díszítőmotívumra érvényesíti, hanem a teljes művészeti alkotásra fölveti és teljes következetességgel igyekszik érvényesíteni a stílusesség gondolatát. Ily módon a legkülönbözőbb eredetű és stílusú díszítőmotívumokat

¹⁶ Ady Endre: Összes versei. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965. II. 415.

¹⁷ LENGYEL GÉZA: Bécsi szecesszió. Ny 1911. I. 1180.

¹⁸ ELEKES ARTUR: Előszó a Nyugat lírai antológiája előtt.

is sikerül szerves egységbe hangolnia, s végső soron a stilizálás és a stílusegység elvén keresztül a modern művészet legfontosabb elvéhez, a konstrukció gondolatához eljutnia. Midőn a Nyugat-generáció fellép, 1908-ban a bécsi szecesszió már túljutott első dekoratív korszakán, s ez utóbbi, a modern avantgard művészetek felé mutató gondolat képviselőjeként jelenik meg. Ezt hangsúlyozza a bécsi szecesszió 1911-es budapesti kiállításának magyar kritikusa, Lengyel Géza is, megjegyezve, hogy a szecesszió művészei nem álltak meg a kezdeti kísérleteknél, hanem egy meghatározott irányban továbbfejlődtek. Belátták, úgymond, hogy „házat és bútort nem dekorálni, hanem konstruálni kell”.¹⁹

Irodalomtörténetünk azt a fordulatot, amelyet a Nyugat s különösképpen Ady Endre fellépése jelentett, hagyományosan úgy jellemzi, mint a szimbolizmus uralomra jutását. A hangsúly e felfogásban arra esik, hogy a megkésett magyar irodalmi és művészeti fejlődés ekkor, a Nyugat és Ady forradalmának eredményeképpen éri utol a nyugatot, tünteti el azt a negyvenéves fáziskülönbséget, amely a francia és a magyar irodalom között mutatkozik. A magyar szimbolizmus sajátosságát elsősorban tartalmi, világnézeti megnyilvánulásában látja, abban, hogy „míg a francia szimbolizmus jobbról, a magyar szimbolizmus inkább balról antiburzsoá.”²⁰ E gondolatot elsősorban Révai József Ady szimbolizmusát világnézeti összefüggéseiben elemző tanulmányai sugallják; de ez a lényege Földessy Gyulától Komlós Aladárig egy sor Ady-kutató felfogásának. Kétségtelenül alátámasztják az Ady szimbolizmusára vonatkozó álláspontokat mindazok az életrajzi tények, amelyek Ady és a francia szimbolisták párizsi találkozására utalnak, ez utóbbiak szemléletforradalmasító szerepét igazolják. Mindamellett lehetséges és szükséges látnunk, felismernünk mindazokat az esztétikai különbségeket, amelyek a franciák és Ady úgynevezett szimbolizmusa között nyilvánvaló.

Az esztétikai határok élesebb megvonásának szükségességére már a Nyugat egyes kritikusai is figyelmeztettek. A francia szimbolikus költészetet minden kortársánál alaposabban ismerő Szabó Dezső már 1913-ban felhívja a figyelmet annak a veszélyére, hogy Baudelaire-t és Adyt mint szimbolistákat azonosítják, holott az előbbi legföljebb csak a kezdeti ihletet adta a Párizs-járó magyar költőnek, aki éretten teljesen önálló költői szemléletet és alkotási módszert alakított ki.²¹ Valóban Ady — s tegyük hozzá, hogy legnagyobb, a maguk művészetében összegzést végrehajtó kortársai: Csontváry és Bartók — nem szimbolisták, alkotó módszerüknek csak egyik mozzanata a szimbolizálás, állomás egy komplikáltabb művészi program megvalósításában.

Az a harc, amely legmagasabb fokon Adyban zajlott le, nem elszigetelten Ady-probléma csupán, hanem a korszak egész művészetének problémája. A századelő polgári művésze számára, a Monarchia társadalmi valóságának viszonyai között, amennyiben nem kíván behódolni, amennyiben emberi és művészi egyénisége függetlenségét meg kívánja őrizni, egyetlen lehetséges út mutatkozik: a szecesszió, vagyis a valóságnak való háttáfordítás, az opozíció s végül a valóság újjáalakítása, a társadalmi forradalom vállalása. A magyar szecesszió legjobb képviselői mindhárom fokozatot átélik, az elvágódó romantikától eljutnak a pozitív, a jövő új társadalmát körvonalazó célkitűzésig. Ennek az igénynek a létezését tükrözi s tudatosítja a fiatal Lukács György, Novalisról és a romantikus költői világnézet problematikájáról írva. Éles cezurát von egyfelől a felszíni dekorativitás és metafizikai szimbolizmus, másfelől pedig a valóságot alakító, konstruktív stíluselv között. „A sors poetizálása, nem sorsalkotás — hangsúlyozza. — A belső úton, amin ők mentek csak adott dolgok organikus beolvasztása volt elérhető, csak a dolgok képeinek gyönyörű elrendezése, nem uralkodás a dolgok felett.”²² Lukács polémiája nyilvánvalóan a szecesszióknak egy korábbi, túlhaldottabb stádiuma ellen s egy konstruktív, „sorsalkotó” tendenciája mellett való állásfoglalás.

¹⁹ LENGYEL GÉZA: A bécsi szecesszió. 1911. I. 225—27.

²⁰ KOMLÓS ALADÁR: A szimbolizmus. Bp. 1965.

²¹ SZABÓ DEZSŐ: A romantikus Ady. Ny 1911. II. 1086—1094.

²² LUKÁCS GYÖRGY: Novalis. Ny 1908. I. 313—324.

Ebből a szempontból szinte perdöntő jelentőségű, hogy az Ady művészete körül kibontakozott vita, amennyiben ténylegesen esztétikai kérdésekről volt szó, nem a szimbolizmus körül forgott. Jól mutatja ezt *A fekete zongora* körül kibontakozott poémia. Ignotus a Nyugatban megjelentetett vitacikkében nagyon éles esztétikai érzékkel vette észre, hogy a nagyközönség számára az érthetlenség forrása épp a vers racionalizmusában, abban a tudatos sűrítő és szintetizáló törekvésben keresendő, amely Ady egész költészetének legjellemzőbb vonása. S mindaz, amit ezzel kapcsolatban jellemzőképpen elmond, lényegében a szecesszió lényegkiemelő és szintetizáló módszerének a leírása: a költői stilizálás és konstruálás Ady megvalósította módszerének a jellemzése. „S nemcsak a nyelv tökéletesedik, hanem a beszéd is — írja. Így keletkezhetik olyasféle költői technika, mely mint a képrészben a Puvis vagy a mi Fényes Adolfunkké, le tesz arról, hogy a gyapjút gyapjúnak, a fát érdesnek, a matériát matériálisnak fesse, letesz arról is, hogy körülményesen megfesse fény- és árnyékplasztikájuk minden részletét, s színjátásuk minden adalékát, hanem ki nyugodtan, ki nyugtalan, ki holdvilágát ki pokoltűzét, ki a fűvet, ki az emberi ábrázatot egyszerűsített színekkel, s ezeknek mindent tolmácsoló, pótló és helyettesítő erejével festi meg.”²³

Ady versalkotó módszerének valóban az a legjellemzőbb vonása, hogy minden motívumot, amit versébe olvaszt, leegyszerűsít, a vers gondolati célkalkulációjának és indulati töltésének megfelelő arányban foglal össze. Hallatlan gazdag költői motívumkincsrel bír, a tulajdon életének eseményei, a társadalmi és természeti környezet, a biblia és a legkülönbözőbb mítoszok s nem utolsósorban a legkülönbözőbb művészeti stílusokból merített motívumok egyszerre és összeolvadtan jelennek meg, nemcsak egy-egy kötetben, egy ciklusban, hanem egyetlen versen belül is. Motívumkincsének leltárát többen is átvizsgálták, legaprólékosabban Földessy Gyula. S alighanem a legnagyobbat is ő tévedett, amikor Ady minden egyes motívumát válogatás nélkül jelképez, szimbólumnak fogja fel, olyan esetekben is, amikor az illető motívum egyáltalán nem rejtett, csak intuitíve felfogható tartalmat hordoz, hanem teljesen világos, racionális, lényegére sűrített értelmet. Ez a mindent szimbólumnak felfogó szemlélet lehetett a forrása azoknak az értelmezéseknek, amelyek Adyt alapvetően irracionális költőnek tekintették. Holott nemcsak a publicista, hanem a költő Ady nagy ereje is elsősorban racionalizmusában, lényeglátásában, s ezen lényegi összefüggéseiben meglátott valóság lényegét tükröző költői stílusban való kifejezése volt.

Természetesen hiba volna, ha Ady szimbolizmusát — racionalizmusának elsődlegességét hangsúlyozva — elvetnénk, mellékes mozzanatának nyilvánítanánk, és ezzel együtt elfednénk költészetének tényleges ellentmondásosságát. Ehelyett inkább annak a viszonynak a megfajtására van szükség, amely a szimbolista örökség s Ady saját stilizáló és összegző alkotói módszere között van. Nem véletlenül fordul Ady oly érdeklődéssel éppen a francia szimbolizmushoz. Valamennyi XIX. századi polgári stílusirányzat közül ez távolodik el leginkább a valóság utánzásának az elvétől, az törekszik leginkább a felszín mögötti, lényegi összefüggések művészi megragadására. Látnunk kell azonban, hogy mennyire lényegesen különböznek a francia szimbolizmus s a valóságot szimbólumokkal is közelítő Ady világnézetének előfeltételei. A francia szimbolizmus ugyanazokból a társadalmi és világnézeti forrásokból származik, amelyből a realizmus, a naturalizmus és az impresszionizmus. Nem annyira reakciója, mint inkább kiegészítése a pozitívista tudományosság alapján a legvégső metafizikai kérdésekkel szemben tehetetlen valóságábrázolásnak. A baudelaire-i szimbolizmus, a Nyugat esztétáinak ma is helytálló értelmezése szerint: a hit keresése, „amely megállítja a kétséget, amely az egyedüli építőanyag a földön, ahol minden látszat káprázat és csalódás”.²⁴ Adyban is benne van a baudelaire-i életérzés, reá is jellemző — különösen kifáradásai, vereségei idején — a megoldásnak irracionális világmagyarázatban, a hit mindent

²³ IGNOTUS: *A fekete zongora*. Ny 1908. I. 139—161.

²⁴ ELEK ARTUR: *Üldözött szimbólumok*. Ny 1908. I. 113—117.

megoldó nyugalmában való föltalálása. De sohasem szűnik meg hangoztatni, hogy az irracionális világmagyarázat nem elégíti ki. Ezért is „ünnepli s kéri számon az emberi érzelmet az irracionálizálódott világban;” „hiszek az észben» — írta egy kis prózai jegyzetében is, a „Világba”.²⁵

Adyt mint a napirenden levő politikai forradalom legkonzekvensebb végiggondolóját, költői hírnökét jellemzi az irodalomtörténet. Ady azonban nemcsak forradalmár költő; egyszersmind egy esztétikai forradalom legradikálisabb, az összefoglalásig eljutó képviselője. Esztétikai jelentősége korántsem annyi csupán, hogy egy már Nyugaton, a haladottabb irodalmakban kikísérletezett költői ábrázolásmódot magyar talajba ültetett, hanem az, hogy a Monarchia, a századforduló korabeli Magyarország bonyolult társadalmi és ideológiai viszonyai között megtalálta azt a művészi módszert, amelynek segítségével képes volt föltárni a lényegbevágó összefüggéseket, s esztétikai értelemben megteremteni egy új valóság körvonalait. Csak ha ezt az individuális lázadástól a társadalmi forradalomig ívelő, szecessziós Adyt felismerjük, s ha a szecesszió fölszíni, dekoratív vonásai mögött meglátjuk szintetizáló és konstruktív erejét, láthatjuk át reálisan annak a költői forradalomnak a jelentőségét, amelynek élén állt.

Ady nem volt teljesen magányos, jóllehet, különösen élete utolsó éveiben emberként is, politikusként is és költőként is magára hagyatottnak tudta magát. Az a zenei forradalom, amelyet Bartók Béla kezdeményezett, ugyanabba az irányba hatott, mint az övé, s a korszak végén *A csodálatos mandarin*ban eljutott a szecessziós zene lezáró, nagy szintéziséig. S a szecesszió festészeti stílusának hasonló, nagyarányú szintézise valósul meg Csontváry festészetében, a *Baalbek* és a *Magányos cédrus* kompozíciójában. Mint ahogy Ady költészetének, Bartók és Csontváry művészetének is dekorativitás s a szimbolizmus csak kiegészítő mozzanata; a lényege pedig a valóság, mítoszok és szimbólumok elemeit lényegükre egyszerűsítő stilizáció, a nagy szintetizáló erő, a konstruktivitás. Ez teszi őket képessé arra, hogy ne csupán a magyarság múltjának s jelenkori történelmének összefüggéseit, hanem mintegy a jövőbe mutató tendenciákat is világosan körvonalazzák. S ennyiben valamennyien túl is nőnek a szecesszió, azon a stíluson, amelynek megteremtői, legrangosabb képviselői. Ilyen értelemben Csáth Géza, Bartók zenéjének egyik első megértője és méltatója joggal veti fel, hogy Bartók zenéje nem egyszerűen — korhoz kötött jelleget megtestesítő — „szecessziós zene”, hanem — egyetemesebb értelemmel bíró — „modern zene” is egyszersmind.²⁶

Fölmerül mindezek után az a kérdés: hogyan viszonylik a szecesszió a XX. század modern művészeti forradalmához, az avantgard mozgalmakhoz. Amint már utaltunk rá, Halász Gábor a magyar szecessziót is, együtt az egész bécsi, berlini s nyugat-európai szecesszióval a polgári művészet utolsó nagy kivirágzásaként tartja számon. S mint ilyet odasorolja a túlfinomult, hanyatló, dekadens művészeti stílusok közé. A polgári társadalom művészetének végső kicsengését, hattyudalát méltatja benne. Kétségtelen, hogy a francia Art nouveau és az angol Modern Style szecessziója elsősorban dekadens művészet. S tagadhatatlanul jelen van a túlfinomultság, a dekadencia a bécsi, illetőleg a magyar szecesszió más társadalmi és ideológiai feltételek között kibontakozott szecessziójában is, beleértve a legradikálisabb, a társadalmi forradalommal legszorosabb kapcsolatba jutott képviselőit is. Beleértve azokat a művészeket, akik a szecesszió felszíni és felületes lehetőségein túl a benne adott racionális magot növesztették ki, a lényeg megragadására s az összefüggések megteremtésére irányuló művészi módszert tették meg művészi stílusú alapelvévé. De éppen ez a racionalitásuk hangsúlyozza, hogy forradalmiságukban is belül maradnak a polgárság világnézetén. Egyébként sem lerombolni akarják a múltat, mindazt a kulturális örökséget, amit az emberiség

²⁵ VARGA JÓZSEF: Ady Endre. Magvető, 1966. 419.

²⁶ CSÁTH GÉZA: Bartók Béla. Ny 1906. I. 513—515.

és a magyarság felhalmozott, hanem a lényegét kiemelni, s új összefüggésekbe, értelmesebb rendbe foglalni. A szecesszió mint stílus: szakítás az elmúlt korok avult és célszerűtlen izlésével, a historizmussal, a romantikával s minden egyéb előzménnyel. Egyszersmind azonban hagyományörző stílus, amely tudatosan és értelmesen fel kíván használni a múltból is mindent, ami értékesnek, maradandónak, emberinek és magyarnak tetszik. Jellemző, hogy a magyar szecesszió legnagyobbjai — Ady, Bartók és Csontváry —, midőn szakítanak a magyar uralkodó osztályok túlhaladott, feudális historizmusával, egyszersmind egy új, korszerűbb történeti tudat kialakításán fáradoznak. S ilyen értelemben beszélhetünk az egész Nyugat mozgalom újító s hagyományörző jellegéről.

Ady s az egész magyar szecesszió tragédiája, hogy az az osztály, a magyar polgárság, amelynek nevében, egy új kultúra teremtésének az igényével felléptek, nem vállalta saját politikai forradalmát, s nem vállalta saját művészetét sem. Leginkább a háború éveiben válik mindez világossá, midőn Ady szenvedélyes kifakadásai tudatosítják is a tragédiát. „De én már e földindulás után aligha lehetek én, akárhogy vigasztalnak leghívőbb barátaim. Ordítani szeretnék, ha lehetne a dühtől, hogy a mi embrió polgárságunk, melynek lelkévé szegődni akartam, milyen állatian ordítja a vért. Ez sohasem volt érdemes azokra a javakra, mikhez eljuttatni szeretttük volna őket.”²⁷ Ady a legfejlettebb polgári kultúra szintjén álló kultúrát kívánt teremteni, társaival egyetemben. A századforduló Magyarországon ez forradalom volt. De forradalom volt annak a felismerése is, hogy új kultúrát a polgárságra támaszkodva immár lehetetlen teremteni. Ady az első azok között is, aki új társadalmi és világnézeti bázist keres az új kultúra alapjául, s összetalálkozik a munkásosztállyal és a szocializmussal.

Az új, a szocialista forradalom távlataihoz kapcsolódó művészeti mozgalmak — a Nyolcak köre és Kassák avantgardista mozgalma — folytatja azt, ami a szecesszió stílusában a leghaladottabb. A stilizáció és a konstrukció elvét készen kapják elődeiktől. Mint ahogy Le Corbusier vagy a német Bauhaus-mozgalom húszas évekbeli kivirágása nem volt elképzelhető Otto Wagner vagy Van de Velde, a szecesszió úttörése nélkül, a magyar avantgard mozgalma sem képzelhető el nélkülük. Ugyanakkor azonban az avantgard tagadás is, sőt elsősorban tagadás: konzekvens elvetése minden hagyományosnak. Adynak is, akinek utolsó évei magáramaradottságát nemcsak azzal magyarázhatjuk, hogy polgári elvarárai hagyták cserben, hanem azzal is, hogy a radikálisabb, szocializmus alapján álló művészeti törekvések az egy évtizeddel korábbi viszonyokhoz képest fejlettebbek és önállóbbak. Benne s általában a Nyugat, a szecesszió polgári világnézetű művészetében nem ismerik el többé a leghaladottabb művészetet, az esztétikai vezető szerepet is a maguk oldalán látják.

A magyar szecesszió — éppen úgy, mint a felbomlott Monarchia hasonló művészi törekvéseinek — 1918, a háború vége jelenti a lezárását. Mindez nem jelenti azt, hogy teljesen megszűnik. De megszűnik úgy létezni, mint uralkodó stílusirányzat. Helyébe a szociális realizmusnak már korábban, a novellisztikában és a móríci regény törekvéseiben létező, új realista elve lép, illetőleg a kassáki avantgardizmus elszigetelt, de mégis szívósan a jövő — József Attila és Derkovits Gyula — irányában munkálkodó, konstruktivizmusában testet öltő stílusprogramja. Ezek azok a dinamikus stílusirányok, amelyek az új korszak arcukat leginkább képesek visszatükrözni.

Tovább él azonban a szecesszió stíluselve is, de már egy változott, átalakult, letisztult formában, a Nyugat nemzedékeinek művészileg is és emberileg is lehiggadt, érett művészetében. Igaz, hogy a konstruktivitás, a szecesszió legdinamikusabb művészi módszere a korszak polgári művészetében teljesen elhalványul, szemben az avantgard aktivizmusával. De a dekorativitás, a stilizáló lényegmegragadás annál tisztultabban, művészileg érvényesebben fejlődik tovább. S így a művészet utóvirágzásában, lehanyatló ívében is szemléletesen tükrözi azt a kort, amelyben genezisének nyerte, a századforduló polgári virágzását. A klasszicizált szecesszió humá-

²⁷ Ady Endre: Válogatott levelei. Szépirodalmi, 1956. 505.

nus nosztalgiáiban a magyar polgári hőskorszak — ezen rövid, ellentmondásos, de mégis oly termékeny időszak — ideáljai fogalmazódnak újjá, s kapnak reális funkciót, szemben a két háború közötti Európa antihumanista eláradásával.

Végül még egy terminológiai kérdés. Jóllehet, a tények alapján nyilvánvaló, hogy létezett magyar szecesszió, egy a nyugati impresszionizmustól és szimbolizmustól, majd a nyugati avantgardista irányzatoktól elvileg élesen elkülöníthető stílus, mégis fennmarad a kérdés: élünk-e ezzel a fogalommal? Nem volna-e helyesebb a kor művészetét ugyan nem pontosan jellemző, ám megszokott, beidegzett elnevezéseknél megmaradnunk? Hiszen azok a művészek is, akik a magyar szecessziót megalkották, viszonylag ritkán élnek ezzel az elnevezéssel, s ha élnek nem egyszer ellentmondó, nemcsak azonosuló, hanem elhatároló értelemben is. Mindezek azonban a tudományos objektivitás számára másodlagos szempontok. Történeti tény, hogy az összes ma használatos nagy stílusokorszakok elnevezéseit a XIX. század adta. Ez nevezte el a gótikát gótikának, a reneszánszt reneszánsznak és a barokkot barokknak. S tette ezt azután, hogy a klasszicizmus szótárában a „gótika”, valamint a „barokk” elnevezés mint gúnynév, mint az ízléstelenség és a művésziatlenség szinonimája szerepelt. Halász precíz objektivitással írja le, milyen hangulati változásokon ment keresztül rövid félévszázad leforgása alatt a szecesszió elnevezés. Kezdetben a „merészség”, bátor újító szellem neve volt. Ebből a rangos pozícióból süllyedt alá az „ízléstelenség” szinonimájává. S innen emelkedik lassan arra a fokra, amikor az általa teremtett sajátos és különleges értékek hangsúlyozódnak, arra a fokra, amikor „az eldobott divatból kibontakozik a maradandó ízlés, a szépség különleges árnyalata”.²⁸ S valóban így van: mindabból, amit a századforduló modern magyar művészete megteremtett, leginkább azok a magaslatok látszanak, amelyeket Csontváry, Ady és Bartók művei emeltek. S ha tudjuk, hogy ezek milyen értékek, talán már nem is fontos az elnevezés; s ha mégis fontos, az legföljebb a tudomány szempontjából, amely saját maga indoklását látja az egymástól különböző dolgok terminológiaiailag is éles, határozott megkülönböztetésében.

András Diószegi

SUR L'ART NOUVEAU

L'auteur de l'étude considère l'art nouveau comme le style dominant du tournant du siècle en Hongrie. Ce fut notamment le style au tournant du siècle lequel a pénétré chacun des arts et y exerçait une influence fertile. L'auteur distingue deux périodes de l'histoire de l'art nouveau en Hongrie: la première à compter des années 96 jusqu'au début du périodique Nyugat. L'art nouveau de la littérature de cette époque, en premier lieu de la prose, a été caractérisé surtout par une aspiration à la décorativité. La deuxième période commença avec la publication du périodique Nyugat, en 1908, et dura jusqu'à la fin de la première guerre mondiale. L'aspiration à la décorativité persistait encore dans la deuxième période aussi bien dans la poésie lyrique que dans la prose. La tendance de cette période était cependant la négation de la tendance de la période antérieure et s'exprimait par la domination de principes de style lesquels étaient formulés pour la première fois par l'art nouveau précoce. Tous ces problèmes apparaissaient à un niveau supérieur dans la poésie d'Endre Ady tout comme dans la peinture de Csontváry et la musique de Bartók; l'art desquels est par ailleurs considéré par l'auteur comme un phénomène en rapport avec l'art nouveau. L'auteur pose le problème des rapports du symbolisme avec l'art nouveau au sujet de l'ensemble des problèmes que soulève la poésie d'Ady et considère l'art nouveau comme une tendance de style plus vaste, comprenant le symbolisme également. Dans ses analyses, l'auteur jette un regard aussi sur les autres tendances de l'art nouveau en Europe, en essayant de prédire la place propre à l'art moderne hongrois. Contrairement à l'art nouveau de l'Occident lié étroitement à la décadence, l'auteur apprécie la tendance de l'art nouveau en Hongrie comme une renaissance littéraire, une révolution réelle de style, style qui précéda immédiatement les mouvements d'avant-gard et préparait sous plusieurs rapports la voie à ceux-ci.

²⁸ HALÁSZ GÁBOR: i. m. 497.

A cserhalmi ütközet László-legendájában

Bonfini a cserhalmi ütközet leírásában a László-legendának érdekes változatát örökíti meg. Az eseményt a krónikákkal egyezően, Thuróczi 2. részének 49. fejezete alapján mondja el a 130. mondatig, mely szerint László a kunt megölte.¹ A 131. mondatban azonban két eltérő véleményről szól, melyek egyike, hogy ti. a megszabadított leány könyörgött volna elrablója életéért, ugyancsak a krónikákra megy vissza. Azonban. „Nonnulli virginem a tergo Chunum cum Ladislao colluctantem surrepta securi percussisse ac assertori suo succenturiatam fuisse ferunt.”

Efféle véleménnyel sem a legendákban,² sem a krónikákban nem találkozunk, s az egészet könnyen Bonfini mesélő kedvének rovására írhatnánk, ha nem ötlenék a szemünkbe az a fametszet, mely Thuróczi 1488-as augsburgi kiadásának 2a levelén épp ezt a jelenetet örökíti meg. Az ábra — mint Varjú Elemér megjegyzi — „Úgy tetszik, mintha csak utólagosan készült volna, azért, hogy legyen mivel kitölteni a kiadó ajánlólevelének üres előoldalát; magával a munkával nem igen hozható kapcsolatba; ha eredetileg ahhoz készült, úgy bizonyosan a 49b vagy az 50a lapon kap helyet, a rá vonatkozó rész mellett.”³

A metszet valóban nem a Thuróczi-krónikához készült, mert míg a többi ábra az elbeszéléssel szoros kapcsolatot tart,⁴ ez nemcsak helyileg van távol a vonatkozó szövegrésztől, hanem tartalmilag is ellenkezik vele. A krónika szövege szerint a leány meg akarja menteni a rablót,⁵ a metszet viszont éppen abban a pillanatban mutatja be, mikor a küzdő kun háta mögött állva egy súlyos kardot két kezével fölemelni iparkodik.

A kép Bonfini fent idézett másik, tehát Thuróczival szemben álló véleményének felel meg, s illusztrálja az „a tergo Chunum cum Ladislao colluctantem surrepta securi percussisse” kifejezést.

A metszet és Bonfini tudósítása arra utal, hogy a XV. század végén a László-legendának ilyen variánsa is élt. Sőt, talán azt a feltételezést is megkockáztathatjuk, hogy ez volt a régiebb.

Arra a legendaváltozatra gond olunk, melyet a vatikáni könyvtár egyik kódexéből Lukcsics Pál hámozott ki.⁶ Ez a cserhalmi ütközettel kapcsolatban az alábbi mozzanatokat tartalmazta:

László négy tatár legyőzése után — az ötödikkel már fáradtan áll ki s megsebesül. Már-már alulmarad, mikor ellensége mögött a lovon magyar leányt pillant meg — ki a tatárt övénel fogva a földre rántja. László elkapja a kun (!) övét. — A király annyira elgyengült, hogy küzdelemre nem képes, csak a kun üstökét fogja, míg a leány lefejezi azt. — Ezután fejét kimerülten a leány ölébe hajtja. — Később istenhez fohászkodván Szűz Máriát látja maga előtt, akiben felismeri az iménti magyar leányt. — Szűz Mária kezével megérintve sebet gyógyítja.⁷

¹ Bonfini I. FÖGEL—B. IVÁNYI—L. JUHÁSZ kiadásában idézzük: Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum decades*. Tom. 2. Decas 2. Lipsiae 1936. — Thuróczi e fejezetét I. J. G. SCHWANDTNER: *Scriptores rerum Hungaricarum*. [I. köt.] Vindobonae 1746. 117.

² Kíadva E. SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum*. 2. köt. Bp. 1938. 515—527.

³ A Thuróczi—krónika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában-örzött példányai. — Magyar Könyvszemle 1902. 380.

⁴ FITZ JÓZSEF véleménye szerint annyira, hogy készítője bizonyára kapcsolatban volt a szerzővel is. L. A magyar könyv története 1711-ig. Bp. 1959. 61.

⁵ „Cumque beatus Ladislaus dux, procul illum lanceasset, in terra iacentem, voluit eum interficere; quem puella valde rogavit, ne eum interficeret, sed ut dimitteret . . .” (117.)

⁶ Szent László király ismeretlen legendája. Bp. 1930. A kódexet részletesen leírja és elemzi LEVÁRDY FERENC: A Biblioteca Vaticana, a Morgan Library és az Ermitage magyar Anjou legendáriuma. — Művészet-történeti Értesítő 13 (1964) 161—213.

⁷ LUKCSICS: i. m. 17—18.

A történet rekonstruálásához alapul szolgáló hét képet Lukcsics a 7–8. táblán be is mutatja, s ezekből bajosan lehetne mást kiolvasni. A kódex a XIV. század 3. negyedében készült. Lukcsics szerint az epizód forrása a „Szt. László-kori Gesta Ungarorum” vagy annak egy korai folytatása,⁸ s a legendaíró a krónikában szereplő leányt alakította át saját céljának megfelelően Szűz Máriává.⁹ A képsorozat többi részlete a ma ismert László-legendából levezethető.

Ha már most Bonfininál és az augsburgi metszeten csakugyan találkozunk e harcias amazonnal, arra kell gondolnunk, hogy a képsorozat szerzője sem a krónikák egyik epizódjának átalakítása és a legendába való átültetése révén teremtette meg alakját, hanem készen kapta a mindhármuk által ismert legendaváltozatban, s legfeljebb csak a Szűz Máriát is bekapcsoló utolsó mozzanatot költötte hozzá. Annál is inkább, mert ugyancsak nagy merészséget tanúsítana, ha azt a leányt tenné meg Szűz Máriává, akinek viselkedéséből a krónikás elég kedvezőtlen következtetésekre jut a nők erkölcsére vonatkozólag.¹⁰

Hozzátehetjük ehhez, hogy a krónikák előadása következtelen. Szerintük a leány először lerántja a menekülőt, hogy üldözője utolérhesse, majd mikor ez bekövetkezik, menteni szeretné. Ez a két motívum nem illik össze, hacsak nem a női logikát akarja pellengérré állítani. Úgy látszik tehát, mintha a krónikás két, nem egészen egybevágó hagyományt igyekezett volna összehangolni.

Megjegyezzük, hogy az augsburgi metszet és a vatikáni kódex ábrája között elég sok eltérés van. Elsőn a kun Lászlóval vív, s a leány karddal áll mögötte; a másodikon a kun a földön fekszik, a leány pedig bárdot tart a feje fölé.

Feltehetjük a kérdést, hogyan jutott szerzőnk a legendaváltozat nyomára. Nem lehet-e, hogy éppen az augsburgi kiadás ábrájáról vette ötletét? E gondolatot mindjárt el is kell utasítanunk. Van ugyanis egy jelentéktelennek látszó mozzanat, mely e tekintetben perdöntő szerephez jut, s ez a vatikáni rajz bárdja, mely Bonfini mondatában is felbukkan („securi”), holott Thuróczi ábrája kardot mutat. A László-legendát megjelenítő, eddig nem említett festmények egy részén — s éppen a legrégebbi keletiek — is találkozunk e leánnyal, amint Lászlónak fegyverrel segítségére, a kun lábát sebzí meg,¹¹ vagy legalábbis fegyverrel a kezében áll a háta mögött, mint a zsegrai, a derzsi, a gelencei falképek.¹² Mindebből arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a XV. század végén még élt a László-legendának egy olyan változata, mely a kun megölését a leánynak tulajdonította, s az írott variánsoknál ősibb elemeket őrzött meg. Bonfini jóvoltából ennek szöveges emléke is maradt.

Nyomban e rész után következik a *Magyar Történelm*ben néhány, Thuróczinál ismét csak hiányzó megállapítás László lováról is: érénye nem gyorsaságában, hanem értelmességében rejlett, együtt harcolt gazdjával. Nos, ez a Szög ló a László-legendá sepsikilyéni és bögözi képsorán csakugyan részt vesz a küzdelemben, s a gelencein is oly szoros közelségben áll a kun lovához, hogy e felfogás homályos visszatükröződésére kell gondolnunk. A harcoló lovak alakjában pedig éppen úgy ősi hagyományra lelünk, mint a legenda jónéhány más jelenetében is.¹³

Kulcsár Péter

A hóraskönyvek hatása kódexirodalmunkra

A hóraskönyv (livre d'heures) a későközépkor legkedveltebb imádságos könyve. Népszerűségét mutatja, hogy pl. Leroquais¹ háromszáznál több kéziratot példányát sorolja fel a párizsi Bibliothèque Nationale-ból, Achten-Knausz² ugyancsak nem sokkal kevesebbet Németalföldről és Németországból. A könyvnyomtatás korából pedig körülbelül ezer különböző kiadásáról tudunk.³ Hazai nagy könyvtáraink is jónéhány nagyon szép példánnyal dicsekedhetnek.

⁸ LUKCSICS uo., LEVÁRDY: i. m. 161.

⁹ LUKCSICS: i. m. 24. A miniatör tudatos legendaképzésével LEVÁRDY is számol. (i. m. 188.)

¹⁰ „... unde in hoc notatur, quod fides in mulieribus non sit, quia forte amore stupri illum liberare voluit.” (117.)

¹¹ LEVÁRDY: i. m. 188.

¹² Uo. 187–188. és RADOCSEY DÉNES: A középkori Magyarország falképei. Bp. 1954. 27., 36–37., 140–141. l. és XLIII–XLIV. tábla.

¹³ Vö. LÁSZLÓ GYULA: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 421–428. U. itt bőven szól a László-legendában felbukkanó ősi elemekről, amihez vö. még VARGYAS LAJOS: Kutatások a népballada középkori történetében. 2. A honfoglalókor hős epika továbbélése balladánkban. — Ethnographia 71 (1960) 494–500. — Úgy látszik, az írott forrásokban ránkmaradt László-legendá csak ösztövére váza annak a hagyományanyagának, mely e témakörrel kapcsolatban kialakult. Bonfini tudósításából arra kell következtetnünk, hogy a képsorokban megőrzött elemek nemcsak a többé-kevésbé értelmét veszített ikonográfiai hagyományban tengődtek tovább (vö. LEVÁRDY: i. m. 213. és LÁSZLÓ i. h.), hanem a XV. századi élő szóhagyománynak is részei voltak.

¹ V. LEROQUAIS: Les livres d'heures manuscrits de la Bibliothèque Nationale. Paris 1927.

² ACHTEN — KNAUZ: Deutsche und Niederländische Gebetsbuch-Handschriften Darmstadt 1959.

³ Lexikon für Theologie und Kirche. Herder, Freiburg 1960. 4. köt. 552.

Hogy a hóraskönyv fogalma tisztán álljon előttünk, legegyszerűbb lesz összehasonlítani felmenő ági rokonával, a breviáriummal.

A breviárium a nyilvános istentisztelet könyve. Alkotó elemei: a naptár, a zsolnárok, a himnuszok, a szentírásból, szentek életéből vagy az atyák írásából vett olvasmányok, a könyörgések. Szövegét maga az Egyház állította össze és ellenőrizte. Átöleli az egyházi évet ádventtől a pünkösöd utáni utolsó vasárnapig. A nap régi beosztása szerint anyaga 8 kánoni órára, hórára van osztva.

A hóraskönyv is a breviáriumhoz csatlakozik, mint forrásához: átveszi az elejéről a naptárt és a függelékből a Szűz Mária kis officiumát (zsolozsmáját), a bűnbánati zsolnárokat a mindenszentek litániájával, a halotti officiumot. De sok tekintetben el is tér tőle. Így a hóraskönyv teljesen független a liturgia lüktetésétől: nem ismeri az év ünnepeinek sorozatát, nem ismeri a szentek, a vértanúk emléknapjait, a templomszentelés évfordulóját. Nincs kötelező jellege: imádkozása az egyéni buzgalom dolga és fokmérője. Nem a közösség számára, hanem a magánajátosság számára készült. Összeállítói, másolói egyéni belátásuk szerint, szabadon választották meg alkotóelemeit, hagytak el egyes nekik nem tetsző szövegeket vagy iktattak be újakat. Az alkotóelemek e szabad variálása rengeteg változatot állít elő: amint nincs két egyforma katedrális, épp úgy nincs két egyforma hóraskönyv sem.

A kornak e divatos műfaja természetesen kódexirodalmunkban is termékeny talajra talált. Ebben a vonatkozásban is áll, amit más irányú forráskutatások már számtalanszor igazoltak: kódexeink mindenben „modernekké” igyekeznek lenni, a legújabb, legelterjedtebb, a kor színvonalán álló szövegeket ültetik át magyarrá. Gábrriel Asztrik ugyan úgy véli,⁴ hogy a „livre d'heures-ökkel szemben tartózkodóak”; alapos elemzésre azonban rögtön kiviláglik, hogy nemcsak egyet-mást vesznek át a hóraskönyvekből, hanem egy-egy kódexünk valóságos kivonatát adja e kedvelt könyveknek.

Próbáljuk csak összeszedni a legfontosabb elemek előfordulásait.

1. Az első természetesen a névadó: a Szűz Mária hórái. Címe kéziratonként változik a latin eredetiekben: *Cursus, Horae, Officium Beatae Mariae Virginis*. Imaórái felépítése teljesen a breviáriuméval azonos; kivétel csak a matutinum (kódexeink nyelvén: éji vigyázat, veternye): az invitoriumon, himnuszon kívül csak három zsolnárból, három olvasmányból és a Tedeumból áll. Természetesen itt is érvényesül a hóraskönyvek jelszava: a változatosság. Az összeállítók élnek is az egyéni kompozíció lehetőségeivel: más egy párizsi, más egy római, más egy salzburgi, vagy hazai viszonyok között: egy zágrábi, egy esztergomi, egy egri officium összeállítása. Azonban egy-egy típus maga századokon át változatlan marad. Egy, a XV. században kézzel írt római használatra szánt officium pl. ugyanolyan szövegekből áll, mint a századokkal később nyomtatott; ugyanúgy, mint a breviáriumnak.

Szűz Mária officiumát, mint ismeretes, megtaláljuk a *Festetics-kódex*ben. Azonban problematikus annak eldöntése, hogy milyen típusú, melyik egyházmege vagy szerzet használatára szánt officiummal van dolgunk. Sem a pálos, sem pedig az esztergomi breviáriumban⁵ szereplővel nem egyezik. A nyomtatott szövegek közül legközelebb áll hozzá a Pannonhalmi könyvtárban őrzött 1525-ös velencei kiadású *Diurnale Zagragiense*⁶ unikum példányában szereplő officium, melynek matutinuma teljesen ugyanaz, a többi hórákban is csak néhány kisebb eltérés tapasztalható; tehát nem ez, csak ilyenféle típus lehetett a forrás. Érdekes, hogy az esztergomi breviárium és a zágrábi *Diurnale* együttesen teljes fedezetet nyújt a *Festetics-kódex* officiumának szövegéhez: az egyik eltérését a másikból ki lehet pótolni.

Boldogasszony officiumából csak a vesperást megtaláljuk a *Czech-kódex*ben.⁷ Érdekes, hogy a zsolnárok fordítása teljesen más, mint a *Festetics-kódex*ben; valamint az, hogy értelmezve fordít. Pl. *Dixit Dominus Domino meo: Monda Atya Isten és Uramnak Jézusnak; tecum principium. . . : te veled egyben való kezdet vagyok te hatalmadnak napján . . . stb.*

Nem találja el az igazságot Horváth Cirill, mikor azt állítja, hogy a *Festetics-kódex* officiuma nem teljes, mert csak az évközi, valamint az advent-karácsonyi időszakra való szövegeket hozza, de a gyertyaszentelő-húsvéti időre valót nem; s hogy a *Czech-kódex* egészíti ki ezt a hiányt, lévén a benne található officium-részleg a gyertyaszentelő-húsvéti.⁸ Az igazság az, hogy ez a hóraskönyvekben szereplő évközi officium nem ismer külön gyertyaszentelő-húsvéti részt. Sok hóraskönyv és breviárium rubrikájából lehetne erre idézetet hozni, de álljon itt csak a legfőbb megfogalmazás a zágrábi breviáriumból: *Incipit officium quotidianum horarum Virginis Mariae a festo purificationis eiusdem Virginis usque ad primam*

⁴ GÁBRRIEL ASZTRIK: Breviárium-típusú kódexek. Bp. 1934. 30.

⁵ Használt kiadás: pálosra: RMK. III. 339; esztergomi: RMK. III. 206.

⁶ *Diurnale Zagragiense*. Venetia, 1525. RMK. nem tud róla. Pannonhalmi jelzete: 121. J. 6.

⁷ Ny. 14, 137 skk.

⁸ HORVÁTH CIRILLE: Világiak régi magyar imádságos könyvei. ItK 1895. 257. sk.

dominicam adventus Domini recitandum.⁹ Ugyanígy a Pozsonyban 1643-ban, majd Nagyszombatban 1662-ben magyar nyelven kiadott Officium,¹⁰ amely már címében is elárulja, hogy „három különb időre való”, azaz a köznapi, adventi és káracsonyi Mária-zsolozsmát adja. Majd a szövegben is így mondja: „Asszonyunk Szűz Mária zsolozsmája. Mellyet Gyertya-szentelő Boldog Asszony Ünnepe után-való naptól-fogva, Advent Első Vasárnap-előtt-való Szombatnak Vecsernyéjéig, kell mondani...”¹¹ A *Czech-kódex* vesperásáról tehát azt kell mondanunk, hogy az egy más típusú összeállítás. S hogy a *Festetics-kódex* mellé egy új könyvet is írtak Kinizsiné részére, azzal magyarázható, hogy egy, az előbbinek forrásától teljesen elütő óraskönyv került kezükbe és azt is lefordították.

2. A óraskönyvek elmaradhatatlan alkotó eleme 4 evangéliumi szakasz: János 1, 1,1–14 (Prológus), Lukács 1,26–38 (angyali üdvözet), Máté 2,1–12 (mágusok hódolata) és Márk 16,14–20 (apostolok küldése). Rendszerint mind a négy együtt; de ha csak egy van, az mindig a János-prológus, ha kettő, akkor még hozzá az angyali üdvözet Lukácstól. Ezek az evangéliumi szakaszok biztos árulói a óraskönyv használatának. Ahol egy kódexben mintegy váratlanul, különállón, minden különösebb rendeltetés nélkül felbukkanni látjuk a négy szakasz valamelyikét, biztosra vehetjük, hogy óraskönyv volt az összeállítás kezében. 3 kódexünkben találkoztunk így velük: a *Peer-* és *Festetics-kódex*ben a János-prológussal, a *Gömör-kódex*ben pedig a János-prológussal és az angyali üdvözlettel Lukácstól.¹²

3. Ugyancsak állandó óraskönyv-tartozék két imádság: *Obsecro te...* és *Oh intemerata...* Mindkettő Máriához szól, s mindettőnek van egy rövidebb és hosszabb változata; az utóbbinak hosszabb változata csak Máriához szól, a rövidebb Máriához és János apostolhoz együtt.

Az *Obsecro te...* rövidebb változatát magyarul olvashatjuk a *Thewrewk-kódex* 256–257. lapján.¹³ Latin eredetijét megtaláltam a M. T. Akadémia Könyvtárának egyik óraskönyvében.¹⁴

Obsecro te, Sancta Maria, mater Dei pietate plenissima, summi regis filia, mater gloriosissima, mater orfanorum, consolatio desolatorum, via errantium, salus in te sperantium, virgo ante partum, virgo in partu, virgo post partum, fons misericordie, fons salutis et gratie, fons pietatis et letitiae, fons consolationis et indulgentiae, ut intercedas pro me peccatrice ante conspectum Filii tui ut per suam misericordiam et tuam sanctam intercessionem concedat mihi ante tempus et in die mortis mee puram de peccatis meis confessionem et puram penitentiam et post mortem cum sanctis et electis tuis vitam et gloriam sempiternam. Amen.

Érdekes megfigyelni a fordító változatosságra való törekvését: a kétszer egymás után következő *mater* szót először *anya*, másodszor *éltető* változatban adja vissza. Ugyanígy tesz a *fons*-szal: *kútfeje, eredeti, kezdeti osztogatója*.

Az *O intemerata...* imának rövidebb, tehát Szent Jánoshoz is szóló változatát két kódexünkben találjuk: a *Tihanyi-kódex*ben latinul,¹⁵ a *Lázár Zelma-kódex*ben pedig magyarul kétszer (!) is.¹⁶ Nagyjából megegyező fordításban, de más helyesírással. A *Tihanyi-kódex* is akarja közölni a magyar szöveget is, mert a latin után megjegyzi: „Következik imár az Imádságoknak magarsaka”, de itt a kódex megszakad, ismeretlen okból nem folytatta az író. A latin szöveg birtokában most már értjük, mi akar lenni a: „mennyszágnak drágalatos nemes könyvei, Szűz Mária és Szent János” szövegrész; latin eredetije ugyanis így hangzik: „*duae gemmae celestes Maria et Joannes!*” Azaz: kövei; másolási hibáról van tehát szó.

Az *O intemerata...* imának még egy vonatkozására kell felhívunk a figyelmet: a koronázási palást váll-mandorlájában az egyik oldalon Mária látható, rá vonatkozik a felirat is; a másik oldalon látható alak kilétét ifj. Horváth János nem tudja eldönteni.¹⁷ Kovács Éva azonban a kehelyből kiindulva Szent Jánossal azonosítja, mert őt szokták kehellyel ábrázolni.¹⁸ Az *O intemerata...* alapján, melynek eredete Leroquis szerint igen messzire nyúlik vissza, helyesnek kell tartanunk ezt a megállapítást, mert az ima így szólítja meg Máriát és Szent Jánost: „... *o duo luminaria divinitus ante Deum lucentia*”. Nyilvánvaló tehát, hogy ők képviselik a középen trónoló Krisztus előtt a „*concio coeli*”-t.

4. A szentekhez intézett könyörgések, suffragiumok is állandó darabjai a óraskönyveknek. Ilyeneket 4 kódexben találunk: főképp a *Keszthelyi-* és *Czech-kódex*ben, csak néhányat a *Winkler-* és *Lobkowitz-kódex*ben.

⁹ RMK. III. 8. – 141.

¹⁰ RMK. I. 745. és 994.

¹¹ RMK. I. 994. 1. 1.

¹² Nyt. 2, 107; 13, 101; 11, 311.

¹³ Nyt. 2, 335.

¹⁴ Cod. lat. 8° 34 – 126.

¹⁵ Nyt. 6, 174.

¹⁶ Nyt. 15, 295 skk. és 332. skk.

¹⁷ Ifj. HORVÁTH JÁNOS: Legrégibb magyarországi verses emlékeink. ItK 1960.

¹⁸ KOVÁCS E.: Casula Sancti Stephani Regis. Acta historiae artium 1958. fasc. 3–4.

A *Keszthelyi-kódex* őrizte meg számunkra a hóraskönyvek formáját ebben a tekintetben legjobban, mind elrendezésre, mind mennyiségre nézve. Kezdi a szentháromsági személyekkel, folytatja Máriával, majd a férfi, végül a női szentekkel. Magyar szenteket (Szent István, Imre) is felvesz. Csak néhányat őriz meg a *Czech-kódex* (Szentháromság, Szent Anna, Katalin, Mihály), még kevesebbet a *Winkler-kódex*, latinul is, magyar fordításban is (Szentháromság, Oltárszentség, Mária). Csak Szent Katalinról emlékezik a *Lobkowitz-kódex*.

Ezeknek a megemlékezéseknek szövegrészletei külön-külön ismerősek, csak pontosan ilyen összeállításban és sorrendben nem találni az eredetijüket, főként a *Keszthelyi-kódex*-beliekét. Lehet, hogy egy szerencsés kezű kutató valahol rá fog akadni.

5. A hóraskönyvek összeállítói, másolói különösen a különféle imádságok: napi imák, mise-imák, litániák, ájtatosságok területén éltek ki magukat. Elég csak felütnünk a *Gömöry-kódexet* a *Nyelvemléktár* XI. kötetében, hogy a különböző imádságok és ájtatosságok áradatát megtapasztaljuk. De többi kódexeinknek is állandó darabjai. Latin forrásaikból már elég sokat leközölt Katona Lajos,¹⁹ a Hortulus animae alapján. A Hortulus animae sem más, mint a hóraskönyvek kései, főként Németországban elterjedt változata és továbbfejlesztése.²⁰ Itt most csak a Katona által közzétett szövegek közül kettőhöz szeretnénk további kiegészítő megjegyzést fűzni.

Az egyik: az egyszerre öt kódexünkben is szereplő Sancta Mária kezdetű imádság.²¹ A leközölt Hortulus animae-beli szöveget csak a *Festetics-* és *Czech-kódex* követi. A másik három egy más változatot követ, amelynek eredetije részben fellelhető pl. a pannonhalmi könyvtárban őrzött salzburgi használatra nyomtatott hóraskönyvben.²² Így hangzik az eleje:

Domina mea, sancta Maria, perpetua virgo virginum, mater summe benignitatis et misericordie, Rogo te per illum, qui animam tuam pertransivit gladium doloris. . .

Pl. a *Nagyszombati-kódex* fordítása: Szentségös asszonyom Mária örökkévaló szűz, igön nagy kegyösségnek és irgalmasság anyja, kérlek tégedet atte szent epeségödnék terhére ki atte lelködet által folyá. . .

Érdekes viszont, hogy e kódexek az ima végén már ismét egy más változatot követnek. Úgy látszik, ahány könyv, annyi változat.

A másik: Ugyancsak három kódexünkben olvasható az igen divatos Octo versus S. Bernardi.²³ Csak a Hortulus animae beszél 8 versről, a kódexek maguk csak hétről. A *Lobkowitz-kódex*ben a hét vers előtt olvashatjuk, miként tanította meg ezekre Szent Bernátot maga az ördög. A jelenet latin megfelelőjét a Hortulus nem hozza, így Katona sem. A MTA Könyvtárának egy hóraskönyvében azonban megtalálható.²⁴ Ime:

7 versus S. Bernardi.

Isti sunt versus, quos doctus fuit Sanctus Bernardus a diabolo hoc modo dicendo: ego scio aliquot versus in psalterio, quos si diceris omni die, tu nunquam venies in meis carceribus. Cum sanctus Bernardus dixit: Doce me, qui sunt, Respondit diabolus: nolo te docere. Tunc dixit Sanctus Bernardus: Si tu non diceris mihi, qui sunt hi versus, ego legam omni die totum psalterium et sic illos infallanter dicam. Tunc diabolus timens ne sanctus Bernardus legeret omni die totum psalterium, dixit: hi sunt hi versus: etc.

Az eddig ismertekhez még két, kódexeinkben előforduló imának szövegéhez sikerült a latin eredetét megtalálni az Országos Széchényi Könyvtár egyik hóraskönyvéből.

1. Domine Jesu Christe, vexillum crucis tuae adoro, ut per virtutem illum, quam operatus es in cruce, animam meam et corpus meum ab omni periculo ab omni tribulatione, ab omni persecutione et infestatione inimici salvare digneris. Sancta crux Christi, per te redemptus sum, per te veniam merear et indulgentiam recipere de meis peccatis. Sancta crux salva me, quia in te passus est salvator meus. Salva me Christe, per tuam virtutem, qui salvasti Petrum in mari, miserere mei. Crux Domini mecum, Crux Domini est firma spes mea, Crux mihi salus, quem semper adoro. Crux mihi refugium, Crux mihi defensio, Crux mihi vita. Crux mihi protectio et adiutorium in praesenti vita et in futuro. Per infinita saeculorum saecula. Amen.²⁵

2. Oh Domine Jesu Christe, Pater dulcissime, rogo te, ut amore illius gaudii, quod dilecta mater tua habuit, quando te vidit et ei apparuisti in illa sacratissima nocte paschae. Et per illud gaudium, quando te vidit glorificatum divinitate et claritate, et deprecor te, quatenus me illumines septem donis Spiritus Sancti, ut tuam voluntatem implere valeam in omnibus diebus vitae meae. Amen.²⁶

¹⁹ KATONA LAJOS: Újabb adalékok codexeink forrásaihoz. ITK 1906.

²⁰ BEISSEL ST.: Zur Geschichte der Gebetsbücher. Stimmen aus Maria Laach. 1909. 175.

²¹ Festetics-, Czech-, Pozsonyi-, Gömöry- és Nagyszombati-kódex. Lásd: KATONA: i. m.

²² Cursus gloriosissimae virginis Marie . . . 1521. Vienne Austrie. — Jelzete: 123 I 28

²³ Peer-, Thewrewk-, Lobkowitz-kódex. Lásd: KATONA: i. m.

²⁴ Cod. lat. 8° 36. — 190—192.

²⁵ Forrás: OSZK. Clmae 192, 102—102'. Fordítása: Thewrewk-kódex 249—51. Nyt. 2, 333.

²⁶ Forrás: Clmae 192, 107—107'. Fordítása: Peer-kódex 173—175. Nyt. 2, 76.

Feltétlenül ebbe a csoportba kell még sorolnunk: A *Winkler-kódex*ben latinul is, magyarul is szereplő Kereszt-officiumot,²⁷ a Quindecim gradus-ájtatosságot a *Gömör-kódex*ből,²⁸ a *Keszthelyi-kódex* bűnbánati zsoltárait és a *Czech-kódex* Mindszentek litániáját.²⁹

6. Végül nem szabad megfeledkeznünk a Mária örömeivel és fájdalmaival foglalkozó imákról és elmélkedésekről, valamint a Szent Brigitta 15 imádságáról. Ezek azonban már ismerősek irodalomtörténetünk előtt, itt csupán a megfelelő rendszertani besorolás végett kell megemlítenünk.

Szabó Flóris

Kazinczy köre és az 1811/1812. évi országgyűlés

1812. február 3-án Kazinczy Ferenc költői levelet intézett barátjához, gróf Desseffy Józsefhez. Az episztola így szól:

Horvát, aki neked levelem bényújtja, hogy ötlet
Nálad ajánljam, ugyan nem kéri, de még is ajánlom,
Nem mivel enélkül hozzád nem juthat, hanem hogy
Mind neki kedves az én káromon fellépni teelődbe,
Mind nekem az, titeket szeretett Nagyok öszve csatolni,
S e munkát mának s a történetnek irigylem.
Néked, néki, nekem azon oltár lángja lobog fényt
Pályánk szép koszorúja felé, de különbözik utunk
És az a határ, mellyen túl hágni nem enged Apollon.
Én hátul maradék; te korán legelőre haladtál,
Lustrumaid közül ma telik még nyolczadik, és im
Már negyed ízben ülsz, nagy Képviselője Megyédnek,
A Haza Vénei közt, tisztelve, csudálva, szeretve,
Mint nem senki. S az én nevem itten az Országoló nép
Gyűlésében zenge ajakidról! a Te ajakidról.
Oh nem várt ragyogás! oh kedves zengzet! Ez egy fény,
És egyedül ez az, amelyért ha szabad vala vágyom,
Vágytam volna: kevély lelkem pulya diszre nem ásit.
Ám ha szeretsz, s ha barátodnak kérelmire hajlasz,
Nyelvünk Varro-ját te se késs kebeledbe fogadni,
S hogy lelkes, hogy erős, hogy nyájas társat ölelsz, hidd.

A költeményt nem egyenesen Desseffynek, hanem „nyelvünk Varro”-jának, Horvát Istvánnak küldte el március 12-én, kérve, hogy ő maga adja azt át a grófnak, amint az episztola kezdetén olvasható.

Miért volt minderre szükség? Ha elolvassuk a költeményt, akkor sem tudjuk meg. Miért „zengette” Desseffy az országgyűlésen Kazinczy nevét és mi köze ehhez Horvátnak? S miért kapcsolódik mindez „egyazon oltár lobogó fényéhez” mindhármuk számára?

A homályosnak tűnő célzások csak akkor világosodnak meg előttünk, ha megpróbáljuk a költemény keletkezésének körülményeit felderíteni.

1811 decemberében Pozsonyban, az országgyűlés nyilvánossága előtt elhangzott Kazinczy Ferenc neve. Az egykor bilincsből tartott politikai fogolyé, aki a kiszabadulása óta eltelt évtized alatt lassan, szinte észrevétlenül, a jakobinus-mozgalom vérbefojtása után újból ébredező, magyar irodalmi élet vezető tekintélye lett. Nevét Szabolcs vármegye követe ejtette ki, gróf Desseffy József, s ezzel a pénzügyi bajokkal viaskodó, közjogi sérelmekkel küzdő, heves országgyűlési viták légkörében egy rövid időre a szellem, a művelődés magasabbrendű varázsát idézte fel.

Kazinczy boldogan, szinte gyermekes örömmel fogadta a hírt, „Nem tudok egyebet – írta – mint azt, hogy *nevem* a publ. Sessióban s a Pipsz szájából hangzott. Nem örül két ember... jobban a maga pántlikácskájának mint én annak, hogy nevem *ott* hangzott és a Pipsz szájából hangzott. Hiúságom nem óhajt semmi más szerencsét, mint épen ezt.”³¹

²⁷ Nyt. 2. 124.

²⁸ Nyt. 11. 364.

²⁹ Keszthelyiben: Nyt. 13. 305; Czech-ben: 14. 331.

³¹ Kazinczy Ferenc levelezése, IX. köt. 243.

Az egykori politikai fogolynak nagy erkölcsi elégtétel volt, hogy tevékenységének híre eljutott az ország legfőbb politikai fórumára is. Megelégedését fokozhatta, hogy nevének említése éppen a „jutalomkérdéssel”, vagyis annak a pályázatnak emlegetésével kapcsolatban történt, melyet a tübingai Cotta könyvkereskedés által tűzött ki „egy magyar nemes”, és amelynek tárgya az volt, alkalmas-e a magyar nyelv arra, hogy államnyelv legyen.²

Dessewffy szónoklata azért kapcsolódott ehhez a kérdéshez, mert az országgyűlésen is a magyar államnyelvről folyt a vita. Kazinczy pályamunkájának emlegetése tehát, mely ugyanazt az ügyet védte, melyet most a rendek politikai törekvései igyekeztek kiharcolni, több volt személyes problémánál. Ennél valóban sokkal több: nem egyéb, mint a nemzeti öntudatot felébresztő irodalmi mozgalom találkozása a politikai valósággal.

Nem arra a közismert tényre gondolunk, hogy a nemzeti megújulás kezdeteit az irodalmi mozgalmak vezették át a politikába. Egy különleges, közvetlen érintkezést figyelhetünk meg itt, az 1811/1812. évi országgyűlés tárgyalásain. Első alkalom volt ez az ország történetében, hogy az irodalom és a tudomány irányító erőként lépett fel a politikai élet fórumában, hogy utat mutasson a további fejlődésnek.

A következőkben ezt a jelenséget próbáljuk közelebbről megvizsgálni.

A tübingai pályakérdés

Az a pályázat, melyet a tübingai Cotta könyvkereskedés hirdetett meg az Allgemeine Zeitung 1808. március 10-iki számának mellékletében, már Kazinczyékban gyanút keltett. Egy percre sem hitték, hogy azt valóban valamilyen önzetlen „magyar nemes” tette fel, mint a felhívás hirdette. Nagyon helyesen, már kezdetből a bécsi udvart sejtették mögötte. De egészen rossz irányban tapogatóztak, mikor József nádort gyanúsították vele.³ Ma már, a bécsi levéltár anyagának feltárása után régóta tudjuk, hogy a tübingai pályakérdés egyenesen a bécsi rendőrség akciója volt, s „az önzetlen magyar nemes” álarca mögött a bécsi rendőrfőnök lappangott.⁴ Célja pedig az volt, hogy a kérdés felvetésével a Magyarországon élő nemzetiségeket a magyarok ellen ingerelje.

A magyar írók, bár gyanakodtak, a valóságot nem sejtették. Kazinczy lelkesedéssel fogott a válaszadásba, s ugyanilyen lelkesedéssel írt Dessewffy József is. Évek teltek azonban el, s Kazinczy nem kapott feleletet Tübingából. Dessewffy írását pedig a Hazai Tudósítások című pesti folyóirat, ahová beküldte, nem közölte. A cenzúra ugyanis megakadályozta a magyar nyelvet védő pályamunkák megjelenését, ugyanakkor azonban a nyelv ellen nyilatkozó művek akadálytalanul megjelenhettek.

Igy került sor arra, hogy Dessewffy e pályázatot az országgyűlésen keserűen emlegesse.

Johann Michael Armbruster (1761–1814) udvari titkár a rendőrhivatal egyik kiemelkedő és sokoldalú műveltségű tisztviselője a következő szavakkal indokolta az álarcos pályázat meghirdetését Sumeraw rendőrfőnökhöz intézett felterjesztésében: „Mindenki, aki az irodalom állapotát ismeri, tudja, hogy a birodalom egyetlen részében sem gyakorolnak a némileg kiválóbb nemzeti írók a művelt és félig művelt osztályok gondolkozásmódjára oly nagy befolyást, mint Magyarországon. De nem is uralkodik az írók közt sehol oly erős esprit de corps, mint a magyarok közt. Míg a többi tartományban az irodalom oltáráról élő emberek egymást üldözik, rágalmazzák, megtámadják, a magyar írók úgyszólván láthatatlan egyházat alkotnak, melynek tagjai, akár hazájukban, akár külföldön élnek, az egésznek és minden egyesnek dicsőségéről, mint közös javukról gondoskodnak, és amennyire ez őket magukat és a hazai ügyeket érinti, a közvéleményt megnyerik és megtartják. Egymás közt folytonos levelezésben állanak, és politika és irodalom nálunk rendesen karöltve jár.”⁵

Mindez nem egyéb, mint a magyar írói mozgalom iránti önkéntelen elismerés és az ennek nyomában támadó aggodalom kifejezése. Ma sem lehet több hozzáfűzni valóknak. Armbruster jól látta a helyzetet. Csak abban tévedett, hogy ötlete nem járt sikerrel. Sőt, még inkább felélesztette azt a szellemet, melyet úgy jelölt meg, hogy „politika és irodalom karöltve jár”. Ez a pályázat adott ugyanis alkalmat Kazinczy Ferencnek, a magyar irodalom vezérének arra, hogy egy modern szellemű kis irodalomtörténeti összefoglalást írjon meg, felhívva a figyelmet a magyar nyelv tekintélyes múltjára.

E munkában, szemlélt tartva a magyar nyelv története felett, ezeket írta: „Miolta a választás thronusunkra Austriai fejedelmeket ültetett, a nyelvet nem tudták, s fijaikkal kik eránt bizonytalanok voltak, ha meg fognak e választatni, nem tanultatták.” E mondathoz pedig a következő szövegű jegyzetet csatolta: „I. Ferdinánd nyelvünket a maga két fiájával, Maximilián és Ferdinánd Fő-Hercegekkel tanultatta. (Lásd Sylvesternek ajánló levelét

² HEINRICH GUSZTÁV: Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve a magyar nyelvről. Bp. 1916. 3–6. stb. 1.

³ Kazinczy lev. VI. köt. 149.

⁴ WERTHEIMER EDE: Az 1807-diki magyar országgyűlés. Száz 1896. 293–309., 394–412.

⁵ 1807. okt. 26. Idézi. WERTHEIMER: i. m. 405.

Új-Testamentoma előtt. Új-Sziget, 1541.) Ő egy Jan. 19 d. 1527. költ levelében, valamint egy későbbiben is, Jul. 17 d. ugyanazon eszt., megígérte a Rendeknek, hogy a nyelvet nem csak megtartja hanem elő is segéli.⁶

Dessewffy József, az országgyűlés szónoka, jól ismerte Kazinczynak ezt a kéziratban maradt és elszüllyesztett művét, mely még 1808 nyarán készült el. Ugyanez év augusztusában meglátogatta Kazinczyt Széphalmon, elolvasta a művet, s azzal teljesen egyetértett.⁷ De nemcsak hogy egyet értett vele, hanem a nyelv történeti múltjára való hivatkozás mély benyomást gyakorolt rá. Annnyira, hogy az országgyűlésen mint a megyék felterjesztéseinek szövegéből megszerkesztett gravamen összeállítója különös figyelemmel volt rá, és az I. Ferdinánd leveleire vonatkozó adatokat mint történeti érveket felvette az államnyelv indokai közé.

Igaz, hogy az országgyűlési rendeknek már régi gyakorlata volt sérelmeik, jogaik kimutatása érdekében a történelemre való hivatkozás. Mégis, Dessewffynek ez a cselekedete több volt ennél a szokásnál. Mindez akkor lesz világossá előttünk, ha megfigyeljük, miként folyt le a Dessewffy által szerkesztett államnyelvi felirat országgyűlési tárgyalása. Előbb azonban még Horvát Istvánról kell megemlékeznünk.

Horvát István

Horvátot Ürményi országbíró vitte magával az országgyűlésre, mint titkárát. Bár nemesi származású volt, apja székesfehérvári szűrszabó, s valójában ő maga sem nemesi, hanem kispolgár-típus. Annak a társadalmi csoportnak tagja, mely Franciaországban forradalmat robbantott ki, magyar földön azonban kifejlődni nem tudó, vékony réteg, mely a köznemes-ség mellett perifériára szorult.

A nemesség asztalához tehát alárendelt helyzetben kerül: eredetileg az országbíró házi embere, fiainak nevelője, s ezen az úton jut az országbírói titkársághoz. Sem a rendes, sem a kerületi üléseken nincs felszólalási joga, csupán magánjellegű összejöveteleken fejtheti ki véleményét. Mégis, ezt az alárendelt társadalmi helyzetét is ki tudja használni.

Az országbíró asztala az a hely, ahol összetalálkozik az országgyűlési ellenzék vezéreivel, megismerkedik fővezérükkel, Vay Józseffel és Dessewffy Józseffel is. Működése szakképzettségének megfelelően, kezdetől fogva a tudományos és a történeti alapokat keresi, kiemelkedő jelentősége abban áll, hogy a politizáló, és történettudományban járatlan ellenzéki nemesség számára az államnyelv kérdésében hiteles, történettudományos alapot szolgáltat.

Tevékenységéről hosszú levélben számol be barátjának és triász-társának a Kazinczyval való ismeretségben, Szemere Pálnak.⁸ Ebben a beszámolójában olvashatjuk: „... az országbíró asztalánál... oly páthosszal szólottam Vay József jelenlétében a' Magyar Nyelvnek diplomatikai régi keletéről, hogy a' Római Nyelv barátai álmélikodtak előadásomon, s e'től az órától fogva nem tsak szeretni, hanem betsülni is kezdenének, s az öregem [Ürményi] nyilván kijelenté előttük, hogy engemet tisztel, és szerencsének tartja, hogy mellette vagyok. — Nem tudom, mi szent tűz szállott meg ezen szempillantásban, s Római bátorsággal mertem a' Fő Ispanyok, és a' Magyar Cancellaria tagjai előtt a' nyelvről oly fenyven szólni: azt tudám, hogy hátom megett kiki kérdezősködött nevemről és azután el halmozott magasztalásaival.”

Rendkívül fontos pillanat ez, nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy hazai vonatkozásban fordulópont. Horvát a magyar nyelv oklevéltani régiségére hivatkozik, az írásbeli anyanyelv-vűsége, abban a környezetben, ahol főrendek és köznemesek általában a maguk szűk, politikai érdekkörén túl alig látva, már mit sem tudtak az eredeti állapotokról.

A nyelvkérdés országgyűlési vitája

1811. december 3-án állt fel Ghyczy József, az országbíró ítélmestere az országgyűlés izgatott légkörében, hogy a magyar nyelv ügyében szerkesztett gravament felolvassa.

Már az első cikkely elhangzása után, a személynököt megelőzve szólalt fel Muzslay Antal, Csanád vármegye követe, és azt kívánta „hogy a' Magyar Nyelv eránt különös Fel-Írás terjesztessék Ő Felsege elejébe; szükséges, úgymond, hogy már egyszer 21. Esztendőknék elforgása után egész igyekezettel, minden személyes tekintetek félre tételével oly lépés tétessék, a' melly mellett a' Magyar Nyelv a' köz dolgok folytatásában használtassék; ezt pedig tsupán ezen Ország Gyűlésének hathatós munkálkodása és Ő Felsege kegyessége eszközölheti”.⁹

⁶ HEINRICH G.: i. m. 130.

⁷ Kazinczy lev. VI. köt. 28., 30.

⁸ Pozsony, 1811. dec. 17 — 22. Orsz. Széchényi Kvtár, Irodalmi levelestár.

⁹ Diarium comitiorum regni Hungariae etc. 1811 — 1812. Posenii, 1812. 335. sk.

Mailáth György, aki mint személynök, az alsó tábla ülésein elnökölt, megpróbált ellenállni. „Még azt sem tudjuk, miben álljon a kérésünk” — akarta mérsékelni a hangulatot. Azt javasolta, hogy a feliratról majd a tanácskozás végén döntsenek. A rendek azonban „majd nem egy értelemmel s egyes akarattal azonos voltak, hogy különös fépraesentatio terjesztessék Ő Felsege elejébe, a' Magyar Nyelv eránt való kívánságá[ról] az Országnak”, melyet a többség nagy nyomására azonnal el is fogadtak.

Horvát ezalatt még kimerülten aludt szállásán. Előző este érkezett meg ugyanis Bécsből, ahol néhány hetet töltött, állandóan azon aggódva, hogy nélküle kezdik a magyar nyelv ügyét tárgyalni. December 2-án este, mikor Pozsonyban kilépett az utazókocsiból, első kérdése volt a körülállókhoz, tárgyalta-e már a diéta a magyar nyelv ügyét. Megnyugodva hallotta, hogy még nem, s ezért másnap sokáig aludt és későn kelt fel. Csak délelőtti 11 óra körül hagyta el a szállását. Diszbe sem öltözött, mert csupán Weber Simon pozsonyi könyvkiadóhoz indult. Az utcán azonban, éppen mikor az országház előtt elhaladt, rákiáltott egy ismeretlen fiatalember: „És a' Tekéntetes Ur nincsen jelen a' Magyar Nyelvről folyó vetekedésen?”

Mint a szélvész, rohant be azonnal a kapun, de mivel nem volt díszben és kardot sem kötött, csak a karzatra mehetett be. Ghyczy ekkor már javában olvasta a gravament.

Csakhamar érkezett arra a helyre, ahol Dessewffy a Kazinczytól tudott Ferdinánd-kori adatra hivatkozott. Mailáth azonnal bejelentette, hogy a törvénykönyvben Ferdinánd alatt semmiféle cikkelyt nem talál, mely a magyar nyelv védelméről megemlíkezne. „Magyarázta a dolgot mindjárt Dezsőfy József — írja Horvát — hogy az érdekeltetett assecuratio nem törvényben van, hanem Resolutioban foglaltatik, de a personalis azt állítá, hogy ha tsak elő nem adatik a' Resolutio, különben a'ról emlékezni nem lehet.”

Zavarodás állt be. Dessewffy ugyanis nem tudott semmi közelebbit: Kazinczy a tübingai pályamű jegyzetében nem jelölte meg a forrást, honnét vette az értesülést I. Ferdinánd 1527-i leveleiről. Horvát viszont mindent pontosan tudott, az adatokat hűségesen egybegyűjtötte. Azt azonban senki nem sejtette, hogy ő ismét Pozsonyban van, hiszen Dessewffy maga is nemrég még Bécsben beszélt vele.

„Én majd meg szállamlottam a Galeriáról — írja tovább Horvát —. Alant minden elakadt... Láttam a zavarodást, s integetvén le, hogy nálom meg vagyok, végre meg sajtódított a Pétsihez közel ülő Úrményi Maximilián [az országbíró fia], s el értette mit akarok mondani. Tüstént megsugta Pétsinek, s ez azonnal fennyen meg ígéré a Personalisnak, hogy holnap el fogja a Resolutiót hozni magával. Futni akartam tüstént nyakrafőre érte, azonban a délután két óra végét vetette úgy is az Országos Ülésnek. Ki menet Pétsi négy órára magához rendelt.”

Péchy Imre Pest megye követe volt, a köznemesi ellenzék egyik kiemelkedő, művelt tagja, egyike azoknak, akik már az 1807. évi országgyűlésen is kitűntek. A találkozóóról Horvát így számol be levelében: „Meg jelentem gondosan Jegyzéseimmel Pétsinél. Már egy szép követ gyülekezet vára reám. Föl olvastam nem tsak Ferdinándnak két leveleit, hanem Zápolya jóvendölését is, számtalan más, Nyelvünknek históriáját illető dátumokkal... Még más egyéb nyelv terjesztő eszközöket is írásba tettünk, és oly kötelesség tevés mellett váltunk el egymástól, hogy kiki még az éjjel és másnap reggel apostolkodni tartoznánk.”

Ez a hang már nem a felvilágosodás higgadt hangja: nem a történeti múltat hideg kritikával szemlélő racionalizmusé. Horvát előadásában már a reformkori országgyűlések izgalmával teljes képe vetül előre.

Elbeszélését így folytatja: „Tizenegykor tértem Haza, s nyughatatlanságomban nem alhattam. Eszembe jutott, hogy több ellenvetés fog lenni a' különös kérdésekben mintsem a' Bevezetésben; ugyanazért tollhoz nyúltam, és rövid Oratiokat készítettem a' Magyar Nyelv keletéről az Ország Gyűlésén, a' Törvénykedésben, a' Magános életben, a' Fejedelemmel való Tractatusokban, s' a. t. Ezeket másnap reggel ki osztottam esmerőseimnek, hogy minden ellen vetésekre készek lehessen(ek). Azt előre tudtam, hogy a' Históriai Dátumok nagy tüzet fognak adni, s a' Personalis nem leszen képes valamit ellenek mondhatni.”

Így került sor 1811. december 4-én délelőtt a magyar nyelv ügyének további tárgyalására. Péchy Imre, felszólalván, Horvát adatainak birtokában most már megfelelt a perszonális kívánságának. Sőt, még további adatokkal is szolgált.

Az előadottak hatása leírhatatlan volt. A lelkesedés óriási méreteket öltött és Mailáth ellenvetéseit elsöpörte. „Oly nagy volt az egység — írja Horvát — hogy nyelvünk ellenségei szolláni nem bátorokdakt, nem is tanátslottam volna illyest próbálni senkinek...”

A történeti források

Melyek voltak azok a viharos lelkesedést előidéző történeti források, melyek a magyar nyelv és a nemzeti szabadság történelmi jogait bizonyították a rendek gyülekezete előtt?

Ezzel a kérdéssel történetíróink még nem foglalkoztak. Sőt, az országgyűlés elbeszélő még Horvát István szerepéről sem számolnak be. Horvátról csak Szekfű Gyula tesz említést, Vass Bertalan Horvát-életrajza alapján.¹⁰ Vass Bertalan ugyanis az egyetlen szerző, aki ismerte és nagy részében le is közölte Horvát levelét Szemeréhez, melyben saját szereplését elmondja. A történeti érvek forrásai azonban ebben a levélben sem olvashatók, Horvát nem sorolja fel azokat. Ez az oka, hogy a szerepéről megemlékező két szerző sem ismerteti. Pedig ha az országgyűlésnek irodalmi vonatkozásait akarjuk megvizsgálni, e források ismerete elengedhetetlen.

A diéta naplójában pontosan megtalálható minden adat, melyet a gyűlésben felolvastak. Az 1811. december 4-i ülés leírásában ugyanis ezeket olvashatjuk:

„A Státusok tett ajánlásokhoz képest előmutatták Szenkvitzi Kovachich Mártonnak azon könyvét, a' mellynek ez a tizme: *Supplementum ad vestigia Comitiorum apud Hungaros celebratorum Tom. 3-ius*, a' mellyben a 96-dik laptól kezdve egész a' 101-dikig szóról szóra bé vagy on iktatva I-ső Ferdinánd Tsászár és Királynak a' Magyarokhoz utasított 1527-dik Eszterendi 19-dik Januariusban költ, 's a' Nemzetet bátorságossá tévő Levele, a' mellyben az akkori szomorú környüállásokat . . . hosszasan le rajzolván, Levelének vége felé a' Nemzetet bizonyossá teszi, hogy valamint minden szabadságait, úgy a' Nemzeti Magyar Nyelvet is egész erejéből és igyekezetéből mind maga feltartani fogja, mind successori által megtartatja . . .”¹¹

Az országgyűlési napló ezután idézi a szöveget: „*Wollen noch zukunfftigen Zeit die Hungarische Sprach und Nation (sso gegen der Christlichen gemeinde woll verdienen) mit allen unsern Krefften und Vormogen handhaben.*” (A magyar nyelvet és nemzetet, mely a keresztény világnak már annyi szolgálatot tett, a jövőben is minden erőnkkel és igyekezetünkkel fenn akarjuk tartani.)

Ez volt tehát a fő szöveg, melyre Kazinczy a tübingai pályaműben hivatkozott. A másik Ferdinánd-levél, melyben a király ugyancsak a magyar nemzet és nyelv megőrzését ígéri, Kassa város levéltárában volt található, másolata pedig a Kaprinai-gyűjtemény XXVII. kötetének 204. lapján, az Egyetemi Könyvtárban, ahol ma is megvan.

Az országgyűlés nyilvánossága előtt a bécsi kormány számára meglehetősen kényelmetlen dolog volt az első Habsburg magyar királynak, az összes, későbbi uralkodó ősenek fogadkozásait és be nem tartott ígéreteit felidézni éppen akkor, mikor a magyar alkotmányos szabadság és a nyelv teljes elnyomására készültek. Éppen akkor, mikor a kormányzat azon fáradozott, hogy a magyarság előtt elködösítse saját szabad és független múltját, s valósággal szüggerálja az örökös szolgaság eszméjét.

Írók a bécsi „örökös szolgaság”-eszmé szolgálatában

Míg Kazinczy köre, vagy — miként a bécsi rendőrség nevezte — „a magyar írók láthatatlan egyháza” a nemzeti függetlenség gondolatának megőrzésén munkálkodott, Bécs által megfizetett pasquillus-írók éppen ellenkezőleg, a birodalomba való teljes beolvadás érdekében, a nemzet szabad múltját próbálták letagadni.

Ennek a támadásnak fő célpontja a magyar nemesi alkotmány volt. Kötőnő alkalom arra, hogy a nemzet egésze ellen koncentrált támadás olyan látszatot öltson, mintha csupán a feudális nemesség kiváltságait próbálnák kikezdeni. Valójában azonban itt a nemzet egész, független létének megsemmisítéséről volt szó. Ez csakhamar kiderült a Bécs által fizetett „álarcos írók” megnyilatkozásaiból. Így kerülhetett sor arra, hogy ugyanez az országgyűlés két író megbüntetését és könyveik elkobzását követelje.

Már a tübingai pályakérdés felvetésének idején ajánlkozott egy rendőrtisztviselő, a magyarország iszületésű Piringer Mihály udvari titkár egy röpirat megírására. A címe ez lett volna: „A magyar, mint az osztrák császári állam hazafia.” Azt ajánlja, hogy történeti adatokra támaszkodva kell kimutatni a magyar szabadsággondolat lehetetlenségét. A török alól a Habsburgok szabadították fel az országot, ezért a nemesség köteles a közterheket viselni, és az alkotmány különben sem változhatatlan.¹²

Piringer szolgálatait ekkor még nem vették igénybe, de amint közeledett az 1811/1812. évi országgyűlés összehívása, sor került rá. A kormányzat érdekében írt „történeti munkáját” 1810-ben jelentette meg Bécsben, a következő címmel: *Ungarns Banderien und desselben gesetzmässige Kriegsverfassung überhaupt*. I. Theil.

Magyar estendővel később pedig, éppen a diéta összehívásának évében a bécsi Theresianum egyik tanárának, Anton Wilhelm Gustermann könyvcenzornak egy műve jelent meg, hasonló

¹⁰ VASS BERTALAN: Horvát István életrajza. Bp. 1895. — SZEKFI GYULA: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Bp. 1925.

¹¹ Diarium, 345–346.

¹² 1807. nov. 17-i felterjesztés a rendőrfőnökhöz. Idézi WERTHEIMER: i. m. 409–410.

sugalmazással: *Die Ausbildung der Verfassung des Königreiches Ungarn*. I. Band. (A második kötet 1816-ban jelent meg.)

Ezekhez járult harmadiknak egy névtelen röpirat is: *De potestate et juribus Status in Bona Ecclesiae et Clericorum*. Wien, 1811.

A művek időzítése és mondanivalója nyilvánvaló volt: az országgyűlés megnyitásának idején mindhárom a magyar alkotmányt támadta és történeti érvekkel igyekezett kimutatni, hogy az a nemzeti szabadság, melyre a magyarok minduntalan hivatkoznak, tulajdonképpen nem is létezett.

Kazinczy 1811. október 3-án éppen Dessewffyt kéri, hogy Pozsonyból hozza meg neki az említett három művet: „Reményem édes barátom, hogy Te a' Diaetáról meghozod ezen . . . könyveket . . . és így megolvashatom . . . Minthogy Gustermann Büchercensur és Prof. a' Thesianumban, Piringer pedig Udvar. Secretarius — 3-ik munka írója nem spendirozá a' maga becsületes nevét — s minthogy Bécsben s ez idén s tavaly nyomtatattak: úgy tetszik, hogy azért vannak írva, hogy a' Diaetanak Vezérlőji lehessenek.”¹³

Vida Lászlónak már így ír: „. . . 23-dikban bémentem az Ujhelyi Gyűlésre, 's figyelmessé tettem a' Rendeket, hogy Gustermann, Piringer és az . . . Anonymus . . . törvényeink alá cuniculusokat ásnak. Két embert kivévén a' többi úgy látszott, hogy szóllásomat Gyűlésbe nem valónak tartja. De a' Diaetán (a' mint az után hallottam) nyomták a dolgot.”¹⁴

Az országgyűlés 1811. november 30-án tárgyalta a könyvek ügyét.¹⁵ E tárgyban tehát megint Kazinczy befolyásolta Dessewffyn és a megyegyűlésen keresztül a diétát.

Kazinczy maga viszont, úgy látszik, pesti triászán keresztül értesült a pasquillusok megjelenéséről. Szemere Pál ugyanis 1811. január 5-én hosszú levélben számolt be a széphalmi mesternek az előző napon tartott triási gyűlésről, ahol Horvát István és Vitkovics Mihály társaságában többek között felolvasták Schedius Lajosnak, a pesti egyetemi professzornak Bécsből Horvát Istvánhoz intézett levelét. Schedius már ebben az 1810. december 27-én kelt levelében írja a bécsi hírek között Gustermann könyvének megjelenését.¹⁶

Az országgyűlésnek nem sikerült kieszközölnie semmiféle határozatot sem Piringer, sem Gustermann ellen. A felszólalások éppúgy eredménytelenek maradtak, mint amilyen eredménytelen lett végső fokon az egész nyelvkérdésért folytatott vita, s az egész országgyűlés.

Sárközy István, az egykor Csokonait pártfogoló somogyi földesúr, 1812. január 8-án csendes rezignációval írta Kazinczynak: „Én . . . betsülettel ki maradtam ezen . . . Diaetáról, melyről Druszád [értsd: Ferenc király] Handbilletjébe előre meg monta, hogy semmi nyakasságot meg nem szenved, semmi lármát, kiabálást meg nem hallgat, és minden ellenkezést erővel is kész lesz visszálni, s végre financiai Planumát kivihesse, melytől . . . el nem áll. Mutatták is ezt eddig a véllünk közöltetett Acták. De nem is lehet másképp. Az őszi vagy téli gyümölcsök nagy részét a' dér szokta érlelni. Még sok van hátra, hogy az írások bételjenek. Az elpuhult Nemzettel nem is lehet másképp bánni! Gustermann is több kell még, hogy Tudósaink refutatiora tudjanak gerjedni.”¹⁷

Ebben az egyben, utolsó kijelentésében tévedett Sárközy. Míg ezeket írta, Pesten már javában készült egy tudós műhelyében a — refutáció.

Kovachich a haza védelmében

1812. március 18-án tartott közgyűlésén Pest megye elhatározta, hogy levéltára részére megszerzi Kovachich Márton György összes munkáit. Mégpedig nemcsak a nyomtatásban megjelenteket, hanem utasítást adott egyik tisztviselőjének, hogy „a még kéz írásban lévőket, nevezetesen a Haza védelméről készített munkáját napi bér mellett írassa le”.¹⁸

Ez a „haza védelmében” készített munka nem volt más, mint Gustermann könyvének tudományos cáfolata. S ugyanaz a Kovachich írta, akinek országgyűlés-történeti forrás-gyűjteménye egyúttal a nyelvkérdés történeti alapjait is biztosította az 1811/1812. évi diétának.

Kovachich munkássága a tudományos irodalom körébe esett, s így nem tartozott a Bessenyeivel meginduló és Kazinczyval folytatódó magyar, irodalmi megújulás köréhez. A nyelvi alapon támadó szépirodalmi megújulás a tudományos irodalom terén csak a nyelvészettel tartott fenn kapcsolatot. Ezenfelül Kovachich nem is írt magyar nyelven, a felvilágosodásnak nem-magyar ajkú, tudományművelő első nemzedékéhez tartozott. Mint történet-tudós, azt a tudományt művelte, melyből a népek eredetére, őstörténetére vonatkozó kutatásokon keresztül az irodalommal szoros kapcsolatban lépő nyelvészet is sarjadt.

¹³ Kazinczy lev. IX. köt. 96.

¹⁴ 1812. jan. 12. Uo. IX. köt. 223.

¹⁵ Diarium, 282–288.

¹⁶ Kazinczy lev. VIII. köt. 254.

¹⁷ Uo. IX. köt. 215.

¹⁸ Pest megye közgyűlési jegyzőkönyve. Pest vm. levéltára.

Volt azonban a történettudománynak egy másik kiágazása is, mely a nyelvtörténettel párhuzamosan, ugyancsak elvezethető a nemzeti gondolathoz: a hazai politikai jog története.

Kovachich voltaképpen erre az útra lépett. Hiába írt latinul és németül, hiába volt a felvilágosodás első, a nacionalizmustól még érintetlen nemzedékének tagja, a hazai jogtörténet-írás forrásgyűjtő munkájában találkozott a nemzeti szabadság gondolatával éppúgy, mint azok, akik a nyelvművelés oldaláról indultak el.

E találkozás azonban nem történt meg mindjárt. Kovachich hosszú életpályáján mintha valamennyi korabeli lehetséges magatartást kipróbálta volna. Nézeti többször is változnak, ingadoznak. Van idő, mikor a bécsi kormánykörökhöz közelít, majd családja eredetének megfelelően horvát patrióta érzelmeiket táplál egy ideig, mielőtt végérvényesen lekötne magát a magyarság ügye mellett.¹⁹

Az 1811/1812. évi országgyűlés idejére azonban a 68 esztendő tudós az összegyűjtött történeti források hatalmas tömegével a háta mögött, megtalálta azt a magatartást, melyen többé haláláig nem változtatott.

Kazinczy 1812. május 1-én tudósította erdélyi barátját, Cserey Miklóst: „Éppen most küldöm vissza Udvar. Consil. Szirmay Antalnak a' Kovachich levelét, melyben ez a' nagy ember írja, hogy ő Gustermannnak I. Tómusát az elmúlt télen refutálta német nyelven 45 árkusnyi munkában, s most refutálja a második kötetet is. Azt írja, hogy a' Magy(ar) Jus Publicumra nagy kincs van az ő munkájában, de a' melynek nyomtatását nem igen fognák megengedni. Pest vármegyei Köz Gyűlésben végzette-el, hogy ez a' munka leirattassék, és a' Pest Vármegyei Archivba betétessek . . . Én a' mi jövő Gyűlésünkben fogom ezt proponálni Zemplénben, melynek Kovachich 1792. az én barátságom által Assessorává lett.”²⁰

Így segített Kazinczy újból agítani a megyei életben, hogy az ébredezni kezdő magyar tudomány a cenzúra ellenére se maradjon hatás nélkül a nemzeti közvéleményre.

Kovachich Pesten, 1812. május 10-én, a pozsonyi országgyűlés utolsó napjaiban fejezte be azt a művet, melyben a hazai történettudomány először szól meg a nemzetellenes propagandával szemben.²¹ Művének előszavában így hívja fel a figyelmet tudományos álláspontjára: „Véleményemet nem pusztán saját gondolataim alapján írtam meg, hanem gazdag könyvtár, több levéltár, ahová szabad bejárásom van és más források támogatattak.”²²

Előjáróban megmondja az is, hogy nem azért ír, mintha a hazája ellen való gúnyolódásokat akarná elhárítani. Ez már megszokott dolog, és a szerző nem érdemelné meg a fontosságot, hogy vele foglalkozzanak. Munkája azonban alkalom arra, hogy a magyar államjogról való nézeteit kifejtse, a tévedéseket helyreigazítsa, s egyben összefoglalja mindazoknak a pasquillusoknak elfogult és téves állításait, melyeknek sorozata I. Lipót uralkodása alatt indult meg Flamitzer röpiratával, és tart egészen Gustermannig. Annak is tudatában van, hogy műve kéziratban fog maradni. De mindez nem tartja vissza attól, hogy az igazságot keresse és azt elmondja. Előszavát a saját, racionalista nemzedékére jellemző, higgadt szavakkal fejezi be, mely minden tudományos vizsgálódás alapfeltétele: „De ha ez a munka mégis napvilágot látna, akkor a kiadó okosságára és a cenzor szigorára lesz szükség, hogy belőle mindent, ami még az emberi szenvedélyekből maradt, kitoröljenek. Becsületemnek ez a megkímélése lesz igazi jutalma az igazságra való törekvésemnek.”²³

Aki az emberi szenvedélyeket teljesen ki akarja küszöbölni, hogy a pusztá igazságot keresesse, azt valóban nem sorolhatjuk a nacionalizmus képviselői közé.

Kovachich védőiratának teljes ismertetése és elemzése itt nem lehet feladatunk. Vizsgálódásaink szempontjából azonban rendkívül fontos az a kilenc pont, melyben az agg jogtörténész a hazai irodalomban először — összefoglalja a bécsi udvar nemzetellenes történeti propagandájának fő szempontjait és érveléseit. Ezek a következők:

„1. gyűlölettel befolyásolt szemlélet,

2. tudatlanság,

3. a magyaroknak hűtlenséggel és rebellióval való állandó vádolása,

4. a nemzetet ért szerencsétlenségek (mint pl. a tatárjárás, a mohácsi vész) örömteljes emlegetése,

5. a földesuraknak olyan beállításai, mintha javaikat jogtalanul szerezték volna a királyoktól, és mintha jobbágaikkal zsarnoki módon bánának,

6. az uralkodóház ellen felkelőknek: Zápolya, Werbőczy, Bocskai, Rákóczi, Bethlen és hasonlóknak vak gyűlölete. Igaz, írja, hogy ezek a magyaroknál sincsenek jó emlékezetben, de már rég meghaltak, s nem lehet őket egyoldalúan megítélni. „. . . und glauben diese Herren

¹⁹ WINDISCH ÉVA: Kovachich Márton György élete és munkássága. Bp. 1947. (Kézirat disszertáció, melyet a szerző szíveségéből használtunk.)

²⁰ Kazinczy lev. IX. köt. 437.

²¹ KOVACHICH, M. G.: Die Ausbildung der Verfassung des Königreichs Ungarn dargestellt von Ant. Wilh. Gustermann . . . Pest 1812. I—II. Bd. Orsz. Széchényi Kvtár kézirattára, Fol. Germ. 219.

²² Uo. fol. 5.

²³ Uo.

nicht, dass man aus jeder Regierung viel Gehässiges aufwärmen könnte?" — teszi hozzá világos célzással korának kormányzatára. A nemzeti királyokat, mint I. Mátyást például, gonosznak tüntetik fel csak azért, mert a nemzet választottjai voltak.

7. a magyarok a legsötétebb színben, az irokézekhez és a kannibálokhoz hasonlatosan szerepelnek,

8. a jelzett pasquillus-írók úgy tüntetik fel, mintha Magyarországnak a török alóli felszabadítása tisztán Ausztria és az örökös tartományok erejéből történt volna, holott ez az egész német birodalom és az egész európai kereszténység erejéből és érdekéből történt,

9. nevezett írók, különösen az újabb időkben az uralkodók korlátlan hatalomra való törekvése következtében, úgy tüntetik fel, mintha a magyarok már a vezérek korától despotikus hatalom alatt tartott rabszolgák lettek volna. A magyar nemzet mindig szabad volt, Európa többi népéhez hasonlóan."

Mindebből világos, hogy Magyarországon a nemzet védelmét nem a romantikus nacionalizmusnak „emberi szenvedélyektől” fűtött légköre kezdte meg a tudományban, hanem éppen az a higgadt, racionalista szemlélet, melyet a szenvedélyektől elvakult, nemzetellenes propaganda maga ellen kihívott.²⁴

Ugyanakkor Kovachich 5-ik pontjában felismerhető a további, nemzeti fejlődés teher-tétele is. Aki a nemzet védelmében akar írni, alkalmazkodni kénytelen a nemesség feudális szempontjaihoz is. Bécs legsikeresebb harci eszköze, mikor a valótlan, történeti ferdtések közé elvegyíti a valóságot is: a jobbágyok alávetett helyzetét. A kormányzat kezében ez csak pusztá eszközzé, s valódi törekvése nem a társadalmi igazságtalanságok megszüntetése, hanem a nemesi szabadság elfojtásán keresztül az egész nemzet ellenálló erejének megsemmisítése. Bécszet a felvilágosult abszolutista uralkodás jegyében a nem-német nemzeti sajátosságokat eltörölni vágyó, plebezett nacionalista szenvedély fűti.

Ez a rejtett „bécsi nacionalizmus” kelti életre a magyar nacionalista érzelmeket is. A racionalista módon feltárt igazság az írók nemzetébresztő tevékenységének gyújtópontjában kerül, s mindenekelőtt a szabad és független nemzeti múltat igyekszik megvilágítani a történettudomány és a nyelvkérdés segítségével. Azt a múltat, melyet a bécsi propaganda el akar ködösíteni. A védekezésnek ezt a gondolatát viszi tovább Kazinczy tekintélyével az ő személyes baráti köre, hogy előrevesse árnyékát a reformkor nagy irodalmi és politikai megmozdulásának.

Így lesz érthető előttünk Kazinczy episztolája: hogy miért fűzi egybe Dessewffy, Horvát István és a maga tevékenységét az országgyűléshez kapcsolódva. Nem más ez, mint az a jelenség, melyet már a bécsi titkosrendőrség megfigyelt: Magyarországon, ahol „az irodalom és politika karöltve jár, az írók láthatatlan egyháza — egyazon oltár lobogó fényénél” mutatja be áldozatát.

Dümmerth Dezső

Jókai és Aurbacher

Kedvelt témája lehetett Jókainak a *Melyiket a kilenc közül?* c. ismert elbeszélés meséje, mert 1856-os Vasárnapi Újság-beli megjelenése után 1858-ban helyet kapott a *Dekameron*-ban, majd 1898-ban dramatizálva is felbukkant mint „színi móka egy szakaszban”. Pedig a főcselekmény eredetisége eléggé kétes, ugyanis az ötlet magva sok tekintetben emlékeztet Ludwig Aurbacher német novellista *Volksbüchlein* (München 1827–1828.) címen kadott kétkötetes elbeszélésgyűjteményének egyik darabjára. Aurbacher nem volt önálló író, művelődéstörténeti képeiben és népszerű anekdoták feldolgozásaiban tudatosan aknázott ki egykorú és korábbi példagyűjteményeket, így *Muth über Gut* c. írása is csupán Jókai számára lehetett forrás, valójában távolabb kellene keresni igazi eredetét, mert nemzetközi vándoranekdota. A két novella közül Jókaié a kidolgozottabb. Mindjárt az elején nem tér a tárgyra, hanem nagyra méretezett kerülővel vezet be mondanivalóját. Ettől kezdve azonban szaporodnak a párhuzamos szituációk és végül szinte azonos záróképpel fejeződik be a két novella. Mivel éppen leglényegesebbnek ítéltető fordulataikban mutatható ki kölcsönösség, Jókai közvetlen forrását Aurbacher munkájában jelölhetjük meg. De mert nem szövegszerűen rokonítható egyezésekről van szó, a helyzeti és hangulati megfelelések szinte mindig nehezen érthetők tetten. Néhány szembeszökő azonoságra azonban lehet példát idézni.

²⁴ A bécsi magyarellenes történeti propaganda és az egész problémakör előzményeire vö. DÜMMERTH DEZSŐ: Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar–Habsburg viszony tükrében. FK 1966. 391–413. Lásd az itt idézett forrásanyagot.

Jókai:

Élt egyszer egy szegény csizmadia itt
ebben a nagy Pestvárosban... sóhajtozék
elégyszer a jámbor kézműves, mikor éjjelen
túl is ott ütötte a mustával a talpat a tőkénél...

... megtanítlak benneteket arra a nagyon szép énekre, amit én tudok... azzal komoly áhitatos képpel... elkezdé János mester azt a szép hangzatos éneket...

annál kevésbé örülnek odafenn az első emeleten. Ott egy gazdag nőtelen úr lakik... annyi pénze, hogy maga sem tudja mennyi?... János mester földszinti szobájából elkezdett elébb lassan, aztán mindig erősebben hangzani föl hozzá ama vidámságra ösztönző ének. Eleinte nem akart rá ügyelni, hogy majd vége szakad, hanem amikor már tizedszer is újrakezdték, nem állhatta tovább a dolgot.

... lement maga hálókabátban a csizmadia szállására... A gazdag úr azt mondta... hogy... legalább annyit tegyen meg a kedvéért hogy ne énekeljen többet gyermekkeivel ide alant, s fogadjon el tőle ezer pengőt ezért az áldozatért. János mester soha még csak kimondva sem hallotta ezt a szót: „ezer pengő” és most a markába nyomva érzé.

... János mester hallgatva járt-kelt felső alá a szobában, s gorombán kergette el magától azt a kis porontyot, aki... arra kérte, hogy tanítsa meg őt újra a szép énekre... Nem szabad énekelni. Aztán duzzogva leült a tőkénél...

... kirúgta maga alól a széket, kinyitotta a ládát, kivette az ezer forintost, s futott fel az emeletre a nagyságos úrhoz. — Nagyságos jó uram! instállok alássan, vegye vissza a pénzt, hadd ne legyen az enyim, hadd énekeljek én, amikor nekem tetszik; mert az több ezer forintnál. Azzal letette az asztalra a bankót s nyargalt vissza az öveizhez...

Aurbacher:

Es war einmal ein armer Handwerksmann,
ein Leinenweber, der sass täglich schon in
aller früh in seiner Werkstatt und arbeitete.

Und, wie er denn allezeit fröhlichen Muthes war, so sang er zum Zeitvertreib nebenbei manch schönes weltliches oder geistliches Liedlein, je nachdem es ihm just ums Herz war

er hatte eine so klare und volle Stimme, dass die Nachbarn keines Haushahns bedurften, der sie aufweckte. Dies war aber eben dem reichen Kaufherrn nicht recht, der neben ihm wohnte... Er dachte daher erstlich darauf, dem Unfug ein Ende zu machen. Verbieten konnte er's ihm nicht; denn das Singen gehört wie das Beten und Arbeiten, zum Hausrecht, darin niemand gestört werden kann. Also musste er andere Mittel gebrauchen.

Er liess den Handwerker kommen, und fragte ihn, wie hoch er sein Singen anschlage? Der meinte einen Taglohn sei es sicherlich wert, da es ihm das Tagwerk selbst so leicht mache. Jener fragte weiter: wie viel das betrage? Der antwortete: so viel und so viel, und es war doch noch nicht viel. Darauf sagte der Kaufherr: er wolle ihn einen Monat lang zum voraus bezahlen, nicht für das Singen, sondern dass er still sei und das Maul halte. Und er legte ihm das Geld wirklich hin.

... um Mitternacht hatte er es noch im Kopfe, und sann nach, was er damit anfangen und wie viel er gewinnen könne an Kapital und Zinsen; und morgens, wie er aufstand, lag es ihm in allen Gliedern, wie Blei; sein Kopf war wüst von Nachtwachen und Sorgen, seine Hand schwer und lässig und versagte ihm den Dienst, und er durfte nicht singen. Die Zeit gieng langsam und träg vorüber, so dass er den Tag kaum erwarten konnte.

Inzwischen hatte er es bei sich bedacht, und er war kurz entschlossen. Denn wer schon um acht Uhr in des Kaufherrn Laden stand, das war unser Leinenweber. — Herr, mit Vergunst, — sagte er, und warf das Geld hin, da habt Ihr Euern Plunder wieder; der Kobold lässt mich nicht schlafen. Und ehe noch der Kaufherr eine Widerrede thun konnte, war der Weber schon vor der Thür, und sang:

Ein frischer, froher Muth
Geht über Geld und Gut.
Trilirum, tralarum!

V. Kovács Sándor

Ady Endre kapcsolatai az erdélyi román színházmozgalommal

Az erdélyi román színházmozgalom a múlt század második felében keletkezett, mint az erdélyi románok egyik harci formája és eszköze a velük szemben — mint a többi nemzeti-séggel szemben is — alkalmazott reakciós politika ellen. A mozgalom szervesen illeszkedik bele a XIX. század második felében megindult és a századunk elején még tartó sokrétű kulturális mozgalomba.

Erdélyben a dualizmus korában nem létezett olyan kulturális egyesület, amelynek ne lett volna politikai szerepe is. A „Román Színház Egyesület” által vezetett színházmozgalom sem mentes politikai törekvésektől.

A nemzetiségi politika egy viszonylag liberális szakasza után, amely elsősorban a kulturális felemelkedésnek kedvezett, az 1867-es kiegyezés fordulópont. Ez az év egy olyan politikának a kezdetét jelenti, amely nem veszi figyelembe a nemzetiségek jogait és kéréseit, de még az előzőleg tett engedmények végrehajtását is igyekszik megakadályozni. Ez természetesen elégedetlenségbe ütökzik, melynek a nemzetiségek különböző formákban adnak kifejezést, harcot indítva a reakciós politika ellen. Erre a célra a színház látszik a legalkalmasabbnak, amely a legközvetlenebbül tud kapcsolatokat teremteni a széles tömegekkel és kifejezi „... egy nép törekvéseit, valamint hajlamait. A színpadon felidézett eszményképek szerint formálja a szíveket, azon a varázson kívül, amellyel saját népünk nyelvének megbecsülését növeli.”¹

A monarchia uralkodó osztályainak viszályt keltő politikája és magatartása egyre fokozódik, és ezzel párhuzamosan nő a nemzetiségek elégedetlensége is. Így került sor a híres román Memorandumra (Memorandum) 1892-ben, amely a románokat ért összes sérelmeket tartalmazza.

Az 1900-as években azonban feltűnik egy olyan magyar értelmiségi generáció, amely szembefordul az uralkodó körök politikájával és a nemzetiségek védelmére kel. Ennek a generációnak tagja a nagy magyar költő, Ady Endre is, aki főleg 1902-től kezdve különböző kapcsolatokat keres az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő nemzetiségekkel.

Egy *premier* c. cikkében² fejezi ki legvilágosabban a nemzetiségekre vonatkozó eszméit, és azzal a követeléssel lép fel, hogy „csináljunk egy türethető Magyarországot. Ez közös érdek. És ez volna egy premier!...”

A színház egyébként is nagyon vonzotta a fiatal Adyt. A Nagyvárad Színpad³ 1902 szeptember 24-én közli, hogy „...szombaton olyan premier lesz a Szigligeti Színházban, mely nemcsak nagyváradai szenzáció lesz, de jelentős, messzeható művészi esemény. Három nagyváradai író rukkol a közönség elé egy–egy egyfelvonásos darabbal. A három szerző Ady Endre, az ismert merész lantú poeta, Bíró Lajos, a bálványokat romboló fiatal író és Dénes Sándor, aki izmos tehetségéről szintén gyakran adott már bizonyítást.” Ady darabjának a címe: *A műhelyben*. A bemutató szeptember 27-én volt. A darabban a Nagyvárad Napló szerkesztőségében végzett idegtépő munkát örökítette meg, és a darabban szereplő szerkesztő nem volt más, mint ő maga. A bemutató után dr. Váradi Ödön egyik cikkében azt írja, hogy „igen nagy tetszéssel fogadta a közönség”.⁴

Ady *Egy premier* c. cikkét Vulkán József István vajda (*Ștefan – Vodă cel tînăr*) c. drámájának magyar bemutatója alkalmából írta. Örömmel üdvözli ezt az eseményt és a román–magyar barátság gondolatának ad kifejezést. „Számolnunk és barátkoznunk kell a velünk élő románsággal.” Kiemeli a bemutató jelentőségét és szerepét a két nép közeledésében. „Ez a premier olyan okosan kapcsolható össze egy másik premierrel: a nyílt, a kultúra nevében nyilvánuló magyar–román barátkozás premierjével.”

A románokkal való politikai kapcsolatain kívül a legjelentősebb a román színházzal való kapcsolata Adynak, elsősorban a mozgalom megindítójával, Vulkán Józseffel. Ady Endre nagyra becsülte a már akkor közismert és méltányolt költőt, író és színpadi szerzőt. „Vulkán József derék író, szimpatikus úri ember, érdemese a magyar irodalomnak is.” „Örülünk, hogy az ő irodalmi működése csinálta meg az első nyílt kulturális közeledést és egyesülést Nagyváradon és Biharmegyében a magánság között.” — írja Ady említett cikkében.

Vulkán József dramaturgiájának csúcspontja az *István vajda* c. drámája. A bukaresti Nemzeti Színház által díjazott művet a Szigligeti Színház kezdeményezésére magyarra fordították. A színház igazgatója, Somogyi Károly engedélyt kért a szerzőtől a darab lefordítására és bemutatására.⁵

Felkérte Papp Jánost, a Nagyvárad c. lap szerkesztőségi tagját a mű lefordítására, majd 1903. március 4-én bemutatták a nagyvárad Szigligeti Színházban.

¹ Gazeta Transilvniei XXXI. (1868.) 40., 159.

² Nagyvárad Napló 1903. (VI.) 40. sz. márc. 4.

³ 1. évf. 6. sz.

⁴ Nagyvárad Színpad 1902 (I.) 10. sz. szept. 28.

⁵ Familla 1903. (XXXIX.) 7. sz. márc. 1.

A premierről az összes nagyváradi lapok napokkal előbb tudósítást adtak a román – magyar barátság szellemében, hangsúlyozva, hogy a dráma mentes mindenféle lázító szándéktól. „A szerdai premier nemcsak művésziileg lesz becses, de a magyar – román testvériség becses demonstrációjának is igérkezik.”⁶

„Csalódni fognak azok, akik úgy sejtik, hogy valami erős agitáló román nemzeti eszme sugározza be Vulkán József darabját.”⁷

A bemutató iránt olyan nagy volt az érdeklődés, hogy másnap újból bemutatják, elhalsztva a *Jack és Bob* c. operett premierjét.⁸

Shakespeare-i stílusban írott mű. Annak ellenére, hogy román nemzeti jellegű, örök emberi szenvedélyeket tükröz. A darabban egy szerelem és egy politikai összeesküvés szárai szövődnek egymásba. Serpe kamarás összeesküvése az uralkodó ellen és a két fiatal, Nikita, Arbore fia és Despéna, a vajda legjobb vezérének a leánya, szerelme. Az uralkodó áldozatul esik az álnok Serpe cselzővéseinek, könyörtelenül megöli azokat, akik humanusabb uralkodásra ítélik. A vérfürdőnek felesége vet véget. Megmérgezi a vajdát, megmentve így népét zsarnokától. A jambusokban megírt mű értékét emeli még nyelvének gazdagsága és színessége. Ezeket a szépségeket megőrizte a magyar fordítás is, ami a fordító tehetségét igazolja.

Fehér Dezső, a Nagyváradi Napló c. lap főszerkesztője a bemutató után írt kritikájában⁹ összehasonlítást tesz az *István vajda* és a *Bánk bán* között, rámutatva Gertrudis és István, Serpe és Biberach, Arbore és Petur bán, valamint Despéna és Melinda közös vonásaira.

A tragédiának nagy sikere volt mindkét este, a magyar sajtó is elismeréssel írt róla. „Vulkán József érdekes, szép drámája, mely egyike az újabb irodalom legjelesebb alkotásainak.” írja a Nagyváradi Napló.¹⁰

Több színház is érdeklődik a darab iránt. Ezután Lugoson került színre a Balla Kálmán vezette színtársulat előadásában.¹¹

Ez a szép esemény a „Szigligeti Társaság és Színház” törekvéseinek kifejezője. Konkrét célja volt e kezdeményezésnek, amely legvilágosabban Rádl Ödönnek, a Szigligeti Társaság igazgatójának Vulkán Józsefhez írt leveléből tűnik ki, amelyet a bemutató alkalmából közöltek: „... ez által egy régi álom megvalósításának első biztató jelenségeit látom feltűnedezni. Ez az álom pedig a nemzetiségi és társadalmi ellentéteknek kiegyenlítése a kultúra, különösen az irodalom és színművészetek segítségével.”¹²

Ady Endre kapcsolatai a román színházzal tovább bővülnek. A Vulkán József által 1869-ben kezdeményezett román színházmozgalom, mely az *Alapítsunk nemzeti színházat* (Să fondăm un teatru național) c. cikkével kezdődik, egy diadalmas és sikereiben gazdag szakasz után, melyet egy erős visszaesés követett, az 1900-as években új lendületet vesz. Erről a felemelkedésről ír őszinte örömmel Ady Endre két cikkében.

A *Román kulturális mozgalmak* c. cikkében¹³ a „Román Színház-Egyesület” (Societatea pentru crearea unui fond de teatru român) vagyonáról és a működő csoportok által szervezett színházi előadások számának növekedéséről ír, összehasonlítva az 1902-es évet az 1899-es évvel. Még értékesebb a *Zachariás Úr* c. cikke.¹⁴ Ebből győződhetünk meg leginkább arról, hogy Ady minden részletében ismerte a román színházmozgalmat és főleg irodalmi vonatkozásait. Rámutat e mozgalom legfőbb törekvéseire. „A magyarországi román színész nem akar egyszerű szolgáltató lenni a bukaresti Tháliának, hanem külön magyarországi román színműirodalmat és színészetet akar teremteni.” „Zachariás Úr” pedig nem más, mint Zaharie Birsan, a „Román Színház-Egyesület” Berlinbe küldött őszöntődjasa. Ady „prófétának” nevezi az igen tehetséges színészt, azt remélve, hogy Birsan lesz a „magyarországi románok első színigazgatója”. Tudjuk azonban, hogy nem lett az soha, a közötté és a „Román Színház-Egyesület” között támadt nézeteltérések miatt, amelyekben teljesen Birsannak volt igaza. Nagy tehetséget szalasztott el személyében a román színház. Nem jelentéktelen abból a szempontból sem a cikk, hogy benne a román színházmozgalom akkori helyzetéről pontos tájékoztatást kapunk.

Ezek a törekvések nagy jelentőségűek, merész, egészséges lépések abban a politikai légkörben, amelyben a nemzetiségek jogai nincsenek tiszteletben tartva, még akkor is, ha román-szágon „nem a proletárok ereit hanem a magasabb öntudatban élőket” (Ady Endre: *Egy premier*) értik és az „irodalom segítségével törekszenek a nemzetiségi és társadalmi ellentétek kiegyenlítésére”.¹⁵

⁶ Nagyváradi Napló 1903. (VI.) 39. sz. márc. 3. valamint Nagyváradi Friss Újság 1903. (IV.) 62. sz. márc. 3.

⁷ Nagyváradi Napló 1903. (VI.) 38. sz. márc. 1.

⁸ Nagyváradi Napló 1903. (VI.) 40. sz. márc. 4. és Nagyváradi Friss Újság 1903. 64. sz. márc. 5.

⁹ 1903. (VI.) 41. sz. márc. 5.

¹⁰ 1903. (VI.) 83. sz. ápr. 11.

¹¹ Nagyváradi Napló 1903. (VI.) 83. sz. ápr. 11.

¹² Nagyváradi Napló 1903. (VI.) 52. sz. márc. 5.

¹³ Nagyváradi Napló 1903. (VI.) 200. sz. szept. 1.

¹⁴ Budapesti Napló 1903. 306. sz. nov. 8.

¹⁵ Rádl Ödön levele Vulkán Józsefhez.

Ennek a generációnak köszönhető, hogy Nagyváradon és környékén egészséges viszony alakult ki a románok és magyarok között. Ehhez járult hozzá nagymértékben Ady Endre is említett cikkeivel.

Mihaiescu György Konstantin

Török Gyula írói és képzőművészeti tevékenysége Kolozsvárott

A századforduló a művészetek történetében stílusváltás kora. Európában voltaképpen már a késő impresszionizmusé, sőt, posztimpresszionizmusé, a megújuló magyar irodalomra azonban a festészet e nagy impresszionista „nyelvújítása” ekkor hatott igazán. Némi késéssel tehát a szimbólista eszközökkel bővülve, Ady, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula lírájában és Krúdy prózájában, a nyugati impresszionisták hatása együtt jelentkezik a nagybányai festők, s a Nyolcak törekvéseinek hatásával.

Török Gyula is azok közé tartozott, akiknek stílusa gazdagodott festői inspirációktól — de míg Krúdy és Kosztolányi írásait elsősorban enyhén biedermeieres impresszionista könnyedség hatja át, addig Török Gyula novelláiban és regényeiben, akár Ady és Juhász Gyula művészetében, a kor képzőművészetének többféle variánsa leltározódik.

Török Gyula írói pályája Kolozsvárott kezdődött — 1906-ban érkezett ide Aradról, de nem maradt sokáig bölcsészhallgató anyagi nehézségei miatt. Újságíró lett. Laskay Árpád lapját, az *Előret* szerkesztette 1908 tavaszától Harsányi Zsolttal. Grafikusnak készült s izgalommal állt festmények elé, járt szobrok között, s egyre emelkedő színvonalú műélvezete meggazdagította írói eszközeit is. Írt is képzőművésztől, s fáradszóról tanulmányozta a művészettörténeti albumokat.¹ Már első tárcáiban festői szemmel vizsgálja környezetét. Hunyorítva nézi „a lámpák körül megvilágított ködbokrétákat”. A festő helyzetébe képzeli magát, aki szeretné megfesteni „ezt a tompa és mégis fényes árnyjátékot”.² De nem impresszionista festmény lesz e csodálkozásból, csupán cikk, vonal és szín helyett irodalmi kísérlet.

Hunyadi Sándor említi Török Gyulának egy jellegzetes reagálását *Családi album*ában. Egyszer felháborodott, hogy a mágnásoknak elkerített helyük van a kávéházban. Fehér Lipót megnyugtatta, hogy így jó, mert együtt vannak, a szemnek nem kell keresni őket. Török erre így válaszolt „A professzor úr egészen úgy beszél, mint egy művész”.³ Ha felháborító is e privilégium, a kompozíció így tökéletes, a festőnek már nem is kell rendezni, csak rajzolni őket — véli magában Török Gyula. Daumier is így gyűjtötte egybe a „III. osztály” utasait.

Írói készülődésével párhuzamosan készít karikatúrákat, szerepel velük az 1908-as helyi karácsonyi képképzésen. Sikerükről a sajtó is beszámol.⁴ Kolozsvári tartózkodása alatt több rajza jelent meg Ince Sándor és Harsányi Zsolt Színházi Újságjában. A pódium groteszk, komikus és elégikus hangulatai jelennek meg ezeken az ötletgazdag, olykor stílizált rajzokon, s a lap több alkalommal közli a tizennégy grafikai alkotást. Az egyik rajzon férfi vállán két nő ül, egy másikon nő és férfi táncol, van, ahol nő énekel, másutt áll, s előfordul, hogy virágot tart kezében. Disznófejű úr látható sörrel és a színész, aki szembenéz a közönséggel. Egyik ülő nő fölé két szívet rajzolt Török Gyula. Sikeres a „Buridán szamara” s a „Virágszendélet”. Nem hiányzik a bohóc sem, sőt ősz férfi is megjelenik mellére boruló asszonnyal. E rajzok Török, T. Gy. és T. G. jelzésűek, s a rajzokat a Színházi Újság még akkor is közli, mikor Török Gyula 1910-ben Nagyváradon, a Szabadságnál dolgozik.⁵ Kolozsvárott készült egyik tusrajza Heltai Jenő Fidibuszában is megjelent.

Vívódott — mint valaha Thackeray, Gottfried Keller, Kisfaludy Károly és Jókai Mór —, hogy festő legyen-e, vagy írói művek révén fejezze ki élményeit.⁶ Önismerete meggyőzte, hogy vonalai másodlagosak, s rajzainak értéke sikerük ellenére nem emelkedik felül a szokványos illusztrációk színvonalán. A belső kontroll novellák irányába lendítette. Megtalálta műfaját, de továbbra is szenvedélyesen vitázott — Szász Endre, Zágon István, Kőmives Nagy Lajos társaságában — a reneszánszról, és 1908 szeptemberében megírja első képzőművészeti cikkét Csermely János képeiről.⁸ Míg zenei előadásokról közhelyeket ír, Csermely János fest-

¹ HARSÁNYI ZSOLT: Török Gyula (A porban. 1944. Franklin kiadása. 14 — 15. KOVÁTS JÓZSEF: Török Gyula élete. Kolozsvár, 1930. 16.

² t. gy.: Hajókázás a ködben. Újság (Kolozsvár) 1909. okt. 29.

³ HUNYADI SÁNDOR: Családi album. Athenaeum Bp. 193.

⁴ *Előre* (Kolozsvár) 1908. dec. 19., Kolozsvári Hírlap 1908. dec. 19., dec. 20., dec. 25., Erdélyi Lapok 1909. jan. 1. 16.

⁵ Török Gyula rajzai a kolozsvári Színházi Újságban rendszeresen jelentek meg 1909. okt. 30. és 1910. aug. 23. között.

⁶ HARSÁNYI ZSOLT: i. m. 11 = 12.

⁷ KOVÁTS JÓZSEF: Török Gyula és Kolozsvár. Pásztortűz 1929. július 28.

⁸ T. Gy.: Csermely János képképzéséről. *Előre* (Kolozsvár) 1908. szept. 15.

ményeit szakszerűen elemzi, s e művek impresszionisztikus irányát méltatva, megállapítja, hogy Csermely „a teljes megvilágítás híve, mint az impresszionisták legnagyobb része”. „A teljes megvilágítás” kifejezést használja Kazinczy Ferencről írott cikkében is, ahol a festői formula irodalomtörténeti tényt rögzít, megállapítván, hogy „Százötven esztendő alatt csak apadt azoknak a száma, akik teljes világításban láthatták az alakját. És ennek a fokozatos meg nem ismerésnek, avagy eltávolodásnak igen egyszerű a magyarázata. Kazinczy nem volt alkotó művész sohasem. Nagysága és minden érdeme hatásában áll”.⁹ Az impresszionista festészet fénykutatásának megértése után jut el Kazinczy jelentőségének felismeréséhez, hiszen a mediáció maximális fényben, „teljes világítás”-ban történik, s már alkalmazza más területen, ami esztétikailag tetszett Csermely János képein. „Erőteljes és eleven” állatkompozícióit is érdeklődéssel figyeli, hiszen fivére, György is festett állatokat, s többen tanácsolták neki, hogy legyen állatfestő. Csupa szín, csupa festőiség a kolozsvári évek egyik szép írása, *A hó és a város* is.¹⁰ A hóesés kinn egyhangúvá ötvözi a hegyeket, a városban szincodát eredményez. „Hajnal óta úri nyugalommal hull a hó. Az öreg város egyhangú, őszi képe egyszerre megváltozott. A fakó egyhangú utcák, a sötét háztetők eleven szint kaptak.” „Szürke mezők, meredek hegyhátak, erdők és szakadékok felöltöznek a szakadatlan fehérségbe és egyhangúvá válnak. Itt a városban a pompás, négyyszögű téren minden másképp van. A hó elevensége életet és színeket hoz magával.” E prózai írásban értőn ír Fadrusz János kolozsvári Mátyás szobrának kompozíciójáról is, úgy hogy az esztétikai eszmefuttatást beleolvasztja az impresszionista képbe. Így fejezi be: „A lova nyakára, hatalmas hátára is fehér pillék hullottak. Lent a talpazaton rendíthetetlenül áll az öreg zászlótartó. Nyílt arcát, páncélos mellét neki feszíti a hulló hó: úgy nézi a kemény tekintetű nagy királyt. Fehér lepel terül a török zászlókra, a zsákmányolt holmikkra is. Olyan a szobor, mintha valaki biztos kézzel árnyékolta volna fehérre. A kemény tekintetű Mátyás pedig nézi az ivlámpák lila és rózsaszín fényében sürgölődőket. Ércmarkában megfeszül igazságosztó kardja: őrsi a téli várost.”

A szín később sem ötletszerűen szóródik elbeszéléseibe, hanem funkciót tölt be. Az *ezüst hold* háttere lesz *Holland kislány nálunk* című költeményépek és szerepel első regényében, a *Kis Ferkóban*.¹¹ A történet és hangulat így lesz festői, látványos, sőt látomásszerű. Kolozsvári irodalmi munkásságában helyet kap a biedermeier kedvence, a *rozsaszín*, – főszíne mégis a zöld, mint némely nagybányai festőnek is. Már első novellájában, a *Szürke* mesében megjelenik. Az apjából kiábrándult fiatalember unalommal bámulja „az ordináré zöld cirádákat”. Váradon és Budapesten készült írásaiban is mindig találunk egy-egy variációt a zöldnek nagy családjából. Sárga gabonát lát, viharfelhőket, vörösbarnára sült embereket az aratósztrájkos 1908-as nyáron.¹² Észreveszi iparosodást sürgető elmékedéseiben a belga Meunier első rajzaiban már idézett „gyárak fekete füstjét”.¹³ Egyelőre olyan szépséget lát a tájban, amit Szinyei, Benczur és Mészöly Géza már megtalált. „Piros tarkójú feketeharkály” kopog a fán, s a férfi „messze sötétlő erdős hegyek felé mutatott”.¹⁴ Ő is részleteire bontja a rét és erdő szépségét, akár Szinyei. Málványakat csodál, mint impresszionista irányba hajló képen Benczur Gyula: „Csodás nagyra nőtt málványk, erdei liliomok, nefelejcsék intenek feléje.”¹⁵ Képeket ír le szavakkal, az elhagyott festői kompozíciókat. A járatlan szűk utcák kövei közt és a sáncokban szépen zöldül a fű, körül vetésektől zöld dombok, hegyek tekintenek Kolozsvár szürke falaira.¹⁶ Nem lesz nehéz megtalálnia a pesti tárlatokon Szinyei „Pacsirtá”-ját, hisz hallotta már itt is a szorgalmas éneklőket. „A kakukfű is nyílt, a pacsirta ott szállongott fönn a bársonyfelhős égen.”¹⁷ Pissarro ecsetjárását követi őszi ködöt idéző mondata: „fölragyognak a főtéri ivlámpák. Lila és piros fényük átszillog a ködön, és végigremeg a sötét, fekete aszfalton.” E színremegés ábrázolja a kolozsvári utcát – Pissarro esti Párizsának irodalmi testvére. Nemcsak igazodik leírásaiban különböző festői eljárások formáihoz, hanem a közeljövő festészetének témái is megtalálhatók már bennük.

Mednyánszky Csavargóit sejteti kolozsvári riportjában: „Lámpák fénye nem csillant méla ragyogással és a papírossal beragasztott ablakok is sötétek voltak. Piszkos vakon nyomorult emberek alszanak odabenn. Itt már nincs miben gyönyörködni. A hold elbújt, a köd nem játszik a lámpák körül.”¹⁸ E sötét, eddig nem látott és nem jelenített világra Mednyánszky talál rá igazán.

⁹ t. gy.: Százötven esztendő.

¹⁰ t. gy.: *A hó és a város*. Újság (Kolozsvár) 1909. nov. 23.

¹¹ *Előre* (Kolozsvár) 1908. júl. 2., Újság (Kolozsvár) 1907. okt. 11.

¹² T.: *Aratás és aratósztrájk*. *Előre* (Kolozsvár) 1908. jún. 15.

¹³ T. Gy.: *A megoldás*. *Előre* (Kolozsvár) 1908. jún. 26.

¹⁴ Török Gyula: *Kis Ferkó*. Újság 1907. okt. 6.

¹⁵ *Kis Ferkó*. Újság 1907. okt. 6.

¹⁶ *Kis Ferkó*. Újság. 1907. okt. 8.

¹⁷ Török Gyula: *Panni*. Újság 1907. dec. 25.

¹⁸ t. gy.: *Szürke ég alatt*. Újság 1909. okt. 20.

¹⁹ t. gy.: *Hajókázás a ködön*. Újság 1909. okt. 29.

A *Három mese* az Újságban jelent meg 1909. szeptember 19-én. Az első mese formai érdekessége az, hogy a biedermeieres hangulatot impresszionista leírás váltja fel: „Szó esett a királykisasszonyról, akinek finom és fehér volt a térde, mint a lilium virága.” Eddig ez biedermeier. A következő kép már az impresszionizmus irodalomba érkezése: „le kellett feküdni mindenkinek. Még a fehérszínű, zöldszemű öreg macskának is.” Ő is a ház díszének látja, akár Manet *„Olimpiájában”* — ahol a szoba élő, puha, fekete ékszere, az éjszaka előzménye. A második mesében az üldözött, lihegő kutya szürke szemekkel néz az íróra. Később *A hugom*²⁰ című novella főhősnőjének bánatát is szürke szem jelenti. Érzéseit színek kísérik — s a nosztalgikus részletek kifejezésére most a szürke bizonyul legalkalmasabbnak. Őz József leányának, Lujzinak is „nagy szürke nedves szemei” lesznek.²⁷ Mindezek előzménye a kövekből riadt kutya. Török Gyula megszánta itt a kolozsvári parkban, és terebélyesedő írásművészetének a „szürke szem” motívuma lesz. A *Hajnali levél*²² halottjának arca „ólomfehér”, az öngyilkosjelölt szürke golyókat babrál. Az író sok lelkiállapotot és élethelyzetet kísér a szín segítségével. A *Clementi szonáta* haláljelöltjét a zene mellett a tavasz zöld színe és illata menti meg.²³ „Ha ősszel jött volna erre és sárga leveleken lépegetve, nedves nyirkos szitáló esőben ítélte volna a vézna testét halálra, mindenki útaira engedte volna...” „... tavasz volt, és minden rögből és bokorból az élni-vágyás óhaja szállott föl, és a szellő izgatót illatokat, földszagot és a távoli fenyőerdők balzsamos gyantaszagát hozta magával.” A sárga hóhér lett volna itt, de a tavasz zöldje visszahozta az élet partjára.

A képzőművészet hatása mutatkozik meg öltözködésében is. Házbér fizetése helyett elegáns pepita ruhát vásárol, sárga félcipőt, színes nyakkendőt és szalmakalapot hord²⁴ Manet, Degas, Szinyei-Merse Pál festményeinek utasítása szerint, s még parfümöt is kér drogista fivéréától, Andortól.²⁵

1909 decemberében Török Gyula Váradra érkezik, s huzamosabb ideig a Szabadságnál lesz újságíró. Ekkor találkozik Juhász Gyulával, akivel kávéházi asztal mellett Botticelliről, a reneszánsz és a modern művészet nagyjairól beszélget újra meg újra, hosszan, szenvedéllyel.²⁶ E képzőművészeti beszélgetések bizonyosan fokozták a festői eszközök alkalmazását mindkettőjük művészetében, halálig tartó barátságuk táplálói lettek s hozzájárultak Török — Budapesten kibontakozó — nagyszabású műkritikusi tevékenységéhez is.

Losonci Miklós

²⁰ Török Gyula: *A hugom*. Újság 1909. nov. 7.

²¹ A zöldkőves gyűrű. Bp. 1956. 30.

²² Újság 1909. május. 9.

²³ Z. Török Gyula: *Clementi szonáta*.

²⁴ FICZAY DÉNES: Török Gyula levelei családjához. ItK 1965. 239.

²⁵ FICZAY DÉNES: i. m. 240.

²⁶ DUTKA ÁKOS szóbeli közlése

Talányos Csokonai — tragikus Csokonai

Juhász Géza *Talányos Csokonai?* című tanulmányában (ItK 1966. 3–4. sz.) súlyos bírálatban részesíti az Irodalomtörténeti Kézikönyv III. kötetében kifejített Csokonai-felfogásomat. Ha most vitába szállok vele, semmiképp sem védekezési reflexből teszem. Meggyőződésem, hogy az ő Csokonai-ismeretével, aki mögött a nagy költő szellemi közelségében poétaszívvel eltöltött egész élet, s hozzá egy fél emberöltő mikrofilológiai mélységű és alaposágú Csokonai-kutatásai állanak, ma senki sem mérkőzhet, sem intimitás, sem adatszerűségek dolgában. A bírálatának való behódolás sem jelentene tehát feltétlen presztízs-vesztését. Annál inkább fájlalom, hogy rossz szájzajt hagyott benne: mint írja, megadott a fejezethez „minden igényelt segítséget, erről bizonyára hely hiányában nem tesz említést a kötet”. Valóban: kronológiáját átvettem, azonban ezt — ha bizonyos félreértésekkel is és utószavában Juhász Géza szellemi tulajdonát jelezve — már közkinccsé tette a Vargha Balázs-féle 1956-os összkiadás. Átadta továbbá nekem munkában levő Csokonai-monográfiájának addig elkészült fejezeteit, amelyek hozzásegítettek a költő pályakezdsének, zsenyéinek és egyes verstani problémáknak mélyebb megértéséhez. Mivel a Kézikönyv apparátusának jellege nem engedte meg, hogy az ilyen segítség ott nyugtáztassék, ezt az alkalmat használom fel ennek, sajnálatosan csak utólagos, pótlására, köszönetem nyilvánítására.

Nem egy ponton el is fogadom tanulmánya eredményeit és nekem szánt kritikáját. Meggyőzőnek és rendkívül érdekesnek tartom megállapításait *A reményhez* előtörténetéről és korabeli funkciójáról. Elismerem, hogy főlöské volt a Rákóczi-nóta *Cultura*-beli elénekeltetését Pálóczi Horváth Ádám hatásának is tulajdonítanom. Teljes joggal piritott rám azért, hogy az *Újszendei gondolatok* versformáját Csokonai leleményének mondtam, noha horatiusi eredetű. A rímekkel gazdagított verselés vezetett félre. A költemény kéziratát, amely kétségtelenné teszi a forma eredetét, nem láttam. Mentségemül legfeljebb annyit: mint a kézikönyv szerzőinek általában, az idő rövidsége nem engedte meg, hogy a kéziratokig visszamenjek.

Csokonai népiességének időrendi kérdéseiben is kész vagyok álláspontomat a Juhász Gézáéhoz közelíteni. A népdaltól valóban nem idegenkedett a költő már a 90-es évek elején sem: a fejezetben foglalkoztam is az első debreceni korszak népies alkotásaival. Kővetkezetlen voltam tehát, amikor úgy fogalmaztam, hogy utóbb Pálóczi Horváth Ádám és köre oszlatták el racionalista idegenkedését a folklórtól. Részlegesen mégis fennállt ez az idegenkedés. A *Tempejői* Rozália grófkisasszonya „fintorgásában súlyos hiba az ő saját nézetét látni” — írja Juhász Géza. Magam is vallom: a lány alakját Molière kényeskedőinek távoli rokonaként leheletnyi írónia lengi körül. Ezt azonban inkább valami önkénytelen viszonyulás magyarázhatja alakjához. Az elemi valóság feláldozása nélkül máshonnan nem vehette, mint a nemesség felső köreiből, az e körökből valót azonban, bőrből nem bújhatván ki, némileg ellentmondásban is az írói szándékkal, plebejus-polgári szemszögből látja. Mindez, úgy vélem, mégsem érinti azt, hogy Rozália funkciója a darabban a követendő mintaképé. A mesén való fanyalgásával voltaképpen Bessenyeit visszhangozza. Megerősíti ezt az interpretációt ellenképe: Éva huga, a műveletlen, gondolatlan lény, aki gátlás nélkül élvezzi a mesét. Mindennél világosabban beszélnek Rozália szavai: „Azok a nyomorult mesék szépek, de semmit sem érnek.” Nem Rozáliának arisztokrata izléskorlátait, hanem magának Csokonainak belső bizonytalanságát, a népmese megsejtett művészi értékének és a felvilágosult racionalista esztétikai szempontnak a küzdelmét tükrözik a szerző tudatában. Amit Juhász Géza olyan nyomatékosan hangoztat: hogy Szuszmír az első, szinte magnetofonszerű hűséggel rögzített mese nálunk, itt mint érv hatását veszti azzal, hogy Csokonai autográfiájába idegen kézírással ékelődik be (vö. Pukánszky Kádár Jolán: *A drámaíró Csokonai*. Bp. 1956. 26.). A népmese, mint Horváth János rámutatott, a népdalnál jóval későbbben foglalja el helyét a népies érdeklődésben. Igen jellemző, hogy Fazekas Mihály Dorotta-leveleiben (1804) kifogásolja Vitéz vígeposzának tündérmeseszzerű elemeit.

Még benne, a népmese első igazi irodalomba emelőjében is élt a racionalista idegenkedés a folklór fantasztkikumától, hogyne élt volna a diák Csokonaiában egy évtizeddel korábban.

Közeledem Juhász Géza felfogásához a *Halotti versek* mondanivalójának megítélésében is. Bizonytalankodva irtam le: Csokonai érvelésében „nem láthatunk mást mint a kétkedő és a kétségbeesés partján álló embernek ... vágyakozását a vallásos hit iránt”. Annak a ténynek adóztam ezzel a mondattal, hogy Csokonai ebben a poémában, ha vonakodva is, de igent mond a lélek halhatatlanságára. Az, hogy Csokonai életművében egyébként szinte a nyomai is hiányoznak a vallásos hitnek, valóban érvénytelenítheti még fenti óvatosan fogalmazott tételmet is. Arról azonban szó sincs, amit Juhász Géza tulajdonít nekem, mintha ebben látnám a költemény lényegét. Nyomatékosan utaltam a felsorolt kétségek tömegére, a vallástörténeti áttekintés relativizáló tendenciájára. Juhász Géza úgy húzza alá a mű erőteljes társadalombírálatát, mintha én erről megfeledeztem volna, holott ezt magam is hangsúlyoztam („A bűn Csokonai szemléletében társadalmi jellegű, sőt eredetű, s ez a felismerés mondatja ki vele egész költészetének legsötétebb szenvedéllyel vádló szavait a despotizmus, a büntetlenül tobzódó, a szegényt »a törvény útján megkéselő« hatalmasok s a gyarmatosítás ellen”). Nem mondja ki határozottan, de azt érezteti, mintha a költemény mondanivalójának magvát az a materialista manifesztum tenné, amelyet Konfuciusz szájába ad Csokonai, s amely nem más mint a fiatalkori *Az álom* „alig-alig tompított”. Ez igaz is a Konfuciusz-beszéd első részére nézve, de épp annyira nyilvánvaló a terjedelemben azonos második résznek az isteni teremtesre utalásokkal a tiszta deizmusba való átsiklása. Annyi bizonyos, nagyobb súlya van ennek, mint a keresztyén álláspontot kifejező részletnek, amelyről magam is úgy vélekedtem, hogy a pogány Szokratész halálvárásának ábrázolásával szemben sokkal kevésbé meggyőző. Azt viszont, hogy Pope-ból való fordítás, amiről Juhász Géza azt mondja: „ki ne tudná ezt jobban Julownál?” (s valóban tudom, irtam is erről: *Angol Filológiai Tanulmányok*, 1963. 20.), s úgy értelmezi, hogy ezzel mintegy jelzi a költő, hogy eszmeileg nincs köze a keresztyén felfogáshoz, nem tekinthetem döntő szempontnak az egész mű megítélésében. Ehhez a fordításnak szorosabbnak kellene lennie — márpedig eléggé szabad és szabadosságainak tendenciája inkább a tovább-spiritualizálás irányába mutat (Cease, fond Nature, | Cease, thy strife | And lett me languish into life! — ... végy diadalmat a Természeten | S a boldog élet palotái felé emelkedj; I mount, I fly! — Gyors repkedéssel mennybe emelkedem). Tudjuk továbbá, milyen költői rohamunkával készült a poéma, feltehető az is, hogy Csokonainak ez a fordítása már készen volt, s kapóra jött a *Halotti versek*hez.

Itt az ideje, hogy rátérjek azokra a kérdésekre, amelyekben felfogásom szögesen szembenáll bírálóméval. Annyira abszurdnak érzi „talányos” jelzőmet Csokonaiával kapcsolatban, hogy ez indulatos kifakadásra készíti. De mik a szövegszerű tények? Szédítő világnézeti ellentmondások a költő életművében. A legmélyebbek, amelyek jelentős magyar költő életművében egyáltalán mutatkoznak. Nem a polgári irodalomtörténetírás torzításai ezek, ahogy Juhász Géza egy másik tanulmányában mondja (*Csokonai forradalmi kitéje* Alföld, 1965. 9. sz. 77.), amint ezt a későbbiekben bizonyítani igyekszem. Ezekkel az ellentmondásokkal kell szembenéznie Csokonai minden interpretátorának. Magyarázzuk őket, de mivel a kellő számú és súlyú filológiai és életrajzi támpont hiányzik, a meglévőkre épített hipotézisekkel. Bírálóm éppúgy, mint jómagam. A kérdés a kutatások mai állásánál csupán az, hogy melyikünk hipotéziseinek nagyobb a valószínűsége: Ilyen körülmények között, azt hiszem, nem indokolatlan a „talányos” jelző használata.

Juhász Géza azt reméli: az *Újesztendei gondolatok* korai változatának publikálásával még idejében hatálytalanítja azt a „veszedelmes” állításmot, hogy „Csokonainak inkább nézeti voltak a világról, mintsem egységes világnézete”. Elismerem, ez a fogalmazás túlságosan sarkított (az ötvenes években kialakult, retusált Csokonai képpel való polemizálás hevében vált ilyenné), de lényege szerint ma is vállalom, hozzátéve azonban, hogy ezt 1795 utánra értetem, s hogy tételeim *teljes* formájában így hangzik: „Bár joggal hangsúlyozhatjuk, hogy gondolkodásában mindvégig a felvilágosodott humanizmusé, az emberi haladás hité és a progresszív hazafiságé volt a vezérszólam, ki kell mondanunk, hogy inkább nézeti voltak a világról, mintsem egységes világnézete.”

Mit bizonyít azonban az *Újesztendei gondolat*, ez a rendkívül értékes korai változat, amelynek éles szemű és finom formai-filológiai elemzéséért bírálómnak csak a legnagyobb elismeréssel adózhatom? Azt, hogy Csokonai 1794 újéve táján is együtt érzett a nagy francia forradalommal. Hogy 1793-ig együtt érzett vele, *Tempejőinek* a franciákat példaképpül állító mondata alapján korábban is nyilvánvaló volt. Ez a határ Juhász Géza egy kitűnő tanulmánya eredményeként, amely Csokonai aktív részvételét is erősen valószínűsíti a köztársasági mozgalomban (i. m. Alföld, 72–77.) egy évvel kitolódott. Az *Újesztendei gondolat* csupán megerősíti ezt, de a határt nem tolja ki ennél messzebbre az időben. Az az érv ugyanis, hogy az 1794-es ósváltozatnak két költői fordulata, amely a forradalmi rokonszenv mellett bizonyít („s a bozontos Gallusok Ma már a'Herosok sorába ültek”: „Most Páris, a'Világ tsudája áll ott”) egy

későbbi, de ebben a formában nem publikált variánsban is megmaradt, nem tekinthető teljes értékű bizonyítéknak, mégha a gallusokat a cenzura törölte is utóbb, Páris nevét pedig maga a költő változtatta Londonra. Az írói szövegeknek van egy bizonyos tehetetlenségük, az egyszer megfogalmazott gondolat bizonyos ellenállást fejt ki a változtatással szemben. Ebben az esetben különösen, hiszen bármiképp alakult is Csokonai világnézete 1794 után, arra nem volt oka, hogy Párizsban ne lássa többé a világ csodáját, s a gallusokat ne tartsa hősnék: akár abban az időben is, amikor már Napóleon seregeiben harcoltak olyan tüneményesen.

Az *Újesztendei gondolat* és *A számár és a szarvas* keletkezése (tehát legkésőbb 1794 ősze) utánról egyetlen kisterjedelmű vers kivételével Csokonai életművében nincs többé sem nyílt, sem rejtett formában rokonszenvező utalás a nagy francia forradalomra. Bőven vannak ugyan felvilágosodott, népbarát, nemzeti függetlenségi gondolatok, sőt a *Halotti versek*ben a feudális hatalom és a kizsákmányolás ellen tiltakozó radikális hangok, ezek azonban, mint a továbbiakban bizonyítani igyekszem, nem azonosak a forradalmisággal. Az említett négysoros verset (*Generál Hoche halálára*) nem értelmezhetjük, Juhász Gézával együtt, kiállásnak a forradalom, illetve a jakobinusok mellett, hiszen a tábornok egyideig maga is a jakobinusok börtönében ült, s a vers hősiességén kívül csupán azt emeli még ki, hogy Bonaparte barátja volt, az pedig egyelőre megállapíthatatlan, hogy mit is látott Bonapartében 1797 körül költőnk.

Cáfolja-e tehát az *Újesztendei gondolat*, mint bírálóm mondja, azt a feltevésemet, hogy az 1793–94-es terror tényei Csokonait kiábrándíthatták a francia forradalomból. Az 1793-as évszám most már mindenestre elesik, de a feltevés lényegét fenntartom. Különösen, ha meggondoljuk, hogy ez a kiábrándulás éppen Csokonainak *A számár és szarvasból* nyilvánvaló erős kötöttsége miatt a forradalomhoz nem következhetett be egyik napról a másikra, hanem csakis hosszabb vívódás eredményeként, s véglegessé akkor válhatott, amikor a magyar közársasági mozgalom bukása a szélsőséges forradalmi út hazai járhatatlanságát bizonyította. A revolúcióért kétségtelenül lelkesedő ifjú Csokonait XVI. Lajos lenyakazása még bizonyára nem riasztotta meg. 1793 eseményeit még beilleszthette elképzeléseibe. A terror neheze ezután jött csak. Ami érzékeny humanizmusának valóban kiábrándulást okozhatott, azok olyan események voltak, amelyek 1794-ben következtek be. Lavoisier-t kivégzik: a természettudományok iránt mélyen érdeklődő költő tudta, ki volt ez az ember. Condorcet, az enciklopédista csak öngyilkossággal menekül a guillotine-től: a rabszolgaság nagy antagonistája, azé a rabszolgaságé, amely ellen a magyar költők közül éppen Csokonai kelt ki leghevesebben. A kivégzések száma meghatványozódik, nyaktiló alá kerülnek nagy jakobinusok is: Danton, Desmoullins, akit nálunk még Petőfi is (!) forradalmár mintaképének tart. Saint-Juste azt írja: „A forradalom megfagyott.” Robespierre és híveinek feltétel nélküli magasztalása helyett, az új szovjet Világtörténet törekvéseik tisztaságának, történelmi szerepük példátlan nagyságának és politikájuk könyörtelen szükségszerűségének elismerése mellett már így ír: „A jakobinus vezérek azonban, míg egyik kezükkel a forradalom ellenségeire sújtottak le, másik kezükkel a forradalom védelmezőire is csapást mértek . . . megsemmisítették a jakobinus diktatúrát támogató erők egy részét.” (VI. köt. 50.)

Lehetett-e ezeket a tényeket akkor, Magyarországon történelmi távlat és a forradalom belső szükségleteinek ismerete nélkül, a vad kárörömmel ágáló osztrák sajtó torzító interpretációjában (amelytől bármennyire bizalmatlanok is, de részben el kellett fogadniuk, hiszen a tárgyilagosságot alig voltak hozzáférhető) másképpen értelmezni, mint káoszt, mint a forradalom csődjét? Egy csöppet sem csoda tehát, hogy a Juhász Géza által Csokonai esetében lehetetlennek tartott kiábránduláson, miután az irodalom olyan európai nagyságai is átestek rajta, mint az angol tavi költők vagy Schiller — a korszak magyar radikális értelmiségének nagy része átesett. Hadd utaljak itt csupán Óz Pálnak, Verseghy Ferencnek és Szacsvai Sándornak a jakobinus terror szélsőségeit elítélő megnyilatkozásaira vagy arra, hogy Szentmarjay, Szlávy és Kazinczy a vértelen forradalomban bizakodva vettek részt az összeesküvésben (vö. Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp. 1924. 199–200.; Szauder József: *Kazinczy F. válogatott művei*. Bp. 1960. XLVIII.). A Csokonaihoz szociális környezetben, eszmében legközelebb álló Fazekas Mihály, aki a jobbágyság kérdésében a korszak szépírói között a legradikálisabb, így ír, noha később talán őmaga törli ezt a strófát *Egy véres ütközet* . . . c. verséből (*Összes művei*. Bp. 1955. I. köt. 221.), de nyilvánvalóan azért, hogy a költemény általános háborúellenes tendenciája jobban kidomborodjék:

Óh kannibálok, s emberevésre nőtt
Roberspiérek! szűnjetek életünk
Nektáros ízét mérgesíteni!

Miért lett volna éppen Csokonai kivétel az általános kiábrándulásban? Juhász Géza koncepciójának egy olyan előfeltevés az alapja, hogy az a költő, aki eljutott a felvilágosodás legradikálisabb eszméinek nyílt vállalásáig, annak szükségszerűen el kellett jutnia a forradalom

végző konzekvenciáinak vállalásáig is, amelyet aztán az azokhoz való „alkuvástalan helytállás” követett „haláláig” (i. m. Alföld, 76.). Ezzel több okból nem érthetek egyet.

1. Bármennyire a felvilágosodás eszméi képezik is a nagy forradalom ideológiai alapjait, amint azokat a nyílt és fegyveres osztályharc viszonyai között a gyakorlatra alkalmazzák, egy történelmileg új minőséggel állunk szemben. A világnézeti szférában leginkább azzal jellemezhető ez az új minőség, hogy a felvilágosodás vezérgondolatai közül a tolerancia, a pacifizmus és a világpolgárság a forradalom logikája folytán ellentéteibe: intoleranciába, harciasságba és nacionalizmusba csap át. A forradalom szorosan összefügg a felvilágosodással, de nem azonos vele. Ennek a ténynek határozott kimondása sok bizonytalanságot és félreértést eloszlatna.

2. Ismeretes, hogy a felvilágosodás maga is milyen bonyolult ellentmondásos, mivel több társadalmi osztálynak végcéljaikban korántsem egységes antifeudális törekvéseit fogja össze. Ez magyarázza, hogy a felvilágosodásnak annyi híve kerül szembe a forradalommal, kibontakozásának legkülönbözőbb fázisaiban. A vég nélkül sorolható példák közül csak egyet. A néhány enciklopédista közül, aki a forradalmat megérte, legalábbis négy bizonyosan meghasonlott vele (Condorcet, Morellet abbé, Melchior Grimm és a Magyarországon érdemén felül tekintélyes Marmontel). Közébe, hogy nálunk az aufklärismust a franciaországinál mennyivel több ellentmondás nyomasztja. Magyar vonatkozásban tehát még inkább tarthatatlan a radikális felvilágosodott = következetes forradalmár formula.

3. Juhász Géza különös jelentőséget tulajdonít ebben a vonatkozásban Csokonai materializmusának. Ezzel szemben:

a) nem bizonyítható megnyugtatóan, hogy Csokonai következetes materialista lett volna. Eredeti műveiben a materializmus egészen határozott és tiszta formában csak *Az álomban* jelentkezik. Az *Újesztendei gondolat* is inkább csak az antik pantha-rei gondolat látomásos, kozmikus méretű végiggondolása, hiányzik belőle minden arra való utalás, hogy a világ örökös körforgása tisztán anyagi természetű. Mindez arra vall, hogy költőnk rokonszenvezett a materializmussal, de inkább agnosztikus lehetett, s aligha döntötte el véglegesen, hogy a materializmusnak vagy a deizmusnak van-e igaza;

b) az a nézet, hogy a mechanikus materializmus a korszak leghaladóbb ideológiája, csak a filozófia fejlődéstörténete szempontjából igaz. A XVIII. század történelme más mutat: a francia felvilágosodás materialistái, Holbach, Helvétius egyúttal a magántulajdon legelverőbb védelmezői is, Rousseau, Robespierre viszont deisták.

4. Csokonai írónk közül 1794-ig a nagy francia forradalom fenntartás nélküli szimpatizánsai közé tartozik ugyan, de a revolúció céljaival és módszereivel való olyan nyílt és határozott azonosulásig és a mellette való szenvedélyes agitációig egy művében sem jutott el, mint Batsányi, különösen *A látó* és *A franciaországi változásokra* című költeményeiben.

5. Költőnk világnézete a kollégiumból való kicsapartásáig a radikális felvilágosodás jegyében egységesnek mondható, de már akkor sem mentes az ellentmondásoktól, a nemesi ideológia, a konzervatív patriotizmus és az Orczy-féle patriarchális népiesség beszűrődéseitől. E tekintetben csak megismételhetném a kézikönyvben írott példáimat (III. köt. 226—227, 230.) Ezek az ellentmondások mélyülnek el azután különösen 1796—1798 között keletkezett költeményeiben.

6. Lélektanilag valószínű, hogy ha Csokonai 1795 után is érintetlenül megőrizte volna forradalmiságát, meghitt barátságot köthetett volna a jakobinusoktól irtózó Fazekas Mihállyal. A legfontosabb világnézeti kérdésekben való egyetértés nélkül legfeljebb pajtáság vagy cimboraság alakulhat ki, nem igazi barátság.

„... alig kezd átmenni a köztudatba, mekkora magaslatot jelent a köztársasági mozgalom nyarán egyetlen alkotó lendülettel írt tizenkét haladó éneke: *Az este*, *Az álomban*, *Zsugori uram*, *Konstancinápoly*, stb.” — írja bírálóm, mintegy nekem is szánva a szemrehányást. Ami a köztudatot illeti, azt nemigen mérhetem le, annyi azonban bizonyos, hogy iskolai irodalomtatásunkban bizonyos egyoldalúsággal is éppen ezek vannak a központban, ami pedig engem illet, elég annyi, hogy a kézikönyv-fejezetben „A csúcson” alcím alatt foglalkozom részletes elemzésükkel. *Az álomban* állítólag szinte tudomásul sem veszem. Valóban rövidebben foglalkoztam vele, mint pl. a *Konstancinápoly*-lyal, de ennek egyedüli oka a terjedelem szorítása volt. Úgy érzem, ez az egyszerű struktúrájú, túlnyomóan leíró jellegű mű nem igényel feltétlenül bővebb formai interpretációt: materializmusának merészségét ellenben félreérthetetlenül hangsúlyoztam.

Áz volna tehát inkább a baj, hogy a nagy felvilágosodott remekekkel ellentétes gondolatokat hangoztató, franciaellenes és forradalomellenes versekkel (*Az 1741-i diéta*, *A vitézkedő magyarokhoz*, *A nemes magyarságnak feljülése*, *Az igazság diadalma*) mint az életmű szervező részeivel komolyan foglalkozom, holott ezeket Csokonai az *Adalmatosságra írt versek* előbeszédé szerint megtagadta, mivel — Waldapfel József szerint is — „maga sem tekintette költői alkotásoknak”? Pontosan erről van szó: *művészi*lag tagadta meg őket, de az előbeszédben egyetlen szó sem esik arról, hogy világnézeti-politikai szempontból rekeszteni ki őket élet-

művéből. Az egész előbeszédből az érzik, mintha Kazinczy előtt mentegetőznék azért, hogy az alkalmi költészet avultságot és parlagiságot hordozó *formáját* művelte. Már pedig, ha Csokonai valóban élete végéig rendíthetetlen forradalmár lett volna, aki a szörnyű viszonyok nyomására egyszer-egyszer mégis megingott, vagy művei publikálásának érdekében taktikázott, elsősorban azt kellett volna jeleznie, hogy ezeket a verseket tartalmilag tagadja meg. Ennek a megtagadásnak azonban sem itt, sem másutt nincs nyoma, sőt maga a költő azzal, hogy ezeket a verseit újra kiszándékozott nyomatni, arról vall: nem érezte, nem is sejtette, mekkora következtetlenség vádjába keveri magát éppen az előtt az utókor előtt, amelybe ekkor már reményeinek javával egyedül kapaszkodott. Sőt az előbeszédből az is kiderül, hogy a tervezett kötetnek nem minden darabját tagadta meg művészi szempontból sem („Egy része lát azért világot, hogy magam is érzem róla, hogy valósággal poétai darab”). Hogy a verseknek mekkora körét foglalja magába az „egy része” kifejezés, megállapíthatatlan, de nem lehet annyira szűk, hogy ez csupán a kötetben szereplő néhány igazi reemkműre vonatkozzék, hanem valószínűleg magába foglalja a többi nagyobb poétai igényvel írt műveket is, amelybe a fent felsorolt négy franciaellenes költemény is beletartozhat. Mindenesetre: Csokonai „talányosságát” az előbeszéd sem oldja fel egészen.

Az 1741-i diétát véleményem szerint nem menti fel az, hogy „II. Józsefet magasztalja” s az *igazság diadalma* keletkezését sem magyarázza meg egymagában az, hogy a Rákóczi-nóta *Cultúra*-beli elnékelgetését kellett vele jóvátennie. Ilyen szörnyű árat (már ti. ha Csokonai ebben valóban tökéletesen meggyőződése ellenére ítéli el a francia forradalmat, és szít hangulatot a reakciós franciaellenes szövetség háborúja mellett) a nagyjában-egészében mégiscsak haladó Festetich sem követelhetett. Hogy a vers alapgondolatait a komédiában költőnk Karyóval elismételteti, az valóban elgondolkodtató érve Juhász Géának, de nem egészen megnyugtató, mert a szöveg nem jogosít fel arra a megállapításra, hogy Karyó „a bohózat legütődőttebb figurája”. Inkább közömbösnek érzem, megformálása a színészi kezében van. De ha el is fogadjuk ezt a hipotézist: a vers az *Alkalmatosságra írt versek* kötetében már parodisztikus ellenpárja nélkül áll. Azzal pedig, hogy: „Napoleon még csupán Egyiptomban kalandozik, ám ő a békére sóvárgó máris mintha látná, mi zúdul Európára” azt szögezném szembe, hogy a franciákról itt rajzolt képnek nincs köze a bonapartizmushoz, hanem azzal a torzképpel vág egybe, amely a nemesség tudatában élt a jakobinusokról, a reakciós sajtó gyűlölködő beállítása alapján (Csokonai, úgy látszik, a történelmi távlat hiánya és az 1795-től fogva rohamosan romló információs lehetőségek miatt nem ismerte fel a thermidori fordulat igazi jellegét):

És felkeveredvén a népnek sepreje
Egy sokfejű monstrum, mellynek még sincs feje,
Mellynek szabadsága virit száraz fában,
És egyenlősége áll veres sapkában,
Chimaerákon töri mámor lepte fejét,
Maskaráson tölti bolond esztendejét...

Annak feltételezése, hogy Csokonai változatlanul őrizve forradalmi meggyőződését, bármilyen okokból, ilyen verseket írt: akaratlanul is szörnyű erkölcsi váddá nő a költő ellen és alkotáslélektani szempontból is rendkívül valószínűtlen. Igényesen, komoly művészi becsvágygyal megformált alkotások ezek — hadd utaljak itt csupán a kézikönyvben írottakra (III. köt. 235–237.) és e folyóiratnak ugyanebben a számában megjelent Sinkó Ervin bírálatomra. Ennyire lendületes, színes, helyenként elragadó forma nem jöhet létre a teljes őszintétlenség alapján.

Juhász Géa felfogásával szemben, hogy Csokonai világnézete nem szenved torzulást 1795 után sem, s a költő minden apró rést kihasznál, hogy kivillantsa igazi arcát, ellentmondásainak más magyarázatát tartom valószínűnek. (S valóban kihasznál-e mindent rést? Azt hiszem hajlamosak vagyunk túl sokat írni a cenzúra rovására. Az tiltó jellegű volt, senkinek sem zabta meg, mit írjon. Túl kevés az a hely költőnk életművében, amellyel 1795 utáni forradalmiságát bizonyítani lehetne. Ha valaki, ő sajnos igazán megengedhette magának, hogy az asztalfióknak dolgozzon: miért nem hagyott az utókorunk, amelyre annyit rábizott, több és féreérhetősebb jelet világnézetének egységes és töretlen voltáról?)

Csokonait a jakobinizmusból való fokozatos kiábrándulás közben éri a magyar köz-társasági mozgalom összeomlása és poeta-sorsának, egyéni életének katasztrófája, a kollégiumból való kicsapátása, amellyel elveszti első közönségét, amellyel 1795 utáni forradalmiságát haláláig se találjon. Egyúttal elveszti egzisztenciáját. Ennek az irtózatossági-közösségi-egyéni, világnézeti-egzisztenciális hajótörésnek az uszadékaik közül mint legfontosabbat kimentí a maga számára a felvilágosodott humanizmus és hazafiság, a néparátság és az antifeudalizmus eszméit, ezeket haláláig hiven őrizi és hirdeti. A többi: célok, konkrét tervek, elképzelések, remények, alámerülnek. Megélhetése miatt a nemességhez kötődik, éveig körükben él: radika-

lizmusát a nemesi ideológiának egyre több eleme járja át és teszi ellentmondásossá. Ekkor keletkeznek határozottan retrográd tartalmú költeményei, amelyeknek szubjektív jóhiszeműségében nincs okunk kételkedni. Létrejöttüket Csokonainak rendkívüli érzékenységgel értelmezhető érzelmi labilitása, roppant beleélő és beleérező képessége is magyarázza (vö. a Sinkó Ervin kritikámban kifejtettekkel). Élete végén Debrecenbe, a paraszti színezetű plebejus-polgári környezetbe visszakerülve, Fazekas baráti körében ezek a nemesi eszmék újra visszaszorulnak és ismét nagyobb erőre kapnak a radikális felvilágosodott gondolatok, de most már mély rezignációval átszöve, s a szentimentalizmus apolitikus hangoltságú, befelé menekülő változatának hatásaitól is nyomasztva.

Közhely, hogy Csokonai irodalmunk legnagyobb stílus-szintetizálója. Az eszmeiség primátusának elve nemcsak egyes művekre, hanem nyilvánvalóan egész életművekre is érvényes. Világos tehát, hogy az olyan ezerarcú, eklektikus forma, mint a Csokonaié, csakis rendkívül összetett, szinkretista világnézet talaján jöhetett létre, de éppen ez a grandiózus ellentmondásosság az, amely képessé teszi őt egy mélyen ellentmondásos kor egyetemes lírai víziójának megalkotására.

Nem hiszem, hogy romantizálnám vagy kisebbíteném alakját, amikor nem az elvben következetes, de időnként szomorú szükségességből megalkuvó vagy hidegen taktikázó jakobinust látom benne, hanem a sötét viszonyok között és az élet kíméletlen csapásai alatt vergődő, a már csak pislákoló filozófiai irányfények között olykor bizonytalanzkodó, sőt kapkodó, de a tájékozódás útját elszántan kereső tragikus lángészt és embert.

Julow Viktor

Benda Kálmán

ISTVÁNFY MIKLÓS LEVELE 1605-BŐL

Az egykori pozsonyi evangélikus liceum könyvtárának gazdag kéziratárában kutatva, az egyik XVIII. századi másolatgyűjteményben Istvánffy Miklósnak egy eddig ismeretlen levelére bukkantam. Maga a kötet, mely több kéz írásában XVII—XVIII. századi iratok másolatait tartalmazza, főleg a hazai protestáns egyháztörténet és az ellenreformáció elleni küzdelem köréből, ismeretlen eredetű. Már a múlt század elején a liceum tulajdonában volt, de sem a másolóknak, sem korábbi birtokosának a neve nem ismert. Nem állapítható meg az sem, honnan másolták az Istvánffy-levelet, amelynek címzettjét sem tudjuk. A levél tartalma viszont nem hagy kétséget afelől, hogy írója valóban a historikus volt.

Az 1605. szeptember 8-án, a horvátországi Varasd melletti Vinicán kelt levél több szempontból is értékesen egészíti ki eddigi tudásunkat. Ahogy ez ismert, Istvánffy a Habsburg-hű katolikus arisztokráciához tartozott, s a Bocskai-szabadságharc idején mindvégig a császár pártján maradt. 1605 elején ő fogalmazta a Pozsonyban összegyűlt nemesek hűségnyilatkozatát Mátyás főherceghez, melyben azok kijelentik, hogy készebbek a halált elszenvedni, mintsem Bocskainak „ennek az alávaló, gaz rablóvezérnek valaha is engedelmessékedni”. (Az iratot közli: Magyar Országgyűlési Emlékek XI. köt. 82–84. Istvánffy szerzőségére: Holub József: Istvánffy Miklós Históriaja hadtörténelmi szempontból. Szekszárd, 1909. 37.) Bocskai, aki a történetírót 1598-as erdélyi császári biztosi működése idejéből személyesen is ismerte, levélben próbálta őt a fölkelés számára megnyerni, levelét azonban Istvánffy válasz nélkül hagyta, sőt hűsége bizonyosságául megküldte Mátyás főhercegnek, megírva, hogy inkább lenne lovász a császár udvarában, mint első ember „annál az árulónál”. (Bocskai levele, 1605. június 16: Hazai Okmánytár I. köt. Győr, 1865. 417–419. Istvánffy levele Mátyás főherceghez, 1605. július 7: Holub: i. m. 40.) Politikai magatartását tehát ismertük, de nem tudtuk, hogy az 1605. februári pozsonyi gyűlés után visszavonult Varasd megyei birtokára, Vinicára, s Bocskai hadvezére, Némethy Gergely dunántúli hadjárata idején itt tartózkodott, és távol a katonai és politikai eseményektől *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV.* című nagy művén dolgozott.

A levélnek a dunántúli hadműveletekkel kapcsolatos hírei érdekesen egészítik ki eddigi tudásunkat, de nem jelentősek. A Pálffy- és Erdődy-család leszármazásáról, az Istvánffyakkal és Batthyányakkal való rokonságukról mondtak néhány eddig nem ismert adatot szolgáltatnak, s ezzel közelebb hoznak bennünket a történetíró társadalmi helyzetének megértéséhez. A legfontosabb azonban, amit Istvánffy történelmi művével kapcsolatban tudunk meg a levélből.

Kerékyártó Árpád (*Istvánffy Miklós Históriaja ismertetése és bírálatáról.* ItK 1902. 329.) a múlt század végén úgy gondolta, hogy Istvánffy Históriaja nagyobbik részével, a 34 könyvből hússzal 1600-ra elkészült. Bizonyítékul a Históriainak az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött autográf tisztázata hivatkozott (jelzete: Fol. Lat. 2316), melynek első szöveg-lapjára maga a szerző írta fel: „30. Novembris 1600.” Ez a véleménye Berlász Jenőnek is (*Istvánffy Miklós könyvtáráról.* Az OSzK Évkönyve. 1959. Bp. 1961. 222.) – Ezzel szemben *A magyar irodalom története* most megjelent I. kötete (Bp. 1964. 432.) azt mondja, hogy Istvánffy 1590-ben határozta el a magyar történetének megírását. Előbb éveken át anyagot gyűjtött művéhez, „majd a formába öntéshez Pázmány Péter buzdítására kezdett hozzá”.

Valóban, Pázmány 1605. december 17-én írt levelében arra buzdította Istvánffyt, hogy írja meg Magyarország történelmét Mátyás király halálától kezdve. (Pázmány P. összegyűjtött levelei. Sajtó alá rendezte Hanuy Ferenc. I. köt. Bp. 1910. 8–10.) Hogy azonban Istvánffy már Pázmány felszólítása előtt hozzákezdett műve megírásához, az a levélre adott válaszából is kiténik. Magyarország történetének megírását – olvassuk Istvánffy válaszában – 1598-ban, erdélyi küldetése idején határozta el. Azóta a munka egy részével már el is készült, s ezt legközelebb megmutatja Pázmánynak, hogy véleményt mondjon róla. (A Vinicán, 1605. december 31-én kelt válasz: Pázmány P. levelezése. Közzé teszi Frankl Vilmos. Bp. 1873. 5–8.)

A most előkerült levélből (amelyik mindössze három hónappal korábbi a Pázmánynak frottnál) azt is megállapíthatjuk, mennyi készült el 1605 végére a munkából. Istvánffy ugyanis arra kéri az ismeretlen címzettet (akiről megtudjuk, hogy maga is biztatta Istvánffy Históriaja megírására), legyen segítségére Ascanio Centorio művének megszerzésében, hogy folytathassa az írást, mert az abban érintett eseményekig már elkészült a kézírral. A szóban forgó mű Ascanio Centorio degli Hortensii *Commentarii della guerra di Transilvania* című 1566-ban megjelent könyve. A könyv az események fonalát közvetlenül a mohácsi csata után veszi fel, lényegében azonban Castaldo 1551–1555 közti erdélyi hadjárata tárgyalja. Ebből következőleg Istvánffy 1605 végéig legfőljebb az 1550-es éveket, azaz a 16. könyv végéig készíthetett el könyve megírásával.

Ennek az adatnak a Széchényi Könyvtárban őrzött autográf kézirat említett bejegyzése sem mond ellent. A szöveg első lapjára felírt 1600. november 30-as keltezés nem a tisztázott befejezésének, hanem megkezdésének időpontja, amit az évszám elé írt IHS/XPS betűk (magyarul azt mondhatnánk: isten nevében) is világosan mutatnak. A kézirat különben is csonka, az utolsó lap aljára írt órszó mutatja, hogy utána következett a 21. könyv szövege, tehát bizonyos mind a 38 könyvet tartalmazta. Ezt tanúsítja a kézirat elé rakott ugyancsak autográf, II. Rudolf császárhoz írt előszó, melynek keltje 1608. január 27. (Utólag a keltezés évét 1610-re javították, s II. Rudolf helyébe II. Mátyás nevét írták. Egyébként ezt az előszót a Historia nyomtatott kiadásaiban nem közölték.)

Mindennek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy Istvánffy Erdélyből 1598 novemberében hazatérve, 1599-ben kezdetét hozta Históriaja írásához. Munkájával gyorsan haladt, 1600 novemberében már az első részek végleges formában való letisztázását is megkezdte. 1605 végére elkészült az 1550-es évekig terjedő résszel, az egész mű mintegy egyharmadával, s 1608 legelső napjaiban befejezte időrendben 1606 végéig haladó munkáját. Amikor tehát 1608 októberében Pozsonyban szélütés érte az immár 70 éves historikust, műve le volt zárva. Tarthatatlan tehát az a feltevés, hogy Istvánffy Históriaját az 1606 utáni eseményekre is ki akarta terjeszteni, s ebben csak jobb kezének a szélütés következményeként maradt erős reszketése akadályozta meg. (Holub: i. m. 41–42.)

Az alábbiakban közlöm a levelet. Mivel a német szövegben levő nyelvtani és helyesírási hibákat részben Istvánffy is elkövethette (bár egy részük vitathatatlanul a másoló rovására írható), leghelyesebbnek látszott a levelet betűhív átirásban és azután magyar fordításban közölni. A levél kéziratári jelzete: A volt Evangelikus Liceum Könyvtára. Pozsony. Kéziratok 359. kötet 55. sz. irat.

NICOLAI ISTVANFFY LITERAE

Mein ganz willige Dienst. Ew[er] Hochw[ohl]geboren] Schreiben von den letzten Aug., dat[irt] zu Wienn, hab ich heunt in der Kirchen Predigs Zeith wohl empfangen und daraus verstanden, wien sich Ew[er] Wohlgeb[ore]n] beklagen, warumben daß ich ihnen lange Zeith nichts zugeschriben hab, und fürchten sich auch Ew[er] Wohlgeb[ore]n] auf, daß uns allhie nicht etwas bößes geschehen seyn solte. Gott sey davon Lob und Danck, wir seyn noch gar wohl auf, ist auch dieße Ihr[er] Kay[serlicher] May[estät] Land noch in guten Frid. Der Herr Ban¹ und Herr Erdödy² seyn sie alle beide zu Zabrag,³ sambt dem Herrn Bischoff⁴, geheimer Sachen halber. Nach dem der Némethi⁵ biß auf dem Hydwegh⁶ von unßerigen verjagt worden ist, er alß baldt zu den Trücken kommen, und von dem Bascha zu Canischa ein Hilf begert, alßo ist darnach die Castel, Kestelly genandt ihnen aufgeben worden.⁷ Über daß haben Sie Simegh auch belagert und strak angehalten, weil aber nichts richten können, seyn sie mit schaden darvon abgezogen, und dieser Zeit, zwischen Papa und Schárvár, bey der Kémeneschallia ihren Leger gemacht. Mann sagt, sie sollen 8000 Persohn stark seyn. Ist uns heutt zubekommen, mann hält Gran belegert, und daß Herr Bascha auf Preßburg hingezogen. Möcht Ew[er] Hochw[ohl]geboren] mit der gelegenheit Ihr[o] Fürs[tlichen] Durch[leucht]⁸ fürbringen, daß Herr Bascha soll vermahnet worden, auf das Er hinführo seinem Kriegs Volck nicht so viel Freyheit, aller übel und bößmuth zutreiben, zulast als bißhero geschehen, dann eben dieße ist die Ursach, daß sehr[?] allemiteinander von Ihre Kay[serlichen] Ma[jes]t[ät] treue seyn abgefallen, wohl go[tt], daß er seine sachen hinführo besser stellen kündte, alß vor dießen.

¹ Draskovich János gr. (†1613) horvát bán, Istvánffy veje.

² Vagy Erdödy Tamás gr. (1558–1624), ekkor Varasd megye főispánja, vagy Erdödy Péter gr., akit az 1605. okt. 18-i krapinai horvát országyűlés a Kulpa gázlóinak védelmével bizott meg.

³ Minden bizonnyal Zágráb torzult formája.

⁴ Bratulich Simon zágrábi püspök.

⁵ Némethy Gergely (†1612) Bocskai alvezére és a dunántúli hadműveletek parancsnoka.

⁶ Rábahídvég. A dunántúli hadieseményekre l. Istvánffy Históriaja XXIV. könyvét és NAGY LÁSZLÓ: A Bocskai-szabadságharc katonai története. Bp. 1961. 276. sk.

⁷ Keszthely Némethy Gergely csapatai által történt elfoglalására l. KOPPÁNY TIBOR—PÉCZELY PIROSKA—SÁGI KÁROLY: Keszthely. Bp. 1962. Magyar Műemlékek. 30.

⁸ Mátyás főherceg, a későbbi II. Mátyás, aki ekkor Bécsben tartózkodott.

Von der Palfischen geschlecht weiß ich nicht mehr, allein daß Sie ihren Herkommens oder anfang haben von einen Thomas Cardinal zu Gran, de ein Schwester gehabt und ihren derselbigen der[!] Petrus Palfy gebohren, aber ihrer Geschlechts alt[ere] Ursprung ist mer unbewusst;⁹ derselbige Cardinal ihnen allen die Adelschafft zu wegen gebracht. Er ist Anno 1500 derzeit des Jubilæums gehn Rom hineingezogen, und von dem Pabst Alexandro VI. durch des Königs Vladislai und durch der Venetianer recommendation zu einem Cardinal erwählt worden. Wie Sie aber von Muttergeschlecht herkommen, weiß ich alles, dann Sie nehmen ihren Anfang von des Herrn Nicolaj Derschöffy[!] weib, die des Herrn Francisci Bottyany Schwester gewesen, die des Vrban bischoff zu Erlau des Königs Matthias Schatz Cammerers Schwester zu einer Mutter gehabt.¹⁰ Mir aber seyn Sie also befreundt, daß meiner Mutters Mutter ist des Nicolaj Bottyány, des Francisci Bottyány Bruders Tochter gewesen.¹¹ Was aber das vatterliche Geschlecht anbelangt, ich vermeine es, mann solt von den H[errn] Erdödy erfahren können, denen die Herrn Palfy befreundt seyn, und alle samentlich durch den Cardinal Thoma also erhöht worden. Vermeine auch, daß die Herrn Erdödy sollen ein briff darvon haben, daraus zu wissen begehrt. Denn Herrn aber Nicolaum Palfy seliger gedächtnuß, unßer dießer Zeit regierender Kayser durch meiner expedition Anno vielleicht 1580. zu Praag zu einen freyherrn gemacht, also hat darnach Herr Palfy seliger seines Bruders Nahmen einschreiben lassen.¹² Selbiger Zeit ihn, Herrn Palfy, ist auch die Preßburgische Spanschafft offerirt worden. Von dießer Sachen weiß ich anderst nicht, wenn ich aber werde eine gelegenheit haben mit Ew[er] Hochw[ohlgebohren] zureden, alsdann werden mier[!] können dieße sachen auff die Form, wenn es also gefehlt,¹³ arboris genealogiam richten.

Was zu meiner Hystorischen Schreiberey mögt mir dienen, weder von Herrn Fausto,¹⁴ noch von der Frau Palfyn [!]¹⁵ etc (die des Ascanii Centorii Hystorien,¹⁶ der von einen, vor der Zeit verschiedenen Krieg, auff walisch schreibt, wie ich es wohl weiß, bey sich behielt, weil der Herr David Ungnad¹⁷ hat durch mich dem Herrn seeligen Palfy zugeschickt) kann ich nicht bekommen. Daß möcht mir jetzo der garwohl helfen können, weil ich schon eben biß auff derselbige Zeit geschעהener Sachen geschrieben hab. Zur welcher Arbeit gleich wie mich Ew[er] Hochw[ohlgebohren] bewegt hat, also ist villig auch, daß mich jetzo sie darinnen helfen solt. Hiemit unß Gott dem almöchtigen befehlet. Datum Vinicæ, 8. Septembris Anno 1605.

A levél magyar fordítása.

Készséges szolgálomat jelentem. Múltóságodnak augusztus utolsó napján írt, Bécsben keltezett levelét ma, a templomi prédikáció idején rendben kézhez kaptam, és megértettem belőle, hogy Múltóságod panaszolja, miért nem írtam olyan hosszú időn keresztül, és hogy fél tőle Múltóságod, nehogy itt valami bajunk essék. Hála Istennek mi még nagyon jól vagyunk, ő császári Felségének ez a tartománya még jó békében ét. A bán úr és Erdődy úr a püspök úrral együtt titkos ügyekben Zágrábba ment. Miután Némethit a miénk Hidvégig úzték, tüstént a törökökhöz fordult és a kanizsai basától segítséget kért, erre azután Keszthely várát

⁹ A Pálffyak származását mai napig nem tisztázta kielégítően a genealógia, éppen ezért fontos és érdekes Istvánffy tanúságtétele. A család maga ugyanis később a Héder nembeli Kont nádortól származtatta magát, (L. NAGY IVÁN: Magyarország családai. IX. köt. 34. és JEDLICSKA PÁL: Eredeti részletek [a] gróf Pálffy-család okmánytárához. Bp. 1910. 486. és 686.) s bár ennek valószínűségére már PODHRADCEKY JÓZSEF (Akadémiai Értesítő 1855. 567.), majd CSOMA JÓZSEF is rámutatott (Turul 1903. 30.), ez az elmélet szinte napjainkig hiteltre talált. (KEMPELEN BÉLA: Magyar nemes családok. VIII. köt. 133.) Elképzelhetetlen, hogy a Pálffyak bárói diplomáját formába öntő Istvánffy ne tudott volna arról, ha a család Kont nádortól származik, s hogy ez esetben ilyen határozottan írhatta volna: „a nemzetség régebbi eredetéről többet nem tudunk.” Pálffy Miklós bárói diplomája is az Erdődy leányágon át Bakócz Tamásra mutató leszármazást han gsúlyozza, (JEDLICSKA: i. m. 486.) Egyébként Istvánffy tévedett: Pálffy Péter anyja nem Bakócz Tamás nővere, hanem az érsek unokaöccsének, Bakócz-Erdődy Péternek a húga, Klára volt. (NAGY IVÁN: i. m. I. köt. 102–103.)

¹⁰ Genealógiai irodalmunk előtt ezek az adatok részben ismeretlenek. Azt tudtuk, hogy Pálffy Péter felesége Dersfy (a Derschöffy név a másoló elírása lehet) Miklós és Batthyány Perpetua leánya, Zsófia volt (I. JEDLICSKA: i. m. 487.), de az ismeretlen volt, hogy a leány anyja Batthyány Ferencnek volt testvére. (L. NAGY IVÁN: i. m. I. köt. 241. és SÓSKUTI TÁRNOK LAJOS: A Batthyány hercegi és grófi nemzetség leszármazása. Nagykanizsa 1875. Egyik sem ismeri Batthyány Perpetuát.) Úgyzintén azt sem tudtuk, hogy Batthyány Perpetua és Ferenc apjának, Boldizsárnak második felesége, nagylucei Dóczy Iona, testvére volt Dóczy Orbán († 1492) kincstartónak, majd egri püspöknek. (L. NAGY IVÁN: i. m. I. köt. 241.)

¹¹ A XVI. századi Batthyányakat illető nemzedékrendi táblák meglehetősen zavarosak és hiányosak. Azt tudtuk, hogy Istvánffy anyja, Gyulai Hedvig, Gyulai János és Batthyány Zsófia leánya volt. Zsófiát azonban – Nagy Iván korábbi helyes véleményével szemben – Batthyány László leányának gondolták. (NAGY IVÁN: i. m. pótköt. 109. és SZILY JENŐ: A kisasszonyfalvai Istvánffy család történetéhez. Turul 1910. 128.) Miklós testvérét, Ferencet azonban a családák nem ismerik.

¹² Pálffy Miklósról (1552–1600), a hadvezérről van szó, aki 1581. április 24-én kapta a bárói rangemelését, Tamás bátyjával († 1581) együtt. (KEMPELEN: i. m. 134.)

¹³ Értsd: gefállt.

¹⁴ Verancsics Faustus (1540 körül 1617) csanádi püspök, akinek De origine Slavorum c. kézírata meg volt Istvánffy könyvtárában (BERLÁSZ: i. m. 209.)

¹⁵ Pálffy Miklós özvegye, Fugger Mária († 1646)

¹⁶ Ascanio Centorio: Commentarii della guerra di Transilvania. Vinegia 1565. Facsimile kiadását GÁLDI LÁSZLÓ rendezte sajtó alá: Bp. 1940.

¹⁷ Ungnad Dávid († 1600) az udvari haditanács elnöke 1563-ban magyar honfűltsitást kapott.

feladták nekik. Ezenkívül Sümegyet is megostromolták és erősen szorongatták, mivel azonban semmi eredményt sem értek el, veszteséggel elvonultak alóla és mostan Pápa és Sárvár közt, a Kemenesalján táboroznak. Úgy mondják, 8000-en vannak. Ma érkezett a híre, hogy Esztergomot ostromolják és hogy a basa úr Pozsony ellen vonult. Kérem Méltóságodat, alkalomadtán említse meg főherceg urunk Ofenségenek, hogy a basa urat intse meg, ezentúl ne hagyja katonáit szabadon garázdálkodni, mint eddig történt, mert éppen ez volt az oka, hogy egytől-egyig elpártoltak a császár Ofenségetől; adja Isten, hogy [a basa?] a jövőben jobban rendezze dolgai, mint eddig.

A Pálffy nemzetségről csak annyit tudok, hogy származásuk egy bizonyos Tamás esztergomi bíbornokra megy vissza, akinek nővére szülte Pálffy Pétert; a nemzetség régebbi eredetéről többet azonban nem tudunk. Valamennyiőjüknek az említett bíboros szerezte meg a nemességet. Ez 1500-ban a Jubileum idején Rómába vonult, és VI. Sándor pápa, Ulászló király és a velenceiek ajánlására, bíborosválasztattatta. Azt azonban, hogy [a Pálffy] anyai ágon honnan erednek, egészen ismerem; ugyanis Dersffy Miklós úr feleségétől származnak, aki Batthyány Ferenc úr nővére volt, s akinek az édesanyja Orbán egri püspöknek, Mátyás király kincstartójának a testvére volt. Nekem viszont úgy rokonaim, hogy anyám anyja Batthyány Miklósnak, Batthyány Ferenc testvérének a lánya volt. Ami [a Pálffy] apai ágon való őseit illeti, úgy vélem, ezt az Erdődy uraktól kellene megkérdezni, akik a Pálffy uraknak atyjafiai, és mindannyiukat Tamás bíboros emelte fel. Azt gondolom, hogy az Erdődy uraknak hivatalos iratuk is van erről, amiből megtudható, amit keresünk. A megboldogult Pálffy Miklóst viszont most is uralkodó császárunk az általam kiadmányozott irattal talán 1580-ban, Prágában, tette meg báróvá, aztán Pálffy úr [az adománylevelbe] beíratta néhai fővérenek a nevét is. Ugyanakkor kínálták fel Pálffy úrnak Pozsony megye főispánságát is. Ezekről a dolgokról többet nem tudok, azonban ha egyszer alkalmam lesz Méltóságoddal beszélni, akkor — ha úgy tetszik — ezeket a dolgokat egy genealógiai fa alakjában felrajzolva eligazíthatjuk.

Ami történetiről munkámban szolgálatomra lehetne, azt nem tudom megszerezni sem Faustus úrtól, sem Pálffyén asszonytól (aki Ascanius Centurius történetét, amely egy a mostani megelőző háborút ír le olaszul, magánál tartja; jól tudom, mivel Ungnadt Dávid úr velem küldte meg a könyvet a megboldogult Pálffy úrnak). Pedig ez most igazán segítségemre lehetne, mert éppen azoknak az időknek az eseményeig készültem el az írással. Kívánatos volna, hogy ahogy Méltóságod ösztönzött erre a munkára, most ugyanígy ebben is támogasson. Ezzel a mindenható Istennek ajánlom magunkat. Kelt Vnicán, 1605. szeptember 8-án.

Aizkelety András

MAGYAR DIÁKOK COMENIUSNÁL 1667-BEN

Comenius jelentős magyarországi működése ellenére nagyon kevés Comenius-kéziratot őriznek a magyar könyvtárak és levéltárak.¹ Ezek között is az ún. „Memoriale” szövege mind- eddig nem jelent meg nyomtatásban, csak Bakos bibliográfiájának első kötete közöl egy fényképmásolatot a kéziratról.² A szakirodalomnak rávonatkozó megjegyzései is elég szűkszavúak és egymással nem is mindenben megegyezők. A kéziratot először 1910-ben említi az Archiv pro badáni o životé a spisech J. A. Komenského Ludwig Rosenthal müncheni antikvárcég katalógusa nyomán.³ A kézirat ezután Leo Ziepmanssohn berlini antikvárius birtokába jutott, tőle vásárolta meg az Országos Széchényi Könyvtár 1913-ban. A kis oktávalakra összehajtott kéziratlapról ugyanebben az évben a könyvtár állapotáról szóló jelentés emlékezik meg mint „Comenius sajátkezű búcsúzóleveléről”, melyet „magyar tanítványaihoz” intézett.⁴ A következő évi jelentés — tévesen — „Irodalmi Levelestár” egyik becses darabjaként említi.⁵ Ezután Rácz Lajos monográfiájának egyik lapalji jegyzete utal a kézira: „Hogy a pataki diákok iránti figyelmét és jóindulatát továbbra is megőrizte, mutatja az a kis emlékfűzet (!), melyet 1667. szept. 8-án állított össze Amsterdamban három hazájába visszatérő pataki diák számára, mely atyai tanácsokból és utasításokból áll.”⁶

A „Memoriale” Szathmárnémethi Mihály, Sárpataki Mihály és Tatai Sámuel számára készült. Hármuk közül Szathmárnémethi Mihály (1638–1689) a legjelentősebb személyiség. Debrecenben, majd 1658. jún. 19-től Sárospatakon tanult. Comenius tehát — 1650 és 1654 között lévén Sárospatakon — már nem taníthatta. Szathmárnémethi 1664-ben indult el külföldi tanulmányújtára, a franekeri, groningeri, utrechti, majd a leideni egyetemre iratkozott be. 1667-ben tért vissza Magyarországra, mint kolozsvári esperes fejezte be életét. Nagyszabású irodalmi munkásságot fejtett ki, Szinnyi 18 nyomtatásban megjelent művéről tud. — Sárpataki N. Mihály (1638–1694) is valószínűleg ugyanabban az évben fejezhette be tanulmányait Sárospatakon, mint Szathmárnémethi, minthogy egy évben is születtek. Feltehetőleg külföldre is együtt indultak el, 1665-ben mindenesetre őt is a leideni egyetem hallgatói között találjuk. Kolozsvárot, társa halála után, ő lett az esperes. *Noé bárkaja* c. teológiai hitvitázó munkája nagy elterjedtségnek örvendett. — Tatai Sámuel életéről külföldi útján kívül semmiféle adat sem áll rendelkezésünkre. — Ők hárman látogatták meg Comeniust Amsterdamban, ki a következő megbízásokkal látta el őket:

¹ BAKOS JÓZSEF: A magyar Komensky-irodalom. Bp. 1952. 62. l. 769. tétel.

² BAKOS: i. m. 56. l. után. Leőhely: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, „Analecta literaria”.

³ Archiv . . . Red. J. KVACALA. Tom. I. Brno 1910. 41.

⁴ Magyar Könyvszemle 1913. 254.

⁵ Magyar Könyvszemle 1914. 205.

⁶ RÁ CZ LAJOS Comenius Sárospatakon. Bp. 1931. 241. l. sz. jegyzet.

Memoriale datum Domino Michaeli Sz. Nemethi et Domino Samueli Tataj et Domino Michaeli S. Pataki, Amsterodamo in Patriam redeuntibus 8. Sept. 1667.

1. Deum protectorem suorum ob oculos habentes ubique invocabunt, custodiae Angelicae confisi.

2. Amicos et notos ad quoscunque dalatit fuerint salutabunt, deque statu nostro hic informabunt, et nos piis eorum precibus commendabunt.

3. Nominatim Solnae Reverendum Dominum Pastorem Ladovizum:⁷ tradito in manu ejus fasce inscripto. Unde ille sibi exemplar unum Lucis e Tenebris (cum dedicatoriis ad orbis capita)⁸ desumet: reliqua vero omnia inclusa Buchoviam ad Dominum Samuelem Junium⁹ mittat ad distribuendum quo ille jam noverit.

4. Eperjesini vero Reverendo Domino Curjani¹⁰ tradent exemplaria (eorundem scriptorum) bina, in usum Generosi Domini Keczeri,¹¹ cum honorificentissima ex me salute, et omnino prosperitatis voto.

5. Sicut et Reverendo Sartorio,¹² cum exemplari uno et altero Angeli Pacis,¹³ et voluminis Prophetici¹⁴ seorsiva dedicatione.

6. Similiter de iisdem tractaculis impertientur Reverendis et clarissimis viris Domino Doctori Tophaeo, Tsegledi, Körmendi et Eszeki etc.¹⁵

7. Excusabunt autem Epistolarum a manu mea defectum ob senilem languorem meum, et occupationes mihi omne tempus (quantum ejus superesse pot[est]) eripientes (quae cujusmodi sint, ex Angelis Pacis paragrapho 47.48. videri potest) de quibus absolvendis cum mihi non desint salutatores adhortatores, viri magni etiam auxilii Divini exoratores non desint, viri pii et sancti, humiliter requiror.

8. In fidem autem haec a manu mea et mente venire, meum hoc parvum chirographum exhibebunt: suam in his promissam fidem simul exsolventes.

9. Et quia itineris comites Hamburgi se nacturos sperant Dominum Kabai¹⁶ et Dominum Liszkaj¹⁷ iisdem cum salute a me eadem exemplaria dono offerent et omnia haec communicabunt.

10. Tandem omnes illos ut pauperum confratrum meorum memores sint, proque illis intercessores oro, eosque Domino commendo. Datum ut supra

J. A. Comenius
manu senili

Michael Szath. Némethi
Samuel Tatai
Michael N. Sárpataky¹⁸

⁷ Valószínűleg Ladiver (Ladiverus) Illés ev. tanár (1633–1686). Comenius magyarországi tartózkodása idején valóban Zsolnán tanított 1667-ben azonban már Eperjesen. Comenius és Ladiver kapcsolatáról. I. BÁN IMRE: Comenius és a magyar szellemi élet. Pedagógiai Szemle 1958. 10. sz. 932.

⁸ A mű teljes címe: Lux e tenebris novis radiis aucta. Hoc est, solemnissimae divinae revelationis in usum seculi nostri factae . . . Per . . . visiones . . . diutinaeque alloquia, facta I. C. Kottero, II. C. Poniatoviae, III. N. Drabicio. Amsterdam 1665–67. Comenius előszavával. — A munkának 1657-ben egy előző kiadása is megjelent Lux in tenebris. Hoc est prophetiae donum . . . címmel. Ezután két évvel, 1659-ben Comenius Historia revelationum Christophori Cotteri, Christianae Poniatoviae, Nicolai Drabicii . . . címmel az előző mű magyarázata adta ki, melyet „Viris in orbe Christiano illuminatis” ajánlással kezd. Valószínűleg a Lux e tenebrishez is egy hasonló ajánlás járulhatott, erre utal a „cum dedicatoriis ad orbis capita” szöveg.

⁹ Junius Sámuel, Comenius ev. lelkészbarátja, levelezésében többször említi. Vö. Jana Amosa Komenkého korrespondence. Kiadta: A. PATERA. Praha 1892. 257 l. — Korrespondence Jana Amosa Komenkého. Kiadta: J. KYAČALA. Praha 1902. 198.

¹⁰ Curjani György, eperjesi tanuló volt, Weber János tiszteletére 1644-ben latin elégiát írt.

¹¹ Keczer Ambrus, (†1671), a fiatal Thököly Imre pártfogója, Bethlen Miklós nagy tisztelettel emlékezik meg róla. Naplója értékes forrás, a Magyar Történelmi Emlékek sorozatban jelent meg, Bp. 1894.

¹² Sartorius János, 1649 és 1673 között Eperjesen volt lelkész. Részve volt az eperjesi iskolának kollégiummá való fejlesztésében. Az üldözések alatt Németországba menekült, halálának körülményei ismeretlenek.

¹³ Angelus Pacis ad legatos pacis Anglos et Belgas Bredam missus . . . Amsterdam 1667.

¹⁴ A Lux e tenebris kötetét érti ezalatt. A Historia revelationum Christophori Cotteri . . . c. művének ajánlásában is „volumina prophetica”-nak nevezi a kinyilatkoztatások szövegkiadását. Vö. 8. sz. lábjegyzettel.

¹⁵ Tofeus (Tophéus) Mihály (1624–1684) sárospataki tanár, majd erdélyi püspök volt. Tofeus és Comenius kapcsolatáról I. BÁN IMRE: Apáczai Csere János. Bp. 1958. 105–107. és i. m. — Tsegledi minden bizonyossággal Czegledi István (1620–1671). Sátoraljaújhelyen volt lektor, majd Kassán lelkész. Sok üldözöttségben volt része, a Zrínyi–Nádasdy összeesküvésben is perbe fogták. Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. — Körmendi S. Péter (1635–1691), későbbi ref. püspök, Comenius sárospataki tartózkodása alatt már a kollégiumban tanult. 1662. szept. 9-én ő is meglátogatta Comeniust Amszterdamban. Vö. BAKOS: i. m. 62. — Eszeki T. István ref. esperes (1641–1707), ugyancsak sárospataki diák volt. Szathmárnémethi Mihályhoz 1666-ban üdvözlő verset írt.

¹⁶ Kabai Bodor Gellért (1640–1681). Tanulmányait Nagybányán, majd Debrecenben végezte. 1665–1667-ben külföldi egyetemeket látogatott. Hazatérve Kassán, azután Debrecenben volt ref. lelkész.

¹⁷ Liszkai Pap András (1641–1690?) Sárospatakon tanult, hol 1659-ben lépett a felső tanulók közé. 1665-ben indult el külföldre. Későbbi, hányatott életéről csak szórványos adataink vannak.

¹⁸ A „Memoriale” szövege magyarul: Emlékeztető, mely adatott Sz. Némethi Mihály, Tatai Sámuel és S. Pataki Mihály uraknak, akik hazájukba készülnek visszatérni. Amszterdamban, 1667. szept. 8. I. Pártfogójukat, Istent, tartsák mindig szemük előtt és — az angyalok segítségével bizva — mindenütt könyörögje-

A három diáknak Comeniusnál tett látogatása nem véletlen műve volt. Érdekes adatokat szolgáltat erre nézve Mezőlaki Jánosnak eddig figyelmen kívül hagyott emlékkönyve, mely ugyancsak egy autográf Comenius-bejegyzést is tartalmaz. Mezőlaki Jánosról csak annyit tudunk, hogy 1665-ig komáromi rektorságot viselt és innen külföldi (frankei, groningeri és utrechti) egyetemekre ment. 1666-ban és 1670-ben Franekerben és Utrechtben jelent meg egy-egy latin nyelvű teológiai munkája. Emlékkönyve 1796-ban már James Bindley tulajdonosa volt Londonban, egy angol antikvárus-cégtől szerezte meg Apponyi Sándor, és az ő hagyatékával került az Országos Széchényi Könyvtárba.¹⁹ Az albumból kiderül, hogy Mezőlaki 1667-ben Cambridge-ben, majd Oxfordban tanult. Az utolsó oxfordi bejegyzés márc. 18-án készült (fol. 53), április 17-én már a kontinensen, Groningenben találjuk Mezőlakit (fol. 38). Május 6-án Franekerben a Comenius „Memoriale”-jában is említett Kabai Bodor Gellérttel találkozott (fol. 138), majd ugyancsak Franeker, május 9-i keltezéssel Szathmárnémethi Mihály bejegyzését találjuk a 104. levélen „in hac exotica peregrinatione socio gratissimo” ajánlással. Még e hónapban, 26-án látogatott el Mezőlaki Amszterdamba, felkereste Comeniust, aki a következő sorokkal örököltette meg magát az albumba (fol. 71):

Luc. 18. 8. Cum venerit filius hominis, num putas fidem inveniet in terra?
 Cum quo Philonis illud coincidit: Deus horam liberationis plerumque differt in horam desperationis.
 Hora ergo Dei fit hora nostra!
 Ita votum suum, et publicum priorum exprimit senili manu sua, J. A. Comenius.
 26. Máj 1667.²⁰

Mezőlaki Amszterdamból Utrechtbe ment, hol augusztus 20-án Tatai P. Sámuellel találkozott (fol. 106). Öt nappal később már Leidenben volt, és a harmadik teológusnak, Sárpataki Mihálynak emléksoraif Leiden, augusztus 28-i kelettel találjuk az albumban. Mezőlaki tehát május 26-án Amszterdamban tett látogatásakor bizonyára megbízást kapott Comeniustól, hogy keressen hazatérő magyar teológusokat, akikre küldeményét és üzeneteit rábízhatja. Mezőlaki augusztus 28-án találkozott Sárpatakiival, aki másik két térsával szeptember 8-án (a „Memoriale” kelte) ment el Comeniushoz, hogy kérésének eleget tegyen. Valószínűleg ezután nyomban hazaindultak. Mezőlakit szeptember 16-án még Rotterdamban találjuk (fol. 83), október 7-én pedig már Londonban (fol. 101), majd december 12-én újból Oxfordban (fol. 78). Az 1668–69-es években cambridge-i és londoni bejegyzéseket őrzött meg az album. Mezőlaki valószínűleg sohasem tért vissza hazájába, Angliában halhatott meg, így magyarázható, hogy emlékkönyve — melytől életében aligha vált meg — Angliában maradt.²¹

Mindez nem szaporítja a Comenius-filológiát jelentős, nagy horderejű adalékokkal. A „Memoriale” szövegének közlése mindenesetre jobban megvilágítja az agg Comenius magyarországi kapcsolatait. Az „Emlékeztetőnek” és Mezőlaki albumának egymást kiegészítő adatai pedig érdekes képet adnak a külföldön járó magyar egyetemi hallgatók együttműködéséről és Comenius-tiszteletéről.

nek hozzá. — 2. Minden barátunkat és ismerősünket, akiehez csak eljutnak, üdvözlőlk, itteni helyzetünkről értesítsék őket, és kegyes imáikba ajánljanak bennünket. — 3. Nevezetesen Zsolnán Ladovirus tiszteendő lelkész úrnak adják át saját kezébe a megcímezett csomagot. Ő tartson meg magának egy példányt a Lux e Tenebrisből (a világ fejeihez írt külön ajánlásokkal), a többit pedig, ismét becsomagolva, küldje Puchovba Jünius Sámuel úrnak, hogy ossza szét, ő már tudni fogja, kiknek. — 4. Eperjesen pedig Curjani tiszteendő úrnak adjanak át ugyanazon írásközből I — I példányt Keczer nagyságos úr használatára, tiszteletteljes üdvözléteimmel és jókívánságaimmal együtt. — 5. Ugyancsak Sartorius tiszteendő úrnak is adjanak át egy-egy példányt az Angelus Pacisből és a profétai kötetekből a külön ajánlással. — 6. Hasonlóképpen ugyanezekből a munkákból juttassanak doktor Tophaeus, Tsegledi, Körmenyi és Eszéki stb. kedves tiszteendő úrnak. — 7. Mentsenek ki engem, hogy nem írok levelet az öregkor nehézségei és minden időt (amennyiben időm még marad) elrabló foglalatosságaim miatt, (hogy melyek ezek, kiténik az Angelus Pacis 47. 48. fejezetéből), mely munka elvégzésére nem hiányoznak buzdító és üdvözlő pártfogóim, de alázattal kérem, hogy ne hiányozzanak olyan nagy, jámbor, szent férfiak sem, akik az Isten segítségét kérik számomra. — 8. Mutassák fel ezt a kis írást, hogy mindez tőlem származik és elgondolásom szerint történik; ezzel egyben vállalt megbízatásuknak is eleget tesznek. — 9. És mivel úgy tervezik, hogy Hamburgban csatlakozik hozzájuk Kabai úr és Liszkai úr, úgy őket is üdvözlöm, nekik is adjanak ugyanezekből a könyvekből és közöljék velük mindezt. — 10. Végül mindannyiukat kérem, hogy ne feledkezzenek meg szegény hittelstvéreimről és járjanak közbe értük. Őket az Úr kegyelmébe ajánlva. Kelt mint fent, J. A. Comenius, öreg kezével.

¹⁹ A Kézirattárban, jelzete: Duod. Lat. 108.

²⁰ Magyarul: Mikor eljön az Emberfia, azt véled, hűségét talál a földön? Mely megfelel Philo ezen mondasának: Isten a szabadulás óráját többnyire elhalasztja a kétségbeesés órájág. — Isten óraja tehát a mi óránk lesz! — Így fejezi ki saját és elődeinek közös óhaját öreg kezével J. A. Comenius. 1667. máj. 26.

A kézírás a „Memoriale” kézírásától némileg eltér. Az emlékkönyvbejegyzést feltétlenül autográfának kell vennünk a „Memoriale”-t esetleg diktálhatta is.

²¹ Az emlékkönyv angol adatairól I. TRÓCSÁNYI BERTA: Magyar református teológusok Angliában a XVI. és XVII. században. Debrecen 1944. 22.

KÉT KATONA-DOKUMENTUM

Katona József kéziratának zöme a koháryszentlőrinci egykori polgármesteri vadászlak pincéjében megsemmisült. Joós Ferenc az azóta már megszűnt *Kiskunság* c. folyóirat 1958. október-novemberi számában részletesen és pontosan felsorolja az eddig felkutatott Katona-kéziratokat.

Tallózva a Kecskeméti Állami Levéltárban a közelmúltban több, eddig ismeretlen Katona-dokumentum került elő. Bár irodalomtörténeti érdeklődésre valamennyi nem tarthat számot, mégsem érdektelen ismertetni őket, tekintettel a kevésszámú Katona-kézírratra. Az előkerült dokumentumokat a következők szerint csoportosíthatjuk:

1. Az író apjának, id. Katona Józsefnek kézírata.
2. Katona József személyes ügyeire vonatkozó dokumentumok.
3. Az író ügyései ténykedésére vonatkozó iratok.

Az első két csoportba tartozók közül mindössze egyet-egyét sikerült megtalálni. Az író családi és személyes vonatkozásaira való tekintettel ezek az iratok sem érdektelenek.

A harmadik csoportba tartozó dokumentumok értéke sem lebecsülendő, hiszen Katona József ügyései ténykedésére vonatkozó iratok ezek, és jogtörténeti vonatkozásai jöhetnek számtábsba; de tanulmányozásuk során felvilágosítást kaphatunk arra vonatkozólag is, hogy Katona József mint ügyész miként intézte az emberek ügyes-bajos dolgait.

Az alábbiakban két dokumentumot közlünk: Katona József „Szöllőről való egyessége”-t, valamint id. Katona József levelét, melyben fia halála alkalmából Kecskemét városához fordul és kéri, hogy a temetési költségek fedezésére adják ki fiának egész évi fizetését.

Szöllőről való egyessége
Katona Josef és Borbak Rozáliának

Mi alól írottak a meg írott napon és Eszterdében bizonyos szöllő eránt egymás közt lépünk ilyen egyességre ugymint:

Először is Én Katona Josef néhai boldog emlékezetű Győző Ábel elmaradott Özvegyének Borbak Rozáliának szöllejét melly nemes Oláh Istvány és Pataky Istvány Urak szomszéd-ságában vagyon hogy oly eszendő állapotban mint mostanában volt továbbá ne légyen Három Eszterdőkre feléből felfogtam oly formán t:i: hogy Én annak mindennemű javittatását vala-mint a magam ugy az ő részére ügyelvén megtenni igyekezem ezen a vetemény földet az ő ré-szére felszántatom mindennemű gyümölcsösnek ugy a mustnak a felét által adom. A gunyhot pedig mint hogy annélkül a szöllőt műveltető ember nem lehet, repánáltatom: a nekie esendő must fele részét haza hordatom.

Másodsor én pedig Borbak Rozália a fent írott pontnak foglalattyában meg egyezvén a megtartandók megtartására magamat kötelezem, hogyha pedig ezen Három Eszterdők alatt, mint hogy gyengélkedő egészségem vagyon halomásom történt tudván leányomnak osztolni való kívánságát akkorig és azon esetre azt akarom, hogy Fiamnak esendő részt még a házasulandó kort el nem érendi mind addig a fent írott Katona Josef ur miveltetése alatt maradjon.

Melly egyességünknek hitelesebb volfára adjuk tulajdon nevünk alá írásával s kezünk keresztvonásával megerősített levelünket.

Kecskemét 23-ik mart. 821.

Én előttem
Rabesányi Nándor mp.
profesor

Katona Josef mp.

Borbak Rozália +

(KJ-60)

Szabados Kecskemét Városa Nemes Polgári Választott Közönségéhez nyujtott aláztos könyörgő levele a bent írottak

Néhai Katona Josef volt Fő Fiscális Fiamnak a Nemes Város mellett több eszterdők alatt köz-megelégedéssel viselt hivatalbeli szolgálattyára bölcsen emlékezni méltóztatik, szinte azon jótéteményt, mellyet az eddig gyakorolt szokás szerént a Ns. Tanács kegyessége az

Hivatalbelieknek idő közben történt halálok esetében azoknak Succesoraival v. atyafiaival éreztetett: hogy azon esztendei fizetések minden részben kiadattak, mint néhai Szomor Máté Fő Fiscalis, Szilágyi Istvány Fő Fiscalis, és Deák János Fő Notárius Urak Succesorai-
nak kiadattak, ezen tapasztalt kegyességében bizakodván én is, néhai jó emlékezetű Fiam
fizetését a Nemes Tanátstól egész esztendőre ki adatni kértem, hogy a temetési költségét
nevezett Fiamnak kipótolhassam, „hogy fent ne maradjon a késő maradéknak az emlékezetében,
amaz régi köz mondás szerént „hogy a Tudós emberek úgy hálnak el, hogy temetési költségeket
az ő fádalságok jutalmából meg nem tehetik, a Hazája pedig sir-követ nem tézsen nékik”

Mellynél fogva kérem a Nemes Polgári Választott Közönséget, hogy hathatos közben
járása és szószollása mellett szokott kegyességének velem teendő megemertetése tekintetéből
a Ns. Tanáts előtt azt kegyessen eszközölni méltóztasson, hogy nevezett Fiamnak az eddig
gyakorlott szokás szerént egész Esztendei fizetése kiadattasson. Maradván tisztelettel
A Ns. Polgári Választott Közönségnek aláztos szolgálja.
(KJ-61)

Id. Katona Josef

Holl Béla

ARANY JÁNOS NÉPDALÁNAK ISMERETLEN KÉZIRATÁRÓL

Arany összes műveinek kritikai kiadása korántsem vetett véget halhatatlan költőnk
versei filológiai vizsgálatának. A kisebb versek jegyzeteinek futó áttekintése is már arról győz
meg bennünket, hogy a meglevő vagy az elveszett, de korábbi leírásokból ismert kéziratokkal
megközelítőleg sincs birtokunkban az az anyag, amely a teljes kritikai vizsgálat alapja lehet.
Ezért látszik fontosnak minden olyan apró emlék számontartása, mint amilyen a *Népdal* című
négyszakoszós rúc balladának nemrég előkerült, szövegvariációkat is tartalmazó első változata.¹

Arany János ezt a versét 1877. augusztus 28-án írta. A sokat idézett „áldott év” volt
ez az esztendő, amelynek második felében, az Őszikék-korszak termését gyűjtő „kapcsos könyv-
ben” két vers is a *Népdal* címet viselte.² Közülük a második, a november 7-én szerzett *Haja,
haja, hagyma haja*. . . kezdetű a nyomtatott kiadásokban az első sort kapta címnek. A korábbi
viszont, amely mindmáig a „kapcsos könyvben” szereplő címmel ismeretes, az itt bemutatásra
kerülő kéziratban a *Duna vizén*. . . feliratot viseli.

Ez a kézirat megközelítően 18–11 cm nagyságú papírlapocskán maradt meg egy vegyes
tartalmú, a kötésén ALBUM-feliratot viselő autográf-gyűjtemény 139. lapjára ragasztva.
Ugyanezen a lapon Arany János kézírata fölé ragasztva találjuk Arany Lászlónénak az aján-
dekozás körülményeire utaló, dátum nélküli levelét. Ennek szövege a következő:

Szombat.

Kedves jó Pólikám,

mellékelem Zola levelét, melyet ő Wodianer Arthur magyar könyvkiadónak írt.

Küld el ipam kéziratával együtt Vera grófnőnek — nagyon örülök, hogy ennek a kedves
bájos asszonynak valamivel örömet szerezhettek, és így közvetve neked is édes szeretett jó
Pólikám!

A régi barátsággal
mindig hived
Aranyné

Zola említett levelének az autográf-gyűjteményben már nincs nyoma. Aranyné levelé-
nek a *Népdal* kéziratával való összefüggését viszont az ALBUM egykori tulajdonosának lapalji
bejegyzése is tanúsítja: „Arany Lászlóné és apósa Arany János.”

Ki lehetett e levél címzettje, mikor és kinek ajándékozhatta Aranyné apósának kézira-
tát? A feleletet részben az ALBUM egyéb adataiból remélhetjük. A kötetben található nem
beragasztott, hanem közvetlen annak lapjaira írt és datált emléksorokból, autogramokból arra
lehet következtetni, hogy a tulajdonos 1885-ben kezdte a benne található kéziratok gyűjtését.
Aranyné levele is valószínűleg a nyolcvanas évek második felében, de mindenképpen még Arany
László halála, 1898 előtt kelet. A sorok címzettjét viszont az Arany-család ismeretségi, baráti
körében kell keresnünk. Itt két „Póli”-ra is gondolhatunk. Az egyik Szász Károly leánya,
Polyxena, Vargha Gyulának, a költőnek felesége, aki maga is ismert volt irodalmi munkáiról.

¹ A kéziratot tartalmazó, magántulajdonban levő gyűjtökötnek mikrofilmje az MTA könyvtárának
filmtárában megtalálható. A közreadás lehetőségét Bartoss Mártonnak köszönöm.

² Az „áldott év” történetét VOINOVICH GÉZA írta meg: Arany János életrajza (III. köt.) 1860–1882.
Bp. 1938. 252–280.

Az ALBUM-ban megtalálható Szász Károlynak egy 1885-ből datált és ide szánt verse, amelyet tartalmából következtetve ugyancsak Vera grófnőnek írt. De szóba jöhetne a történész Radván-szky Béla felesége, Teleki Póly is, akihez Aranyékat szintén ismeretségi kapcsolat fűzte. A le-vélben említett Vera grófnő az autográf-gyűjtemény némely darabjának tanúsága szerint azonban nem lehetett más, mint Nemeskéri Kiss Miklós negyvennyolcas honvédezredes fiának, Pálnak felesége, Szapáry Vera.³

A *Népdal* kézírata külsejében, írásában is a „kapcsos könyv” változatához hasonlít; a kettő megírását nem sok idő választhatta el. Ez a kézirat a kritikai kiadásban közölt jegyzete-
ket⁴ a következőkkel egészíti ki:

- Cím: Duna vizén. . .
3. sor: czitera szó — írónnal áthúzva, fölötté: guzlicza.
5. sor: Juhhaj! — az első *h* írónnal áthúzva. A sor végén: varaczkot.
6. sor: Juhhaj! — a második *j* írónnal áthúzva.
Szentendréről.
8. sor: Piaczon.
9. sor: Abból cziffrakodik . . .
arczu . . .
11. sor: Juhhaj! — az első *h* írónnal áthúzva. A sor
végén: fejkötő!
- A 11. és 12. sor idézőjelben.
13. sor: Kevi korcsma hajnal óta — a „korcsma hajnal”
szavak írónnal áthúzva és fölötté: csárda reggel.
17. sor: Juhhaj! — az első *h* írónnal áthúzva.
18. sor: *r-a volt* — írónnal kiegészítve: rima volt.
Alatta, mint a „kapcsos könyvben”: de a szíve
csalfa volt.
A 17. és 18. sor idézőjelben.
21. sor: hejhehuja — a kettős *j* másodikja írónnal ki-
húzva, a második helyen levő *j* viszont megket-
tőzve.
23. sor: Juhhaj! — az első *h* írónnal kihúzva.
Alexinác, Knyazevác . . .
A 23—24. sor idézőjelben.
24. sor: Kevi—Rác — eredetileg a kéziratban a két szó között,
nyilván tévedésből vessző volt; ezt a költő utólag javította kötőjelre.
- Végén: (1877. aug. 28.)

Ez a kézirat tehát a *Népdal* első fogalmazása. Ez kitűnik már a „kapcsos könyv” szöve-
géhez viszonyított két legfeltűnőbb eltérésből is. A 3. sorban Arany az eredeti „cziteraszó”-t
„guzliczaszó”-val cserélte fel; a 13. sorban pedig a harmadik versszak „Kevi korcsma hajnal
óta . . .” kezdetű indítását „Kevi csárda reggel óta . . .” helyettesítette. A tisztázatba a módo-
sított alak került.

Ugyanezt mondhatjuk a többi, első pillantásra lényegtelennek látszó változtatásról is.
Csupán helyesírási jellegű a *cz*-nek *c*-vel való helyettesítése és ez nyilvánvalóan Aranyak az
egyszerűsítésre való törekvését jelzi. Formainak látszik az idézőjel használata is, de ez már a
vers mozgalmasságát szolgálja. Ez az elevenség a személyes élmény erejével hat annyira, hogy
hajlandók lennének a korabeli napilapok szenzáció-rovataiban keresni azt az izgalmas eseményt,
ami a Margitszigeten pihenő Arany Jánost írásra indította.⁵ Nem ismerjük Arany közvetlen
forrását. Nagyon valószínű, hogy élménye olvasmány-émlékből fakadt és azt a szentendrei
rácok zöldséges bárkája csupán felidézhetette. Sorai mögé azonban oda kell gondolnunk a cíterá-
ján játszó, megromlott szemű „tamburás öreg urat”, aki versébe a „cziteraszó” helyére „guz-
liczaszó”-t írva idézte a szerb hősi énekeseknek, a guzlároknak egyhúrú hegedűjét; aki a dudát
az Erdélyben használatos csimpolya névvel emlegette; és akit képzelete elvitt a szerb hősi éneke-
nek, a davoriának világába.⁶

³ Aranyé levelének címzettjére vonatkozó feltevéseket Sáfrány Györgyinek és Dr. Vargha Zoltánnak
köszönöm.

⁴ Arany János összes művei I. Kisebb költemények. Bp. 1951. 359—360. 545.

⁵ Csupán a Vasárnapi Újság 1877. július 22-i száma közölte, hogy „Arany János az idén nem megy
Karlsbadba, hanem a melegebb napok alatt a karlsbadi vizet a Margitszigeten fogja használni.”

⁶ VOJKOVICH: i. m. 265. 331. A népzenei vonatkozású nevekről és a 10. sorban olvasható koló nevű
délsláv körtáncról I.: SZABOLCSI B. — TÓTH A. — BARTHA D.: Zenei lexikon. Bp. 1965. I. köt. 433., II. köt. 95.
354. — Rječnik hrvatskoga i srpskoga jezika II. Zagreb 1884—1886. 317—318.

Tudjuk, hogy Arany ehhez a verséhez dallamot is szerzett. Sajnos, ez elveszett. Pedig a *Népdal*nak versformáját is feltehetően dallam-élmény határozhatta meg, és a dallam ismerete ennek az összetettebb képletű versnek ritmikái értelmezését nagyban segíthette volna. Kodály Zoltán éppen ezzel a verssel kapcsolatban írta: „Aranynak... dallamai ismert dallamok reminiszcenciáiból tevődtek össze. Rendkívüli jelentőségük más: világosan megmutatják, hogy értelmezte, tagolta Arany a megzenésített vers ritmusát. A vers ritmusa nem mindig egyértelmű, s felette érdekelt volna bennünket, hogyan tagolta Arany például a *Népdal* vagy a *Chinai dalok* ritmusát. Amint hogy semmiféle adatunk nincs rá, hogyan képzelte, hogyan kívánta verseinek élőszóbeli előadását.”⁷ Az itt bemutatott Arany-kézirat helyesírási természetű szövegvariánsa: a „juhaj” felkiáltások *h*-jának és *j*-jének kettőzése, illetve a kettőzés elhagyása valamit ebből a hiányolt ritmizálási, verselési értelmezésből is elárul.

Kunszery Gyula

„A TŰZ FIAI”

(Egy fejezet XX. századi költészetünk prae-nyugatos korszakából a Komjáthy Jenő Társaság „irattára” alapján)

Hegedűs Gyula — egy évtizede elhunyt neves lapszerkesztő — irodalmi hagyatékából a közelmúltban előkerült és az özvegy szívessége révén kezünkhez jutott egy csomó iromány, amelyek az 1905-ben megindult (de csak egyetlen megjelenését megért) Tűz című folyóirat s annak gárdájából még ugyanaz év őszén kialakult Komjáthy Jenő Társaság életére — hozzá tehetjük: rövid életére — vetnek világot. Az anyag mindenképpen irodalomtörténeti érdekességű, egyrészt, mert mélyebb bepillantást enged a Nyugatot megelőző forrongó, erjedő, ifjú energiáktól duzzadó és tapogatózva utat kereső költői korszakba, másrészt, mert ebből a gárdából nem egy immár irodalomtörténetileg is fémjelzett nagynevű írói-költői egyéniség bontakozott ki.

Nem mozgunk teljesen ismeretlen talajon. Felfedezőik már jártak előttünk. Magát a légkört a legjellemzőbben Babits Mihály érzékelteti írói eszközökkel a *Halál jai*ban, amire egyébként már Mohácsi Jenő is rámutatott a Babits-émlékkönyvbe írt rövid megemlékezésében.¹ Említést tesz a mozgalomról Komlós Aladár is Komjáthyról szóló tanulmányában.²

A Négyesy-szemináriumnak, ennek az egyetemi szintű önképzőkörnek, kezdeményező szerepét Kiss Ferenc is hangsúlyozza e korszakkal részletesen foglalkozó tanulmányában.³ Kiegészítésként legfeljebb annyit fűzzünk hozzá, hogy a Négyesy-féle stílusgyakorlatokat nemcsak bölcsészek látogatták, hanem irodalmi érdeklődésű (vagy filozoftrínáknak udvarolható) jogászok is.

Ezek után rátérhetünk a Hegedűs-hagyaték s annak alapján a folyóirat és a társaság sorsának behatóbb ismertetésére. Bevezetőben még csak annyit jegyezzünk meg, hogy a hagyatékban egyes — időrendi sorrendben következő darabjait — a szövegben zárójeles római számmal jelöljük, a más forrásból származó kiegészítő adalékokat pedig lábjegyzetekkel regisztráljuk.

A „Tűz”

Jelen esetben a Babits említette nagybetűs LAP előbb született — és előbb is halt meg — mint maga a Társaság; viszont a Társaság előbb indult oszlásnak, mintsem új életre szíthatta volna a hamvába holt tüzet. A „Tűz”-et, mert ez volt a folyóirat neve. Egyetlen megjelent számának egy ritka példánya — mint egyedüli nyomtatvány — megvan a Hegedűs-hagyatékban (I).

Keletkezésére nézve nincsen közelebbi adatunk. A később még részletesebben ismertetendő Alapszabályzat 18. pontja szerint „tulajdonosa ezentúl is Hegedűs Bite Gyula és Mohácsi Jenő”. Bizonyára az eléggé jómódú Mohácsi Jenő szolgáltatta az első számhoz elegendő pénzüsszeget, Hegedűs Gyula pedig, aki szerény jövedelmű középiskolai tanári családból származott, csak erkölcsiekben — szervezéssel, szerkesztéssel — támogatta a vállalkozást.

⁷ Arany János népdalgyűjteménye. Közzéteszi KODÁLY ZOLTÁN és GYULAI ÁGOST. Bp. 1952. 181.

¹ MOHÁCSI JENŐ: Első megjelenése Budapesten (Babits Mihály és a Tűz): Babits Emlékkönyv. é. n. 160–162. — BABITS MIHÁLY: Haláljai. Bp. 1927. 388., 438., 444–487. — L. még MOHÁCSI JENŐ: Utazásom Adyhoz Ny 1937. ápr. 282.

² KOMLÓS ALADÁR: Komjáthy Jenő. (Különlenyomat a MTA I. OK V. köt. 1–4. számából, 386.)

³ KISS FERENC: A beérkezés küszöbén. Bp. 1962.

A lap 15,5×23,5 cm nagyságú kétféves füzet. Pirosbetűs főcíme: TÚZ, alcíme: szépirodalmi, kritikai és társadalmi haviszemle. Dátuma: „1905 április 20-án.” Szerkesztik: ifj. Hegedűs Gyula és Mohácsi Jenő. A borítólapon belső oldalán olvasható „Előfizetési fölhívás” szerint: „A Tűz megjelenik minden hónap 20-ik napján két ív (32 lap) terjedelemben. Előfizetési ára egész évre 3 korona 60 fillér, félévre 1 kor. 80 fill., negyedévre 90 fill.”

A lap szerkesztői — Hegedűs Bite (később csak Hegedűs) Gyula (1887 — 1953) és Mohácsi Jenő (1886 — 1944) — mint irodalmi érdeklődésű fiatal joghallgatók ismerkedtek és barátkoztak össze. Mohácsinak ekkor már megjelent egy nagy reményekre jogosító verseskötetkéje, a *Crescens*.

Hegedűs Gyula versekkel és nagyszerű elbeszélésekkel kezdte írói pályafutását, később azonban — mint kiváltságos képességű szerkesztőt — teljesen elhódította az újságírás. Mint napilap-szerkesztő, lapalapító, sőt lapulajdonos a sajtótörténetben örökítette meg a nevét; különösen jelentős szerepet töltött be a náciizmus idején az antihitlerista Magyar Nemzet és Mai Nap című napilapok szerkesztésével.⁴

Szóban forgó kéziratok hagyatékában megvan a Tűz előfizető-gyűjtőivének tervezete (II). Érdeemes a rendkívül jellemző bevezető sorokból idézni: „1905 március elején új lappal lépünk a művelt magyar közönség elé. Lapunk célját leghívebben annak címe fejezi ki: pezsgést akarunk vinni a magyar irodalomba: meg akarjuk értetni a művelt magyar közönséggel azokat az eszméket, amelyekért mi, a legfiatalabbak, hevülünk s amelyeknek jegyében indulunk utunkra. Tagadhatatlan, hogy a magyar irodalomban is kezdi fölütni fejét a reakció, ennek ellenére lépünk mi föl: esküdt ellenségei az ósdiasságoknak, a szentimentális nyöszörgéseknek.”

És milyen eredménnyel járt az előfizetés-gyűjtés? — Erről is tájékoztatnak egy vonalas füzet írásos adatai (III). A szegényes „stokk” mindössze 81 előfizető nevét tartalmazza. (Az ismeretlen Vörösmarty *Zalán futására* 88-an fizettek elő kerek 80 évvel előbb!)

Szeszélyesen összeverődött heterogén társaság, a lapalapítók és munkatársak (Mohácsi, Hegedűs, Juhász Gyula, Kosztolányi . . .) rokonsága, ismeretése köréből. A lap tehát előfizetési szempontjából nem éppen a legkecsesetebbet kilátásokkal indul.

A Tűz megjelenésének előhíre felbukkan Babits — Juhász — Kosztolányi levelezésében is. 1905. április 3-án írja Kosztolányi Juhász Gyulának Szabadkáról: „Mindjárt megérkezésem után két levelet kaptam Mohácsi Jenőtől, a »Tűz« szerkesztőjétől. Igazán nagyon sajnálom, hogy ez értékes embert nem ismerhettem meg ott tartózkodásomkor. A küldött versei után igen nagyon sokat lehet tőle várni. . .” Mohácsi feltehetően nemcsak verseket küldött, hanem viszonzásul verseket is kért Kosztolányitól, éppen a meginduló Tűz számára. — Pár nappal később — április 11-én — Babitsnak írja Kosztolányi: „A »Tűz« megindul. Hallott valamit róla; munkatársa?”⁵ Mint látni fogjuk, mindketten munkatársak lettek.

Ezek után lássuk magát a Tűzet — tüzetesebben. A bekonferáló sorok így hangzanak: „Ennek a lapnak meg kellett születnie. Fiatal lelkünk legmélyéről sarjadtott a terve, valami benső tűz üzött, kergetett folyton s mi megbirkózva száz bajjal, legyőzve száz akadályt, megcsináltuk. Mert kell, hogy egy olyan tér álljon a fiatalok rendelkezésére, ahol szabadon, függetlenül írhatják le azt, ami a lelkükben forr. Ahol nem akadályozza őket semmiben senki. Ahol nem tolatodik útjukba az úton-útfélen settenkedő maradiság. . .”

Következik Hegedűs Gyula *Halál* című, igen ügyesen megírt rövid elbeszélése, amely egy közös öngyilkosságra készülődő fiatal párról szól. A folyóba ölik magukat, de a férfi kijózanulva a hideg víztől, partra vergődik, a lányt magával sodorja az ár. . . Ezt követi Mohácsi Jenőnek *Nélkülem* című, az elmúlásról komjáthysan, filozófikusan elmélkedő költeménye, mely némi szövegeltéréssel pár év múltán megjelenő második verseskötetében is belekerült.⁶ Juhász Gyula az *Intim művészet*ről ír szellemes, ötletes elmeszámot, amelyben azt fejtegeti, hogy a modern irodalmat a patetikus múlttal szemben az intimitás jellemzi.⁷

Juhász értekezését bizonyos közelebről nem ismert Varga Hugó Jenő elmeszámolása követi *Hírlap és kritika* címmel, ebben a napilapok kritikai rovatának nivótlanágát ostorozza.

Megint versek következnek, mégpedig ma már meglepőnek tűnő egymásutánban: Madai Gyula, kissé szentimentális *Vergődése*, Kosztolányi Dezső *Bölcsessége* és Babics (sic!) Mihály *Délen* c. Nietzsche-versfordítása. A hajdúsági Madai már „veteránnak” számít az utóbbi kettőhöz képest, hiszen ő már több ízben is (1902, 1904) szerepelt a *Bokréta* című debreceni versgyűjtemény lapjain Baja Mihály, Gyökössy Endre és Oláh Gábor társaságában,⁸

⁴ Mohácsi Jenőről bővebben tájékoztat Dr. SIPTÁR ERNŐ róla szóló cikke az Új Élet 1962. febr. 1-1 és THIÉRY ÁRPÁDÉ a Pécsi Napló 1962. febr. 4-i számában (2., ill. 7.) Hegedűs Gyula jelen tanulmány írójának személyes ismerőse volt.

⁵ BELLA GYÖRGY: Babits — Juhász — Kosztolányi levelezése. Bp. 1959. 84.

⁶ Janus lelke. Bp. 1909. 87 — 89.

⁷ Megemlíti MOHÁCSI JENŐ az Utazásom Adyhoz c. cikkében. Ny 1937. ápr. 283.

⁸ PINTÉR JENŐ: Századunk magyar irodalma. Bp. 1943. 842.

de Babits — fővárosi vonatkozásban — itt debütál, és Kosztolányi sem igen látott még egyebütt nyomdafestéket.⁹

A három verset követően ismét Mohácsi jelentkezik egy — „M-i J-ő” szignójú prózai írással. Címe: *Valaki, valahol*, alcíme: „Adalékok a modern magyar líra történetéhez”. A korabeli hazai líra sivárságán, eredetiség-hiányán kesereg benne. „Líránk csupa közhely, tisztán sablon. Szentimentális nyoszörgések, remek jambusokban, remek rímekkel. . . Farkas Imre pl. veszedelmesen szép verseket ír. Veszélyes, mint a Rajnamelletti Loreley: édes énekével a Farkasizmus árjába csalja legfiatalabb költőnemzedékünket. A Farkasizmus megmételjezi költészetünket. . .”

Majd meg körülírja a „modern költő” fogalmát: „Modern költő kétféle van: olyan, ki méltóképpen meg tudja énekelni saját korának érzéseit, de nem azokat, melyeket minden filiszter érez, melyeket minden éretlen lányka elsóhajt. . . Testet adni annak, ami más ember lel-kében testtelenül, rejtelmesen lebeg: ime, a modern költő feladata. De tudom a modern költők még egy fáját, akit saját kora meg nem ért, ki a jövőnek él és szenved. Saját korának Übermensch-e, a jövőnek dalosa. . .”

A „Szikrák” rovata rövidebb elmozdító prózai írásokat tartalmaz. Bevezeti Juhász Gyula (J. Gy. jelzésű) lírikus rajongással megírt cikke *Komjáthy Jenőről*. Alcíme: „Egy elfelejtett magyar lángész.” A maga biblikus tömörségében is jelentős írás ez, mert mintegy zászlóbontása, elindító riadója a Komjáthy-kultusznak. Kiténik belőle, hogy mit tiszteltek a századforduló fiataljai Komjáthyban. A nagy egyéniséget, korlátlan individualizmusát.¹⁰

Ugyanebben a rovatban Mohácsi (M. J.) *Feminizmus és individualizmus* című írásában a modernséget jelentő individualizmus nevében síkra száll — a feminizmus ellen. Mert ez „férfias egyéniséget akar a nőre rákényszeríteni”.

Hegedűs („h” jelzéssel) a Franklin Társulat gyűjteményes regény-kiadásából hiányolja Kóbor Tamást. Majd megint Juhász („—ász —a”) *Faubourg st. Leopoldstil* címmel a korabeli magyar széppróza magyartalanságait, „félmagyarságait” tűzi tollhegyre. — A maga rövidségében is figyelemreméltó — szociális vonatkozása miatt — Hegedűsnek (h) *Májusról* szóló pársoros írása: „Nemsokára itt van május elseje. A fák sűrűsödő gallyai közt lappangó szellő mintha orkáni erőre kapna és arcunkba süvöltene valamit. — Mintha vörös volna a levegő is. Mintha vad sóhajok, elfojtott nyögések hangjai kavarognának benne. Mintha milliók keserve egy jajkiáltásba törne ki s végigszágulva a világot, fülbe harsogná mindekinek: jogot az elnyomottaknak! — Istenem, olyan szép volna ez a nap, ha csak a nagy eszméktől volnának benne mámorosak az emberek. . .”

Végül a „Szemlék” rovatában rövid — és nem túlságosan magvas — kritikákat olvashatunk Erdős Renée *Írások Könyve* c. költeménykötetéről (—dűs.), Szentirmay Elemér *Címe nincsen* című vegyes tartalmú könyvéről (—i —ő.), Sassy Csaba *Futó csillagok* c. verseskötetéről (—i —ő.), Spemann-nak a magyar művészetet rendkívül mostohán és felületesen kezelő *Kunsterlexikon*-áról (V. H. I.), Borsodi Lajos *Mesék merengések* c. verskötetéről, Sebestyén József Kleist-fordításáról (B. D.), bizonyos *Mirácó Smokkék* c. szatirikus művéről (—s.). — A legörvendetesebb az, hogy ebben a kritikai rovatban végezetül felfigyelnek Osvát Ernő rövid életű szemléjére, a Figyelőre. Mohácsi (M. J.) ír róla a legteljesebb elismerés hangján — kissé talán vállveregetően — egy hosszabb ismertetést.

A Tűz tehát jószándékú, igényes, imponáló fiatalos lendülettel nagytródról és nagyot akaró lapnak indult. Persze, vannak még benne egyenetlenségek, kiforratlanságok. Madai keveredik benne Babitscsal, kritikai rovatában Erdős Renée Sassy Csabával. De hát ezek obligát gyermekbetegségek. És a „gyermek” jelző nagyon is találó, ha a szerkesztők és munkatársak ifjonti korát tekintjük. 1905-ben vagyunk, amikor Hegedűs-Bite 18, Mohácsi 19, Babits és Juhász 22, Kosztolányi 20 éves, még közülük a legidősebb Madai sem egészen „nagykorú”.

Sajnos azonban a Tűzről kiderült, hogy — szalmaláng. Első száma volt egyúttal az utolsó is. Pedig a Hegedűs-hagyatékban határozott nyoma van annak, hogy készülődtek a második számra is. Egy Babits-levél, illetve ún. „zárt-levelező-lap” utal erre (IV). Szó szerint közöljük:

Tekintetes
íj Hegedűs Gyula úrnak
(a Tűz szerkesztőjének)
VII. Garay u 3. III. 18.

Budapesten

⁹ Mohácsi id. cikkének ezen állítását alátámasztja SÁRKÁNY OSZKÁR Babits-bibliográfiája uo. (Babits Emlékkönyv. 289.) — A cikk keretében a teljes versfordítás is idézve van. — Am tévesen vonatkoztatja ugyan-ezt Mohácsi Kosztolányira, Neki már diákkorában megjelent az Egy sír c. verse a Budapesti Napló 1901. október 26-i számában. (L. — idézve is — BARÁTH FERENC: Kosztolányi Dezső. 1938. 10.)

¹⁰ Teljes egészében közölve KOMJÁTHY VIDOR: Lapkritikák és nyilatkozatok Komjáthy Jenőről c. gyűjteményében. Bp. 1909. 87 — 89.

Kedves Hegedűs!

Az történt, hogy az én híres vizsgám, úgy látszik, egy héttel előbb lesz mintsem kellene, én ezt megtudván, elvesztettem a fejemet. Fej nélkül pedig egyáltalán lehetetlen az Önök számára megígért és elkezdett dolgozatot befejezni; ahhoz fej kell, még pedig jó fej. Végtelenül restellem, hogy már másodszer kényszerülök Önöknek tett ígéretemet beválatlan hagyni; s egyébként is magam sajnálom legjobban: nagyon szerettem volna megírni a cikket, annál is inkább mert a Tűz 1. számából úgy ítéltem, hogy míg a szépirodalmi rész elég magas nivón állt (kivált az ön novellája — bocsásson meg, hogy ezt ily leplezetlen megírom — nagyon meglepett és megnyert): addig ezen a téren, dacára Juhász Gyulának, még volna egy bizonyos hiány bár oly kicsi, hogy a betöltésére vállalkozni talán tőlem sem lenne nagyon nagy elbíztottság. Nöde remélem, megérjük a harmadik számot is; s akkorra én megbuktam és szabad leszek, szabad! —

Még egyszer bocsánatát kéri híve

Babits Mihály

A költő ezúttal nem bizonyult vátesznek. A Tűznek nem hogy a harmadik, de még a második számát sem érték meg, Babits viszont nem bukott meg, hanem sikeresen letette a tanári szakvizsgát magyarból, latinból és görögből 1905. május 26-án.¹¹

A Lap halálától a Társaság születéséig

A Tűz az első számmal egyúttal meg is szűnt. Hogy mi volt megszűnésének közvetlen oka, arra nincsen közelebbi adatunk. Csak a *Haláljái* egyik passzusára utalhatunk: „A pénz és a pártfogás hiányzott, s a jövőnek szánt büszke orgánusok bimbó-fővel haltak, mint idő előtt kihajtott növények...” De a szerkesztők nem mondtak le végképpen a folytatásról. Birtokunkban van egy terjedelmes levél a hagyatékából (V), amely arról tanúskodik, hogy közvetlenül a Tűz megszűnte után az agilis, nyughatatlan Hegedűs máris azon gondolkodott, miként lehetne a lapot új életre keltetni. Irodalmi társaságot kell alapítani, s a tagság közös erejével újból megindítani a folyóiratot. A levelet, amelyből mindez kiviláglik, Haraszthy Lajos költő (*1881. — újságíró, később a rádió tisztviselője) írta 1905. május 22-én Siklósról Hegedűsnek.

Mint tapasztalt lapalapító és társaság-szervező egy csomó praktikus tanáccsal szolgál a tervezett társaságot illetően; majd levelét így írja alá: „Haraszthy, egy a Tűz fiai közül.” — A társaságnak azonban végül is nem ez lett a neve, úgy látszik túlságosan romantikusnak találták; sőt Haraszthy neve sem szerepel később a tagok és tagjelöltek sorában...

Beköszönt a nyár, az egyetemi hallgatók szétszélednek. Mohácsi a nyarat bécsi rokokonainál tölti. (Életrajzából tudjuk, hogy gyermekkorát tíz éven át 1896-ig Bécsben töltötte.) A nyár folyamán szerkesztő társával sűrűn vált levelet, illetve levelezőlapot. Hat darab ilyen „Korrespondenz-Karte”-t tartalmaz a Hegedűs-hagyaték (VI). Az elsőt még 1905. április 27-én írja a még Pesten tartózkodó Hegedűsnek. Pozsonyi kiruccanásáról számol be rajta; a főtéma még a Tűz, annak pozsonyi terjesztése. A második lap már július 7-én kelt és Pozsonyba van címezve (Rázga Pál utca 19.). Úgy látszik, közben Hegedűs is hazament szüleihez. A Tűzről most már említés sem történik. Egyetemi jegyzet-ügyek után privát irodalmi vonatkozású apró hírek következnek.

A július 11-éről keltezett harmadik levelezőlap is erősen irodalmi jellegű. „Bródyval teljes igazságod van. Elhatároztuk Göndörrel, hogy a nagy beteget vasárnap meglátogatjuk. Göndör már beszélt is az ápoló apácával. A »Virágfakadás«-t üsse meg a guta... Nem hozták »Lenau«-t... Kosztolányit nem sikerült megtalálnom, elvesztettem a címét. Ma a rendőrségnél tudakozódok. Különben pedig Nietzsche falom...” — Bródy Sándor ekkor követett el — szerencsére nem végzetes kimenetelű — öngyilkossági kísérletet, s egy bécsi szanatóriumban ápolták. (— A lapon szereplő Göndör — Göndör Ferenc (1885 — ?) a későbbi neves publicista. —) A Virágfakadás a Tűzhöz hasonlóan szintén egyetemista jellegű, de annál valamivel hosszabb életű (1904. nov. — 1905. okt.) szépirodalmi folyóirat volt, Endrődy Béla szerkesztette.¹²

A július 27-én kelt negyedik lap irodalmi anyaga a Budapesti Naplóra vonatkozik: „Az »Én is látom« c. zokogásom megjelent, de — hátul. A fene enné meg őket!”

Augusztus 7-én újabb lap érkezik. Ebben történik először említés a Komjáthy-társaságról, amelynek szervezésével úgy látszik Hegedűs időközben szorgalmasan foglalkozott. „... Kosztolányinak ma írtam a Komjáthyról, és felszólítottam, adja ki fordítását.”

¹¹ BELIA GYÖRGY i. m. 267.

¹² BELIA GYÖRGY i. m. 261.

A lapon említett Kosztolányi-fordítás — mint még látni fogjuk — minden bizonnyal a *Child Harold*.

Az utolsó — augusztus 9-i keltezésű — nyári levelezőlap szövege egészen rövid, de annál jelentősebb: „Kedves barátom, ép most kapom kézhez a »B. Napló« számait péntek óta, két vers tölem, egy vers tőled, és — tárca előtt — vasárnapi vers Juhász Gyulától — éljen a Komjáthy Jenő társaság!! Ólel Mohácsi Jenő.”

A társaság megalakulásának ügye tehát már ekkorra komoly stádiumba jutott. Az ezirányú mozgolódásnak a „triász” nyári levelezésében is van némi visszhangja. — „A »Tűz« — Mohácsi és Juhász szerint — újra megindíthatjuk: remélhetőleg nem oly eredménnyel mint most.” — írja Kosztolányi Babitsnak július 29-én. Juhásznak pedig augusztus 9-én így ír: „Hallotta, hogy Mohácsiék egy Komjáthy társaságot akarnak alapítani? Mit szól hozzá?” Juhász erre — aug. 9–16. között írott válaszában — így reflektál: „Mohácsival rég leszámoltam. Egyik oka kiábrándulásomnak. Ő a nagy »modern«, az »új«.”¹³

A „triász” tehát nem túlságosan lelkesedett már a gondolatért, vagy legalábbis nem nagyon bíztak a kimenetel sikerében. Annál inkább a kezdeményezők. Mohácsinak három kéziratot mive van ebből az időszakból, amelyeket — hangjukból, tárgyukból és lekövetkezőből következtetve — bizonyára az újra megindítandó Tűznek, avagy a tervezett társaság tervezett kiadvány-sorozatának szánt. Az egyik egy 37 soros könyvkritika Nagy Mihály Pusztaszélen című művéről (VII). Ez inkább a tárgyválasztás miatt érdekes, mert az ismertett könyv — egy falusi portré-sorozat — az akkoriban divatos idillikus paraszttábrázolás ellen-tétéül íródott.

Egy „nagy” — legalább is ilyennek, mintegy programadónak szánt — Mohácsi-vers is megszületik ebben az időben. A címe: *Csatakiáltásom*, dátuma: „Bécs, 1905 augusztus 11-én” (VIII). Valóban harsány — hat strófás — csatakiáltás.

Refrénje: „Ordítani, bögni fogok!”

Csak az nem derül ki az egész hosszú versből, hogy tulajdonképpen miért és mit is akar ordítani a költő.¹⁴

Egy Mohácsi-dráma — e nemben az első — is elkészült ebben az időszakban, amelyről a szerző a nyári levelezésben több ízben is említést tett. 44 kutyanyelvet kivevő kéziratot teljes egészében megőrizte a Hegedűs-hagyaték. A címe: *Fiatalemberek*, „Tragikomédia 4 fölvonásban”. „Minden idők és nemzetek egyetemi hallgatóinak ajánlja Mohácsi Jenő” (IX). Részlete-sebb elemzése szétrepesztendő tanulmányunk kereteit.

Eközben Hegedűs Gyula buzgó szervezette — a Tűz újjáélesztése érdekében — a Komjáthy-társaságot. És szeptemberben már úgy vélte, hogy ez rövidesen sikerülni is fog. Erről tanúskodik egy — a hagyatékában töredékesen fennmaradt, Babitsnak szóló — levél-fogalmazvány, amely tulajdonképpen tárgyunknál fogva — de a címzett személye miatt is — kivonatossá közlésre érdemes:

Budapest, 1905. szeptember

Kedves Babics (!) uram,

az ok, amelyért különösen ezt a levelet írom, a Tűz október elején megjelenik. Frissen, újonnan . . . szépirodalmi lapot csinálunk. Az iránya ugyanaz marad, amit az' első számban kijelöltünk. . . 32 oldal, azaz 2 ív terjedelemben fog ezután is megjelenni.

Nagyon kérem kedves Babics uramat, álljon ismét a munkatársaink közzé és küldjön sok-sok írást . . . György Oszkár beszélt, hogy novellát is írt. Az istenért, azt is küldjön . . . Verset, eredetit és fordítottat, novellát, nagy és kis irodalmi, akár társadalmi cikket, szóval mindent, mindent, amit csak lehet . . . (X).

Ennyiből is kitűnik az ifjú Hegedűs gyakorlatias érzéke, szerkesztői rátermettsége és helyes értékítélete, amellyel éppen Babitsban vélte felfedezni a tervezett lap fő erősségét. — Hogy a címzett Hegedűsnek erre mit válaszolt, annak nincsen nyoma; de hogy a válasz — ha nem is visszautasítóan, hanem magát kimentően — negatív lehetett, azt Babitsnak október 31-én Kosztolányihoz intézett sorai igazolják: „Írni . . . annyira nem tudok, hogy Hegedűs és Mohácsi felszólítására a Tűznek sem tudtam semmit kicsiholni agyvelőm korán kiégett taplójából. Veszekedem a gyerekekkel (t. i. a tanítványaimmal) és iszom a papokkal (a kollégáimmal): ez a mindennapi sorsom . . .”¹⁵ Babits tudvalevően ekkor már a bajai cisztercita gimnáziumban tanított gyakorlóéves tanárként . . .

Am Babits hiába is csiholt volna ki bármit is „agyveleje korán kiégett taplójából”; a Tűz sem októberben, sem később nem jelent meg, jóllehet a felszólítására alakult társaság még szeptember folyamán megalakult.

¹³ BELIA GYÖRGY: i. m. 91., 98–99.

¹⁴ Ez a vers is megjelent a már említett Janus lelké-ben (17–18.) kissé „hangfogós” változatban.

¹⁵ BELIA GYÖRGY: i. m. 103., 271.

A „Komjáthy Jenő Társaság”

Megalakulásáról a Hegedűs-hagyatékban megőrzött, Mohácsi által szerkesztett és leírt, és az első elnök, Endrődy Béla aláírásával hitelesített alapszabály-tervezet 4. pontja tájékoztat, amely „A társaság alapításáról” a következőkben tudósít (X1):

„A társaság alapítói: Hegedűs Bite Gyula és Mohácsi Jenő. Ezekkel együtt a társaság tíz törzstagja: Babics Mihály, Endrődy Béla, Göndör Ferenc, György Oszkár, Hegedűs Bite Gyula, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Madai Gyula, Mohácsi Jenő, Oláh Gábor. A társaság megalakulásának napja: 1905. szeptember 21-e. Első elnök: E. B. e. j. és p. H. B. Gy. az al. sz. ké. M. J.” — Azaz feloldva a kézirat rövidítéseit, a Társaság első elnöke Endrődy Béla lett, első jegyzője és egy személyben pénztárosa Hegedűs Bite Gyula, az alapszabályok készítője pedig Mohácsi Jenő. — Az alapító tagok valamennyien már ismert nevek, életkoruk ez időtájt 18 és 24 év között, valamelyes „társasági” múltja van már a debreceni „bokrétás” Madainak és Oláhnak; Kosztolányi fejében is megfordult már ilyesfajta társaság alapítása. Még ugyanez év februárjában Bécsből írta Babitsnak: „Fejemben járt az is, hogy irodalmi társulatot alapítsunk (négyen-öten), felolvasó, vitatkozó és veszekedő estélyeket rendezünk...”¹⁶

Érdekes az alapszabályzat főbb pontjait kivonatolva ismertetnünk. A társaság címe: „Komjáthy Jenő-társaság” (1), célja: „fiatal magyar, valóban tehetséges írók egy tábora gyűjtése, száltal a magyar szépirodalom minden irányú fejlesztése s terjesztése, és Komjáthy Jenő emlékének méltó ápolása.” (2.) A cél eszközei: szépirodalmi nyilvános fölolvasó ülések és ünnepélyek rendezése; irodalmi munkák és hivatalos közlöny kiadása. (3.) Az 5–8. pontok a különböző — tiszteleti, alapító és pártoló — tagokról szólnak. Érdekes a „rendes tagok”-ról szóló 9. pont. „Rendes tagok azok, kik a társaság célját szellemi közreműködésükkel mozdítják elő. Oly fiatal magyar írók, kik tehetségüknek jelét adták és harminc éves korukat még el nem érték. A rendes tagok száma legfeljebb ötven. A társaság modern szellemének fönn-tartása érdekében szükséges, hogy minden rendes tag harmincéves életkora elértekor a társaság kötelekéből kilépjen.”

A többi paragrafus a rendes tagok jogairól és köteleseiről (egy korona havi tagdíj fizetése l), a társaság (bizonyára csak elvben létező) vagyonáról, a társaság kormányzatáról, az egy-egy évre megválasztott tisztségviselők hatásköréről és köteleseiről, a pályázatokról és a különböző ülésekről intézkedik a társasági alapszabályok szokásos modorában. — Fontosabb a 17. és 18. pont. Az előbbi a „Kiadványok” címet viseli: „A társaság tagjainak jelesebb termékeit saját cégére alatt bocsátja világgá, de úgy, hogy mindennemű fölmerülő költséget, nyomtatást, terjesztést stb. maga a szerző fizet.” Az utóbbi a „Hivatalos lap”-ról szól: „A társaság hivatalos lapja a »Tűz«...”¹⁷

A megalakulás sajtóbeli visszhangja éppen nem harsány. Így például a Budapesti Napló, ahol pedig a vezető tagok írásai már meg-megjelentek, csak egy rövid kommunikében emlékezik meg róla. A szeptember 24-i szám 11. lapján.

Ugyanebben a rovatban pár sorral lejjebb bekonferálják a társaság első kiadványát, Hegedűs Bite Gyula *Strófák három macskáról* című, 13 elbeszélést tartalmazó, október hó elején megjelenő novellás-kötetét. (Ára 1 korona 50 fillér, előfizetés a szerzőnél.) — A vidéki sajtóban Juhász Gyulának egy névtelen cikkéről van tudomásunk (Szeged és Vidéke 1905. okt. 8.), amelyben azt írja, hogy a Komjáthy Társaság „e héten alakult”¹⁸

A társaságnak illetően módon való megalakulása után megindult az új tagok toborzása. Erre vonatkozóan is van néhány érdekes írásbeli dokumentumunk. Az Országos Széchényi Könyvtárban őriznek egy Babitshoz intézett keltezetlen Hegedűs-levelet, amely — a válasz dátumából következtetve — minden valószínűség szerint 1905. október hó folyamán íródott. Szól pedig a következőképpen:

Kedves Babics (!) Uram,

mint a Komjáthy Jenő Társaság titkára (és jegyzője) most hivatalosan írok. Múlt ülésein tagajánlások történtek s az alapszabályok értelmében ahhoz, hogy valaki tag lehessen, az összes tagok szavazatainak 2/3 többsége kívántatik. Kérem tehát, hogy november hó 10-ig bezárólag szíveskedjék beküldeni a következő ajánlottakra szavazatát. Leragasztott papírosban, (igen vagy nem) a papírosra ráírva az ajánlott neve. Későbbben érkezett szavazások nem szavazásnak minősítetnek. A szavazó borítékot üresen is lehet hagyni.

¹⁶ BELIA GYÖRGY: i. m. 82.

¹⁷ MOHÁCSI JENŐ a Babits Emlékkönyvből megjelent id. cikkében (160.) tévesen írja: „A Komjáthy Társaságot 1906 elején csináltuk meg.” L. még: Utazásom Adyhoz c. id. cikkét (292.).

¹⁸ BELIA GYÖRGY: i. m. 269.

Ajánlották rendes tagságra a következőket: Antal Sándor, Bodor Aladár, Benedek Marcell, Farkas Imre, Gyökössy Endre, Kaffka Margit, Kiss Menyhért, Jörgné Draskóczy Ilma, Mezei Sándor.

Most 10 tag van, tehát hogy valaki rendes tag lehessen legalább 7 igen szavazatot kell kapnia.

A Komjáthy Jenő Társaság kiadásában, mint első kiadvány most jelent meg „Strófák három macskáról” c. tizenhárom elbeszélést tartalmazó könyvem.

A legközelebb a következő könyveket adja ki a társaság.

Térítés. Lelki események két fölvonásban, Mohácsi Jenő. —

Child Harold. Byron elbeszélő költeménye. Ford.: Kosztolányi Dezső. —

Novellák. Göndör Ferenc.

Iffúság. Erkölcسرائز. Hegedűs Bite Gyula stb. —

Az alapszabályokat legközelebb a belügyminisztériumba fogjuk fölterjeszteni megerősítés végett. November havában pedig megtartjuk első fölolvásó ülésünket.

Szívélyes üdvözlettel
Hegedűs Bite Gyula

Cím, ahová a szavazatok s egyéb, a társaságot érdeklő közlemények küldendők: Hegedűs Bite Gyula Bp. VII. Garay utca 3.¹⁹

Még a határidő előtt megérkezett Babits válasza (XII):

Baja 905. XI./7.

Kedves Hegedűs titkár úr!

Legelőször is a hivatalos ügyeket!

Minthogy kívánja, megírom Önnek véleményemet a felsorolt fiatal emberek közül azokról, akiket ismerek: ha tetszik, vegye szavazásnak, ha nem ne.

Antal Sándor, ha ő az, akit gondolok, pedig alighanem ő (egy egyet. hallg.-féle zsidógyerek, ha jól emlékszem cvikkeres, nyám-nyám hangon beszél s kurta bekezdéses novellákat, hangulatocskákat szokott írni, gondolom, jelent is meg már egy kötete): róla határozottan *nem-mel* felelek.

Benedek Marcell = igen!

Farkas Imre = ezt meg kellene gondolni.

Gyökössy Endre = semmikép.

Kaffka Margit? Szerintem tán még inkább a Jörgnét. Habár nem ismerem elég alaposan a verseiket.

Egyáltalán: akit *nem muszáj*, azt *nem* muszáj. Se irodalmi cselédszerző-intézetet ne nyissunk, se ne kullancskodjunk ismert költők mantilljaiba — kivált ott ahol csak a nevet kaphatnók meg. A név csak mantill, csak toll; s ismert pávák tollai: ismert pávatollak. S ami fő: óvakodjunk a kerékkötőktől!

Maradjunk inkább pulykák és adjuk ki szabadon a magunk pulykahangjait. Ha pávatollakkal ékesgetjük fel magunkat, nem fogunk messzi énekelni: félvén hogy a pulykahang elárul. —

Nagyon szeretném, ha megírná az eddigi 10 tag névsorát: még a szabadkőművesek is ismerik egymást. Azután megírná azt: megjelent-e a Tűz?

Végre arra is kérem: küldje vagy küldesse el, mielőbb *utánvételt* a könyvét. (Hogy választhatott oly sablonos s mégis izléstelen címet neki?)

Végtelenül óhajtom olvasni. —

Most a privát ügyekre!

Levél gyanánt küldött aktájából azt veszem ki, hogy utolsó levelem, mint féltem, csakugyan egy kissé megharagította: abból főleg, hogy nem említi szóval se, és csak hivatalosan tárgyal.²⁰

Pedig igazán nem tehetek sem akut, sem pillanatnyi meddőségeimről: nekem esnek azok legrosszabbul. Kétségkívül nem kellett volna megígérnem, amit nem teljesíthettem: de tudhattam előre, hogy nem teljesíthetem? Ember nem bízott még annyira tehetségében, mint én; és ember nem csalódott oly fájdalmasan, mint én az utolsó hónapokban.²¹ Kivéve talán Niels Lyhnét és Refstrup Eriket. És Jakobsent, akinek ezt át kellett szenvedni, hogy le tudja írni.

(És Arany Jánost, aki szintén átszenvedte és le tudta írni) —

Várom hát a könyvet és sorait. Ha a Tűz megjelent, azt is.

¹⁹ OSZK Babits-archívum, „Hegedűs Bite dosszié” (Basch Lóránt szíves engedélyével).

²⁰ Ez a levél nem került elő.

²¹ Az átmeneti lelki szárazságra vonatkozóan vö. a 15. sz. jegyzetet.

És ne feledkezzenek meg végkép rólam. Ha buta is vagyok néha: reméljük, elmúlik. Még elég fiatal vagyok: kiheverem — S akkor lehet, hasznomat vehetik.

Betűinek viszontlátásáig

üdvözlő híve
Babits Mihály

Ugyanerre a tárgykörre vonatkozik Oláh Gábornak ugyanekkor írott levele (XIII), s így egy füst alatt azt is idézzük:

Kedves Hegedűs Gyula Úr,

ne haragudjék meg rám, ha nem a mondott módon küldöm be szavazatomat a K. J. T. ajánlott tagjaira. Azt hiszem, úgysis a lényeg a fő, nem a forma.

Tehát ajánlom:

Benedek Marcell
Bodor Aladár
Farkas Imre
Gyökössy Endre urakat,
Kaffka Margit
J. Draskóczy Ilma hölgyeket.

Ezeknek t. i. nemcsak Pesten, hanem a vidéken is van már irodalmi nevök.

Nagyon szépen kérem kedves Titkár Urat: szíveskedjék megküldeni most megjelent könyvét a mi debreceni kollégiumi könyvtárunknak. Magam is kíváncsi vagyok rá szerfelett. Igen hálás lennék érte.

Ha a Társaság alapszabályait a belügyminiszter jóváhagyja: szíveskedjék hozzám is eljuttatni.

A Komjáthy-Társaság minden tagját szívesen üdvözölve, maradok

Debrecen 1905. nov. 8.

igaz tisztelője
Oláh Gábor

Ez utóbb idézett mindhárom levél olyan fontos dokumentum, hogy nem mellőzhetjük részletes kommentálásukat.

Először nézzük azt, ami mindhárom levélnek közös témája: a felvételre ajánlott új tagok névsorát. *Antal Sándor* azonos lehet azzal az egyetemi hallgatóval, akire Babits céloz. Nagyváradai születésű (1882) szobrász, író és hírlapíró. 1902-ben letett érettségije után egy évig a pesti egyetemen hallgatott jogot és filozófiát, később hosszabb időt a skandináv országokban töltött, 1919-ben belmunkatársa volt a Vörös Újságnak, ezért emigrációba kényszerült, s végül is Pozsonyban telepedett meg. 1905-ben már megjelent egy prózai kötete *Akik ma élnek* címmel. (Ism. Új Idők, 1906. ápr. 15. 385. W. P.)²²

Antal később elévülhetetlen érdemeket szerzett pár év múlva a nagyváradai Holnap társaságának megszervezésével és antológiájuk szerkesztésével és kiadásával, amelynek egyik főjelentősége éppen Babits Mihály kifuttatása volt. Joggal feltételezhető, hogy ezek után Babits is megváltoztatta róla korábban alkotott kedvezőtlen véleményét. Ennek nyoma is van a *Haláljajaiban*, ahol a levélben megnyilatkozó, Antal személyét illető attitűdöt már nem „Imruska” képviseli, hanem Jozsó nagybácsi, a fővárosi házigazda. Az első Babits-levél és a Hegedűs-féle levelek demokratikus „Babics” névhasználatának is megvan a regénybeli párhuzamos változata, mikor Imruska a „Sátordy” családi nevét egyszerű i-vel kezdi írni.²³

Bodor Aladár (1880) ekkor 25 esztendőös végzős filozópter; ekkoriban kezd feltűnedezni költői neve a lapok hasábjain, s a következő évben már önálló verseskötéssel jelentkezik. — *Benedek Marcell* (1885) ifjú tanárjelölt. *Farkas Imre* (1879) a „legöregebb” közülük, már végzett jogász és népszerű költő, két nagyszerű költemény-kötettel a háta mögött, és most van készülében a harmadik. Mint Mohácsi Tűz-beli cikkéből láttuk, szentimentális szerelmes verseivel már iskolát is csinált, s Mohácsi az új magyar lírát a „farkasizmus” veszélyétől féltette.²⁴ *Gyökössy Endre* (1880) a debreceni bokrátságokkal indult, s ez évben már önálló verseskötete is megjelent Szegeден. — *Kaffka Margitnak* (1880), aki ekkor már végzett polgári iskolai tanárnő, szintén van már verseskötete, és indulóban van a második. *Kiss Menyhértnek* (1880) pedig

²² GULYÁS PÁL: Magyar írók élete és munkái. I. köt. 656 — 658.

²³ Haláljai 437., 440., 434.

²⁴ Benedek Marcell és Farkas Imre még életben vannak a kilenc közül, de nem emlékeznek vissza a Komjáthy Jenő Társaságra.

már novelláskötete jelent meg, versekkel csak később jelentkeznek. — *Jörg Endré né Draskóczy Ilma* (1880) egy verseskötetet már kiadott és a lapok hasábjain is szerepelgetett. Később férjével Temesvárra került, s Erdélyi irodalmi életébe kapcsolódott be. — *Mezei Sándor* (1884) fiatal ügyvéd szintén kiadott egy verseskötetet, s neve fel-felbukkan ez idő tájt a szépirodalmi lapokban (Új Idők, Magyar Szemle).²⁵ — A jelöltek tehát — Benedek Marcell kivételével — nem egészen kezdő írók; hogy végül is közülük kik jutottak be a társaságba, annak nincsen semmi nyoma.

A Hegedűs-féle levélben említett kiadványsorozatra még visszatérünk, előbb nézzük meg Babits választát és Oláh levelét. — Babits, látjuk, szigorúan szelektál lefelé és felfelé egyaránt. Félti a társaságot a felhígítástól. Érdekes, hogy már itt felbukkan későbbi híres fordításkötete címének „pávatoll” motívuma. S vajon kire céloz a páva-hasonlattal? Nem lehetetlen, hogy legfőképpen Ady Endrére. — A levele végén említett Jakobsen a híres XIX. századi dán regényíró, Niels Lyhne és Refstrup Erik pedig ennek a regény-alakjai.

Oláh Gábor, ki ekkor már a debreceni református kollégium könyvtárosa, korántsem olyan szigorú kritikus, mint Babits. Farkas Imre és Gyökössy Endre ajánlásában talán közrejátszott némi lokálpatriotizmus is, hiszen Farkas debreceni születésű, Gyökössy pedig az ottani „bokrétásokkal” együtt kezdte költői pályafutását.

S most lássuk a Komjáthy Társaság tervezett kiadványait.

Az egyetlen kiadvány, amely valóban eljutott a megjelenésig, Hegedűs Bite Gyula *Stróják három macskáról* című — fentebb már többször jelzett — elbeszéléskötete („Komjáthy Jenő Társaság kiadása, Budapest, 1906.”). Persze, a társaság csak a nevét adta, a kiadás előfizetése alapján történt [az alapszabályzat már idézett 17. pontja értelmében]. Említésre méltóbb kritikát csak az Új Idők és a Magyar Szemle közölt róla.

Az Új Idők bírálata, amelyet W. P. szignóval Wolfner (Farkas) Pál írt, mindössze 12 sornyi, de elismerő hangú: „Hegedűs Bite Gyula határozottan szépirodalmi tehetség... tud írni, de vannak témái is... A kispolgárság nyomott miliójét ismeri, csak úgy, mint mesterei, Bródy Sándor, Kabos Ede. És nagy érzéke van a pszichológia iránt...”²⁶

A Magyar Szemlébe H. K. — minden bizonnyal Harsányi Kálmán — ír jóval hosszabb, de kevésbé dicséret kritikát. „Hegedűs Bite Gyula sokat ígérő tehetség, de igen-igen fiatal még ahhoz, hogy kész írótl lássunk benne s aszerint mondjunk róla ítéletet. Ifjúságát mindenél jobban elárulja rettenetesen sötét életfelfogása”, amire azonban a bíráló szerint „nem keserű tapasztalatok vezettek, csak a fekete talárjában tetszelgő képzelete... Nem jellemek, csupán allegorikus típusok az alakjai, ... sötét álmok és allegorikus tételbizonyítások a történetei: mert nem a való élet és a való érzések szabad megfigyelése adta kezébe a tollat...”²⁷

A tervbe vett kiadványsorozat tehát elég hamarosan megrekedt. Kérdés, hogyan valósult meg a társaság másik főtörekvése, Komjáthy Jenő emlékének méltó ápolása? E tekintetben úgyszólván csak *Kosztoldnyi* nevét említhetjük, aki már a megalakulás évének utolsó napján a Bácskai Hírlap „Heti levél” rovatában *Komjáthy Jenő* címmel tanulmányt tesz közzé, amelyben a társaságot is megemlíti „Az újságolvasó emberek emlékeztetnek, hogy pár hó előtt Budapesten egy irodalmi társaság alakult, mely a fenti nevet viseli. Kik és mért alakították, nem tartozik ide, a tény azonban az, hogy létrejött s ezzel az adattal számolnunk kell már...” — Ugyanez a tanulmánya — de már a társaság említése nélkül — Lehotai névvel megjelent később a Magyar Szemle 1906. augusztus 23-i számában is, három Komjáthy-verssel egyetemben (*Megőszült a világ, Téli, Étoa sírj*).²⁸ S valószínűleg az ő közbenjárására közli a folyóirat már megelőzően — a 28. és 29. számokban — a „Porlepett íróskból” c. rovata keretében Komjáthy prózai írásainak szemelvényeit.²⁹

Komjáthy Vidor, a költő fiatalon elhalt fia, aki kegyeletes buzgalommal gyűjtögette az édesapjára vonatkozó irodalmi adatokat, a fentiekén kívül még csak egy szerény, keveset mondó adalékkal tud szolgálni: »Komjáthy Jenő és a miszticizmus» címen Bevilacqua Béla, a Nemzeti Múzeum tisztviselője által a Komjáthy Jenő Társaság egyik felolvasó ülésén az 1906/7 év telén tartott előadásnak e könyv összeállítója nem tudott birtokába jutni és így azt *e helyütt* nagy sajnálatára közzé nem tehetette.”³⁰

*

²⁵ Források: PINTÉR JENŐ: Századunk irodalma, GULYÁS PÁL írói lexikona, (Antal és Mezei illetően) ÚJVÁRI: PÉTER ZSIDÓ lexikona is.

²⁶ Új Idők 1906. ápr. 15. 385.

²⁷ Magyar Szemle 21. sz. 334. — A bírálónak igaza van: egy 18 éves ifjú irodalmi szárnypróbálgatásairól még nem lehet érdemleges bírálatot mondani. Hogy azonban az ifjú író nem volt közönséges tehetség, azt bizonyítja, hogy az 1908-ban meginduló Nyugat is közölte elbeszéléseit, s ugyanitt ő ismertette barátjának, Mohácsi Jenőnek Janus lelke c. verseskötetét [I. Nyugat-repetórium]; 1912-ben megjelent Pesti mesék c. novelláskötetéről pedig Karinyth Frigyes írt elismerően a Világban. (Az Irodalomtörténeti Intézet bibliográfiai osztályának adaléka).

²⁸ KOMJÁTHY VIDOR: i. m. 89 — 93. (L. még Magyar Szemle 1906. 530 — 533.)

²⁹ Magyar Szemle 1906. 480., 498 — 500.

³⁰ KOMJÁTHY VIDOR: i. m. 128.

Ez az utolsó adatunk a Komjáthy Társaság működését illetően. Utórezgéseknek még van némi nyoma a Hegedűs-féle hagyatékban, s a teljesség kedvéért ezekről is beszámolunk. A két alapító között tovább is tart a barátság. 1906. VII/24. keltezéssel Lőcséről érkezik egy levelezőlap Hegedűshöz, az ottani rokonságánál tartózkodó Mohácsitól (XIV) inkább csak kettejüket érdeklő irodalmi vonatkozásokkal.

Egy fél év múlva — 1907. február 12-én — már Párizsból ír Mohácsi egy hosszú levelet Hegedűsnek (XV). Ennek közérdekű irodalmi vonatkozású részeit érdemes idéznünk: „Párisba jan. 17-én érkeztem. Bementem gyalog Adyhoz, aki azonban a város egy félreeső részén lakik és előbbi szállóját ajánlotta, a Quartier Latin-ben. Most itt lakom, a város kellő közepén . . . Magyar embert keveset ismerek, köztük persze Kont Ignácot, és egy-két magyar diákot. Egy házban lakom Vadász Miklóssal, aki rémfiatal rajzoló és hallom, otthon most télen nagy sikere volt . . . A Budapesti Napló alaposan cserben hagyott. Én már teljesen megvígasztalódtam, úgy szintén azon, hogy az Új Időkben szerkesztői üzenetet, rosszat kaptam. Ady azt mondja, hogy a »B. N.«-t el fogják adni Jászi Oszkáréknak. Mi igaz ebből? — Jómagam lemondtam a magyar irodalomról, legalább is egy évre. Eredeti német verseket írok, azt hiszem, nem rosszak, és legközelebb beküldöm őket a Jugendnek. Vederemo. — Elment mindörökké a kedvem attól, hogy újságokban való megjelenés után törjem magam. Itt látja az ember, hogy micsoda semmisség az: egy újság. Itt, a hol három napilap jelenik meg egy milliónál nagyobb példányszámban. És micsoda smirkász az, magyar írónak lenni. Tombolni szeretnék néha, hogy mért kellett magyar verseket írnom és kinek. Itten ennyi eredetiséggel már rég nagy irodalmi díjaim volnának. Mert az én írásaim (verseim) itt is eredetiek, valamint az Ady Endréé is. De a többi mind bliktri, Az örökös szonettezések klasszikus mesterei itt mind benn ülnek az akadémiában, ha már meg nem haltak. A *modern* magyar líra tisztán utánézés. Az egyetlen Dutka, kivel nem vagyok tisztában. Ady azt mondja, hogy D. még mindig őt utánozza . . . Vasárnap Kont Ignácékhöz vagyunk hivatalosak: az egész hallgatósága. Ez nem sok, talán 12-en vagyunk. Köztük három francia, ki magyarul tanul (!) . . .” — A levél végén a feladó címe is jelezve van: „Páris, 3, rue Casimir Delavigne”. Valóban itt volt a régebbi szállodája Adynak, aki azonban ekkor már a Szajna jobb partján, a Rue de Constantinople 15. szám alatti garni-szállóban lakik.³¹ — Kont Ignác (1856—1912) a Sorbonne magyar lektora volt, előadásait néha Ady is meghallgatta. — A Budapesti Napló valóban ekkor érte válságos napjait, de végül is nem Jászi Oszkár, hanem Pályi Ede kezébe került, s ez a válság meglehetősen egzisztenciális gondokat okozott Adynak.³²

Voltaképpen tárgyunkat illetően sem volt felesleges megemlítenünk a két utólagos Mohácsi-írást. A negatívum miatt. Mert feltűnő, hogy ezekben már említés sem történik sem a Tűzről, sem a Komjáthy Társaságról. A Tűz végképp kialudt, s úgy látszik, a társaság is oszladott. A bomlás egyik oka az az ellenszenv is lehetett, amely az egyes tagok között egymás irányában kifejlődött.³³ A társaság már kezdetől fogva is meglehetősen heterogén volt, s a lelkialkati, izlés-irányi és tehetség-fokbeli különbségek idővel a kéreg-repedéseket szakadékokká mélyítették. A fiatal írók elsősorban az érvényesülést keresték, s a társaság ehhez nem nyújtott kellő lehetőséget. Technikai akadályok is felmerültek. Az egyetemről, amely legalább laza keretet jelentett legtöbbjük számára, előbb-utóbb valamennyien kikerültek, ki oklevéllel, ki pedig anélkül. A filozopterek távol-vidéki iskolákhoz kerülnek tanárnak: Babits Fogarásra, Juhász Szakolcára, György Oszkár Székesfehérvárra, Bodor Aladár Lósónra. Ez szinte szabályszerű magyar tanár-költő sors. Hiszen ez volt a sorsa a társaság Szenicre számkivetett névadójának is. Az ember szinte hajlandó meggyanúsítani a hajdani iskolapolitikát, hogy az ilyen istenhátamögötti Tomikban alapított tanintézeteknél a kultúra terjesztésén kívül az is szempont volt: legyen hová számítani a magyar Ovidiusokat. — A többiek pedig jórészt belekerültek a kapitalista napisajtó agyat szikkasztó, tehetséget mállasztó, gerincet porlasztó taposómalmába. — Az oknyomozás során felmerült legfőbb okot majd befejezésül említjük.

Végül is a lap nem indult meg, a társaság pedig rövidesen elsorvadt. Néhány év múlva már csak múltbeli emlékként merül fel a neve. Teljesség kedvéért ezeket a záró akkordokat is regisztráljuk.

Sikabonyi Antal 1909-ben megjelent *Komjáthy Jenő* című monográfiájában ezeket írja: „Néhány évvel ezelőtt megalakult Budapesten a Komjáthy Jenő társaság. Pár ülést tartott a Nemzeti Múzeum dísztermében s tagtársainak munkáit adta ki. Hogy mit tett a költő érdekében, arról nincs tudomásom; működését, úgy látszik, megszüntette.”³⁴

³¹ BÖLÖNI GYÖRGY írja Az igazi Adyban (Bp. 1947. 66.): „Adynak a Quartier Latinban a Rue Casimir-Delavigne-ben kerestem szobát. Az egész környéken a hármask szám alatti »Hotel des Balcons« volt a legmodernebb szálloda villanyvilágítással.” (L. még uo. 124.)

³² ADY LAJOS: Ady Endre. Bp. 1923. 118.

³³ L. erre vonatkozóan BELIA GYÖRGY: i. m. 90., 110.

³⁴ 206. l.

Babits Mihály pedig az 1910-ben írott *Az irodalom halottjai* című esszéjében Komjáthy-val kapcsolatosan ezt mondja: „Nem is olyan régen kevesen, fiatalok, ismeretlenek rajongtunk egy halottért, ismeretlenért, aki éppen mert ismeretlen volt, mert nem beszéltek róla a hivatalos irodalom fórumai: a *mienk* volt, teljesen, kizárólag, a mi költőnk, gyökerünk a múltban, erőnk a jövőben. Tizen voltunk és tizen úgy őriztünk egy nevet, mint a koptus a vallását, melynek messze földön ő az egyetlen híve...”³⁵

És mint bevezetőben érintettük, még évtizedek múltán is visszarévednek az ifjúkori elmosódott Komjáthy-reminiscenciák a *Halálfiataiban*... „A jövőnek szánt büszke orgánumok bimbó-fővel haltak, mint idő előtt kihajtott növények...” — Úgy hiszik azonban ennek a jelenségnek nem a pénz és pártfogás hiánya volt a legfőbb oka. Hanem végső fokon a magyar költészetnek az a kozmikus arányú, eruptív erejű lávaömlése, amit — akit — úgy hívnak, hogy Ady Endre.

József Farkas

ADALÉK AZ ALKOTÓ MŰVÉSZEK ÉS TUDOMÁNYOS KUTATÓK SZÖVETSÉGE TEVÉKENYSÉGÉHEZ

Ismeretes, hogy az 1918-as polgári demokratikus forradalom napjaiban, pontosabban 1918. december 8-án a haladó írók és művészek megalakították az Alkotó Művészek és Tudományos Kutatók Szövetségét. E szervezet célkitűzése a progresszív művészet és tudomány szabad érvényesülésének elősegítése volt, a szellemi élet egészének átalakítása: „A politikailag és szociálisan újjászületett Magyarország szellemi légkörének megteremtése, az 1918-iki forradalom eszméinek értelmében” — hangzik a Szövetség munkaprogramjának egyik alaptétele. Vezetőségében, a 43 tagból álló szövetségi tanácsban a következő írók vettek részt: Ady Endre, Babits Mihály, Barta Lajos, Bródy Sándor, Gellért Oszkár, Ignóty, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Osvát Ernő és Szini Gyula. A Szövetség titkárává Füst Milánt választották.¹ E szervezet a Tanácsköztársaság idején is fennállt; irodalmi szakosztályában tartotta például Balázs Béla a Közoktatásügyi Népbiztosság irodalmi programját ismertető előadását 1919 áprilisában.² A Szövetség és irodalmi szakosztálya gyakorlati tevékenységéről azonban keveset tudunk. Egy erre vonatkozó dokumentum, amely némi bepillantást enged a Szövetség konkrét tevékenységébe, nemrégiben került elő; a Szövetség vezető tanácsa 1919. január 26-i ülésének meghívója. Mivel e dokumentum³ fontos mozzanatokkal egészíti ki ismereteinket és modern irodalmunk alkotóinak életrajzához is újabb adalékokkal szolgál, teljes szövegét alább adjuk közre:

Alkotó Művészek és Tudományos Kutatók Szövetsége

Babits Mihály úrnak
Szövetségi tanácsi tag

Meghívó,

az Alkotó Művészek és Tudományos Kutatók Szövetségének első szövetségi tanácsi ülésére, mely 1919. január 26-dikán, vasárnapon, délután pontban 5 órakor lesz a Kereskedelmi és Iparkamara (V. Szemere u. 6.) üléstermében.

Tárgysorozat:

1. Elnöki megnyitó.
2. A kormány elé terjesztendő memorandum. Előadó: Füst Milán, ügyvezető titkár.⁴
3. A külföldhöz intézendő memorandum. Előadó: Móricz Zsigmond, tanácsi tag.⁵
4. Indítvány a „Népegyetem” felállításáról. Előterjeszti: Molnár Ferenc, tanácsi tag.

³⁵ Ny 1910. I. köt. 606–613. — Idézi KOMLÓS ALADÁR: i. m. 386.

¹ Megalakulása dokumentumait I. Mindenki újakra készül. . . II. köt. Bp. 1962., 83. sorszám alatt.

² Ennek dokumentumait közli: Mindenki újakra készül. . . IV. köt. Bp. 1967., 123. sorszám alatt.

³ OSZK Kézirattár, Babits Analekta. Közlése a „Babits Mihály irodalmi hagyatéka kuratóriuma” ngedélyével történik.

⁴ Valószínűleg a művészetügyi minisztérium felállítása tárgyában.

⁵ A magyar kultúra „fejlettségét és jelentőségét” méltató memorandum a külföld művészeti és tudományos intézeteihez. Eredetileg Molnár Ferencet kérték fel megírására, de a jelek szerint Móricz Zsigmond vállalta el.

5. Állásfoglalás az „Erzsébet szobormű-alap” hovatfordításáról a szakosztályok javaslatai alapján. Előadó: Füst Milán, ügyvezető titkár.⁶
6. Indítvány az építőművészeti oktatás reformja tárgyában. Előterjeszti: Pogány Móric, tanácsi tag.
7. Indítvány a Bartók – Kodály-féle népdalgyűjtemény állami kiadása ügyében. Előterjeszti: Molnár Antal, szakoszt. titkár.
8. Indítvány a hazai, családi ereklyék védelme tárgyában. Előterjeszti: Vágó Dezső, szakoszt. titkár.
9. Indítvány egy irodalomtörténeti, egyetemi tanszék felállítása tárgyában. Előterjeszti: Osvát Ernő, tanácsi tag.⁷
10. Indítvány az internált magyar művészek ügyében. Előterjeszti: Barta Lajos, tanácsi tag.
11. Jelentések a szakosztályok megalakulásáról és eddigi működéséről. Előterjesztik: a szakoszt. titkárok.
12. A szakosztályi szabályzatoknak jóváhagyás végett való bemutatása. Előadó: Radó Sándor, szakoszt. titkár.
13. A szakosztályok tagfelvételi indítványai. Előterjesztik: a szakoszt. titkárok.
14. Költségvetési javaslat. Előadó: Halász Gyula, pénztáros.
15. Egyéb indítványok.

Budapest, 1919. január havában.

Pikler Gyula
szövetségi elnök.

⁶ Erzsébet királynő szobrának felállítása a forradalom győzelme következtében időszerűtlenné vált. A szobor-alapra gyűjtött összegekre vonatkozó javaslat részleteiben nem ismeretes, mivel a szövetségi tanácsi ülés lefolyásáról nem találunk beszámolót a korabeli sajtóban.

⁷ Időközben ez a megvalósulás stádiumába jutott: Kunfi Zsigmond, az új közoktatásügyi miniszter Babits Mihályt kinevezte a bölcsészeti kar tanárává. Éppen január 26. körül élesedett ki az ellentét az új tanárok kinevezése következtében az egyetemek és a kultuskormányzat között.

MAGYAR IRODALMI LEXIKON

1–3. köt. 1.: A-K, 2.: L-R, 3.: S-Z. Főszerkesztő: Benedek Marcell. Szerkesztő bizottság: Bölöni György, Király István, Pándi Pál, Sötér István, Tolnai Gábor. Szerkesztette az Akadémiai Kiadó lexikonszerkesztősége. Felelős vezető: Kicsi Sándor. Felelős szerkesztő: 1. köt.: Tamás Attila, 2–3. köt.: Szerdahelyi István. Bp. 1963–1965. Akadémiai K. 728; 639; 614.

I.

A *Magyar Irodalmi Lexikon* három kötetének megjelenését a napisajtóban, az irodalmi hetilapokban és folyóiratokban élénk kritikai visszhang követte. Az 1963-ban megjelent első kötetről Bóka László,¹ Komlós Aladár,² Lukácsy Sándor³ és Ungvári Tamás⁴ irt terjedelmes és tartalmas kritikát. A bírálókat mind kiemelik a lexikon megjelenésének nagy jelentőségét. Komlós Aladár szerint a *Magyar Irodalmi Lexikon* „a legnagyobb méretű és igényű hazai vállalkozás a maga nemében”. Bóka László arra mutat rá, hogy az Akadémiai Kiadó igen széleskörű szerzőgárdát mozgósított a lexikon létrehozása érdekében. Több kritika pozitívként mutat rá a lexikon korszerű voltára abban a vonatkozásban, hogy a ma és a közelmúlt irodalmát jelentőségéhez méltó terjedelemben és alapossgal mutatja be. „A szerkesztés műhatatlan érdeme — írja Ungvári Tamás —, hogy rendkívül figyelemmel követte az élő irodalom alakulását. A mai magyar irodalom gazdagon szerepel, valamennyi irányzat, csaknem minden jelentős szerző jelen van.” Abban is megegyeztek az első kötet bírálói, hogy általában helyes a lexikon műfajához illő tényközlő stílus, Benedek Marcell főszerkesztőnek sikerült valóra váltania azt a szándékát, hogy „a napi politika hullámmárai ne hagyjanak nyomot” a cikkeken. „A lexikon nem a kiátkozás, hanem a közlés nyelvét beszéli, akár Herczeg Ferencről, akár egy mai emigráns íróról van szó” — állapítja meg Lukácsy Sándor.

Több bíráló véleménye szerint a nagyobb terjedelmű — többnyire a szerzők betűjével is jelzett — lexikoncikketek általában jól sikerültek, Ungvári Tamás azt írja, hogy „az új, friss és világnézetileg is marxista tudományosság elsőnek a lexikon hosszabb szócikkeiben érvényesült”. Kiemeli az első kötet Babitsról, József Attiláról, Kassákról, Kosz-

tolányiról szóló cikkeit, Lukácsy szintén megdicséri a Babits-portrét, továbbá Fazekas Mihály, Halász Gábor és Komjáthy Jenő bemutatását. Ungvári szerint az irodalmi alapfogalmak magyarázata is többnyire sikerült a kötetben, Lukácsy elismeréssel szól a lexikon általában jól válogatott, gazdag illusztrációs anyagáról.

A lexikon értékeinek elismerése mellett valamennyi bíráló rámutat az első kötet szerkesztési elveinek, illetve módszerének vitatható pontjaira, következetlenségeire, továbbá a hiányokra és a nagy számmal előforduló hibás adatokra.

Az első kötet foglalkozó bírálókat legfontosabb kritikái észrevételei a következők:

1. A lexikon szűken értelmezi az író fogalmát a publicisták, emlékirók, tudományos szerzők rovására.

2. Következetlen a lexikon az írói álnévek, az írók iskolai végzettsége, az irodalmi díjak stb. közlésében. Van akinél megadja a lexikon az író irodalmi álnévét, vagy korábbi, később magyarosított családi nevét, van akinél nem. Egyes íróknál azt is közli, hogy melyik középiskolában folytatták tanulmányaikat, másoknál az egyetemi végzettség jelölése is elmarad. Egyeseknél közlik, hogy milyen irodalmi díjat kapott, másoknál nem.

3. Az egyes írók gyakran változó munkaköreit sőt munkahelyeit többnyire részletesen közli a lexikon olyan esetekben is, ahol a munkakörnek nincs is irodalmi vonatkozása és nincs kapcsolatban az író irodalmi tevékenységével. Számos esetben a nem jelentős életrajzi adatok közlése több helyet tölt ki, mint az illető író irodalmi munkásságának jellemzése. Ungvári Tamás szerint, „ahol kevés volt a fontos életrajzi adat, jelentéktelennel pótolták”.

4. Kezdő írókat vagy szakírót számos esetben alaposabban, részletesebben, nagyobb terjedelemben mutat be a lexikon, mint sok olyan írókat vagy szaktudóst, aki mögött igen jelentős életmű áll.

5. Több kritikus rámutat arra is, hogy a lexikon sok író esetében nem ad bíráló értékelést, csupán adatszertű ismertetést.

¹ BÓKA LÁSZLÓ: A Magyar Irodalmi Lexikon' Nszab 1963. XII. 15.

² KOMLÓS ALADÁR: Széjjegyzet a Magyar Irodalmi Lexikonhoz ÉI 1964. I. 18.

³ LUKÁCSY SÁNDOR: A Magyar Irodalmi Lexikon. I. kötete. Kr 1964 február.

⁴ UNGVÁRI TAMÁS: A halhatatlanság telefonkönyve Úf 1964 január.

6. Helyes, hogy a lexikon közli a magyar szerzők művei idegen nyelvű fordításainak adatait, de felesleges volt ezen a téren teljességre törekedni, egy-egy novella vagy vers idegen nyelven megjelent fordítására külön felhívni a figyelmet.

Ungvári Tamás terjedelmes esszéjében arra is vállalkozik, hogy kísérletet tegyen a lexikon szerkesztési hibái és következetlenségei elvi okainak felderítésére. Szerinte a hibák közös gyökere „az azonos mérték hiánya, az elvi egységesítés jogyátékossága”. Úgy véli, hogy a lexikon szerkesztési módszerét az élő írók esetében megzavarták bizonyos idejétmúlt protokoll-szempontok, az irodalmi élet korábbi időszakának még visszaható helytelen és egészségtelen tünetei. „Az adatokban fürgék voltak a szerkesztők, de közéletünk szellemi fejlődését már nem követhették nyomon ugyanilyen iramban a nehézkes cédu-lákkal.”

A *Magyar Irodalmi Lexikon* 1965-ben megjelent második kötetével szintén több bírálat foglalkozott. Ungvári Tamás újabb kritikájában⁵ azt írja, hogy miután az első kötetből sok olyan címszó kimaradt, amelynek elhagyását szóvá tették a kritikák, a második kötetben a lexikon szerkesztői az ellenkező hibát követték el: túl sok olyan író, szakíró nevét vették fel a lexikon címlistájába, akiknek a kihagyása helyesebb lett volna. Megismétli korábbi kritikája észrevételét, amely szerint feleslegesen megterheli a lexikon anyagát az írók hivatali beosztásainak, változó munkaköreinek, munkahelyeinek kicsinyesen aprólékos közlése. Szerinte a lexikon „nem vállalja a rostálással, a takarékos fogalmazással járó gondokat”. Faragó Vilmos *Lexikondicsérő* című cikkében⁶ védelmébe veszi az *Irodalmi Lexikont*. Szerinte a lexikonban helye van mindenkinek, aki a magyar irodalmi életben a legcsekélyebb szerepet is játszotta. Az új lexikon az egyetlen forrásmű – fejtegeti Faragó –, amely teljes tájékoztatást ad a szomszédos országok magyar íróiról és irodalmairól, amely részletes ismertetést ad olyan másodvonalbeli írókról is, akiket irodalomtörténeti művek csak szűkszavúan tárgyalnak vagy nem is említenek, végül ez az egyetlen magyar forrásmű, amelyben együtt található az irodalomtörténeti, művészettörténeti, stilisztikai és verstani alapfogalmak marxista magyarázata. Véleménye szerint egy lexikon értéke a nagy címszavakon mérhető le, márpedig az új lexikonban igen színvonalasak a nagyobb terjedelmű cikkek. Külön kiemeli a *magyar irodalom* című terjedelmes cikket, amely tömören összefoglalja a magyar irodalom egész történetét. Illés

Endre⁷ bírálatában azt állítja, hogy kritikátlan áltárgyilagosság jellemző az új lexikonra. Szerinte Pekár Gyulát csupán három sorban kellett volna bemutatni, ezzel szemben a lexikon szerkesztői komolyan veszik azt a szerzőt, akit kortársai igazi írónak sem tartottak. A lexikon megtéveszti az olvasót azzal a megállapítással, hogy Pósa Lajos népies dalaiból néhányat Bartók Béla is megzenésített. Nem jelzi a lexikon, hogy a fiatal, még akadémista Bartókról van szó, a zeneszerző olyan periódusáról, amelyet az érett Bartók már nem is vallott később magáénak. Illés Endre szerint a lexikon hitelét erősen csökkenti az a tény, hogy az olvasó lépten-nyomon hibákra bukkan a kötetekben. Részletesen elemzi a *Nyugat* című folyóirattal foglalkozó cikk hibáit.

A háromkötetes kész művel két bírálat foglalkozott részletesebben: Miklós Pál a *Kritikában*⁸, Bán Imre a *Valóságban*⁹ írt alapos elemzést a teljessé vált *Magyar Irodalmi Lexikon*ról. Miklós Pál vitába száll azokkal a kritikákkal, amelyek egyoldalúan csak a lexikon hibáit hangsúlyozták, majd részletes kritikai elemzést ad a lexikon irodalomelméleti, esztétikai címszavairól. Bán Imre tanulmánya egyaránt rámutat a lexikon eredményeire és hibáira, valamint hiányaira. Ő is hangsúlyozza az új lexikon korszerű voltát: „az elmúlt fél század írói sehol másutt nem található bőségben szerepelnek hasábjain”. Korszerű a lexikon abban az értelemben is, hogy nagy helyet szentel az irodalomtudomány elméleti vonatkozásainak. Konkrét példákkal illusztrálja azt a tényt, hogy a második és harmadik kötet megoldásában erős mértékben módosultak azok a módszertani elvek, amelyeket az első kötet előszava megfogalmazott. Részletesen foglalkozik a három kötet hiányaival és hibáival is, szerinte „az egyes cikkek anyagában, megírásában, szakszerűségében nagy eltérések vannak, olykor nagy hibák is akadnak”. A lexikonban előforduló hiányosságok okát a szigorú lektorálás elmaradásában látja. Más kritikuskorhoz hasonlóan ő is rámutat a lexikon aránytalanságaira: „Marczali Henrik a polgári Magyarország nagyérdemű történetírója, az Akadémia tagja 28 sort kapott, Merényi László kandidátus, ifjú történész 26 sort.” Mindent összevéve megállapítja, hogy „a Magyar Irodalmi Lexikon mérlegének egyenlege, a felmerült és a szakszerű kritika által még kijelölendő fogyatékoságok ellenére is, megnyugtató”.

*

⁵ ILLÉS ENDRE: Bartók Béla esete Pósa Lajossal. Nszab 1965. X. 31.

⁶ MIKLÓS PÁL: Irodalmi lexikon – irodalomelmélet – irodalomsmemlélet. Kr 1966. 1. sz.

⁷ BÁN IMRE: Magyar Irodalmi Lexikon. Vszág 1966. 5. sz. 86–94.

⁸ UNGVÁRI TAMÁS: Lexikon-pör. ÉI 1965. IX. 25.

⁹ FARAGÓ VILMOS: Lexikondicsérő. ÉI 1965. X. 23.

Folyóiratunk irodalomtörténeti jellegéhez illően a *Magyar Irodalmi Lexikon* alább következő kritikái előtt szükségesnek láttuk az eddig megjelent bírálatokról rövid összefoglalót közölni.

Az alábbi kritikák közül az első a lexikon irodalomelméleti cikkeit elemzi [ide számítva a stilisztikai, stílustörténeti, esztétikai, vers-tani, művészettörténeti stb. fogalmakat is], ezt követően a régi magyar irodalom, majd a múlt századi, végül a XX. századi irodalom cikkeit bírálják meg munkatársaink.

2.

Régi hagyományt elevenít föl a *Magyar Irodalmi Lexikon* azzal, hogy az életrajzi cikkek mellett helyet biztosít a „költészettan és az irodalomesztétika fogalmait” meghatározó cikkeknek is. Ilyen kettős gyűjtőkörrel dolgozott már annak idején a Ványi—Dézsi—Pintér féle *Magyar Irodalmi Lexikon* (1926), a Benedek Marcell szerkesztette *Irodalmi Lexikon* (1927), Dézsi Világirodalmi Lexikona (1930), s az 1947-ben megjelent *Hungária Irodalmi Lexikon*. Gyakran követik e szerkesztési elvet külföldi irodalmi lexikonok is, mint például a Merker—Stammler *Reallexikon*¹⁰ az 1929-ben megindult s időnek előtte félbeszakadt szovjet *Lityeraturnaja Enciklopédija*¹¹, H. Röhl *Wörterbuchja*¹², a negyvenes években megjelent különféle *Oxford Companion*-ök, C. L. Barnhart *Handbookja*¹³, a Herder Verlag nagysikerű *Lexikona*¹⁴, H. Pongs *Kislexikona*¹⁵, G. Grigson *Enciklopédija*¹⁶, Szurkov *Enciklopédija*¹⁷, és így tovább.

Hogy e többletmunkára vállalkoztak, azért csak dicséretet érdemelnek a lexikon szerkesztői. Különösen akkor, ha meggondoljuk, hogy olyan igényt igyekeztek ezzel kielégíteni, melyet az irodalom iránti érdeklődés növekedése, egyfelől, és a stilisztikai, vers-tani, irodalomelméleti oktatás csaknem teljes hiánya a középiskolákban és az egyetemeken, másfelől, már-már a maximumig fokozott. Az igény, úgy látszik, vilgászerte növekvőben van, legalább is erre utal az a tény, hogy a

negyvenes évek óta egymás után jelennek meg az irodalomtudományi szakszótárak¹⁸, sőt, újabban olcsó tömegkiadványként is piacra kerül közülük egyik-másik, mint például az immár 4. kiadásnál járó Wilpert-féle *Sachwörterbuch*,¹⁹ vagy Shipley már paperback formában is kiadott *Dictionary*-je.²⁰

A *Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztői láthatólag komolyan vették feladatukat. Nem elégedtek meg néhány találmány kiválasztott terminus megmagyarázásával, mint több belföldi s külföldi elődjük, hanem mintegy 1000 fogalmat irtak le, becslésünk szerint mintegy 30—40 ív terjedelemben. Ezzel megszerte maguk mögött hagyták legtöbb külföldi konkurensüket (a híres *Cassel's Encyclopaedia*-ban²¹ körülbelül 500 elméleti cikk van), sőt, még az irodalomtudományi szakszótárak egyikét-másikat is. Beckson és Ganz jegyzetben idézett *Guide*-jában például körülbelül 1000 címszó van, de mindössze 12—13 ív terjedelemben; Kayser *Literarisches Sachwörterbuch*-jában pedig mintegy 700 címszó 18—20 ív terjedelemben; és emlékeztet, hogy a nemzetközi összefogással készülő *Dictionnaire International des Termes Littéraires* 1964-es tervezetében mindössze 493 javasolt címszó szerepelt.²²

A legerjedelmesebb s tudományosan legnagyobb értékű szakszótárakkal természetesen nem tud, és nem is akart versenyezni a magyar Lexikon. Mert Shipley említett szakszótárában már körülbelül 2500 cikk van összesen mintegy 45 ív terjedelemben, Wilpert szótárában pedig több mint 3000 cikk körülbelül 50 íven. S a néhány hónappal ezelőtt megjelent lengyel szakszótárban is 2500 és 3000 között mozog a címszavak száma.²³ De mindent egybevetve: ami az elméleti cikkek számát és összterjedelmét illeti,

¹⁰ P. MERKER—W. STAMMLER: *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*. Berlin 1925—1931.
¹¹ FRIESE—LUNACARSZKIJ etc.: *Lityeraturnaja Enciklopédija*. Moszkva 1929—1938.

¹² H. RÖHL: *Wörtenbuch zur deutschen Literatur*. Leipzig 1921.

¹³ C. L. BARNHART: *The New Century Handbook of English Literature*. New York 1956.

¹⁴ *Lexikon der Weltliteratur im 20. Jahrhundert*. Freiburg 1960—1961.

¹⁵ H. PONGS: *Das kleine Lexikon der Weltliteratur*. 4. kiad. Stuttgart 1961.

¹⁶ G. GRIGSON: *The Concise Encyclopedia of Modern World Literature*. New York 1963.

¹⁷ A. A. SZURKOV: *Kratkaja Lityeraturnaja Enciklopédija*. Moszkva 1962.

¹⁸ D. S. NORTON—P. RUHTON: *A Glossary of Literary Terms*. New York 1941. — H. L. YELLAND—S. C. I. JONES—K. S. W. EASTON: *A Handbook of Literary Terms*. London 1950. — M. H. ABRAMS etc.: *A Glossary of Literary Terms*. New York 1957. — B. DEUTSCH: *Poetry Handbook*. London 1958. — H. MORIER: *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*. Paris 1961. — K. BECKSON—A. GANZ: *A Reader's Guide to Literary Terms*. London 1961. — W. KAYSER: *Kleines Literarisches Lexikon*. Band 1.: *Literarisches Sachwörterbuch*. 3. kiad. Bern 1961. — S. BARNET etc.: *A Dictionary of Literary Terms*. Boston 1962. — O. BANTEL *Grundbegriffe der Literatur*. Frankfurt a. M. 1962. — I. POPIYANOV: *Recsnik na literaturnite termini*. Szofia 1963. — J. T. SHIPLEY: *Dictionary of World Literature*. Első kiadás: 1953., Paperback kiadás: Paterson 1964. — GERO VON WILPERT: *Sachwörterbuch der Literatur*. Első kiadás: 1955., 4. kiadás: Stuttgart 1964. — STANISLAW SIEROTWINSKI: *Słownik Terminów Literackich*. Wrocław 1966.

¹⁹ Lásd a 18. sz. jegyzetet.

²⁰ Lásd a 18. sz. jegyzetet.

²¹ S. H. STEINBERG: *Cassel's Encyclopaedia of Literature*. London 1953.

²² ROBERT ESCARPIT: *Rapport sur le Dictionnaire International des Termes Littéraires*. Fribourg 1964.

²³ Lásd a 18. sz. jegyzetet.

előkelő helyet foglal el a *Magyar Irodalmi Lexikon* a nemzetközi mezőnyben.

Nem fogad ilyen kedvező kép, ha a Lexikonba bekerült *elméleti címszavak jegyzékét* vesszük szemügyre. A címszójegyzék összeállítása a mindenkori lexikon-szerkesztők első, s talán legveszedelmesebb buktatója. A *Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztői pedig ráadásul még meg is béklyózták magukat azzal, hogy eleve csak „a magyar irodalom szempontjából is fontos” irodalomtudományi fogalmakat kívánták ismertetni — s vajon ki lehet-e szűrni az irodalomtudományból a magyar érdekeltségeket? Úgy látszik ki, mert a verstani cikkek szerzői vagy szerkesztői szinte virtuóz biztonsággal választották ki azokat az alapfogalmakat, melyeknek jelentős szerepe volt, vagy van a magyar irodalomban. Annál meglepőbb, hogy az ismertető műfajok kiválasztása, amit pedig sokkal könnyebb feladatnak hinnénk, egyenetlen; tucatjával lehetne felsorolni azokat a részben sajátosan magyar műfajokat vagy műfaji elnevezéseket, melyek kimaradtak a Lexikonból; olyanokat mint például: *Bestiárium, Dolgozat* (Dramaturgiai... Széptani...), *Egyveleg irások, Emlény, Fűvészkönyv, Fűzér, Institúció, Misszálé, Kalauz, Kántorpoézis, Marginalia, Martirologia, Maszkajáték, Mesedráma, Metamorfozisz, Pályairat, Pályakép, Pályamű, Poétai munkák, Rajzolat, Rőplap, Vallomás* — és hiányzik sok, nem műfajt jelölő magyar elnevezés: *Szépliteratúra, Udvari költészet, Tár* (Történelmi Tár), *Árkádikus költészet, Magyarítás, Disputa, Vita, Irodalmi vita*, és így tovább. Ezen a ponton elszakadt a Lexikon a magyar irodalmi hagyományoktól; úgy látszik, elméleti címszó-anagyát elsősorban szak-könyvek és külföldi szaklexikonok címszójegyzéke alapján állította össze.

Meglehetősen sok hiány, vagy legalábbis egyenetlenség van az egyébként kitűnően megírt *stilisztikai-retorikai* cikkek területén is. Tucatjával lehetne felsorolni itt is olyan hiányzó terminusokat (*Antimetabole, Anastrofa, Antisztázis, Arabeszk, Argot, Tolvajnyelv, Slang, Architektónikus, Beszélő név, Csattanó, Deklamálás, Digresszió, Diszpozíció, Egység, Elegancia, Elbeszélő múlt, Fügőbeszéd, Intonáció, Hangnem, Hangszerelés, Hangvétel, Kolor, Kompozíció, Kontraszt, Metatézis, Modorosság, Style indirect libre, Szórend, Töltelékésző, Tömörítés*), melyeknél jóval jelentéltenebbek is helyet kaptak a Lexikonban.

De fűzzük sietve hozzá: lehetséges, hogy e kifejezések egy része benne lapul valahol a Lexikonban. Csak éppen nem lehet megtalálni őket. Két okból. Az *első* az, hogy a Lexikon szerkesztői buzgó, bár nem következetes puristák; amikor csak lehet, vagy amikor gondolnak rá, magyar terminust használnak a címszavakban. Ez dicséretes törekvés, de az már korántsem az, hogy lépten-nyomon elfe-

lejtene *utalót* tenni a közismert és közhasználatban levő idegen eredetű terminusok helyére (*Dedikáció, Kontextus, Textológia, Aszindeton, Eufónia, Kompozíció*), úgyhogy gyakran két-három helyen kell utánanézni egyetlen fogalomnak. S ugyan hol kell keresni az efféle magyaritott terminusok eredetijét, hogy *Eltolás?* Megnehezíti a lexikon használatát az is, ^{és ez a második ok,} hogy a szerkesztők nem következetesek a magyar vagy idegen kifejezések használatában. Az *Elizíró*ról szóló cikk, például, a *Hangkivetés* címszó alatt található; a *Szóhiány* viszont épp megfordítva: az *Ellipszis*nél. A *Szerkesztés* s vele itt egyértelmű fogalomként szereplő *Konstrukció* viszont mindkét helyen, kissé eltérő fogalmazásban.

A *következetlenség* különben is jónéhányszor bosszúságot okoz az olvasónak. A *Poliszindeton* helyén, példának okáért, van utaló a *Költőszóhalmozásra*; az *Aszindeton* helyén viszont már nincs a *Költőszóelhagyásra*. Az *Epiforáról* van cikk, sőt, még egy utaló is kerül oda, hogy *Utóismétlés*; az *Epifora* párját, illetve ellentétét viszont már hiába keressük ott, hogy *Előismétlés*, s hiába keressük eredeti nevén is, ott, hogy *Epanalepszis* vagy *Anafora*. S hasonlóképpen: A *Felvonásról* van cikk, a *Fejezetről* nincs, az *Élményszerűségről* van, de magáról az *Élményről* nincs, *Breviárium* van, *Misszálé* viszont nincs (de az obskurus *Misszilis* van). *Irodalomszociológia* van, de *Irodalomlélektan* nincs. *Dandyizmus* van, de a manapság sokkal többet vitatott *Sznobizmus* nincs; *Erazmisták* vannak, de *Enciklopédisták* nincsenek; *Bovaryizmus* van, de *Beylizmus, Byronizmus, Sturm und Drang, Meiningeniek* stb. stb. nincsenek. *Euphuizmus* van, de *Gongorizmus* vagy azok magyar vonatkozással bíró *Marinizmus* nincs. Az elfelejtett vagy elfelejtendő szavak közé tartozik a *Preromantika* is. S hogy újra jelentéktelenebbekről szóljunk: van *Burleszk*, de nincs *Bohózat*, holott a *Burleszket* épp mint a „bohózat egyik válfaja”-t definiálják másutt. Van *Világirodalmi Figyelő, Világirodalmi Szemle, Világirodalmi Tájékoztató, Világirodalom Gyöngyszemei* — csak éppen *Világirodalom* nincs. Van *Egyetemes Philológiai Közlöny*, van *Egyetemes Regénytár, Egyetemes irodalom* viszont nincs. Vannak *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok*, de nincs *Összehasonlító irodalomtörténetírás*. De azért nézzük meg a biztonság kedvéért: *Komparativista irodalomtörténetírás, Komparativizmus, Comparativizmus, Komparativisztika*: nem, nincs sehol, se cikk, se utaló.

Mindezt jelentéktelen és akadémikuskodó kifogásnak éreztük mi magunk is, amikor a kifejezetten *irodalomelméleti cikkek* számbavételére került sor. Mert míg a stilisztikai, retorikai, verstani, műfaj-történeti cikkek nagyjában és egészében jó s alapos áttekintést adnak területükről, addig az irodalom-

elméleti cikkek esetében szinte könnyebb volna számbavenni a meglevőt, mint a hiányzót. A Lexikonban tulajdonképpen, kevés kivételtől eltekintve, csak az általános esztétika alapvető fogalmai találhatóak meg, irodalomelméleti terminusok viszont csak elvétve akadnak. Pillanatok alatt össze lehet állítani egy hosszú hiányjegyzéket: *Absztrakció, Absztrakt költészet, Aktualitás, Alak (Gestalt), Alkotástélektan, Alkotó, Alkotói szabadság, Ambiguitás, Ambivalencia, Antropológiai irodalomszemlélet, Anyag (Stoff), Anyagszerzés, Asszociációs irodalomelmélet, Autenticitás, Behaviorista irodalomszemlélet, Biológikus irodalomszemlélet, Ceceódnus irodalomszemlélet, Dalszerzés, Dehumanizáció, Dialektikus irodalomszemlélet, Elidegenedés, Elkötelezett irodalom, Élmény, Emigrációs irodalom, Érték (Irodalmi), Esztétizmus, Ezoterikus irodalom, Faktualizmus, Fenomenológiai irodalomszemlélet, Feszültség, Formalista irodalomelmélet, Funkcionalista irodalomszemlélet, Hamartia, Halás, Közönségvátság, Hatástélektan, Hatásszociológia, Irodalomtélektan, Jel, Jelrendszer, Kommunikáció, Képlelemző módszer, Milieu, Mimézis, Montázs, Műközpontú irodalomszemlélet, Neopozitivizmus, Orosz formalista iskola, Pragmatikus iskola, Szekstúra, Strukturalista irodalomszemlélet, Szómagia, Új Kritika* — és így tovább.

Itt persze nem feledékenységről vagy következetlenségről van szó: a Lexikon szerkesztői nyilván úgy tartották helyesnek, hogy kiiktatják gyűjtésük köréből e részben, vagy javarészt újkeletű irodalomelméleti fogalmakat és irányzatokat. Kár, hogy így döntöttek, mert e fogalmak többségét máris széles körben használja a magyar irodalomtudomány, az említett irányzatok elméletei, ötletei, fogalmai pedig már itt keringenek a levegőben, s titokzatosságukban gyakran többet mutatnak s ígérnek, mint amennyit valójában érnek. Néhány egzakt és tárgyilagos definícióval a Lexikon a maguk helyére tehetné őket.

Enyhe konzervativizmus jellemzi a lexikont a *modern irodalmi jelenségek* feldolgozása terén is; nehezen érthető ugyanis, miért nem kerültek bele olyan közismert fogalmak, mint: *Abszurd színház, Anti-színház, Beatnik irodalom, Cinéma vérité, Dühös jiatatok, Epikus színház, Elveszett nemzedék, Konkrét líra, Nouveau roman*, és így tovább. S enyhe irodalmár gög, amikor a *Dal* címszó alatt megemlíti a népdalt, a bordalt, a csatadalt és a helyzetdalt, s elfelejti a hatásában és művelődéspolitikai jelentőségében manapság már mindannyiukat túlszárnyaló *Táncdalt, Sláger*, s nem ír olyan országos hírességekről, mint a hajdani Zerkovitz Béla vagy a mai G. Dénes György. De nem ír a *Boulevard drámáról* vagy a *Bűnügyi irodalomról, Bűnügyi regényről* sem (ez utóbbit a *Detektív-*

regény címszó alatt említi), s az afféle „gyanús” dolgokat is távolról elkerüli, mint: *Krimi, Pengős regény, Filléres regény, Sárga-regény* — pedig ötven év múlva talán senki sem tudja majd, milyen alapvető irodalomszociológiai fogalmakat jelöltek e szavak.

A *cikkek megfogalmazása*, a Lexikon hangja példásan tárgyilagos, világos, szabatos. Külön ki kell emelnünk itt is a verstani és stilisztikai cikkeket: röviden, pregnánsan definiálják fogalmaikat. Kitérnők az egy-egy irodalomtörténeti korszakot leíró hosszabb cikkekre is (*Klasszicizmus, Romantika, Barokk, Reformkor, Renezánsz*), noha e cikkeket jól kiegészítette volna az, ha e korszakok meghatározása körül folyó vitákat s a rájuk vonatkozó elméleteket is ismertették volna a szerzők. Bár itt valószínűleg nem a szerzők, hanem a szerkesztők szándéka érvényesült, akik feltehetőleg mindenütt a jelenleg elfogadott meghatározásokat kívánták meg a szerzőktől, s a tudománytörténeti, fogalomtörténeti háttér bemutatását egy ismeretterjesztő jellegű lexikonban feleslegesnek ítélték. Lehet, hogy igazuk volt.

Azért azonban mindenképpen joggal kárhoztatjuk őket, hogy az *elméleti cikkek felépítését* nem egységesítették következetesen. Különösen az okoz sok zavart, hogy nem követelték meg a szerzőktől egy-egy terminus különféle jelentéseinek szigorú elkülönítését, pontokba szedését. Egyszerre több fogalom kavargog így, például a *Ponyva, Ponyvairodalom* címszó alatt. A cikk írója először kijelenti, hogy a ponyva „olcsó, kezdetleges művészi színvonalú irodalom”, s hogy „Újabbkori elburjánzása káros jelenség” — de aztán ugyane mondat második felében kiderül, hogy „kezdeti korszakának viszont fontos művelődéstörténeti jelentősége volt”, de ez a „kezdetben” lehet, hogy a klasszikus ókorra vonatkozik, mert utal a cikk a görög-római ponyvairodalomra is, de lehet, hogy a könyvnyomtatás első évszázadaira, mert ezt is említi — bár ekkor „kezdetleges fogalmazás” jellemezte a ponyva műveket —, noha „Petőfi művei” is megjelentek a ponyván... és így tovább. Persze, könnyűszerrel kihámozható a cikk mondanivalója, de mennyivel egyszerűbb lett volna, ha a *Ponyva* címszó alatt három pontban három definíciót adott volna a szerző: egyet az antik ponyváról, egy másodikat a XVI—XIX. századi ponyváról, és egy harmadikat a XX. századi ponyváról.

Ugy látszik, a legélesebb szemű szerkesztők figyelme is ellankad egy-egy pillanatra: csak így magyarázható egy-egy olyan *pongyolán fogalmazott cikk* jelenléte, mint amilyen például a *Formáról* szóló. Ritka kivétel ez a lexikonban, de azért elrejtett példaként ide állítjuk.

1. Pontatlan már a fogalom meghatározása is. Így hangzik: „a Forma... az irodalmi alkotások mindazon jegyeinek gyűjtőfogalma, melyek az eszmei tartalomra és az annak megfelelő témára épülnek.” Az eszmei tartalomról sarjadzik ki a cselekvény és a jellemzés is, s ezek nem tekinthetők egyértelműen formai elemnek. Vagy ha igen, akkor már a téma is részben vagy egészében formai elemnek tekintendő.

2. A második mondatban ezt olvassuk, hogy a „mondanivalóra épül fel... a műfajnak megválasztása”. Nem tudjuk elképzelni, hogyan „épülhet fel” bármire is valaminek a „megválasztása”.

3. Az első mondatban az állt, hogy a forma az eszmei tartalomra „épül” — a negyedik mondatban viszont azt találjuk, hogy: „A típusban a forma és a tartalom teljes mértékben összeolvad”. Vagyis a forma egyszer „ráépül” a tartalomra, máskor meg „összeolvad” vele.

4. A következő mondatban azonban megint szétválnak, majd további bonyodalmak következnek, mert ezt olvassuk az 5. és 6. mondatban: „A típusra épülő szerkezet a műalkotás belső formájának tekinthető. A szerkezet azután meghatározza az egyes külső formai jegyeket...” Vagyis magyarul: a típusra, melyben „forma és tartalom teljes mértékben összeolvadt”, most ráépül egy „szerkezet”, mely maga is forma, s ez az úgynevezett „belső forma” „meghatározza” a külső formát.

5. S a következő mondatban kiderül, hogy ez a „külső forma”, mely már nem tudjuk, mi mindenre „épül rá”, noshát ez a külső forma „képezi a stílus alapját”.

6. S jön az első konklúzió: „Ilyen módon a forma a tartalom kifejezője”. Ez rendben van. De nincs rendben a következő mondat, amely így hangzik: „Ennek kialakulása történetileg megy végbe”. Minek a kialakulása?... És így tovább. Persze: ha nagyon akarjuk, megértjük, vagy legalábbis megsejtjük azt, amit a szerző mondani akar, sőt, az a gyanúnk, hogy a tartalom és forma dialektikájáról valami érdekes és újszerű dolgot akar mondani — de lexikonba semmi esetre sem való e sugalmazásos közlésmód.

Még a pontatlanul fogalmazott cikkeknél is ritkább s kellemetlenebb meglepetés az, amikor *alig-alig álcázott ollózársra* bukkanunk. A plágium persze mást jelent lexikonok, mint mondjuk regények és drámák esetében. A jambust nem definiálhatja minden lexikonszerző másképp, mint elődei. Az eklektikus módszer ezért nagyon is megengedett s bevett szokás a lexikon-cikkek írásánál. De megengedhetetlen egész cikkek csaknem szó szerinti átvétele egy másik lexikonból, anélkül, hogy az átvétel tényét jeleznék a szerző. Márpedig ez történt, példának okáért a *Magyar Irodal-*

mi Lexikon Poétika című cikkében. Ez a cikk egyszerű kivonata, s időnként szó szerinti fordítása a Wilpert-féle *Sachwörterbuch*ban található *Poetik* cikknek, annyi változtatással, hogy a magyar cikk kihagyja forrásának gazdag német anyagát (egy-két igen lényeges mozzanatot is), s a cikk végén megemlíti néhány orosz formalistát s néhány magyar szerzőt. De gondolatmenetében pontosan követi a német cikket, az említett szöveget és magyar szerzőkön kívül egyetlen olyan nevet vagy irányzatot sem említ, mely a németben nem szerepelne, és csaknem pontosan abban a sorrendben s olyan kommentárral idézi őket, mint a német szöveg. A rövidség kedvéért csak a német szöveg lekopírozott passzusait adom meg a jegyzetben; a magyar adaptációt a Lexikonban találja meg az olvasó.²⁴

Ugyanilyen vagy talán még szolgáibb másolás a *Mitológia* cikk. Itt elég, ha a német cikk első két mondatát idézem a jegyzetben²⁵, s szembeállítom a német és a magyar cikkben idézett nevek jegyzékét:

A németben:	A magyarban
Hesiodos	
Kallimachos	
Apollodoros	
Parthenios	
Hyginus	
„Mythographen”	„mitográfusok”
Vico	Vico
Schelling	Schelling
Heyne	
F. Schlegel	F. Schlegel
Bachofen	Bachofen
Creuzer	Creuzer
O. Müller	O. Müller
A. Kuhn	
J. Grimm	J. Grimm
C. G. Jung	C. G. Jung
K. Kerényi	Kerényi K.

²⁴ „Poetik . . . die Lehre und Wissenschaft von Wesen, Gattungen und Formen der Dichtung sowie den ihnen eigenen Gehalten und Darstellungsmitteln; als Theorie der Dichtung Kernstück der — Literaturwissenschaft und Teil der — Ästhetik, doch ebenso Voraussetzung für — Literaturgeschichte und — Kritik . . .” „Die ältesten Poetiken sind die des Aristoteles . . . die den Begriff der — Mimesis durchsetzt und die versifizierte Epistula ad Pisones des Horaz . . . beide von grundlegendem Einfluss auf die weitere abendländische Entwicklung . . .”

„ . . . doch treten . . . theoretische Schriften erst in der — Tabulatur des — Meistergesangs zutage . . .” A továbbiakban a cikk többek között a következő neveket említi csaknem pontosan a magyar cikk sorrendjében: Valla, Vida, Scaliger, Trissino, Tasso, Boileau, Batteux, Gottsched, Sulzer, Engel, Bodmer, Breitinger, Walzel, Ermatinger, W. Kayser.

²⁵ „Mythologie . . . 1. Gesamtheit der — Mythen eines Volkes, 2. Wissenschaft, die sich mit systematischer Sammlung, Erforschung, Vergleichung und Sinndeutung der Mythen befasst und daraus Aufschlüsse über Wesen und Alter der Kulturen gewinnt. Nach unkritischen anfängen bei antiken Mythographen . . . gewinnt sie durch Vorgang von Giambattista Vico . . . ersten Auftrieb . . .”

Az ilyen ideológiailag „kényes” cikkeknel kétszeresen is elmarasztalendő az efféle másolatás.

Mindez persze csak bosszantó és fölösleges szépséghiba; nem von le semmit a Lexikon értékéből. A *bibliográfiai adatok csaknem teljes hiánya* és teljes rendszertelensége azonban már súlyos hiánya e munkának. Érthetetlen, hogy a Lexikon szerkesztői, akik az életrajzi cikkek mellé főként a második és harmadik kötetben gazdag bibliográfiai anyagot adtak, az elméleti cikkekről csaknem teljesen megfeledkeztek. Senki sem kívánja, természetesen, hogy minden nyúlfarknyi verstani vagy stilisztikai cikkhez forrásjegyzéket csatoljanak. De az alapvető fogalmakat, műformákat, irodalomtörténeti korszakokat ismertető hosszabb cikkek szükséges kiegészítése volna a bibliográfia. S nehéz szó nélkül hagyni azt a szerkesztői szeszélyt, mely például 26 bibliográfiai tételt fűzött a *Romantika* cikkekhez és egyetlen egyet sem a *Klasszicizmushoz*; s mindössze 6-ot a *Reneszánszhoz* és 2-öt a *Barokkhoz*. Vagy: 19-et a *Szimbolizmushoz* és egyetlen egyet sem a *Futurizmushoz*. Vagy: 1-et a *Prózához*, 15-öt a *Lírához* és egyetlen egyet sem az *Epikához* vagy a *Dramához*! Vagy: 3-at a *Stilisztikához*, 2-öt a *Poétikához*, és egyetlen egyet sem a *Retorikához*, az *Irodalomelmélethez*, az *Irodalomszociológiához*, az *Irodalomtudományokhoz*, és így tovább. Az, hogy e kevéske adat is csaknem *kizárólag magyar művekre* s gyakran kurta folyóiratcikkekre utal, még csak rontja a helyzetet. Határozott elv érvényesül itt, de vajon helyes-e ez az elv? Magyarországon ma a művelt olvasóközönség zöme olvas legalább egy idegen nyelven, s a legfontosabb irodalomtudományi munkák jónéhány közönyvtárban megtalálhatók. S még többen megtalálhatóak volnának néhány éven belül, ha példának okáért jól megválogatott bibliográfiával a *Magyar Irodalmi Lexikon* keresletet támasztott volna ilyen könyvekre, keresletet, melyet a könyvtárak előbb-utóbb kielégítettek volna.

*

De eltorzítjuk az erények és hibák arányát, ha tovább folytatjuk kifogásaink felsorolását. Szögezzük le inkább újra azt a meggyőződésünket, hogy az elméleti anyag közlésével a *Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztői és szerzői nagy szolgálatot tettek a kutatók szűkebb s az olvasók tágabb körének. Gazdag s kitűnően használható anyagot bocsátottak mindannyiunk rendelkezésére, tárgyilagos és világos fogalmazásban. A hiányzó cikkek, utalók és bibliográfiai adatok könnyen pótolhatók, a fogalmazás kisebb-

nagyobb csorbái könnyen helyreüthetők lesznek egy esetleges második kiadásban. S ha a majdani Kiadó nagyobb terjedelmet biztosít az elméleti anyagnak, akkor a definíciók árnyalásával és differenciálásával, a tudománytörténeti és fogalomtörténeti anyag bedolgozásával, és a külföldi irodalmakra s művekre való hivatkozások dústításával könnyen olyan magas tudományos színvonalra emelhető a Lexikon elméleti cikkanyaga, mely a legjobb irodalomtudományi szakszótárakéval is felveheti majd a versenyt.

Hankiss Elemér

3.

A *Magyar Irodalmi Lexikon* a régi irodalmat részletesebben mutatja be, mint elődei. Örvedetes tény; az eddigi kritikák ugyanis a kortársi irodalom gazdag szerepeltetését emelték ki. Úgy látszik, ez nem a régebbi irodalom rovására történt. Összehasonlítva például a Ványi-féle lexikkal, az új lexikon mintegy 750 „rég magyar” címszava közül kb. 200 ott nem szerepelt, 100-ra tehető azoknak a címszavaknak a száma, melyek viszont Ványi lexikonában megvannak, s itt hiányoznak. A mennyiségi növekedés tehát hozzávetőleg 100 címszó. A minőség emelkedése elsősorban a nagyobb terjedelmű, névbetűvel jelzett cikkeknel tapasztalható. Ezek szinte kivétel nélkül a legújabb tudományos eredményeket figyelembe vevő, gondosan, szép stílusban megírt cikkek.

A kezdetektől kb. az 1570-es évekig a címszavak jól vannak összeválogatva: mindenki és minden szerepel, akinek s aminek szerepelnie kell, felesleges címszavak meg jóformán nincsenek. (Talán elmaradhattak volna a *Császmái István*, *Husztli Imre* és *Szentgyörgyi Gábor* címszók). Kevésbé sikerült az 1570-től 1711-ig terjedő korszak címszavainak összeállítására. Az idevágó mintegy 250 címszó 12 százalékára felesleges, nem ebbe a lexikonba való: *Csiba Márton*, *Debreceni János*, *Debreceni Kalocsa János*, *Debreceni Tiszta István*, *Derecskei Ambrus*, *Deselvích István*, *Enyedi Fazekas János*, *Felvinczi Sándor*, *Illyefalvi István*, *Kaposi Sámuel*, *Pálházi Göncz Miklós*, *Kazai János*, *Keckeméti Miklós*, *Köszegi Gáspár István*, *Kun István*, *Sárpataki N. Mihály*, *Szegedi Dániel*, *Szenczi A. Pál*, *Técsi János*, *Técsi J. Miklós*, *Teremi P. István*, *Tolnai István*, *Udvarhelyi Péter*, *Tyukodi Márton*, *Váczai P. András*, *Váradai Belényesi Ferenc*, *Váraljai G. Lőrinc*, *Verécsi Ferenc*, *Veszelin Pál*. E szerzők a teológiai irodalom művelői voltak. Kelléténél nagyobb arányú szerepeltetésük azt eredményezte — különösen ha az alább felsorolandó kimaradt

címszavakat figyelembe vesszük —, hogy a XVII. század irodalma a lexikon kisebb címszavainak tükrében sokkal inkább teológiai jellegű, mint azt az újkor irodalomtörténete (beleértve Pintér Jenőt és Alszeghy Zsoltot is) bemutatta. Egy időben eléggé elterjedt vélemény volt, hogy egy kor irodalmát saját irodalmi tudatával kell lemérni, s a mai irodalomfogalom visszavetítése hamis képet ad. Ha ez volt a XVII. századi címszavak összeállításának elvi kiindulópontja, akkor a felsorolt szerzők ellen nem tehetnének kifogást: a kor irodalom-fogalmába a teológiai irodalom kétségtelenül beletartozott. Anélkül azonban, hogy e feltételezett kiinduló tétel elméleti cáfolatára vállalkozhatnánk, néhány gyakorlati kérdés végiggondolása is elegendő lehet annak belátására, hogy egy irodalmi lexikon készítésének nem lehet legfőbb szempontja. A régebbi századok irodalmi tudatának vizsgálatában az eddigi kutatás alig jutott túl a probléma felvételénél. Mai ismereteink szerint a XVII. századi címszókknak csak egy hányadáról mondhatnók, hogy a kor irodalmának, annak tudata szerint, része volt, s egy másik hányadáról viszont, hogy bizonyosan nem volt része. Ez utóbbiak elhagyása képtelen helyzetet teremtene (pedig a következetesség ezt kívánna): kimaradna például a kéziratok énekköltészet jelentékeny része, kérdésessé válna a kuruc költészet szerepeltetése stb. A lexikonnak a régi magyar irodalom körébe vágó címszavait a legcélszerűbb a következő elv szerint összeválogatni: szerepeljen minden olyan szerző, ismeretlen szerzőjű mű, műfaj stb., amelyről az újabb kor irodalomtörténete (kb. Toldy Ferenc-től) értékelés vagy szövegközlés formájában tudomást vett. A Ványi-féle lexikonhoz képest új címszavak jelentős része a humanista irodalom körébe vág, jelül annak, hogy a humanizmus kutatása csak e korábbi lexikon megjelenése után, a 30-as 40-es években lendült fel. A *Magyar Irodalmi Lexikon* 1570-ig terjedő címszavainak összeállításánál a szerkesztők alapos monografikus feldolgozásokra, elsősorban Horváth János kötetekre támaszkodhattak, míg a későbbi korokhoz ilyesmi nem állt rendelkezésükre. Lehetséges, hogy ez a hiány okozta a szóvá tett aránytalanságot. A korra vonatkozó szakirodalom átnézése túl sok időt vett volna igénybe, ehelyett a XVII. századi címszóanyag kiegészítésének egyik fő forrása láthatólag Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárának* névmutatója volt. Így kerülhetett a lexikonba Georg Ziegler, akinek a magyar irodalomhoz csak annyi köze volt, hogy Szenci Molnár Albert lefordította egyik művét, s ez az oka az egyházi szerzők elburjánzásának is. Nyomtatásban ugyanis főleg az ilyen tárgyú művek jelentek meg. Megfigyelhető azonban, hogy az RMK névmutatójában található

szerzők közül nem szerepel mindegyik a lexikonban. Ez talán azzal magyarázható, hogy a címszavak elkészülte után — sokallván az egyházi szerzőket — mintegy megtizedelték az anyagot. Eközben néhány olyan szerző is áldozatul esett, akiről értékelő szakirodalom van, vagy műveik modern kiadásban is megjelentek: Kéri Sámuel, Szöllösi Mihály, Hajnal Mátyás, Balásfi Tamás. Nagyobb azoknak a kimaradt címszavaknak a száma, melyek a világi műfajok körébe tartoznak, és amelyeket az irodalomtörténet is számon tart. A XVI. század végi széphistória-termésből hiányzik *Apolloniusus története*, *Leucippe és Clitophon története* és Pólyi István. A krónika- és emlékirat-írók közül fel kellett volna venni Bojti Veres Gáspárt, Szepesi Lackó Mátét, Bethlen Farkast, Bethlen Jánost és Nagy Szabó Ferencet. Feltűnő a kuruc költészet kisebb címszavainak elmaradása. A hiánylistát Esze Tamás kitűnő lexikon-cikke alapján adom. Műfajok: bújos énekek, porció-énekek, Szerző: Dányádi János. Egyes szövegek: *Bónis Ferenc keserve*, *Buga Jakab éneke*, *Oláh Gécz éneke*, *Papvilág Magyarországon*, *Csinom Palkó*, *Őszi harmat után*, *Erdélyi hajdútánc*, *Szegénylegények éneke*, *Bezerédy búcsúzója*. Bőkezűbben kellett volna szerepeltetni a régi magyar irodalom szempontjából fontos énekeskönyveket is. A szembezőköbb hiányok (XVIII. századiak is): *Csereyné-kódex*, *Petrovay Miklós énekeskönyve*, *Városfalvi Szolga Mihály diáriuma*, *Sziveket Újító Bokréta*, *Dávidné Soltári*. Az utóbbi évek felfedezése, a *Fanchali Jób-kódex* nyilván azért maradt ki, mert a címszavak összeállítására már a felfedezés előtt megtörtént. A kódex első ismertetései (1958) és a lexikon I. kötetének megjelenése (1963) közötti időben azért pótolni lehetett volna. (Eckhardt Sándor említi is Balassi Bálintról írt cikkében). Ugyanez a helyzet a kisebb jelentőségű *Thököly-kódex*-szel, melynek publikációja 1958-ban jelent meg.

Az egyes címszavak pontosságáról, megbízhatóságáról a következő benyomásom alakult ki. Az eddigi bírálók által szóvá tett hibatípusok mind megtalálhatók a régi magyar irodalommal foglalkozó cikkekben is. Talán kisebb arányokban, mint a modern címszavaknál, bár azt nem merném leírni, amit Lukácsy Sándor: „Feltűnik a régi magyar irodalom körébe vágó cikkek alapossága...” (Kritika, 1964. febr.) Leginkább a lexikonon belüli ellentmondások tűnnek fel. Szentmártoni Bodó János „feldolgozta a Nyúl énekét is”, a *Nyúl éneke* címszónál viszont neve nem szerepel. Az unitárius énekköltészetet méltató cikk kiemeli Bogáti Fazekas Miklósról, hogy „ihletetlen tolmácsolta az Énekek énekét”, a Bogáti-címszóból arról nem esik szó. Több ellentmondás van a *Thor dai János* és a *Tordai János* címszava között.

Az egyik nem tudja, hol halt meg, a másik szerint az elhalálozás helye Kolozsvár. Az életrajzi adatok nagyjából egyeznek (a két cikk mintegy kiegészíti egymást), a műveknél azonban zavar van. Tordai János csak kiadott egy zsolnártfordítást (Kolozsvár 1627, egyébként soha nem jelent meg nyomtatásban), Thordai János pedig megírta. Az utóbbinál irodalomként egy disszertációt találunk (melyben a neve sem fordul elő), míg Tordainál irodalom nem szerepel. — Ifj. Csepregi Turkovits Mihály születési és halálozási adatait a lexikon megkérdőjelezi, pedig Kolozsvárott született 1663-ban, s ugyanott halt meg 1704. ápr. 13-án. — A *Radvánszky-kódexet* nem Rimay János másolta, hanem több ismeretlen személy, nem az Akadémiai Könyvtárban, hanem az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik. A kódexet 1944 óta, amikor Varjas Béla egész anyagát hasonlóan és betűhív átirásban közzétette (erre sem történik utalás), *Balassa-kódex* néven említik, így a lexikon Balassi-, Rimay- és Petkö Zsigmond-cikkei is. — Furcsa sajtóhiba: „Rabelais-ének”, *Rebellis-ének* helyett a Tokody Márton-cikkben. — Utalás meg nem jelent műre: Varjas Béla „sajtó alá rendezte... Heltai Gáspár Cronicájának faksimile kiadását is (1962)”. — Akadnak hibák a bibliográfiái utalásoknál is. Nagy Barna nem Szikszai Fabricius Balázs kátéjáról írt (ilyen nincs is), hanem Szikszai Hellopoeus Bálintéről. Káldi Györgyről nem én írtam, hanem Holl Béla, cikke nem a Magyar Könyvtárban, hanem a Magyar Könyvszemlében jelent meg. Egy sereg címszónál semmilyen bibliográfiái utalás nincs. (Az *kopaszágnak dicséretét*, *Bécsi-kódex*, *Bonjini*, *Csáti Demeter*, *Csikei István*, *Debreceni S. János*, *Erazmista*, *Foktövi János*, *Forgách Simon*, *Fráter Gáspár*, *Kisztei Péter*, *Kopcsányi Pap Márton*, *Küküllői János*, *Rákóczi-nóta*, *Tolnai S. Mihály*, *Tordai Benedek*, *Szécsi János látomása*, *Sziget veszedelme*.)

Az ilyesféle hibajegyzékeknek azonban kevés a gyakorlati hasznuk. Ha majd utódaink egy új irodalmi lexikont készítenek, úgyis újraírják az egészet. Célszerűbb talán a hibák keletkezésének indító okait vizsgálni. Erre annál inkább feljogosítva érzem magam, mivel a lexikonnak én is munkatársa voltam s a felsorolt és alább felsorolandó hibákat magam is elkövettem. Amint ezt minden bíráló kiemelte, a száz sornál hosszabb, névbetűvel jelzett cikkek a legjobbak. A *Művészeti Lexikon*, amelynek feltehetőleg nem ok nélkül kedvezőbb a kritikai visszhangja, a tíz sornál hosszabb cikkek alá már odaírta a szerző nevét. Minden idők legjobb magyar lexikona, a *Pallas Nagy Lexikona* legtöbb esetben az egészen rövid, néhány soros cikket is szerzőik névbetűjével jelzi. Ugy látszik, hogy az aláírt cikkek terjedelme és a lexikon

minősége között törvényszerű összefüggés van, és ebből a szempontból érdekes lenne tudni, hogyan sikerült a *Természettudományi Lexikon*, amelyben semmilyen szerző-megjelölés nincs. „A régi lexikon személyes felelőssége kollektív felelősséggé változott” — olvassuk a főszerkesztő előszavában. Ugy vélem, ez az egyik legfőbb oka a lexikon hibáinak. A személyes felelősség érzésének hiánya okozta sokunknál, hogy az aláírt cikkeknél jobban igyekeztünk, mint a rövid cikkeknél. Ez utóbbiak ráadásul kevésbé kifutottak voltak, emiatt aztán sietősen, kapkodva készültek. A terjedelmesebb cikkekre a szerkesztőknek a legtöbb esetben sikerült az irodalomtörténetek élgárdáját mozgósítani, míg a rövidebbeket kezdők, második- és harmadvonalszintű kutatók írták. Pedig bizonyos szempontból a néhány soros cikkek kényesebbek, mint a hosszabbak: egy-egy suta megfogalmazás jól megírt hosszabb cikkben nem tűnik fel, míg egy ötsorosban minden szónak súlya van. Nehéz tehát röviden írni, még akkor is, ha e szöveget néhány kézikönyvből oltottuk ki. Az eredeti szöveg kellően át nem gondolt lerövidítése, átfogalmazása néhány suta kis cikket eredményezett. Olvasom például Szalaszegi Györgyről, hogy „lefordította a Habermann (Avenarius) János wittenbergi tanár világhírű imádságoskönyvét”, és elszégyellem magam, mert nem is hallottam róla. A megoldás Horváth Jánosnak *A reformáció jegyében* c. könyve, ahol „egy, a maga korában világhírű imádságos könyv”-ről van szó. Bessenyei Jakab a lexikon szerint „a házasek műfajának félig-meddig epikus művelője”, Horváth János Bessenyei *énekéről* írja, hogy az „a házaseknek egy több tekintetben különleges, félig-meddig epikus képviselője”. Horváth markáns, egyéni ízű kifejezései is különösen hatnak egy lexikoncikkben: „Költőiség nélküli kopár narráció.” (*Biai Gáspár*). Ritkábban kerültek ilyesféle furcsaságok azokba a cikkekre, melyeknek forrása szintén lexikonba készült. Ilyenek a Ványi-féle lexikonból többé-kevésbé híven, néha kissé kibővítve kiírt szövegek (*Csenkeszjai Poócs András*, *Csiksomlyói misztériumok*, *Egyedüti Gergely*, *Haller László*, *Halmágyi István*, *Kassai Pál*, *Miskolczi Zsigmond*, *Stilfrid és Brunvic historiaja*, *Szekély László sb.*), vagy az egyházi irodalom már említett művelőinek életrajzai, melynek forrása főként Zoványi Jenő „Cikkei”. — Ha kevés volt az alapul vett forrásban az adat, jelentéktelen dolgokat is beírtunk, csak hogy a megadott terjedelmet kitölthessük: „Enyedi István (17 sz.): történetíró. Nagybánya város jegyzője volt. Személyéről ezen kívül csak annyit ismeretes, hogy 1698-ban egy könyvet ajándékozott a nagybányai ref. egyház kántorának.” Ez egyébként nem igaz, mert a kézikönyvek (Szinyeyi, Pallas nagy lexikona,

Ványi) ennél többet tudnak Enyediről. A lexikon ennél a címszónál az 1862. évi ismereteket adja, forrása ugyanis azenyedi történeti művét kiadó Szabó Károlynak (nem Mikó Imrének) jegyzete volt. — Egyéb helykitöltő szövegek: Valkai Kelemen „24 négy soros strófából álló énekét 14-es sorokban írta”. Szakmári Fabricius István lefordította Parthenios munkáját „Ilosvai *Historia Alexandri Magni* c. műve nótájára”. — Olykor egy-egy mellékmondattal fontosabbnak, jelentősebbnek mutattuk be a szerzőt, mint amilyen valójában volt. Enyedi Molnár János műve „igen kedvelt olvasmány volt”. (Érre semmiféle adat nincs.) Németi Ferencnek három éneke maradt fenn, „de lehet, hogy ennél többet is írt”. (Lehet.) Kecskeméti Miklós „művei közül... *Angyalok éneke*... címen kiadott gyűjteménye a legismertebb.” (Erről az egy munkájáról tudunk, de ez még ismertnek sem nevezhető, mert egyetlen fennmaradt példánya 1849-ben elégett Enyeden.) — Végül néhány vegyes lexikon-idézet. *Csepreg romlásáról* szóló ének: „Az ének kéziratban jelent meg.” *Decsi Gáspár*: „Személye a Pécsi Disputában is felvetődik”. *Erazmistaák*: (Sylvester) „Az erasmusi kapcsolatok benne hatoltak legmélyebbre.” *Salamon és Markal*: „A kornak szinte valamennyi bölcsessége belesűrítődött ebbe az anekdotáskönyvbe.” *Sztárai Miklós*: „Jó verselő.”

Mérleget vonni nehéz. Valószínűleg nem a természetes emberi kajánság, hanem a lexikon műfaji jellege az oka annak — hasonlóan a kritikai kiadásokhoz — hogy a bíráló a hibákon és hiányosságokon akad meg, s az erényeket természetesen veszi. Ezt azonban Babits már megírta Dézsi Balassa-kiadása kapcsán: „Az irodalmi kritikát elsősorban a művek jelességei érdeklik; ezek a pozitívumok; mennél jobb valamely mű, annál többet lehet beszélni róla; ami rossz, arról nem is érdemes szólni. Egészen másképp van a kiadás filológiai munkájának kritikájával. Itt a jelesség maga a korrektség, a hibátlan-ság; sokszor szinte negatív valami; szerény munka ez, mely nem nyit teret a dicséretre, s csupán hibáiban ad fogozót a szónak. Ilyen műmunka úgy legjobb talán, mint az asszony: ha legkevesebbet lehet beszélni róla.” (*Írás és olvasás*. 298.).

Stoll Béla

4.

Mindazoknak, akik az Irodalmi Lexikon XIX. századi címszavain dolgoztak, nagy segítségére volt Szinnyei pótolhatatlan életrajzi opusza, mely maga is épp e kör íróinak tárgyalásánál a legerősebb, legmegbízhatóbb, kiaknázását tehát csak helyeselni lehet, s jó részt ennek tudható be, hogy a múlt század

időkorében az új lexikon lapjait téves adatok csak viszonylag ritkán terhelik. A kritikának mégis ezeket kell legelőbb szóvá tennie, mert minden lexikon először is és főképpen adattár, s a lehetséges hibák típusai közül a téves adat, a pontatlan közlés a legveszedelmesebb, mert rosszul tájékoztat, félrevezet, s az egyszeri tévedést a lexikon, tekintélyénél s jellegénél fogva, mivelhogy sűrűn forgatják, hiszen arra való, könnyen tartósíthatja, átszarmaztatván más munkákba. Van Móra Ferencnek egy kis vidám és kaján írása arról, hogy valahány életrajzot olvasott Klauzálról, mindannyiban ezt a nem éppen szerencsés mondatot találta: „Klauzál Gábor a vármegye emlőin nevelkedett.” A szegedi író és tudós elszórákozott a kézről kézre adott bombaszt eredetének kinyomozásával, s az ősfarrást végül egy múlt századi lexikonban lelta meg. Ilyen öröklött hibát az Irodalmi Lexikonból is idézhetünk. Szinnyei azt írta Berecz Károly *Szabad hangok* című verskötetéről, hogy az 1848-ban a szabad sajtó első könyve volt. Ezt írja, kényelmesen reá hagyatkozva a nagy előd tekintélyére, az Irodalmi Lexikon is, holott elegendő belelapozni a füzetkékbe, s kiderül, hogy májusi dátumú költemények is vannak benne, hogyan lehetne hát a sajtószabadság első (márciusi) könyvterméke? Mármost, mivel egy eljövendő újabb lexikon írója valószínűleg nem olvassa ezt a kritikát, ellenben az Irodalmi Lexikon bizonyosan a keze ügyében lesz, féltő, hogy a hiba, miként most, vándorolni fog tovább, ki tudja meddig.

Ez az egyetlen példa eléggé mutatja, milyen nagy a lexikonszerkesztő felelőssége, s milyen fontos, hogy megkövetelje munkatársaitól: amiről írnak, azt legalább egyszer kézbe is vegyék. Most ez nyilvánvalóan nem történt meg minden esetben, s ez lett az oka egynéhány ténybeli tévedésnek. Birányi Ákos például *Séta* (helyesen : *Séták*) a *kristálypalotában* címmel nem regényt írt, hanem beszámoló (ha tetszik: riportot) a londoni világgé-állításról. Az *Elkésés* című gúnyrajzot nem a Rajzolatok, hanem az Életképek közölte. Ifjabb Fáy András műveit nem fordíthatták 1825-ben németre, 1828-ban olaszra, mivel szerzőjük csak 1868-ban született. A *Magyar szótár* (Hamburg, 1847) című könyvet tévedés egyszerűen Gyurmán Adolfnak tulajdonítani, hiszen köztudomásúlag Kossuth is írt bele. Hamary Dániel nem 1849-ben adta ki a *Komáromi napokat*, hanem húsz évvel később, és bajosan lehetett a Kisfaludy Társaság alapító tagja, mert az alapítás idején még csak tízesztendő volt. *Egy letűnt nemzedék* címmel nem Halász István, hanem Imre írt emlékiratot. Bólyai Farkas nem volt Kisfaludy Károly követője, mert drámái előbb keletkeztek. A keszthelyi helikoni ünnepek emlékkönyve 1814-ben, nem

pedig 1848-ban jelent meg. Vasvárit nem március 16-án választották a Közcseudi Bizottmány tagjává, hanem már 15-én. A Reform (1848-ban) nem volt szépirodalmi lap, a Magyar Száműzöttek Lapja sem, a Respublica pedig nem hetilap volt. Hibásan közli a lexikon Gaál József versének (*Az őltos botlok*) címét és Szontagh Gusztávnak az *Abafiról* írt kritikájából a szállóigévé vált szavakat. Nem igaz, hogy a *Budapesti Árvíz-könyvet* a nagy pesti árvíz károsultjainak fölségélyezésére adták ki, s a költségeket Heckenast Gusztáv nyomdai vállalata fedezte; épp megfordítva: az írók azért mondtak le a honoráriumról, hogy az árvízkárosult Heckenastot támogassák. Az sem igaz, hogy Irinyi József a forradalom bukása után csak az irodalomnak élt; amint lehetett, újra bekapcsolódott a politikába, és külpolitikai rovatot vezetett. Tévedés azt írni Vajda Péterről: azért fogadta el a szarvasi katedrát, mert „úgy érezte, hogy pályája deledőjére jutott” (?); a valóság: Pesten, radikális nézetei miatt, állás nélkül maradt, elüldözték. — E listát folytathatnók; ennek ellenére a tévedés-lajstrom nemigen haladja túl a türelmi határt, s az Irodalmi Lexikont általában elfogadjuk hasznos tájékoztatónak.

Persze minden lexikon nemcsak tájékoztató, hanem szükségképpen értékel is, ha tán nem szövegével, legalább arányaival. E tekintetben torzítással csak olykor, ügyetlenséggel gyakrabban találkozunk az Irodalmi Lexikon lapjain.

A szerkesztőknek sikerült elhárítaniuk az elfogult türelmetlenség szellemét, mely — ha a munka tíz évvel korábban jelenik meg — képzhetni, milyen nyomokat hagyott volna rajta. Itt-ott azért még kísért a múlt, s nem árt példát fölhozni rá. Batthyány Alajost (1750—1818) megrója ismertetője, mert „nem akart forradalmat, csak reformokat”, és „a vallás ellen nem harcolt”, csak „tiltakozott az egyházi uralom ellen, s javasolta az egyházi vagyoni állami kezelésbe vételét, a szerzetesrendek feloszlatását”. Csak! — A múlt öröksége az túlbuzgalom is, mely Lukács Móricról siet megjegyezni, hogy az utópista szocialisták tanait ismertette, 1842-ben és 1847-ben, egyszersmind „elutasította Marx nézeteit is”. Ugyan! még tudomása sem volt róluk.

A szakmai tájékoztatatlanság gyakrabban okozott hibát, különösen az arányok felborításával: egyik-másik cikkíró vagy a szerkesztőség nem volt tisztában némely címszó jelentőségével. Érthetetlen képtelenség például, hogy a Magyar Szépirodalmi Szemle, Erdélyi János egy teljes évig fennállt korszakos fontosságú kritikai lapja csak hat sort kapott, annyit, mint a Magyar Fáklya című irredenta folyóirat, melynek csupán egyetlen száma jelent meg. Az Athenaeumról is keveset írtak.

Hosszabb ismertetést érdemelt volna Bölöni Farkas Sándor, Fényes Elek, Jakab Elek, Iványi Ödön. Magda Pálról mindössze huszonhét sort olvashatunk, bár a lexikon szerint is „a magyar társadalmi gondolkodás egyik legkiemelkedőbb egyénisége” és „a reformkorozak irodalmának fontos előkészítője” volt; hogyan és miképp volt az, ilyen nyúl farknyi szövegből nem derülhet, nem is derül ki, s ráadásul éppen Magda Pál irodalmi cikkeiről hallgat az ismertető.

Ez utóbbi hibához hasonlóan többször is megfigyelhetni: akadnak olyan cikkek, melyek jók lehetnek általános életrajzi lexikonban, de egy *irodalmi* lexikon igényét nem elégíthetik ki. Oroszhegyi Józsáról például közlik, hogy orvos volt, a szabadságharcban gerillacsapatot vezetett, várfogságra ítélték, végül Törökországba ment; mindez nem irodalmi érdem, s ettől Oroszhegyi ki is maradhatott volna ebből a lexikontól; hogy a kiftűnő ifjú *írt* is, ragyogó publicisztikát, útirajtot (melynek modern kiadása is van), arról nem tájékoztat a cikk szerzője. Meglepőbb, hogy az irodalmi munkásság tárgyalása olykor még szépíró — például Petrichevich Horváth Lázár — esetében is hiányzik.

A legtöbb zavart a határesetek okozták: a szerkesztőségnek nem sikerült megnyugtatóan tisztázni, ki író, ki nem, kinek van helye az Irodalmi Lexikonban, kinek nincs. Az első kötet készítése idején túlságosan szűken vették meg a határt. Kimaradt Ács Gedeon, a Világos után Amerikába szakadt emigráció irodalmi értékű naplóírója, bár kéziratok hagyatékából két terjedelmes válogatás is megjelent. Mellőzték Berzeviczy Gergelyt (I) és Batthyány Vincét, az útirajzirodalom érdemes úttörőjét; úgyszintén Irányi Dánielt, a publicistát és a szabadságharc történetíróját. Hiányzik a reformkori újságírás két konzervatív vezéregyénisége, Desseffy Aurél és Emil. A Gorove-családból csak László, a kezdetleges drámaíró (1780—1839) nevével találkozunk, Istvánt, politikai röpiratok és fontos útirajz szerzőjét nem méltatták figyelemre. A szabadságharc emlékirói közül alig egy-kettő (Görgey Artúr, Klapka) szerepel a lexikonban, tömegesen maradtak ki más nem kevésbé jelentősek. Az orvosi szaknyelv megmagyarosítója, Bugát is hiányzik, akárcsak derék kollégája, Almási Balogh Pál. Kimaradt Cserei Miklós, legjobb Tacitus-fordítónk, és Kiss Mihály (1771—1837), Helvétius korai magyar tolmácsolója stb. A kritikák hatására a második és a harmadik kötet már nem ennyire foghíjas, de még mindig hiányzik például Pethe Ferenc, aki mint mezőgazdasági író egyben-másban Széchenyi előhírnöke, továbbá nevezetes nyelvújító és lapszerkesztő, s épp mostanában jelent meg róla terjedelmes monográfia, mely a szerkesztőség figyelmét reá irányíthatta volna. (A következtelen

szerkesztés jellemző példája, hogy Pethe Ferenc hasonló szerepű kortársa, Nagyváthy János — igen helyesen — benne van a lexikonban.)

Az eddig bemutatott fontosabb hibatípusokhoz járul még néhány ügyetlenül fogalmazott vagy hiányosan tájlokozott cikk (*Birányi Ákos, Bodnár Zsigmond, centralisták, Csató Pál, Csernátoni Lajos, divatlap, Életképek* stb.), melyet egy esetleges második kiadásban tanácsos lesz alaposabban fölcserélni. Mindezek az észrevételek azonban az Irodalmi Lexikon XIX. századi részének csak kis részét érintik, s az igazság tulajdonképpen megkövetelné, hogy hasonló arányban soroljunk fel sikerült cikkeket, hiszen számuk nem csekély. Különösen a nagy írónak szentelt terjedelmes ismertetések színvonala jó, s köztük nem kevés mintaszerűt is olvashatunk; ilyen például Julow Viktor kitűnő portréja Fazekas Mihályról, Szauder József Kazinczyról, Barta Jánosé Aranyról, Komlós Aladáré Komjáthy Jenőről stb.

Ha a tanulmányoszerű, nagyobb cikkeket egymás után sorakoztatjuk, a XIX. század magyar irodalomtörténetének vázlatát kapjuk meg, s a kép, melyet e vázlat nyújt, általában megfelel a korszerű tudomány igényének, s többnyire egybevág azokkal az eredményekkel, melyeket a hatékony irodalomtörténeti kézikönyv összegez. Két ponton mutatkozik lényegesebb eltérés. Először: a lexikonból nem domborodik ki eléggé a századvég novellaíróinak jelentősége, melyet, igaz, csak az utóbbi évek kutatásai tártak fel, s bizonyára még nem is kellőképpen, de annyira mégis, hogy a kézikönyvben már nyomatékos hangsúlyt kaphatott. Másodszor: a lexikon csak bátortalanul, immelámmal foglalkozik a század első felének politikai irodalmával, még mindig csak valamiféle járulékos elemnek tekinti a korszak szinképében, holott nem egyszer a vezérszólamot vitte; e szerepének érzékeltetésében a kézikönyv ismét előbbre tart.

Összegező képet ad a XIX. századnak (illetőleg első felének) irodalmáról a *Magyar irodalom* című cikk idevágó része és a *Reformkor* címszó alatt található ismertetés is. Ezek meglehetősen száraz, felsoroló jellegű írások, olykor hiányosak (a legszűkszavúbb összefoglalásban sem elegendő annyit mondani, hogy Erdélyi János „már a reformkorban megkezdí tevékenységét” — mivel? s mikor és hogyan folytatja? ezt is közölni kellene); ezekben lett volna alkalom világosan meghatározni a fő irodalmi irányzatok jellemét, a korszakváltozások mikéntjét és a korstílusok szerepét — minderről azonban a lexikon csak igen bizonytalanul nyilatkozik.

Lukácsy Sándor

5.

„Emberöltönyi ideje már, hogy — majdnem egyszerre megjelent két komoly irodalmi lexikon. Azóta egy némiképp elsiegett munkát kivéve, semmi”. Ezekkel a mondatokkal kezdődik Benedek Marcell előszava az új lexikon első kötetében. Ha a modern magyar irodalom olvasója vagy kutatója kíváncsi volt valami adatra, vagy rövid, tömör jellemzést akart olvasni századunk valamelyik írójáról, bizony nem volt hova fordulnia. Az új lexikon nagy érdeme, hogy igen nagy terjedelemben, nehéz anyaggyűjtő munka eredményeként valóban bemutatja a ma és a tegnap magyar irodalmát. Plasztikus portrékat ad korunk legjelentősebb magyar íróiról. Az évtizedekkel ezelőtt megjelent két nagy lexikonunk, az 1926-os Ványi Ferenc-féle igen alapos, de konzervatív szemléletű *Magyar Irodalmi Lexikon* és az egy évvel később kiadott, Benedek Marcell szerkesztette, szellemében sokkal korszerűbb és haladóbb *Irodalmi Lexikon* még csak pár sort írt olyan íróinkról és költőinkről, akik azóta irodalmunk kiemelkedő nagyságaivá nőttek. Nagy Lajosról például a Ványi-féle lexikon még nem ad hírt, holott a lexikon megjelenése idején már két évtizede jelentős művésze a magyar prózának, Déry Tiborról, Pap Károlyról szintén nem vett tudomást ez a lexikon. Illyés és József Attila nevét a másik lexikonban is hiába keressük meg. Néhány összehasonlító adat világosan illusztrálja azt a tényt, hogy az utolsó fél évszázad magyar irodalmát csak a most megjelent új lexikon mutatja be jelentőségéhez illő mértékben. Kassákról az 1926-os lexikon 8 sort írt, az 1927-es 37 sort, az új lexikonban található portré terjedelme 190 sor. Szabó Lőrincnél ugyanez a három adat így alakul: 7 — 18 — 250, Tamási Aronnál: 16 — 19 — 259, Tersánszkyánál: 12 — 44 — 245.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a nagyobb terjedelmi kereteket milyen tartalommal töltötték meg a kötet szerkesztői és munkatársai, ha azt keressük, hogy van-e az egész műnek tudományosan megalapozott irodalomtörténeti koncepciója, és ha van, azt miként valósítja meg a lexikon, válaszunk nem lehet egyértelmű. Csatlakozva néhány korábbi és a bevezetőben már idézett kritikai észrevételhez, a XX. századi anyagra vonatkozóan is meg kell ismételnünk azt a megállapítást, hogy a terjedelmesebb és többnyire szerzői betűjeggyel ellátott cikkek a mai hazai irodalomtörténetírás legjobb színvonalát reprezentálják, tényanyagukban gazdagok, értékeléseikben megbízhatóak, jellemzéseikben plasztikusak, árnyaltak. A kötet legjobb portréiban tömören összefoglalva megtalálható mindaz, amit egy íróról tudnunk kell akkor, ha gyors tájékozódást akarunk nyerni, vagyis, ha lexikonhoz nyúlunk. A huszadik századi

portrék sorából is ki kell emelnünk néhányat, amelyek igen jól sikerültek, ilyen például az Adyról (Réz Páltól), Gelléri Andor Endréről (Ungvári Tamástól), Herczeg Ferencről (Mezei Józseftől), Horváth Jánosról (Keresztury Dezsőtől), Juhász Gyuláról (Péter Lászlótól), Kaffka Margitról (Bodnár Györgytől), Lukács Györgyről (Benedek Marcelltól), Márai Sándorról (Makay Gusztávtól), Móricz Zsigmondról (Czine Mihálytól), Nagy Lajosról (Illés Lászlótól), Schöpflin Aladárról (Réz Páltól), Szabó Dezsőről (Nagy Pétertől), Tóth Árpádról (Kardos Lászlótól) szóló cikk. Szintén csak elismeréssel lehet szólni a magyar irodalom egész történetét összefoglaló cikk huszadik századi részletéről, amely egy még teljesen fel sem mért korszak bonyolult szövevényében próbál rendet teremteni oly módon, hogy minden jelentős irányzatot és kiemelkedő egyéniséget a maga helyén és jelentőségének mértéke szerint mutasson be.

Az új lexikonban kapunk először tömör összefoglalókat a huszadik századi magyar irodalom legfontosabb csoportosulásairól, irányzatairól, mozgalmairól. Amit eddig e tárgykörből sokféle forrásból kellett összeszednünk, azt most világos és tömör összefoglalókban együtt találjuk. Ilyen értékes fejezet például Köpeczi Béla szemléje a romániai, Bori Imréé a jugoszláviai magyar irodalom történetéről, Szerdahelyi István kitűnő cikke a népi írók mozgalmáról, Szalatnai Rezső ismertetése a Sarlós mozgalom útjáról.

A másod-harmadvonalbeli írók bemutatásában, általában a rövidebb cikkekben már nem érvényesül egységes koncepció, az értékelések nem mindig megbízhatóak, a megfogalmazásban sok a semmitmondó, sablonos fordulat. Alba Nevisről azt olvassuk, hogy „*gördülékeny verseinek legfőbb témája a szerelem*”, Andorffy Mária „*igen megkapó hangulatú, jól gördülő verseket írt*”, Baráth Lajos „*a munkásélet mai változásait ábrázolja sajátos lírai hangvétellel*”, Galambos Lajos „*modernsége törő stílusa színes, drámai*”.

Az életrajzi adatok közlésénél nem könnyű határt szabni fontos és lényegtelen között, de ezen a téren a *Magyar Irodalmi Lexikonra* valóban jellemző egy bizonyos túlbúrjándzás, amelyet Ungvári Tamás már szóvá tett. Az életrajzi adatok, irodalmi szereplések közlésének túlbúrjándzása különösen a két utolsó kötetre jellemző. Az első kötet megjelenését követő kritikák hatására a lexikon szerkesztői igyekeztek pótolni a tipikussá vált hiányokat. Nagyon helyesen kibővítették gyűjtőkörüket a kevésbé ismert, de megjelenésük idején fontos folyóiratokra, irodalmi hetilapokra, egykor jelentős irodalmi intézményekre. Arra is ügyeltek, hogy értékes múltú írók és szaktudósok közül ne maradjon ki lehetőleg senki, de mindennek sajnos az

lett az ára, hogy aránytalanul felduzzadt a második-harmadik kötet gyűjtőköre, egy-egy cikk terjedelme és a kisebb írók és szakírók jellemzésében, életrajzi ismertetésében olyan bőbeszédűség alakult ki, amely nemcsak nehézkessé teszi a lexikont, de valamiképp tudományos hitelét, szakszerűségét is veszélyezteti. Nem adtak még ki lexikont, amelyben a jelentéktelen életrajzi adatoknak, mozzanatoknak, majdhogynem anekdotikus elemeknek olyan bőséges teret biztosítottak, mint az új lexikonban. Ascher Oszkáról megtudjuk, hogy „*apja egy fetelepen volt előmunkás*”, Kis Tamás kritikusról, hogy 1953-ban az egyetem *esti tagozatán* végezte tanulmányait, Keszthelyi Zoltánról, hogy „*24 éves korában Hangyaboly címmel kisregényt írt az 1839-es kolerajárványról, e művét 1946 végétől folytatásokban közli a Dolgozók Világlapja*”. (A hangzatos lapcím nem valamiféle nemzetközi munkáslapot jelez, hanem a szerény és olcsó *Tolnai Világlapja* háború utáni folytatását). A Sipkay Barnát bemutató cikk arra is felhívja a figyelmet, hogy a szerző *A világ peremén* című Miskolcon bemutatott színművének előadását a budapesti rádió is közvetítette.

A lexikon szerkesztői élő szerzőktől nagyon helyesen életrajzi adatokat kértek, de a második-harmadik kötetben sok esetben a megfogalmazások sokfélesége érezhető: a jelentéktelen dolgokat is nagyra tartó szubjektívizmus kellő válogatás és megfelelő átfűtés nélkül benyomult a lexikon végleges szövegébe is.

Ungvári Tamás szerint az első kötet hiányaitól megrettenve a szerkesztők túl bőven vonták meg a későbbi kötetek gyűjtőkörének határait, sok olyan nevet is felvettek, amelyeket inkább el kellett volna hagyniok. Ezzel szemben Faragó Vilmos azt hangoztatja, hogy a lexikonban helye van mindenkinek, akinek a legesekélyebb szerepe volt a magyar irodalom életében. Elvben bizonyára az utóbbi vélemény a helyes, de az már nem mindegy, hogy kiről mit ír a lexikon, de az sem, hogy mennyit. Az első kötet előszava azt hangoztatja, hogy a lexikon nem róffel méri az író, a sorok száma nem jelent valamiféle irodalmi rangsort. Ezzel persze egyet lehet érteni, felesleges a kicsinyes méricskélés, de a lexikon mégis olyan műfaj, ahol a terjedelem is valamiféle értékelést, állásfoglalást jelez és bizony a két utolsó kötet kisebb cikkeinek terjedelmi tartalmi túlméretezettsége felborítja azokat az arányokat, amelyeket a lexikon első kötete már többé-kevésbé helyeselhető módon megteremtett. Adyról tudunk kell, hogy melyek voltak életének állomásai, hol élt, hol fordult meg, de felesleges buzgalom ugyanilyen gondossággal végignyomozni érdektelen és ismeretlen írók működésének, munkaköreinek összes stációit. Varasdy Imre,

meglehetősen ismeretlen huszadik századi költőről szóló 15 sorban semmi jellemzés nincs, amely alapján valami fogalmat alkothatnánk magunknak arról, hogy miféle verseket írt a költő, de elsorolja a lexikon, hogy Budafokon, Ócekskén, Dunaszentgyörgyön, Kajdacson, Tengődön, Böhönyén majd Tótszentgyörgyön működött, mint református lelkész.

Természetesen nem várhatjuk a lexikontól, hogy sok száz jelentéktelen íróról vagy költőről markáns és plasztikus írói portrét rajzoljon, minél szürkébb egyéniségről van szó, annál nehezebben lehet jellemezni, de a nem jelentős írónak elég lett volna irodalmi működésük két-háromsoros jellemzése is, a hosszadalmas életrajzi ismertetések pedig elmaradhattak volna.

Az eddigi bírálókat is megdicsérték a lexikonban található értékelések kiegyensúlyozott voltát, és valóban elismeréssel kell szólni arról, hogy a lexikon az írók jellemzésében megtalálta többnyire azt az objektív, de mégis kritikai szemléletet, amely határozott állásfoglalást jelez, de mentes mindenféle ítélező hangtól vagy türelmetlenségtől. Az új lexikonnak ez a vonása csak növeli hitelét, de néhány esetben a tárgyilagos szándékú jellemzés némi korrekcióra szorul. Sok esetben maguk az adatok is jellemeznek, hogy például milyen lapokba írt az író, kikhez tartozott, de ugyanakkor bizonyos egyéb adatok elmaradása már meg is zavarhatja a reális jellemzés arányait. Néhány ilyen jellegű elcsúszást felsorolunk, ahol a szerző portréja bizonyos korrekciót kíván. Balla Borizról, az *Új Kor* és a *Vigília* című folyóiratok egyik alapítójáról az olvasható a lexikonban, hogy „*jobboldali napilapoknak volt belső munkatársa, Gömbös Gyula miniszterelnök egyik személyi titkára*”, de nem történik utalás a szerző hitlerellenes publicisztikai tevékenységére, *A lélek útjai* című kötetére. A Bársony Istvánról szóló cikk azt írja, hogy „*ő szerkesztette 1919-ben a Tanácsköztársaság c. hivatalos lapot is*”. Fontos adat, kár lett volna elhagyni, de ha egy szó sincs arról, hogy Bársony István elszánt ellensége volt a modern irodalmi törekvéseknek, hogy nemcsak a holnaposok ellen írt, de része volt a Móricz Zsigmondot 1919 után ért támadásokban is, az egyébként hasznos életrajzi adat akaratlanul is félrevezeti az olvasót. („Nekem a debreceni tanárokkal sose volt ilyen bajom vagy tapasztalatom, a Beöthy Zsoltokkal és Bársony Istvánokkal és más névtelen kegyetlenekkel volt bajom, akkor mikor a legtöbb segítségemre lett volna szükségem” – írja Móricz egyik levelében a *Légy jó mindhalálig* belső indítékait magyarázva). Bresztovszky Ernőt megdicséri a lexikon azért, hogy az Ady-Csizmadia-vitában Ady mellé állt, de nem jelzi, hogy Babits és a Nyugat más költői ellen személyes-

kedő és igaztalan támadást intézett és része volt abban, hogy a Nyugatban tömörülő progresszív írók inkább eltávolodjanak a szociáldemokráciától. Cholnoky Viktorról, a nagytehetségű novellistáról azt írja a lexikon, hogy publicisztikáját rendkívül nagy műveltség és nemegyszer feltűnő politikai éleslátás jellemzi. Ezzel szemben megállapíthatjuk, hogy gyakran pedig delíbiós és retrográd turáni gondolatok hatották át publicisztikai tevékenységét. A Nyugat egyik első számában megjelent *Neomongolizmus* című írása nyomában megjelenése után heves ellenérzést váltott ki a munkatársak körében. Kemény Simonról azt olvasható, hogy a Nyugatba szigorú kritikákat írt. Egyetlen kritikája jelent meg a Nyugatban, egy fanyalgó recenzió a Holnap-antológiáról, a szerkesztő jegyzetével, amely a folyóirat különvéleményét jelezte Kemény Simon bírálatával szemben, viszont Tisza István Magyar Figyelőjében, az 1910-es években nem szűnő buzgalommal támadta a nyugatosokat. Nemes Nagy Ágnes költészete a lexikon szerint „*sok tekintetben polgári színezetű*”, ezzel szemben az az igazság, hogy lírájának szenvedélye, erős intellektualizmusa, vívódó embersége igen távol áll mindattól, amit magyar irodalomtörténeti vonatkozásban általában polgári jellegűnek mondhatunk. Rédey Tivadarnál a lexikon éppen ellenkező módon jár el, mint Kemény Simonnál. Azt megírja a neves kritikusról, hogy a Napkelet színházi rovatvezetője volt és „*írásait erősen konzervatív szemlélet jellemezte*”, de a 24 soros cikkben nem említi meg a Nyugatot, holott Rédey, mint köztudomású, verssel, tanulmánnyal, kritikával gyakran szerepelt a folyóirat hasábjain. A német megszállással megszűnt Újság című napilapról, azt írja a lexikon, hogy a világháború és a forradalmak után polgári liberális szemléf, de emellett ún. „legitimista” (királypárti) célzatú újság volt. Ezt a jellemzést ki kellett volna egészíteni azzal, hogy viszont a negyvenes évek elején ez a polgári liberalizmus helyet adott nemcsak a más lapoktól származásuk miatt eltanácsolt íróknak, (például Szomorj Dezső számára ekkor már egyetlen publikációs lehetőségeket jelentett az Újság), de hangot kaptak a lapban antifasiszta megnyilatkozások is, elég Fodor József ekkori bátor hangú és meggyőző erejű publicisztikájára utalni. Barcs Sándor, Bálint György és Fodor József József Attiláról szóló értékes cikkei szintén az Újság hasábjain jelentek meg. Az Endrődi Béla szerkesztette Virágfakadás című folyóirathoz valóban dolgoztak azok a bölcsészek, akik néhány év múlva a Nyugat munkatársai lettek, de tévedés ezt a szerény kis lapot a Nyugat szellemi előfutárának nevezni, mint ahogy a lexikonban olvasható.

Az alább következő hibák nem zavarják meg az illető író reális értékelését, nincs külö-

nősebb jelentőségük, de egy későbbi javított kiadásra gondolva ezeket is szóvá tesszük.

A lexikon szerint Bajcsy-Zsilinszky Endre sokat írt a Nyugatba, ezzel szemben valójában csak egyetlen írása jelent meg a folyóiratban. *Bóka Lászlónál* ez olvasható: „*Szép magyar vers (1952) c. könyvében a magyar költészet javát elemzi...*”. A szóbanforgó füzetben mindössze kilenc vers analízise található. Csécsy Imréről azt írja a lexikon, hogy „*illegálisan megszervezi a Magyar Radikális Pártot, amelynek 1945-től 48-ig elnöke*”. A pongyola fogalmazás alapján arra lehetne gondolni, hogy Csécsy a jelzett időszakban egy illegális pártnak volt az elnöke, holott a valóság az, hogy 1945 előtt volt Csécsy pártja illegális. A Gábor Andort ismertető cikk szerint „*1917-ben kiadja első hagyományos műfajokban írt, filozófikus tónusú lírai verseit (Harminchárom. 1918).*” 1917 vagy 1918? Melyik dátumnak higgyünk. Földessy Gyulát, mint középiskolai tanárt mutatja be a lexikon holott 1945 után egyetemi tanárnak nevezték ki, éveken át kollégiumokat tartott az egyetemen Adyról. Az Illyés Gyuláról szóló cikkben az olvasható, hogy a *Hunok Párizsban* közlését 1943-ban, a *Nyugatban* kezdik meg, holott, mint köztudomású, a folyóirat 1943-ban már meg sem jelent, két évvel korábban megszűnt, Babits halálakor. A Nyugattal nem volt szerencsésük a lexikon szerkesztőinek és munkatársainak, nemcsak a folyóiratról szóló önálló cikk van tele hibákkal, mint Illés Endre már rámutatott erre, hanem más címszavak definícióiban is sok a hibás adat századunk legjelentősebb irodalmi folyóirataival kapcsolatban. Kodolányiról az olvasható, hogy „*a Nyugat utáni nemzedék egyik legkiemelkedőbb tagja*”. Vajon mit ért ezen a cikk írója? Általában a Nyugat három nemzedékéről szokás beszélni, Kodolányi már 1922-ben megjelenik a *Nyugatban*, ha már ragaszkodunk a nemzedékek szerinti kategorizáláshoz, akkor azt mondhatnánk, hogy a Nyugat második nemzedékéhez tartozik, de nem a *Nyugat utáni* nemzedékhez. Megyery Ella nem az *Új Magyarországnak* hanem az *Új Magyarországnak* munkatársa volt. A *Nyugat*-cikkben az olvasható, hogy „*összefogta az előfutár-folyóiratokban és a Holnap-antológiákban már korábban jelentkezett írók legjobbjait*”. Nem szerencsés fogalmazás, mert azt sejteti, mintha a *Holnap-antológia* kötetei már a Nyugat indulása előtt megjelentek volna. Osvát Ernő helyes születési dátuma: 1877. Pukánszky Kádár Jolán Debrecenben él, nem könyvtárosa a Nemzeti Múzeumnak, miként a lexikon állítja. Tóth László, a Nemzeti Újság főszerkesztője nem volt háborús bűnös: 1949-ben politikai perben ítélték el, de nem mint háborús bűnöst. Anakronisztikus dolog a budapesti tudományegyetemre úgy hivatkozni, mint ELTE-re,

abban az időszakban is, amikor az egyetemet még nem nevezték el Eötvös Lőrándról.

Sajnos a hagyományos és jól bevált lexikonszerkesztési módszereket nem mindenben valósította meg az új lexikon. Az egyes cikkek nem tagolódnak könnyen áttekinthető egységekre, ahol az olvasó könnyen megtalálhatná akár az életrajzi, akár a könyvészeti vonatkozásokat. Életrajz, az egyes művek bemutatása, a szerző kritikai értékelése többnyire meglehetősen összeolvad a lexikon cikkeiben. A könyvészeti anyag sem különül el elég világosan a főszerzőtől, ha egy-egy adatra, könyvcímre, megjelenési adatra vagyunk kíváncsiak, többnyire végig kell böngészünk az egész cikket. Az első kötet bibliográfiái tájékoztatója az egyes cikkek alatt meglehetősen szegényes, a második-harmadik kötetben kielégítő.

Végül – ismét egy későbbi, javított kiadásra gondolva, az eddigi kritikák hiányjegyzékeit felhasználva és azokat kiegészítve, felsoroljuk az írókat és szakírókat, akiknek szerintünk szerepelniök kellene a *Magyar Irodalmi Lexikonban*: Ágoston Péter, a magyar radikalizmus jelentős ideológusa, aki a marxizmus elveit alkalmazta a magyar jogtörténetben, Aradi Zsolt, a Korunk Szava, az Új Kor és a Vigilia című folyóiratok egykori szerkesztője. Balogh József filológus és műfordító, a Hungarian Quarterly és a Nouvelle Revue de Hongrie egykori szerkesztője, Szent Ágoston fordítója; Beke Ödön egyetemi tanár nyelvtudós, a Magyar Nyelvőr egykori szerkesztője; Bevilacqua-Borsody Béla művelődéstörténész, a pestbudai céhek és kávéházak krónikása; Bolgár Elek egyetemi tanár, *Az ember tragédiája* első marxista elemzője; Bonkáló Sándor egyetemi tanár, szlavista, *Az orosz irodalom története* c. vitatott, de a maga korában (1926) hízagpótló mű szerzője; Braun Róbert, a magyar szociológiai irodalom úttörője, a Huszadik Század munkatársa, a falukutatók munkásságának előfutára; Czöbel Ernő irodalomtörténész, Marx és Engels műveinek és életrajzának kutatója, aki Heltai Gáspárról, Eötvösről, Aranyról és Madáchról szóló tanulmányjaival a magyar irodalomtörténetírást is jelentős művekkel gazdagította; Devecseriné Guthi Erzsébet műfordító; Diencs Valéria filozófiai író, Bergson fordítója; Diener-Dénes József, a progresszív szemléletű szociológus és művészetkritikus; Eckhart Ferenc egyetemi tanár, jog- és történettudományi író; Gerevich Tibor egyetemi tanár, művészettörténész; Gonda József író, a *Semper idem* című szociológiai tanulmánykötet szerzője, a Hódmezővásárhelyen megjelent Jövendő című radikális szemléletű folyóirat szerkesztője, aki lapjában már korán Ady és a nyugatosok elismeréséért küzdött; Hajnal István egyetemi tanár, történetíró, a Századok egykori szer-

kesztője, a történettudomány szociológiai irányzatának kiemelkedő képviselője; Harsányi Gréte író, akit Móricz Zsigmond is szívesen közölt a Nyugatban, mert igazi tehetségnek tartotta; Harsányi Kálmán, a kor irodalmi életének kiemelkedő alakja, a *Kristálynézók* című regény és az *Ellák* című dráma szerzője; Havas Gyula, a Nyugat 1918-ban fiatalon elhunyt tehetséges munkatársa, akitől Tóth Árpád írt szép nekrológot; Hekler Antal egyetemi tanár, művészettörténeti és archeológiai író; Hevessy Iván művészettörténeti író, esztéta, a Nyugat munkatársa, a magyar filmművészeti irodalom egyik legjelentősebb képviselője; Joó Tibor filozófiai és történetbölcséleti író; Kádár Endre regény- és drámaíró, a *Balalajka* és az *Önbüntetés* című ismert művek szerzője; az emlékiratíró Károlyi Mihály; Kemény Gábor, a radikális szemléletű kritikus és pedagógiai író; Kelemen Lajos, a kiváló erdélyi történetíró; Kernách Ilona novellista és drámaíró, a Nyugat munkatársa; Kertész Manó nyelvész, a finn-ugor mondattani és nyelvjárási tanulmányok szerzője; Kürti Pál, a nagyműveltségű literátor és nagyfelkészültségű színikritikus, a Nyugat munkatársa; Papp Mariska, a hét köréhez tartozó novellista, akikről Kiss József nagy megbecsüléssel írt lapjában; Schwarz Elemér egyetemi tanár, néprajzi és nyelvészeti író; Timár Kálmán irodalomtörténész, a magyar kódexirodalom jelentős kutatója.

Vargha Kálmán

6.

A korábban megjelent, valamint a fenti hasábocon olvasható kritikák megállapításait

SÖTÉR ISTVÁN: TISZTULÓ TÜKRÖK

A magyar irodalom a két háború között (esszék, tanulmányok). Bp. 1966. Gondolat K. 516 l.

„Ha visszatekintünk a XX. század irodalmának máig eltelt évtizedeire, elgondolkozhatunk azon, hogy hazánkban, vagy akár az egész művelt világon miféle szerepet tölt be újabban az »írott szó«, — s miféle szerepet tölthet be még a jövőben! Segített-e az irodalom az embernek, s az ember rászorult-e erre a segítségre, igényelte-e azt?» — olvashatjuk, a kötetnek címet adó bevezető esszé a *Tisztuló tükrök* első soraiban, abban az esszében, amely Sötér István háromévtizedes munkássága ars poetica-szerű összegezésének tűnik. Az ars poeticák, miközben egy életmű lényeges vonásait kiemelik, természetesen egyszerűsítésként is, az árnyalatokat, a rejtett és váltakozó hangsúlyokat, a szenvedélyeket és a megtett út kitérőit némiképp elhomályosítják, hiszen egy ars poetica sohasem úgy

összegezve megismételhetjük, hogy a *Magyar Irodalmi Lexikon* szerencsés időben készült, amikor már lehetőség volt arra, hogy különböző torzítások nélkül megvalósulhasson egy minden tekintetben korszerű és haladó szemléletű lexikon igénye. A lexikon szerkesztői és munkatársai gárdája általában élt is ezzel a lehetőséggel, ha az élő írók bemutatását zavarta is némely esetben a subjektívizmus, illetve zavarták egy már túlhaladott időszak irodalompolitikájának protokoll szempontjai. A lexikon tudományos értéke a magyar irodalomtörténetírás jelenlegi színvonalát reprezentálja. A *Magyar Irodalmi Lexikon* arányaiiban főlébe nőtt minden korábbi hazai vállalkozásnak, de nemzetközi viszonylatban is jelentős méretű teljesítmény. Mindemellett bizonyos ellentmondás mutatkozik a szerkesztési elvek megvalósításában a lexikon, első valamint második-harmadik kötete, azonkívül a hosszabb és a rövidebb szakkikkek között. Az első kötet címlistájában sok az indokolatlan hiány, a második és harmadik kötetben viszont a kritikátlanúságra való hajlam mutatkozik a jelentéktelen írók nagyszámú szerepeltetésében és a róluk szóló cikkek túlméretezett terjedelmében. A nagyobb cikkek tudományos színvonala általában elfogadható, a hosszabb cikkek között számos kimagasló értékű munka is van, a lexikon „aprómunkájában” a rövidebb cikkek százainak megfogalmazásában és az adatok közlésében azonban már nem érvényesült olyan fokú gondosság, mint a terjedelmesebb szakkikkek esetében. Nem volt kielégítő a lexikon lektorálása, mind a három kötetben sok félrevezető, téves adat található, amelyek sajnos az egész lexikon hitelét rontják.

toppan élénk, mint Pallas Athéné Zeus fejből kész fegyverzetben és önérvényűen, hanem egy folyamat eredményeként, amely maga is követelődzön sürgeti a további műveket. Ez az esszé-kötet, amely anyagát a XX. századi magyar irodalomból meríti, csaknem tíz évvel korábban mejelent párjához, a *Világtájak*-hoz hasonlóan, már szerkezetével is jelzi, hogy a szerző mindenféle leegyszerűsítés megfontolt ellenfele. A tanulmányok nem megírásuk időrendjét követve sorjáznak a kötetben, hanem témakörök szerint csoportosítva, és a magyar irodalom fejlődésének kronológiáját követve. Így a Nyugatról szóló fejezetben például a két Ady-jegyzetet egy Móricz pályavázlat követi, majd öt írás Babitsról. A Babits-cikkek elrendezése nagyon tanulságos, az első 1939-ből, a második 1961-ből, a harmadik és

a negyedik 1942-ből, az ötödik pedig 1946-ból. Sőtér tehát ezek kötetbe-sorolásánál sem a megírás időrendjét követi, hanem problémák, megközelítési módok szerint csoportosít. Így minden egyes tanulmány a többihez való kötődésében is önálló értelmet és értéket kap; a későbbiről kelteződtek nem érvénytelenítik a korábbiakat, hanem csak kölcsönösen kiegészítik és módosítják egymást. Időrendben a kötetbe foglalt első cikk 1937-ből való, az utolsó 1965-ből, és természetesen ostobaság lenne feltételezni, hogy valamenyny megfogalmazásával, értékelésével vagy szándékával, ahogy most itt olvashatjuk, ma is fenntartás nélkül egyetért a szerző. De méltatlanul olcsó dolog lenne látványos vagy kevésbé látványos Saulus – Paulus fordulattal elvetni a módosulásra szoruló korábbi felfogásokat. Sőtér a legnehezebb feladatot választotta: kritikusan vállalja saját múltját. Sohasem ragaszkodott makacsul egy megvesztegetően szép ötlethez, sohasem merevítette dogmává saját elméletét, kutatásának kereséseinek eredményeit, de nem is tagadta meg azokat szégyenlősen vagy gőgösen. „E fejezet írásai, Krúdyról (1941-ből az első, 1954-ből a második) különbözősükben arra figyelmeztetnek, mennyire módosult felfogásunk Krúdyról mintegy másfél évtized alatt. Azt kell mondanom, hogy mindkét felfogás igaz, s mindkettő elégtelen. Egyik tanulmányomat sem tudnám megtagadni, tévesnek tekinteni, s egyik sem elégít ki.” A *Tisztuló tükrök* (és a világirodalmi tárgykörű *Világtájak*) kötet egyik legvonzóbb tulajdonsága: mozgalmassága. Ahogy az egymást módosító és kiegészítő eszmék szembesülnek, ahogy a különféle alkalmakkor és szándékkal írt cikkek egymást kivallatják, az olvasó megszűnik pusztán szemlélő lenni, és együtt gondolkodik – gondolkodásra kényszerül! – a szerzővel. És nem az a lényeges, hogy minden egyes esetben egyetértünk vele, ez feltehetően szándéka ellenére is lenne, nemhiába idézte valaha Gide Nathanaelhez intézett szavait a követésről és az elhagyásról, – hanem az, hogy újra meg újra mérlegre tegyünk vélekedéseinket, ítéleteinket és elképzeléseinket, mert a kritika és megismerés frissességét csak így tudjuk megőrizni. Sőtér nem egy megállapításával vitakozhatnánk, két lendületes és érdekes jegyzete ellenére sem érezzük Ady-képét kielégítőnek, – életműve ott válik példázattá és tanúsággá, ahol a leglényegesebb: hogyan vállalhata az ember múltját anélkül, hogy önmaga epigonjává szürkülne, hogyan válhatnak régebbi eredményei új kezdeményezések serkentőivé, ahelyett hogy kerékkötői lennének.

Jegyzetek, rögtönzések, emlékezők, vitacikkek, kritikák, portrék, pályavázlatok, egyetemi előadások találhatók a kötetben,

néhánysoros írások és terjedelmesebb tanulmányok egyaránt. Valamennyi műfaj, terjedelemtől és témától függetlenül, jó arra, hogy konkrét egyediségében és általános összefüggéseiben Sőtér az irodalom és az ember, az esztétika és az erkölcs problémáit érintse, vizsgálja. Mindig az olvasó és a kísérletező író szempontjait tartja szem előtt. Egy tudomány akkor válik veszélyessé, ha öncélúvá válik, ha megelégedezik az emberről, aki a világban él, és aki kérdéseire választ keres, és helyzetének tudatosítását várja. Nálunk is, de még inkább külföldön ijesztő méreteket ölt az, hogy a tudományosság jegyében az irodalom vizsgálata elszakad az emberi személység problémáitól. „... az igazi, a jó kritika nemcsak normákat kér számon, nemcsak mércéket, mérlegeket alkalmaz, – de hidat is épít az olvasó és a bemutatott mű közé” – vallja Sőtér, és ezt az elvet gyakorlatban, nemcsak kritikáiban és tanulmányokban, hanem irodalomtörténeti monográfiáiban is alkalmazza. A tudományosság számára nem öncél, hanem eszköz, az esztétikai szempontok figyelembevétele a morális szempontok, az erkölcsi tudatosulás és tudatosítás feltételei. Mert: „... az író, a költő nagy hivatása abban áll, hogy kimondja a kimondatlant, de a tudatokban rejtetőd, – hogy nevén nevezze a még névtelent, de mindenki által sejtettet, – hogy megvilágítsa azt, amit mindenki tapint, érez, de egész fényességében, élességében nem lát még. De hány-szor történt már meg, hogy egy-egy nagy író vagy költői felismerés a maga korában visszhangtalan maradt! A kritika a visszhangot is kell serkentse, azzal, hogy az olvasót mintegy beavatja a műbe, s az igazi kritikus mintegy társszerzőjévé válik az írónak...” Tegyük hozzá, a beavatás igényét az irodalomtörténelemmel szemben is fenntartjuk, aki egy régi század alkotását az új és megváltozott közönségnek közvetíti.

Azt mondtuk, a *Tisztuló tükrök* bevezető esszéje ars poetica jellegű. Legáltalánosabb és leghatározottabb formában Sőtér itt fejt ki életműve jellegét. Nem e tanulmány keretében tartozik annak a vizsgálata, hogy ez az esszé Sőtér szépirodalmi művei, regényei, novellái, drámái milyen eddig ismeretlen rétegeit tárja fel, sem pedig vaskos irodalomtörténeti monográfiáit milyen általános szempontból világítja meg, mint ahogy az esszé és a szépirodalmi művek kölcsönhatására, kölcsön-tapasztalataira is csak utalhatunk, – hanem csupán a kérdéses esszé és több tucat társa viszonyáról beszélhetünk. A jelzett műfaji különbségek dacára a *Tisztuló tükrök* című kötet szinte minden írását esszének nevezhetjük. Az esszé általános műfajja ismerveinek meghatározása éppen olyan reménytelen feladat, mint a regényé vagy a drámáé. Mégis

a műfajról való tudomásunk közelebb visz a Sötér-íráskor lényegéhez, miként azok az esszékről való ismereteinket is gyarapítják. A kritikus legmegfelelőbb műfaja az olvasónapló lenne, írta egyhelyütt Sötér, és nem árt emlékeztünkbe idéznünk, hogy Montaigne, a műfaj őse, a maga esszéit feltehetően a naplóból fejlesztette ki. Az esszé rokonságát a naplóval mindig is megőrizte, személyes jellege fakad ebből, és az az alapvető tulajdonsága, hogy in statu nascendi szemlélet fejeződik ki benne. Bármennyire is filológikus legyen egyes esetekben, bármennyire is a múltból merítse témáját, az esszé mindig is a jelenre és a jövőre utal, mindig is kérdéseket tesz fel az emberi magatartás problémáit illetően. Mi a viszonyunk egy műhöz, egy íróhoz, egy irodalmi irányzathoz, mi a viszonyunk egy író és saját műve kapcsolatához, — ezek az esszé alapvető kérdésfelvetései. Esztétikai és morális szempontok szétválaszthatatlanok, mert az esszéista nem csupán tudósi szemszögből közelít tárgyhöz, hanem egész személyiségével, múltjával, jelenével és akart-képzelt jövőjével, és az olvasót sem csupán adatok és összefüggések rendszerével, a szót legtágabb értelmében véve: lexikálisan gazdagítja, hanem a cselekvő kritikailag szemlélődő személyiség varázsával is. Nem véletlen, hogy a portré az esszéista Sötér erőssége. Nem csupán amiatt, mert regényíró, aki művészi megformálást és a kritikai vizsgálódást szintetizálni tudja, hanem azért is, mert az esszé, jellegénél fogva kínálja a szándékot, magatartások szembesítését, a kritikai-önkritikai aspektusok egységét. Miként az igazi esszéisták, Sötér is elsősorban moralista. Az emberi magatartások igazgatják és az esztétikai-erkölcsi szempontok egybeesései. Különböző időpontokban írt számos esszéjében foglalkoztatja a romantikus költői magatartás, legélesebben ellenszenvét a *Tisztuló tükrök* c. kötet bevezető darabjában fejti ki. Hangsúlyozni szeretnénk, Mickiewicz és Jókai őszinte tisztelője, a romantika és a realizmus termékenyítő kölcsönhatásainak hirdetője nem a romantika jegyében fogant alkotások, hanem a romantikus művészpóz ellenfele. Sötér az irodalom becsületét félti a pózoktól, a romantikus gesztusoktól és hangos deklamációktól, amelyek a művet sokszor elhomályosítják, amelyek a kritikai érzéket eltompítják, és amelyek önreklámozó handabandájában puffogó frázisok műalkotások illúzióját keltik. A romantikus pózok elleni küzdelem egész életművét végigkíséri: csaknem húsz éve kíméletlenül bírálta a „hazug sámánság”-ot, „olcsó szerepjátás”-t, amelynek annyi magyar író adta át magát a két háború között, sokszor még a legjobbak is, — és ez a szemlélet már első írásaiban, kritikáiban és regényeiben egyaránt tettenérhető.

Az irodalomtól azt várjuk, hogy gazdagítsa életünket, sokszorozza meg emlékeztünket, írja a *Tisztuló tükrök* 1965-ben keltezett bevezetőjében, mert „az emlékezet hiánya: az erkölcs hiánya is”, — és épp ezért írhatja sajnálkozva, hogy a *Doctor Faustus* kivételével az elmúlt évszázad „elátkozott” művészsorsainak egyetlen kritikai tárgyalását sem ismerjük, és hogy látványosságtól mentes igazi művészábrázolásnak csupán Elstir alakját érezhetjük Proust művében, — habár ítéletét túlságosan summásnak és némileg igazságtalannak érezzük.

A kritikai szempont — moralista vonás — a sötéri irodalomszemlélet alapja. „Az irodalom egyik legfőbb feladata, hogy a kritikai szemléletre neveljen bennünket” — írja. „A kritika az emberi értelem legmagasabb tevékenységei közé tartozik”, és „a tükrözésnek csak akkor van értelme, ha kritikává, tanulósággá, — és ha lehet, örömmé tud válni” — olvashatjuk a *Tisztuló tükrök* bevezető esszéjében, és a kötet, valamint a *Világtájak* számos darabjából visszhangzik ez a felfogás. Talán a jellegzetesen romantikus poète maudit fájdalom-apológiájával szemben idézte valaha Ligne herceg sorait, hogy az öröm a legnagyobb hőstett, és a pánik vagy az illúzió irodalmával szegezi szembe ma igényét: „Nincs veszélyesebb, mint az olyan irodalom, mely azt véli, hogy nincs vesztenivalója, nincs miért vállalnia a felelősséget, s az emberek, akikről vagy akikhez szól, ugyancsak azt hiszik, hogy már semmit sem nyerhetnek vagy veszhetnek, mert létük legjobb vagy legrosszabb lehetőségei eleve biztosítottak.” Ezért faggatja a *Világtájakban* Cervantest és Emily Brontët, Gorkijt és Thomas Mannt, Gide-et és Sartre-t, ezért a *Tisztuló tükrökben* Babitsot és József Attilát, Nagy Lajost és Kosztolányit, az értekenység és felelősség íróit, ezért állítja az utóbbiban a goethei mértéket példaként, hogy csupán a két kötet néhány esszéjét idézzük. Mert Sötér írásai, klasszikusokról szóló portré vagy kortársakat megítélő kritika, emlékezés vagy vitacikk formájában mindig a lehetőségek kutatása, az olvasó és az író lehetőségeinek a felmérése és vállalása. Esszék, amelyek a gondolkodás folyamatába bevezetnek, és az olvasót a szerző jövőkeresése társául ragadják.

A *Tisztuló tükrök* bevezető tanulmánya példaanyagát tekintve még félrevezető is lehetne, ha elszakítanánk a kötet egészétől. Goethe, Stendhal, Thomas Mann, Proust, Arany János idézése, a romantikus magatartás kritikája, az objektivitás dicsérete, a hagyomány fontosságának a hangsúlyozása azt a látszatot is kelthetné, különösen az elmúlt években megjelent Sötér-monográfiák, a *Nemzet és haladás*, valamint a Madách-könyv után, hogy a szerző a múlt vagy a közelmúlt klasszikusait a kortárs irodalom-

mal szemben vonultatja fel. A pontos fogalmazás e helyen, azt hisszük, különösen lényeges. A klasszikus irodalom számára mérték és nem minta. És ha mérték, akkor elsődleges morális erejénél, elkötelezettségénél fogva, és nempedig esztétikai szempontból. A szürrealizmus forradalmasító szerepének jelentőségét a modern irodalomban magyar írók, kritikusok közül kevesen értették meg annyira, mint ő, és Sartre regényelméletének a fontosságára is már 1946-ban felfigyelt, akkor amikor Lukács György nagyrealizmus-koncepcióját is rendkívül lényegesnek tartotta a magyar irodalom, elsősorban nemzedéke jövője szempontjából. A klasszikus művek nem felülmúlhatatlan mintaképek a számára, hanem versenytársak alkotásai, amelyeket túl lehet és túl kell szárnyalni. Mert miközben az 1930-as évek végén éppen úgy, mint ma, klasszikus irodalommal is behatóan foglalkozik, Sötér egyszersmind a kortárs magyar és világirodalom kritikuskronikása is. Ha az elmúlt évek monográfiái következtében el is homályosult némileg, e kötet, éppen a már említett szerkesztésénél fogva is hangsúlyozza, hogy Sötér annak a nemzedéknek az öntudatra-ébresztője, amelyet általában a Nyugat harmadik nemzedékének neveznek. És ha a *Játék és valóság*, a *Szép eretnkségek*, az *Apálan irodalom*, a *Testvértelen nemzedék* és a *Négy nemzedék* című tanulmányokat elolvassuk, és rögtönzéseit, jegyzeteit Zelkről, Hajnal Annáról, Jankovichról, Keszthelyről, Képesről, Bókáról, Takátsról, Kálnokyról, Rónayról, Jékelyről, Weöresről, Toldalagiról, Csorbáról, Devecseriről, Thurzóról és Kesziről, — ezeket a zömükben a felszabadulást közvetlenül követő években írt vita cikkeket és miniatűrportrékat —, akkor megdöbbenően kell konstatálnunk, hogy e nemzedék értékéről és jelentőségéről ma sem tudunk többet, két évtizeddel később, mint annak idején Sötér. E kötet irodalomtörténeti jelentőségét abban is látom, hogy Sötér, mint a nemzedék tagja, elsőnek és mindmáig utolsónak tanúsította nemzedéke jelentőségét, erejét és lehetőségeit, és két évtized távlatából azt kell mondanunk, hogy megsejtéseiben, felismeréseiben nem tévedett. A nemzedék lényeges, jelentős alkotások egész sorát hozta létre, sokszor észrevétlenül fontos új kezdeményezéseket indított el, amelyeket az utánuk következők gyümölcsözteshettek. A szürrealizmus általuk honosodott meg a magyar irodalomban, anélkül, hogy megragadtak vol-

na benne, a költői nyelvet átalakították, a vers- és regénystruktúra lehetőségeit fedezték fel, az irodalom és erkölcs új formáit ismerték meg, a vers és regény tematikáját mérhetetlenül tágitották, világirodalmi ismereteinket lényegesen gyarapították és közülük számosan romantikus pőzoktól, látványosságtól mentesen első közt váltak marxistákká a felszabadulás után. Lehet, hogy Sötér egyik esetben túlértékelte vagy éppen alábecsült egy-egy kezdeményezést, lassan hozzá kell szoknunk ahhoz a gondolathoz, hogy ezt a nemzedéket az előtűk járókénál, Szabó Lőrinc, Pap Károly, Németh, Ilyés, Halász nemzedékénél ne tekintsük jelentéktelenebbeknek, annál a nemzedékénél, amelyet éppen a versenytárs tárgyilagos szenvedélyével, kritikus igényével és történetész biztonságával húsz éve és napjainkban annyiszor és annyi szempontból elemzett Sötér. (A mai húsz-harmincévesek számára a két-három évtizeddel idősebb pályatársak közti különbség némileg elmosódott, Sötér könyve számunkra külön azért tanulságos, mert az élő magyar irodalom sokféleségét, különböző törekvéseit hitelesen és szemléletesen dokumentálja akkor, amikor jobbára csak az egységet láttuk.)

A kritikai, irodalomtörténeti és művészi megközelítést Sötérnél szétválasztani nem lehet, nemzedéke számbavételénél ezt éppen úgy felismerhetjük, mint régebbi magyar és nem magyar törekvések vizsgálatánál. Hagyomány és újítás, követés és kritika irodalomszemléletében sohasem egymást kirekesztő, hanem egymást átható fogalmak, ha régebben talán inkább az újítás és ma a hagyomány tűnik is hangsúlyosabbnak. Különösen jellemző Mikszáth időszakának és anekdotázó módszerének elemzése, mely nemcsak a mikszáthi oeuvre sajátosságait segíti jobban megérteni, hanem arra a művészi gyakorlatra is jellemző, amellyel ő és nemzedéke az anekdotán kívánt túlhaladni. Az irodalomtörténeti vizsgálat így lesz egyszerre a kritikai attitűd és a művészi keresés kifejezése is, hódolat és bírálat, a hagyomány vállalása és az új igénye. Mert, hogy megint csak a *Tisztuló tükrök* bevezetőjéből idézzünk: „az irodalom menthetetlenül újra-újrakezdesre kényszerül, — ebben rejlik veszélye, de nagyságának lehetősége is. Minden újra kezdés veszélyessé válik, ha nem párosul a folyamatosság bizonyosfokú megőrzésével.”

Ferenczi László

MARTINKÓ ANDRÁS: A PRÓZAIÍRÓ PETŐFI ÉS A MAGYAR PRÓZASTÍLUS FEJLŐDÉSE

Bp. 1965. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézete. 634 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 17.)

Martinkó András a prózaíró Petőfi stílusát elemzi könyvében. Munkája így is nagy hiányt pótol: ilyen összefoglaló munka eddig még nem jelent meg Petőfi írói nyelvéről, stílusáról; s prózájáról szólva voltaképpen lírájáról is vall a szerző, mert — mint maga megállapítja — „Petőfinek *nyelvíleg* a költészet is erősen prózaikus”.

A magyar nyelvtudományban a nyelvtudományi pozitívizmus örökségének megfelelően elsősorban a szigorúan nyelvtani alapokra épített stílusleírásoknak van hagyománya — állapítja meg találoan egyik legújabb stílusztika monográfiánk ismertetője. (Vö: *Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet*. A III. országos magyar nyelvkongresszus előadásai. Bp. 1956. 281.) Egy másik fajta elterjedt stilisztikai vizsgálat művelői pedig néhány kikövetkeztetett lélektani, illetőleg stilisztikai jegyhez (mint pl. Petőfi esetében az „erő”, a „nyugalanság”, az „egyszerűség”, a „természetesség” (Vö. Prohászka János: *Petőfi költői nyelvének fősajátságai*. Nyelvészeti Füzetek. 58. sz.) keresték a nyelvi bizonyító anyagot. A lélektani szempontú egyéni stílusvizsgálatok a buffoni „Le style, c'est l'homme” elve alapján kutatták a költő egyéniségének nyelvtükröződését a művekben, ill. sajátos szóhasználatát vették számba vagy nyelvi kuriozitásokat, legjobb esetben nyelvjárási vagy irodalmi szókölcsönzéseket kutattak.

A stilisztikai kutatás tudományos rangra emelése s módszerbeli megújulásának szükségessége több mint egy évtizede, a III. országos nyelvészkonferencián került előtérbe, ahol többen sürgették a *komplex módszerű*, a funkcionális irodalomtörténeti-nyelvészeti módszerek kialakítását.

Az elmúlt időszakban több kisebb stilisztikai dolgozat, tanulmánykötet látott napvilágot, írói nyelvi monográfiák születtek. Martinkó András tanulmánya már címével is jelzi módszerbeli igényét: Petőfi prózájának nyelvét a magyar irodalmi nyelv egészében betöltött szerepe alapján kívánja értékelni. *Módszerbeli céltűzéséről* könyve bevezetőjében részletesen tájékoztat, *sok fontos elvi jelentőségű kérdést érintve és tisztázva*. „*Stílus-tanulmány*nak számom munkámat. Részben azért, mert Petőfi prózájának egy része «csak» stílus és nyelvi érdekű, részben mert módszerem is nyelvi-stilisztikai, amennyiben általában a nyelvi anyagból a szövegből indulok ki. Mindazonáltal nem a svájci-francia »explication de texte« izoláló, formalista nyelvi-stilisztikai eljárás az eszményem: szá-

momra a stílus csak egyik lehetséges kiindulópont a *teljes életmű* kibontására. A stílus anyaga ugyan a *nyelv*, de ennek a nyelvi anyagnak a stílusban realizálódó konkrét struktúrája függvénye egész sereg extralingvisztikus és felépítmény jellegű tényezőnek. ... Milyen rendszerben jelentkeznek ezek a tényezők Petőfi esetében, s hogyan determinálják a prózaíró Petőfi stílusát — lényegében ez ennek a munkának céltűzése.”

Ezeknek az „extralingvisztikus és felépítmény jellegű tényezőknek” állandó szemmel tartása, azaz a komplex módszer alkalmazása egyik legfőbb erénye a munkának s biztosítéka szilárd, tudományosan helytálló eredményeinek. A régebbi stilisztikai tanulmányokhoz képest szilárd vázat ad a munkának a *társadalomtörténeti* szempont következetes és eredményes alkalmazása: a polgárisodással együtt járó új irodalmi-nyelvi tényezők állandó figyelemmel tartása. S amíg az első prózai alkotástól, az 1836-ból ránk maradt levéltől az utolsó Petőfi-prózáig, az 1849. július 29-én kelteztetett levélig időrendben végig halad a mű költői prózai alkotásain: noveláin, útirajzain, regényén, drámakisérletein, publicisztikáján, levelezésén: nemcsak Petőfi „alkotáspszichológiáját”, mondatainak sajátos szerkezetét, szókincsének, nyelvtani jellegzetességének főbb vonásait, regény- és drámahőseinek beszédét, ill. beszéltetését ismerjük meg, hanem kibontakozik előttünk a kor gazdag stílus képe: az egyes nyelvi rétegek és stílusnemek — a paraszti népnyelv és a polgáris társalgási nyelv, az elvont arisztokratikus stílus s a szélsőséges romantikus meg az élnyelvet követő realista stílus — dialektikus egymásbajátszása, a más-más tőről hajtott nemesi retorizmus és plebejus publicisztika stílus küzdelme. S közben — menet közben — oly fontos és alapvető elvi kérdéseket vet föl és old meg a mű, mint *költőiség és prózaiság, nyelv és stílus* mibenléte, különbsége, a *realizmus nyelvi és irodalmi értelmezése* stb. Az *elvi, elméleti kérdések* állandó felszínen tartása és megoldása fő erőssége a könyvnek. Munkájának hármas érdeme van: 1. tisztáz egy sor stíluselméleti kérdést; 2. igen fontos szempontokkal és adatokkal világítja meg a magyar irodalmi nyelv és stílus fejlődésének egy jelentős, sorsdöntő szakaszát; 3. és végül Petőfi egyéni stílusának gondos elemzésével hozzásegít a költő emberi, művészi egyéniségének, ember- és világszemléletének, nyelvi ismeretének jobb, teljesebb megértéséhez.

A szerző szemléletének, módszerének sokoldalúsága nyilvánul meg abban is, ahogyan

– tárgyát körülhatárolva – a prózai és költői műfajok fejlődéstörténetét elemzi a hazai irodalomban. Jól látja azt, hogy a hazai társadalmi fejlődéssel együtt hogyan késett e műfaji – s ezzel együtt: stílári – fejlődés: „Amilyen mértékben elmaradt Magyarország (s Közép- és Kelet-Európa) a polgárosodás európai útjától, oly mértékben késett a próza és a vers viszonyának, arányának és értékelésének imént említett megváltozása is” (uo.). Ebben a fejlődésképpen helyezi el a XIX. századi magyar prózát s Petőfi prózai munkásságát: „Maga az a tény, hogy a próza a versről válik le, *őnmagába véve* nem balserenese, s nem mond ellen a fejlődésnek... A balserenese inkább abban van, hogy modern prózánk kialakulása egy par excellence antiprózaikus és nem-realista korszakban: a preromantika, szentimentalizmus, romantika, biedermeier (almanach) stíluskorszakaiban indul meg. A fenti helyzet így nemcsak a széppróza, hanem a nyelvi és művészi realizmus magyar kibontakozását is késleltette, illetve magyrészt – és meglehetősen korszerűtlenül – a költészetre hátrította. A nyugat-európai és az orosz irodalomban a XIX. századi realista tendenciánk hordozója *első-sorban* a próza, – nálunk kimagasló képviselője Petőfi és Arany”. (572–3.)

Ebből a helyzetből következnek Petőfi költészetének nyelvileg erősen „prozaikus” vonásai, amelyek oly heves ellenzést váltottak ki a költészetről s nyelvről egészen más felfogást valló osztályok, csoportok képviselőiben. E társadalmi-történeti szempont érvényesítése alapján aztán a szerző vizsgálódásaiban nem az lesz a fő kérdés (mint az önelvű, formalista stiliztika számára lenne), hogy hogyan viszonylik a prózáiró művész a költő művészhez, hanem „az a valódi kérdés: hogyan viszonylik Petőfi a prózáiró kortársakhoz, milyen funkciót teljesített, s mekkora magasságot ért el a magyar prózastílus fejlődésében” (8.).

Így ágyazza be Petőfi prózáját szilárd mederbe: a magyar irodalmi nyelv fejlődésének történetébe. Megállapítja, hogy a *köznyelvi igényű*, az egész nyelvközösség számára érthető írói nyelvet, tehát az *irodalmi nyelvet* Petőfi (és Arany) írói működése teremti meg; s ennek alapja a költő politikai, erkölcsi felfogásában, gondolkozásmódjában rejlik.

Ez a demokratikus nép- és társadalomszemlélet az alapja írói nyelvének is, s ez különbözteti meg stílusának népiességét kortársai hasonló törekvéseitől. Míg legtöbb író-társa kívülről és fölülről szemlélte a népet, Petőfi azonosult vele; s ez tükröződik stílusukban is: „[a kortársak] *egyedaltalán* voltak: egy-egy réteg, izlés- és hagyományvonal nyelvi gyakorlatát kívánták az elbeszélő próza formájául megtenni – vagy pedig szervetlenül és funkciótlannal keverték őket. Másfelől...

felülről és kívülről, azaz az élő, gyakorlati nyelv szokás ellenére vagy legalábbis attól elkülönülve, egy autochton irodalmi nyelv eszményéből kiindulva, irtak magyar prózát.

Petőfi az egyetlen, aki az élő, gyakorlati, beszélt köznyelv alapján áll, de ezt nem téveszti össze a paraszti népnnyelvvvel, ahogy másrésztől nem hajlandó egyetlen irodalmi nyelvtípusnak elfogadni sem a romantika, sem az érzelmes vagy intellektuális polgári nyelvgyakorlatot” (209.).

Ennek kapcsán régi tévedéseket, hamis nézeteket ozlat el a szerző: Petőfi nem a parasztság nyelvén író őstehetség, hanem a néppel együttérző művelt értelmiségi, aki a polgári fejlődéssel együtt járó új izlés- és stílusformákat is igyekszik hasznosítani írói gyakorlatában. „Petőfi tehát nem irni jól megtanult paraszt, őstehetség, folklorisztikus kuriózum... hanem gyermekkorra óta külföldit és hazait mohón olvasó, műfordító, divatlap-segédyszerkesztő, egy középmemesi-értelmiségi ifjúsági csoport tagja és vezére” (594–5.). Már korai írásaiban fölfedezhető, hogy „kezd kialakulni benne a nemzeti szélességű, érvényű köznyelv eszménye, normája” (49), s ezzel együtt jár a köznyelvitől eltérő nyelvi formák elutasítása, kritikája. A patetikus dikciótól (s az almanachlira irreális nyelvtől) való elfordulása költészetében egészen markáns vonásokkal jelentkezik; prózájában nincs ilyen erős stílusváltás: kezdetől fogva a természetes, beszélt köznyelven ír: „Petőfi közvetlen s öt lényegesen befolyásoló prózáirói mintáira később is nehéz rámutatni, *kezdő korszakáról* pedig elmondható, hogy prózában ösztönösebb, »naturalistább« az indulása, mint költészetében” (533.). Ám úgy hisszük, hogy a prózában sem egészen hagyománytalanul alakult Petőfi stílusa: ahogyan költészetben, úgy a szépprózában is lehettek mesterei; Kisfaludy Károly, Kármán, Bessenyei nevét és stílusát a szerző is említi, s talán nem tévedünk ha Csokonai nevét is idevonjuk, akinek például a *Dorottya*-hoz írt előbeszédé annak a könnyed, humoros, élőbeszéd ízű társalgási nyelvnek remeke, amelyet Petőfi útirajzaiban élvezhetünk. Ezt, valamint Csokonai több más prózai munkáját éppolyan jól ismerhette Petőfi, akárcsak költészetét (ami számos párhuzammal igazolható). A magyar irodalmi nyelv fejlődésében is nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a debreceni költőnek, hiszen színművei – gondoljunk csak a *Tempeői*, a *Cultura* vagy a *Karnyóné* népi, polgári vagy értelmiségi szereplőire – a korabeli magyar köznyelv tökéletes irodalmi felhasználásának példái, s a „köznyelvi igény”, sőt gyakorlat kétségkívül megtalálható már a hazai polgárosodás lelkes debreceni hívénel.

Ha nincs is Petőfi prózájában oly erős stílusváltás, mint költészetében, de a fejlődés,

telitődés, gazdagodás itt is nyomon követhető. Martinkó András éles szemmel fedezi föl a népnyelvi alaprétégben a színező új vonásokat.

Nagyon tanulságos és egyben mintaszerű a *romantikus stílus hatásának elemzése* Petőfi prózájában: A *hóhér kötelében* s a *Tigris és hiénában*. Megmagyarázza és megérteti a „magyarországi francia romantika” népszerűségének és virágzásának társadalmi okait, s hogy Petőfi miért nem lát ellentmondást „(francia) romantika és népiesség-realizmus között”, s a romantika miért lesz, miért lehet számára „a politikai-társadalmi realizmus és népiesség egyik formája” (120.). Annak pedig, hogy Petőfi romantikája miért jutott magasabb tökélyre, mint kortársaié, a költő egységében, egyéni életében leli meg a nyitját: Petőfi mindenekelőtt lírikus, aki „lírikus módjára dolgozza fel lelki, társadalmi, olvasmány, és műfaji élményeit, rendkívül gyorsan hangulattá, magatartássá, érzéssé, eszmévé, sőt cselekvéssé: sajátjává asszimilálja” (121.). Meglátja azt is, hogy Petőfi — legtöbb kortársától eltérően — „nemcsak egy korszerű műfaj és műnem követésének szándékával fordul a francia romantika felé... hanem művészi-emberi fejlődésének ezen a fokon *önkifejező célból* is” s ezért az akkor legmodernebbnek látott francia romantikus dráma vonalába akar felzárkózni” (uo.). E korszak prózai munkáinak nyelvi-stiláris értékelésével egyetérthetünk: felemáságukban is előrelépést jelentenek „az irodalmias, fentebb nyelv eredményeinek birtokbavétele irányában is” (143.).

Az igazi nagy eredményt azonban nem szépprózai alkotásaiban, hanem riportszerű útirajzaiban s publicisztikájában: az *Uti jegyzetekben*, az *Uti levelekben* meg forradalmi közírói műveiben éri el a költő; ahol ugyanis lírai énjét, önmagát teljesértékűen, „adekvát” módon fejezheti ki, akárcsak költeményeiben; az *Uti levelekben* — mint Martinkó András fölfedezi — szinte a versek mintájára versszakokra tagolódik a mondanivalója (274.), s a költő, a lírikus, a zsáneralkotó művész és kítő humorista itt mindig elemében lehet. „Hiba volna a *prózaíró* Petőfit annak feltüntetni, akinél realizmusa egész rendszere minden vonatkozásban művészileg is megvalósult, aki megvalósította a teljes értelmű magyar művészi realista *szépprózát*. Éppen szépprózai alkotásaiban nem tudta a realizmus teljességének azt a fokát... elérni, amire útirajzaiban, publicisztikájában és levelezésében példát adott. Ismerjük már ennek okát is: Petőfinek legterjedelmesebb szépprózai művei egy emberileg, eszméileg és művészileg válságos korszak termékei” (619.).

Petőfi prózájában — akárcsak lírájában — (s prózájában már korábban és teljesebben, mint költészetében) megvalósítja a leg-

korszerűbb stílust, a *realista stílust*, s ezzel valósággal forradalmi tettet visz véghez. Ezzel kapcsolatosan lényeges és nagyon figyelemreméltó megállapításokat olvashatunk a tanulmányban a *realizmus mibenlétéről*; Martinkó András elutasítja azt a nézetet, amely a realizmust kizárólag a művek eszmei tartalmához köti. Érdemes időznünk meghatározását teljes egészében: „A *stílus realizmusának fő kritériuma* tehát az: *milyen társadalmi érvénnyel mennyire a közösségi szemantikában, esztétikai tudatában-össztlőnében adott — vagy latens! — stilisztikai lehetőségekkel élve lesz a nyelvből és nyelven kívüli mozzanatokból stílus*. Ha úgy tetszik: mennyire demokratikus és népi, nemzeti. Forma és tartalom *egészére*, egységére értve: a teljes realizmus számára tehát egyként követelmény a tartalom közösségi realitása, de az is, hogy a tartalom a közösség nyelvén, a közösség... stilisztikájával is azonosulva nyerjen kifejezést. (Ebből az is látszik, hogy a nyelv és stílus... elválaszthatatlan kategóriák, nyelvet mondva sokszor stílust mondunk és viszont.)” (610–11.)

Ez a *realizmus a magyar nyelv története szemszögéből* nézve jelenti magának az egész nemzetre érvényes közösségi nyelvnek, az irodalmi nyelvnek megszületését, *Petőfi egyéni írásgyakorlatában* pedig jelenti ennek az írásgyakorlatnak legfőbb egyedi stiláris ismertetőjelét. S itt fejtje meg kiváló érzékkel a szerző azt a talányt — és tévedést —, hogy Petőfi egyedi nyelvi művészet nélkül lett nagy költővé (mert az egyéni nyelvi művészet jogát sokan, többek között Tolnai Vilmos is elvittatta tőle): „Tolnai Vilmos — szó- és alaktani tekintetben — még *egyéniileg jellemzőt* sem talál Petőfi nyelvében. De hiszen éppen ez a legnagyobb forradalom a nemzeti nyelv kialakításának módjában! Bizonyítéka ez annak, hogy a modern magyar köznyelv *Petőfi (és Arany) gyakorlata alapján* rögződött meg —... Az ő stílusuk a beszédből lett, majd a nyelvfejlődés során visszatért beszéddé, amelyből vettették. Irodalmi nyelvü[n]k nemzeti voltának ez a lényege.” (577–8.). Így oldja meg az időbeli távolság okozta optikai csalódás talányát is, amelynek alapján a mai szemlélő alig lát nyelvi problémát Petőfiiben: „az 1840-es évek közepén-végén más volt Petőfi nyelvi-stiláris esztétikumának értelme-funkciója, mást láttak benne alkotásnak, teremtesnek [mint ma]. A korban Petőfi nyelvi-stiláris realizmusa inkább az általános gyakorlattól való *eltéréssel*, kihívó egyszerűségével hatott: a szokatlan és új esztétikumuma volt benne. A ma embere számára viszont *tipikusságával* hat, azzal, hogy ez a magyar nyelv, a magyar költői stílus »klaszszikus« formája. A teremtő, alakító forradalmiságot mi már nem érezzük benne, »csak« az azonosságot: a költői invenciót mint nyelv-

vünk produkcióját, törvényszerűségeit, az újságot mint tipikust fogjuk fel” (611–2.).

Petőfi írásművészetének leglényegesebb vonása ez a realizmus: „a fonetikai, alak-, mondat- és jelentéstani *köznyelvűség* érvényesülése” (336.); nyelve az élőnyelv, a beszélt nyelv: „Petőfi nyelvi-grammatikai struktúrája sokkal inkább a *beszéd* (»parole«) *pszichológiai*ához semmint a nyelv (»lange«) logikájához alkalmazkodik” (534.). Petőfi prózájának szókincsét, nyelvtanát is a szélsőségektől mentes élőnyelv határozza meg: „a *köznyelvet* bámulatosan ismeri, annak szókészletli lehetőségeivel káprázatosan tud élni, de ha választékos vagy ellenkezőleg táji, paraszti szó kell, akkor is ritkán hibázik” (343–4.); „A *szókészletli* egyszínűségét tudatosan különböző nyelvi rétegekből vett szavakkal mozgatja meg” (545.).

Nyelvtani vonatkozásban találóan mutat rá a munka arra, hogy a korabeli választékos és mesterkélt formáktól (amiket sokszor az idegenből fordított művek nyelve sugallt), hogyan távolodik el fokozatosan a köznyelv irányába a költő (különösen fordításaiban figyelhető meg jól ez).

Ami az egyes fejezeteket, a mű szerkezetét illeti, jól tagolódik a fő prózai művek, ill. az ezek által határolt fejlődési szakaszok szerint. Az egyes művek elemzéseiben a sokoldalú komplex szempont érvényesül: az „objektív” műfajokban (regény, dráma, novella) is gondosan fölfelel a szerző az egyéni alkotás szubjektív lélektani motívumait: a szereplőkkel való azonosulást, jellemssolidaritást stb.; a levelezésben, publicisztikában pedig szinte mikrofilológiai gondossággal — néha talán már túlzó pontossággal — mutat rá a

társadalmi, napi politikai háttérre, ill. az egyéni életrajzi, hangulati tényezőkre.

A munka összefoglalásában két kisebb fejezet is foglalkozik a költő s a prózaíró Petőfi viszonyával (A költő jelenléte Petőfi prózájában. A költő és a prózaíró az egységes Petőfi), megállapítva azt a — korábban is már hangsúlyozott — elválaszthatatlan egységet, amely a költő verseinek és prózájának stílusa között megvan: „prózaikus stilisztikájának alapstruktúrája azonos a versekével, másrészt — és ez még fontosabb — ugyanazok az eljárások ugyanazon a stílári szinten s egyazon funkcióban prózájában és versében egyként adekvátak” (550.). Erre bizonyító példát is találunk; szívesen olvastunk volna másutt is ilyen párhuzamokat a versek szövegéből. Sőt, legszívesebben azt vettük volna, ha a szerző Petőfi egész írói nyelvét, stílusát együttesen tárgyalta volna kiváló módszerével. Mindenképpen hivatott lett volna rá, hogy ezt a munkát sikeresen elvégezze.

Összefoglalva: azt az előrebocsátott megállapítást, hogy Petőfit a magyar irodalmi nyelv s ezen belül a magyar próza fejlődésében kiemelkedő hely illeti meg s hogy a prózaíró Petőfi jelentősége vetekszik a költőével, a szerző sokoldalú: nyelvészeti és irodalomtörténetirői komplex módszerrel meggyőzően bizonyította. Munkája egyaránt nyeresége a nyelvtudománynak s az irodalomtörténetnek. Módszertanilag is rendkívül értékes műve ösztönzést adhat nemcsak az irodalomtörténésznek s az irodalmi nyelv történetével foglalkozó nyelvésznek, hanem a stíluselmélet kérdéseivel foglalkozó kutatóknak is; termékeny szempontokkal segítheti elő új írói stílusmonográfiák megszületését.

Szilágyi Ferenc

SINKÓ ERVIN: CSOKONAI ÉLETMŰVE

Novi Sad, 1965. Fórum Könyvk. 349 l.

Irodalmunk nagy klasszikusai közül Csokonai az, akit bár ismerni vélünk, legkevésbé ismerünk. Egyéniségét már Kazinczy és Kölcsey ríktóan diszharmonikusnak, zsenialitásból és emberi-művészi botlásokból összetettnek látta; irodalomtörténetírásunk újra és újra elbizonytalanodott vagy tévútra jutott, amikor a költő és alkotása lényegét kellett volna megragadnia. A Csokonai-irodalom nagyterjedelmű, de értékben szegény. Toldy Ferenc, Haraszti Gyula, Ferenczi Zoltán alapvető munkáinak időálló anyaga csupán az egybehordott életrajz. Egyedül Horváth János vázolt fel olyan Csokonai-képet, amelyben egy valóban átfogó, mélyen értelmező monográfia körvonalai mutatkoznak. Ilyen monográfia azonban azóta sem született, s ez aligha véletlen.

Személyisége mélységeivel és magasságával zavarba ejt, műve végére-járhatatlannak tetsző labirintus. Az ellentmondás fogalmával néha talán — nem valódi, hanem kényelmi dialektikát üze — vissza is élünk. Csokonairól beszélve mindenesetre mellőzhetetlen ez a fogalom. Annyi bizonyos, ő a legellentmondásosabb valamennyi nagy költőnk között. Ez az oka, hogy értékelésében és jellemzésében is legnagyobbak a kilengések. A legkülönbözőbb Csokonai-értelmezések jöttek létre korkívánalmak vagy egyéni ízlés diktátuma szerint. Rész-igazságukban legtöbbször megoldhatatlanok és hamisak — a romantikáé (ahogyan első életrajzírója, Dombay Márton látta): az ideálvilágába zárkozó poétalélek; a népiesség: a kóbor, boros bohém és garabonciás (s a népiesség elsőkelésével egyre inkább

az); a pozitívizmusé: a világirodalmat végig-
 ollózó költő-tudós; a szellemtörténeté: az
 izzig-vérig, dacosan-mindhalálig rokokó ember.
 Horváth János volt az első, aki az ab-
 szolutizáló megoldásokkal szakítva, a maga
 sokrétűségében igyekezett megérteni Csokonai-
 nait, irányzatok nagy szintetizálóját mutatva
 meg benne. A politikum, a közélet szerepét
 és hatását azonban nem vizsgálta, így egyéb-
 ként egyszerű tanulmánya megmaradt a
 stíluskérdések körében. Marxista irodalom-
 történetírásunk emelte ki különös hangsúly-
 lal, ami a költőben valóban a leglényegesebb:
 felvilágosodott világnézetét és népiességét,
 de a radikális plebejus-költőről kialakuló kép
 újra nem volt mentes az egyoldalúságtól.
 Semmi esetre sem sikerült ezzel annak a haj-
 meresztő szakadéknak az áthidalása, amely
 nagy felvilágosodott művei és az ezekkel
 homlokegyenest ellentétes ideológiában fo-
 gant versei, mint az 1741-diki *Diéta*, *Az*
igazság diadalma között tátong.

Sinkó Ervin kiindulása újszerű. Nem
 szelektált vonások alapján konstruál egy
 ilyen vagy olyan Csokonait, hanem koncepciója
 tengelyébe magát az alapvető ellent-
 mondás vizsgálatát állítja, s az abból sarjadó
 többi, apróbb-nagyobb ellentmondást bogoz-
 za egész művében. Ez a módszer az, amely
 megnyugtató eredményt hozhat, hiszen a
 Csokonai-irodalom kudarcai visszavezethetők
 az ellentmondásokkal szembenézni nem tudás-
 ra vagy nem akarásra. S valóban, az ő
 Csokonai-képe realisabb és sokoldalúbb az
 eddigieknél; jelentősen közelebb visz az igazi
 Csokonai megismeréséhez. Érdekes, hogy mo-
 nográfiája számos ponton egyezést mutat a
 magyar irodalomtörténeti kézikönyv Csoko-
 nai fejezetével, s ez az akaratlan párhuzamos-
 ság, mivel a két munka nagyjából egyidőben,
 s nyilvánvalóan egymástól teljesen függetle-
 nül (egy országhatár más-más oldalán) ké-
 szült és jelent meg, egyező konklúzióival
 kölcsönösen erősíti egymás érvényét, hitelét.

A szokásos zavart eltussolás vagy a nega-
 tívumok elbogatellizálása helyett a szerző
 meghökkenőt merészséggel, sőt kíméletlen-
 séggel exponál: „e kétségtelenül zseniális
 költő életműve nemcsak torz és torzó, hanem
 számos részletében visszataszítóan korcs és
 egészében példátlanul egyenlőtlen.” A Csoko-
 nai-irodalom egészével kénytelen perbeszállni,
 s a polémia lendülete futtatja néhol túl az
 igazságon, mint ebben a tételében, amelyben
 kétségtelenül sok a túlzás. Az alapvető ellent-
 mondás magyarázó elvével a költő és a közön-
 ség viszonyát teszi. Szakít azzal a leegyszer-
 sítítő vélekedéssel, hogy Csokonait nyomora
 kényszerítette megalkuvására. Egyúttal cá-
 folja azt a Szerb Antaltól származó hiedelmet,
 hogy legalábbis szándéka szerint ő volt az
 első hivatásos írónk, aki egyedül írásból akart
 megélni. Az életrajzi adatok ismertek, mégis

itt rajzolódik ki igazán az a szívós küzdelem,
 amelyet a költő a „rendes” emberek közé
 jutásért folytatott: anyagilag megalapozott
 társadalmi státusért, éppen költői függet-
 lensége és munkái publikálása érdekében. E
 kísérletek kudarcba fulladtak, s „életének és
 életműve alakulásának halálíg megoldatlan,
 végzetes problémájává nőtt a publikum, a
 publicitás problémája és ezzel együtt, gya-
 kori válságaiban, az ő viszonya a saját költői
 egzisztenciájához”. Kicsapatáság műve har-
 monikus. Addig a debreceni diákság közössége
 vette körül. Ez volt, ha nem is magas igényű,
 de mégis bizonyos kulturális szintet képviselő,
 s megértő, műveit nemcsak mohón
 olvasó, hanem kéziratok másolatokban arány-
 lag széles körben terjesztő közönsége.

Kiközösítése után, mint a szerző kimu-
 tatja, két fő tényező alakítja sorsát és művét.
 Az egyik: kivetettsége, társadalmon kívüli-
 sége, ami — Szerb Antal kifejezésével „a
 foglalkozásszerű vendég” életformáját kény-
 szeríti rá. Ezzel együttjár, hogy a vendéglátó
 nemesi udvarházak mentalitásához és ízlés-
 szintjéhez kell alkalmazkodnia, alkalmi poé-
 mákkal fizetnie vacsoráért-fekhelyért —
 Csikorgóvá lennie, bár „a Csikorgóknak az
 eredetinel nemileg bájosabb fajtájából”. A
 másik tényező: küzdelme a nyilvánosságért,
 a közönségért, művei publikálásáért. A mo-
 nográfia példák és elemzések sokaságával
 bizonyítja, hogy mennyire csak a fáradság
 óráiban s nemes öncsalásként áhitozik a költő
 a magánosságra és a szótá nyugalmára. Csöp-
 pet sem ideálvilágába zárkózó lírikus. Talán
 ezért van, egy kissé anakronisztikusan, rossz
 véleménnyel a szerző Domy Mártonról,
 akinek „főleg mintha arra kellett volna a
 Csokonai-életrajz, hogy cikornyás stílusgya-
 korlattal fitogtassa . . . tudákos ügyvédi ékes-
 szólását”. Valójában, romantikus pátosza és
 hibás nézeti mellett is (de éppen kortársnak
 rójuk ezt fel?) ez a művecske igazi bensőség-
 gel tudja éreztetni a személyes ismeretség
 melegét, ami a Csokonai-irodalom egyik leg-
 kedvesebb és legtanulságosabb dokumentu-
 mává teszi.

Vitéz, erről meggyőző a szerző, a közéleti
 szerepre, társadalmi hatásra áhító költő
 típusa. Elkenés, mentegetés vagy összevont
 szemöldökű elítélés helyett a teljes megértésre
 törekszik, persze intellektuális s nem morális
 értelemben. Ennek a sajátságának árnyalt és
 kitűnően dokumentált vizsgálata útján keresi
 a feleletet Csokonai 1795 utáni, megdőböntő
 világnézeti deviációinak kérdésére, ami külö-
 nösen a *Diétai Magyar Művészet*ben s egyes
 későbbi írásaiban is nyilvánvaló. Kétségbe-
 esett kísérlet ez — mondja —, hogy a vélt
 „társadalmi megrendelést” kövesse, s „bele-
 lovalva magát a sivatár nemesi retorikába,
 kiutat keressen az elszigeteltségnek számára
 mindennél félelmesebb sorsából” — bármí

áron. Hozzájárul ehhez a költőnek egy alkati sajátága is: az élet legapróbb ajándékáért is örömteli hállára kész melegsívűség. Az említettekén kívül ez magyarázza *Az igazság diadalma*, az ideológiai mélypont létrejöttét, amellyel Festetichek, s mindazoknak, akik csurgói nyomorúságos helyettes tanárságába segítettek, hállálja ezt a siralmas kedvezményt, mert ezzel mégis valamiféle közösséghez juttatták, s bármily szűk körben is, de a társadalmi hatás lehetőségét nyitották meg előtte.

Degradálódása azonban időleges: a *Tempejői Köteles* páterének szerepét vizsgálva, a szerző érezteti, hogy ez a karakter önpórtárszerű sors-tanulmány, amelyben Csokonai életútjának egyik fenyegető lehetőségével néz szembe. S valóban, csak a maga alkotásra hivatottságának legyőzhetetlen tudata, s az idő múlására való gyötrelmes ráeszmélés menti meg hajszál híján a környezetéhez való teljes hozzá-torzulástól, s az ebbe való keserű, de rezignált belenyugvástól. Újra és újra sikerül azonban fölébe kerekednie ennek a sorsnak: „a szellemi posványból... egyszerűen csak, s mindig újra sugaras tisztán merül föl és áll előttünk megint a lebírhatalatlan, tüneményesen igaz és igazi költő.” Ugyanabban az évben írja meg pl. a nemesi önteltség szólamait pufogató *A nemes magyarságnak felülésére* c. versét s a Lilla-ciklus jelentős részét, amelynek sajátos filozófiája, a társadalmi környezet barbárságával szembeesülő emelkedett lirizmusa ennek a monográfiának az interpretálásában bontakozik ki először teljes pazarosságában.

Sinkó Ervin koncepcióját fordulópontnak tartom a Csokonai-irodalomban, annál is inkább, mert az antitezisek teljes feltárása és megnyugtató értelmezése nélkül a részlet-megállapítások is csak ingatag alapra épülhetnek. Részletekben, hangsúlyokban és árnyalatokban azonban mégis vitáznom kell vele. Mindenekelőtt abban, hogy a költő 1795 utáni, a nemesi reakció szellemében írott verseiben nemesek eszmei, hanem teljes művészi hanyatlást is lát.

Ha valóban így lenne, akkor a probléma leegyszerűsödne: hazugságból nem születhet költészet. De ha nem engedünk az első lehangoló benyomásnak, ami persze érthető annak láttán, hogy a költő nyíltan megtagadja korábban hirdett legnemesebb elveit, a magyar nemesi múltat glorifikálja, amelyben eddig csak „hentesek tábláját” látta, kíméletlen harcra tüzel a francia forradalmárok ellen, akiket nemrég példaképpül állított, s a költők e legnyájasabbika már-már szadisztikus gőzű csatajeleneteket fest, látszólag passzionátus módon — ha tehát tárgyilagosan vizsgáljuk ezeket a verseket, lehetetlen nem éreznünk, hogy művészi megformálás tekintetében elmaradnak ugyan vala-

melyest a progresszív remekművek mögött, de sivár klapanációknak, mint Sinkó Ervin teszi, semmiképp sem tekinthetjük őket. Még csak nem is arról van szó, hogy egy-egy részletükben felcsillan a csodás formakészség, a ragyogó retorika.

Részletes bizonyításra itt nincs mód, hadd utaljak hát csak *A mostáni háborúban vitézkedő magyarokhoz* telt, zengő hangjára, amelyben már csaknem készen áll a *Zalán futása* minden stílussajátága és nyelvi erénye; *A nemes magyarságnak felülésére* különös formai bravúrára, ahogyan a honfi-pátoszt valami bujkáló, komázó humorral szövö át meg át, s hozza emberi szintre. Hadd utaljak *Az igazság diadalma* nagyerejű, apokaliptikus képeire, világot átfogó horizontjára. Ezeknek és több hasonló versének megformáltsága arra vall, hogy kedvvel, művészi becsvágygal, tehetsége teljes erőbevetésével készültek. Taktikai megfontolások, pusztá közönségtorborzó szándék, ha méglyo kétségbeesett is, nem lehetnek képek a művészi formát ennyire felfűteni — különösen, ha a költő közben tudatos árulást követne el az ellen, ami benne a legjobb. Az ilyen helyzetben szükségszerűen jelentkező kedvetlenség valóban csak klapanációkat eredményezhetne — mint sok kisebb alkalmi versében, amelyek azonban világnézeti szempontból sem pro, sem kontra nem sokat jelentenek. A nagy igénnyel készült retorgrád szellemű versek mögött az átéltségnek bizonyos fokát kell feltételeznünk. Nem a priori megfontolásokból vagy kegyeletből, hanem főleg ezért nehéz elfogadni Csokonai subjektív rosszhiszeműségének elméletét. Sokkal inkább arra kell gondolnunk, hogy a költőnek egy időben kellett átélnie személyes élete legtragikusabb szakaszát amely kivetett emberré tette s a radikális felvilágosodott mozgalom összeomlását. Ez maga a nihil volt, amelybe bizvást behatolhattak konzervatív, de honmentő szándékú nemesi eszmék. Annál is inkább, mert az általában egyöntetűnek ábrázolt 1795 előtti szakaszban is mutatkoznak a világnézeti ellentmondások csirái. (*A Magyar! hajnal hasad* és *A bagoly és kőcsag* ellentétes mondánivalói; *A magyar gavalér* gvadányis szemlélete stb.) Juhász Géza meggyőzően bizonyította *A Dugonics oszlopa* kapcsán, hogy Csokonainak ebben a helyzetben a nemesi patriotizmus s a „múlttal a jövőért” folytatott harc lehetősége maradt, amelybe belekapaszkodhatott, ha egyáltalán talpon akart maradni. Többen utaltak már a jakobinusmusból való kiábrándulására, amelyet érzékeny humanizmusa, a terror szükségszerűségének meg nem értése magyaráz. *Az igazság diadalma*ban a legnyilvánvalóbb, hogy a jakobinusokat mint a felvilágosodás árulóit ítéli el, akik új zsarnokságot, új intoleranciát hoztak. *Erről* az oldalról támadni őket nem

a nemesi ideológia szája íze szerint való. Csokonai ebben az érzésében szinte a kor egész magyar vezető értelmiségével osztozik, s ezen különösen el kellene gondolkodnunk. Hogy a magyar felvilágosodott írók közül nála nyilatkozik meg ez a legélesebb formában, azt rendkívüli impulzivitásával magyarázhatjuk. Sinkó Ervin egy helyen kijelenti: nem volt benne semmi a színészből. Nyilván költői karakterére érti ezt, hiszen bizonyára ő is tud azokról a kortársi feljegyzésekről, amelyek Vitéz végtelen belehevülésre képes színészes előadó modorát emelik ki. Aligha választható ez el költészetétől. Horváth János szerepjátszási elmélete csak erős korrekívumokkal igaz a fiatal Petőfira — s talán több joggal alkalmazható Csokonaira. Mérhetetlen érzékenysége, beleelőléi készsége képessé tette a szerepeivel való mély azonosulásra. Hogy az 1795 utáni helyzetben ez a megzavart, talaját vesztett és meggyötört fiatalember felvehette és észinte érzéssel játszhatta történelmi távlatból ellenszenves és méltatlan szerepeit, azt nagyon is könnyen elképzelhetőnek tartom. Végül számolni kell azzal, hogy ő a régi és a modern költő-típus választóján áll. Több van még benne a mesteremberből, mint az utána következőkben: abból, akit a mivesi feladat elvégzésének ambíciója és öröme éppúgy hevít, mint maga a tárgy. Ne felejtjük: az iskolai propozíciós költészetből nő ki, s többek között annak avított és szürke hagyományát szőkenti virágba csodaszerű módon, azt emeli világirodalmi magaslatra.

Hadd fűzzem ide mindjárt néhány más, apróbb vitatniválómat s kifogásomat, hiszen a bírálat végére tartogatni őket, ahogy talán szokottabb lenne, rossz szájízt hagyna, s igazságtalan lenne ezzel a szép könyvvel szemben. S még ezt is pozitívum emlitésével kell kezdenem: a monográfia széles nemzetközi távlatával, azzal, ahogyan a szerző oly szervesen és széles látókörrel illeszti be Csokonai életművét az európai kultúrába. Nem érzem azonban teljesen kielégítőnek a hazai hagyományokhoz: a magyar rokokóhoz, a kéziratok énekköltészetéhez, a protestáns diákköltészetéhez s különösen a Bessenyei irányához való kapcsolást, pedig Csokonai felvilágosodott elmélkedő lírája ennek egyenes folytatása és tüneményes továbbfejlesztése. Aránylag kis szerep jut a népiességnek, s úgy tűnik fel, mintha az csak Herder hatására, a romantika első érintésére hatolna be az életműbe, noha kimutatható, hogy a népies alkotások számottevő része már az első debreceni korszakban elkészült. Kevésbé tűnik ki, hogy az életpálya utolsó szakasza a nagy nemzeti feladatnak érzett *Arpádiász* megalkotásának megszállottságában telik el. Általában a monográfia apróbb elvételési filológiai természetűek. Túlnyomóan időrendi hibák ezek: a

szerző nem támaszkodik eléggé Juhász Géza *Csokonai elegyes munkái* c. kiadásában közzétett és a Vargha Balázs által szerkesztett 1956-os kiadásban is érvényesített kronológiai eredményeire s más idevágó filológiai publikációkra. A *Szerelmes búcsúvétel* keletkezését a komáromi tartózkodás idejére teszi, s Csokonai ottani helyzetére von le belőle következtetéseket (a vers-motívumok életrajzi kiaknázásában általában lehetne kissé óvatosabb, Csokonai túlságosan régi típusú költő ahhoz, hogy verseit ritka kivételektől eltekintve vallomásoknak foghassuk fel), pedig ez már 1794-ben elkészült s eredetileg Rozáliának szól. A *Trocheus lábakont* Harsányi — Gulyás téves besorolása alapján a Kazinczy kiszabadulása utáni időre teszi, bár a vers egyes utalásai, mint kimutatták, csak akkor érthetők, ha keletkezését Kazinczy bebörtönzése előttre tesszük. A *Csokonai és Földi közt való beszéd*, amelyet a szerző mintegy láncszemnek fog fel a fiatalkori *Az álom* és a *Halotti versek* között, valójában Fazekas Mihály Cs. *et F.* című költeményével azonos. Csokonai verstani értekezése, amelynek eredményét egyébként a szerző találon fogalmazza meg, nem eredeti mű, hanem Földi János grammatikája egy fejezetének átstilizálása, *A tavasz-fordítás* előszavában foglalt úttörő fordítási elvek szintén Földitől származnak.

Szörványos szépség hibák ezek, jelentéktelen visszai Sinkó Ervin (kritikusan és precízen elemző intellektualizmus ellenére is) hőséhez alapján érzelmileg közelítő s apróságokkal nem bibelődő módszerének. Könyve szépirodalomként is teljes értékű, a modern, nemes esszéstílus legjobb szintjén, ami oly sajnálatos módon szorult vissza a közelmúlt gyakran ólomlábakon járó hazai irodalomtörténetírásában. De nem is pusztán stílus vagy irnitudás kérdése ez, hanem a fokozottabb érzékenysége, a mélyreható pszichológiai látása, a kifinomult esztétikai hallása. Ezért ajándékoz meg ez a mű a részletekben annyi eddig észrevétlen szépséggel, hoz a felszínre annyi eddig rejtve maradt összefüggést vagy motívumot, hogy csak olyan példákra hivatkozzam, mint a *Lilla-ciklus*, *Az otahajta*, az *Újesztendei gondolatok*, *A reményhez*, a *Doktor Földiről egy tőredék* mesteri elemzése vagy akár a Kleist-átültetés fordítói licenciáival foglalkozó fejezet, amely oly plasztikusan érzékelteti Csokonai nyelvi zsenijét. A bőven kínálkozó példák szaporítására nincs itt mód, de valamit még okvetlenül ki kell emelnem. Sinkó Ervin sokkal kiterjedtebben és mélyebben hatolva aknázza ki elődeinél Csokonai csodálatos leveleit. Főként ezekre alapozza azt, amit könyve egyik legnagyobb értékének tartok, s jobb híján sors-analízisnek nevezek. Levél-elemzése jóvoltából olyan mély bepillantást enged

Csokonai bonyolult és ellentétektől szabdalt belső világába, végzetének kusza és megrendítő logikájába, mint előtte senki, s ezzel

ad lényegesen többet, mint amit műve címével ígér.

Julow Viktor

BORI IMRE: RADNÓTI MIKLÓS KÖLTÉSZETE

Novid Sad, 1965. Fórum Könyvk. 215 l.

Az első, külön kötetben megjelent, eddig a legterjedelmesebb Radnóti-monográfia szerzője, akinek személyében már régebben egy tehetséges, kulturált kritikust ismertünk meg, a költő eddigi méltatóinál csak ritkán tapasztalt magas igénnyel, filozófikus érdeklődéssel, a művészi forma iránti érzékenységgel közeledik a nem könnyű problémához és valóban sok újat, mitőbb, elgondolkoztatót tud mondani róla.

A nehezen hozzáférhető tanulmány főbb tételei (lehetőleg a szerző szavait használva) a következők:

Radnóti a „művesség rajongói” közül való volt, az írás pótolta számára az életet, mely magatartás mögött a sehova sem tartozás tragikus élménye fedezhető fel. Gyámja a polgári világ izlésével és gondolkodásával vette körül, ez ellen ösztönösen fellázadt, de a hajlamai szerint választott egyetemi tanulmányok és az illegális kommunista mozgalommal való kapcsolata sem oldották fel magányosságát, továbbra is idegen maradt a világban. „A sehová sem tartozás” tudatából „az elidegenülés és az elidegenültség felismerése” következhetett volna be nála, ez azonban nem történt meg, jelenlétét csak lírájának egyes elemei sejtetik, így az első három kötet költőjét jórészt nem saját világának kifejezése, hanem „szerepjátszás”, „intellektuális mimikri” határozza meg, ezért az igazi Radnóti csak az *Újhold* verseiben jelenik meg először. Ekkor döbben rá „idegen” voltára s most már csak szíve sugallatára kell hallgatnia, hiszen Bori Imre szerint a közelgő háború réme, Hitler hatalomátvétele és a fasiszta tendenciák hazai előretörése csak belejászik a *Járkálj csak halálraitelt* soraitól kezdve egyre erősödő fenyegetettségének érzésébe, tulajdonképpeni gyökere mégis a „lélek olyan eredendő beállítottsága”, amely talán mindig ott szunnyadt Radnótióban, csak alkalomra várt, hogy felébredjen... Attól kezdve, hogy ez megtörtént, végleg a „rémület”, „a borzadás”, a „haláltudat” lesz a vezérmotívuma, a költő időnkint feltörő optimizmusa csak magános hang, a „börtöne falán rést kereső lélek kapaszkodása”, pusztá illúzió. A világtól elidegenedett költő így csak a „természetérzék egyfajta pszichózissá alakításával”, a magánéletnek a költészetbe való transzponálásával és a költői

önelvűség, a „műves tendenciák” ápolásával valósította meg „a maga szabadságát”. „Elidegenedése” élete utolsó évében, 1944-ben már oly nagymértékű, hogy a világból való elköltözés egy sajátos módja játszódott le lelkében, amely után már csak a fizikai halál következhetett...

Amint ebből az árnyalatokban gazdag tanulmánynak csak a legfontosabb gondolatát visszaadó rövid tartalmi vázlatból is kitetszik, Bori Imre írása erősen egzisztencialista inspirációból született meg. Ezért (és talán Franz Kafkára vonatkozó ilyen irodalom sugallatára is) került annyira előtérbe az elidegenedés fogalma s ennek kapcsán a költő szerepjátszó „inautentikus” („uneigentlich”) világának a később majd elidegenedésre rádőbbsenő s a „szorongatottság” érzésével körülvett és állandóan a halál tudatával viaskodó „autentikus” („eigentlich”) világgal való szembeállítás, ezért hallunk „világba dobottságnak végzeté”-ről vagy a szabadságnak a versekben való megvalósításáról s ezt a sort akár a Műnek az életrajztól, a történelemtől való izolálásának alighanem hasonló gyökerű szándékával is folytathatnánk...

Erősen vitatható fogalmakról van szó tehát: egyikük-másikuk pusztá elfogadása is egzisztencialista filozófiai gyökerek elfogadását feltételez. Az utóbbiak kritikájára azonban, amelyet nálunk hivatottabbak egyébként is már sok irányban elvégeztek, ebben az összefüggésben felesleges lenne kitérnünk; csak a még mindig jónéhány sematikus vonással elszűrített s különösen az esztétikai és lélektani elemzésekben szegény hazai Radnóti portréval szemben kialakított ellenportré hitelességének a megvizsgálására szorítkozunk.

Bori Imre egészében véve mindenre odafigyelt, ami lényeges Radnóti világában, az a körülmény azonban, hogy alig veszi figyelembe életének és történeti helyzetének tanulságait s így csak a Mű, mégpedig a kritikai vizsgálódás céljaira mesterségesen izolált, hogy ne mondjuk „elidegenített” mű zárt körén belül maradjon, mégis sok vonatkozásban akadályozza a költő igazi üzenetének a meghallásában, sőt néha már a belemagyarázások vagy legalábbis az akart-nem-akart félreolvasások veszélyét is magában hordozza.

Különösen az első kötetek avantgarde Radnótiának fanyalgó, ha nem épp teljesen elutasító bemutatása közben éreztük erősen, hogy valamilyen furcsa félreolvasásról van szó. Mert lehet-e egyébre gondolnunk, amikor a *Pogány köszöntő* tájverseiről giccses „falusi csendélet-félék”, „népszínmű-kulisszák” jutnak Bori eszébe? (Ezzel a logikával akár egy Braque vagy egy Chagall képeit is giccsesnek lehetne minősíteni, hiszen a képek egységéből kiragadott motívumaik jórészt valóban a festészet közhelyei közé sorolhatnánk). Még meglepőbb, ahogy a *Lábadózó szél* elemzése kapcsán a *Személy harmadik* c. verset olvassa félre és ahogy erre a félreolvasásra egész teóriát épít (részletes elemzésére most nincs helyünk, de annyit mégis mondjunk el, hogy a „néped közt jöttél”, nem a két fegyőrre, hanem arra a Duna – Tisza közére vonatkozik, amelyen a szeged – budapesti vonat áthalad; a „ha igaz...” sem kétségek kifejezése, egyszerű szerénységi formula csak stb.). Radnóti bonyolult és politikai kényszerűségeiből is mindvégig hermetikus jelképrendszere valóban ennyire nehezen érthető meg? — bár az az érzésem, hogy Borit elsősorban egzisztencialista predispozíciója kényszerítette bele az ilyen félreolvasásokba, ez utóbbi ugyanis az életet szerető és az élet nevében lázadó Radnóti világának inautentikus szerepjátszássá nyilvánítását követelte.

Radnóti szerepjátszásáról már régebben is hallottunk, Bori azonban mindenkinél meszebbre megy el ezen az úton és Horváth János Petőfi szerepjátszásáról vallott nézetei applikálásával, de azt saját leleménye gyanánt az elidegenülés fogalmával is aláagyazva, kétségtelenül nem kevés elmeéllel zárja ki az első három kötet csaknem valamennyi darabját az igazi Radnóti-művek közül. A szerepjátszás legfőbb bizonyítéka Bori szerint az lenne, hogy az első három kötet versei jórésztükben nem közvetlen élményből születtek meg s azzal „a társadalmi talajjal” sem magyarázhatók, amelyen írójuk állt, épp ellenkezőleg, a saját világától legtávolabbi eső, idegen területekről, azaz pogánykodó elemekkel teltett „faluromantikáról”, egy „profán vallásosság”-ról, továbbá a forradalmi költő magára erőltetett attitűdjéről vallanak...

Ezek a motívumkörök kétségtelenül ott vannak az első kötetek verseiben, bár pusztán motívumok gyanánt sem uralkodnak el annyira bennük, ahogy azt Bori elemzései szuggerálják. A motívum azonban távolról sem azonos az élménnyel, s ebben az avantgarde jellegű költészetben, amelynek versei nem a külső valóság *ábrázolása*, hanem inkább lelkiállapotok *kifejezése* igényével születtek, különösen nem az. A falusi, pontosabban a nem városi jellegű táj sajátos táj-lelkiállapot gyanánt jelenik meg Radnótinál, ezért lírai hitelet sem az határozza meg (a problémát most

csak az élmény és a mű szubjektív összefüggéseire korlátozva), hogy a költő honnan származik, de még az sem, hogy mennyire pontos szociográfiát kapunk falusi életéről (bár néha ilyen jellegű ábrázolás igényével is találkozunk nála), hanem pusztán az, hogy a tájképen át megjelenő lelkiállapot milyen mértékben őszinte, vagy ha tetszik, szerepjátszó. Mi, a magunk részéről Radnóti tájverseinek lényeges mondanivalóját, amint ezt másutt részletesen kifejtettük, egy, a költő lázadó kedvével és forradalmas vágyaival is érintkező, dinamikus mozgásélményben látjuk. De a bennük tomboló nyers, fiatalos erotika személyes élmény jellegét is nehéz lenne egy húszegynéhány éves fiatalember esetében pusztán azért kétségbevonni, mert az a szerelmi líra ősrégi hagyományainak megfelelően, a falusi természet képein keresztül jelenik meg. Az olyan kitételeknek különben, mint „most a bokrok közt hálunk”, vagy hogy „boldog csókjainak öröme harsog a fák közt”, akár a szó legszorosabb értelmében vett igazsága sem vitatható: a szegény szerető szerelme általában nem a luxus-szállók alkovjaiban zajlik.

Radnóti szerepjátszásának egy másik megnyilatkozása Bori szerint egy, különben kuszan definiált és valódi jelentőségéhez képest feleslegesen előtérbe helyezett „profán vallásosság” lenne; fogalmába nézetünk szerint teljesen indokolatlanul a szerelmi érzés egyes megnyilatkozásait is beleérti. Bárhogy is definiáljuk azonban, megítélésénél aligha lényeges, hogy a költőt melyik felekezeti papja írta be anyakönyvbe. Az idetartozó versek legtöbbjében különben sem a „profán vallásosság”, hanem a vallásos érzés maradványainak az a végső felszámolása a lényeges, ami végeredményben szintén az ifjú Radnóti személyiségének egyik jellemző vonását fejezi ki.

A lázadó Radnóti azonban úgy látszik nem fér el Bori Imre koncepciójában, e lázadásnak az illegális kommunista mozgalommal való, az akkori időkben szinte törvényszerű összetalálkozását, a találkozásból született verseket (nem utolsósorban ismét a költő származása miatt) legalábbis szintén a szerepjátszás körébe utalja s a kérdés részletes megvizsgálása nélkül azt állapítja meg, hogy az „illegális pártmunka” épp olyan „idegen közeget” jelentett Radnóti számára, mint az „erotikus pogánykodás”... Akik ismertük őt, viszont tudjuk, hogy olyan erős, az egész személyiséget átható emóciókból táplálkozott, amelyek a költő közvetlen politikai tevékenységének kényszerű megszakadása után sem tűntek el nyomtalanul s már csak ezért sem egyszerűsíthetők le a szerepjátszás attitűdjére. A versek könnyebben ellenőrizhető vallomása is mást mond, mint amit Bori Imre tézisének alátámasztására nem kis

önkényességgel kiolvas belőlük: idézeteit ugyanis jórészt a költő lírai jelenlétét bizonyos mértékig valóban háttérbe szorító, mozgalmi elszánásból született, direkt agitációs célra szánt verséből veszi. Ez a mindössze öt-hat vers és a többiek közül kiemelt, néhány csinálnak ható kifejezés semmi esetre sem ad elég alapot arra, hogy a politizáló versek egészében a költő igazi lényétől távolálló megnyilatkozást keressünk. Számos olyan van közöttük, amelyet nem csak mi tartunk jó versnek: a *Téli kórust* pl. nemrég fordították franciára. Hitelességük leginkább ott jelentkezik, ahol saját indulatait, keserűségét, kiszolgáltatottságát is megszólaltatja, vagy ahol a lázadó hang kifejezése az eredetileg más inspirációjú verseibe is beleszőkik. Az utóbbi típusú kitételeket, utalásokat, részleteket Bori Imrével ellentétben mi egyáltalán nem az elvontság megnyilatkozásainak érezzük, épp ellenkezőleg: állandóan jelenvaló személyes érdekelttségét, érzelmi-értelmi világának egyik lényeges rétegét olvassuk ki belőlük. Egy, a lélek mélyére lehatoló elemzés ezekben a versekben szintén azt a heterogén elemeket összeolvasztani képes, sokirányban kitárulkozó, életerőtől duzzadó dinamizmust fedezhetné fel, amelyben alighanem a fiatal Radnóti egyik alapélményét kell látnunk.

A szerepjátszás egy további, most már a szó szélesebb értelmében vett formai megnyilvánulását Bori Imre az ifjú Radnóti verseinek „objektivitásá”-ban, személytelen jellegében látja. A szó poétikai értelmében, vagyis pusztán a vers köntösét, nem pedig az élmény és a mű kapcsolatának autentikus voltát tekintve, az ilyen versekben a költő valóban nem egyes szám első személyben szól, érzelmi fűtöttségük azonban, akár a tájképek gazdag változataira, akár az olyan jellemrajzszerű versekre, mint az *Advent*, *Kései ember* vagy az *Elégia egy csavargó halálára* és rokonaira gondoljunk, mégis Radnóti ekkori személyiségének nyilvánvaló jelenlétéről vall. A modern líra esztétikája az említetteknel jóval zártabb köntösök esetében sem szokta kétségbe vonni a vers lírai hitelét. Az első kötetek verseihez hasonlítható „objektivitás” Radnótinál különben a Bori által már öszintének tartott későbbi versekben is gyakran megtalálható. Ezek is szerepjátszók lennének? Valójában persze sem az egyik, sem a másik esetben nincs szó ilyesmiről, maga a szerepjátszás tisztázatlan kategóriája pedig egyébként sem nagyon alkalmas arra, hogy különösen olyan bonyolult életmű esetében, mint a Radnótié, lényeges mozzanatokot ragadhassunk meg általa. Nem véletlen, hogy Bori Imre tanulmányának az első kötetekkel foglalkozó fejezetei kevésbé mélyek, mint a továbbiak.

Az előttünk levő tanulmány szerint az igazi Radnóttal csak akkor találkozunk,

amikor a halál vonul be költészetébe, vagyis az *Újhold* és a következő kötetek verseiben. Ezt az egy szóval szabatosan nem jellemezhető, bonyolult, érzelmi-gondolati komplexust Bori Imre mindvégig finom intuícióval bontja szét. Elmélyedő elemzéseit (még ha ezek általában csak a probléma egyik oldalát is mutatják meg), a jövőben senki sem hagyhatja figyelmen kívül, aki komolyan el akar mélyedni Radnóti Miklós költészetében. Odáig azonban mégsem követhetjük, hogy a halálélményét szinte már valamilyen idea innatanak fogjuk fel és eluralkodását első sorban Radnóti eredendő lelki beállítottságának tulajdonítsuk, a második világháborút és a közeledését jelző évek ismert történeti eseményeit pedig legfeljebb csak a halál „alapélményére” rádőbbsentő „mozzanatot” gyanánt vegyük figyelembe. Ha tudjuk azt, hogy a halál komor fuvallata az 1930-as években fellépő új generáció csaknem valamennyi költőjét megérintette, Radnótinál való megjelenésének megértéséhez talán még annyi szubjektív mozzanatot sem kellene feltételeznünk, amennyit az anya és az ikertestvér halálával kapcsolatos bűntudat és a kegyelemkenyérre szorult árvagyermek keserűségekkel teli élete valóban kiváltott nála. Verseiből különben még a naiv olvasó is könnyen kiolvashatja, hogy a halál az ellenséges világ nyomására, egy történelmileg determinált külső fenyegetettség folytán került érdeklődése előterébe. De ha nem is tagadjuk, hogy a szó szűkebb értelmében vett személyes élmények nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a Radnóti verseiben megjelenő, objektív, történeti jellegű halálkomplexus időnként egy izolált, szubjektív tudattartalom formáját vegye fel, a halálraítéltség gondolatával viaskodó költő mondanivalójának lényegét (Bori koncepciójának ellentmondva) mégsem ebben, hanem elsősorban a „vadabbnál vadabb”, a háborúra készülő, a hadat viselő és koncentrációs tábortokat építő parancsuralmi világ által kiváltott lelkiállapotok megmutatásának tudatos szándékában és e szándék lírai megvalósításában ismerjük fel.

Az „oly korban éltem én...” egyszerre megfigyelve, tanúvallomásokot tevő és ítélkező költője szól felénk, már attól kezdve, amikor a *Járkálj csak halálraítéltségben* arról beszél, hogy „gáz, gép, bomba” készül ellene és ad épp esztétikai értékei miatt megbecsülhetetlen, az állásfoglalást sem nélkülöző kordokumentumot. Ezekben a válságos években Radnóti élénk, ha nem épp ideges érdeklődéssel figyelte, elemezte a kor poétikai eseményeit, s ha meg is gyengült nála a *Lábadózó szél* éveinek közeli forradalmat váró lendülete, s ha a személyi kultusz egyes megnyilvánulásairól érkező hírek és a marxista esztétika dogmatikussá váló merevedése (nem utolsósorban, József Attila esete is) komoly problémákat

okoztak neki, sőt ellenérzéseket váltottak ki belőle, a költészetben mindvégig megmaradt tudatossággal a történelmi-társadalmi összefüggéseiben nézett világ megmutatásának és megváltoztatásának eszközeit látta és a tolat 1943 novemberében épp úgy „fegyvernek” s „szerszám”-nak tekintette (*Mint észrevétlenül*), akárcsak a diákevek idején. Vagy idézzük a *Nem bírta hát* végrendelet-szerű sorait?

„Ember vigyázz, figyeld meg jól világod ez volt a mult, emez a vad jelen, — hordozd szívedben. Éld e rossz világot és mindig tudd, hogy mit kell tenned érte hogy más legyen.”

Bori Imre csak „passzivitásba merevedett póz”-nak tartja ezt a magatartást, sőt annyira mellékesnek tekinti, hogy el sem mélyed elemzésében, pedig Radnóti ars poeticájának egyik lényeges, a versek belső formájára is kiható esztétikai problémájáról, arról a költői pontosságról van szó, amely a tárgyi világ jelenségeinek megfigyelésétől kezdve saját lelkiállapotainak világos elemzéséig és az akár nyílt vagy burkolt politikai helyzet-jelentésekig számtalan változtatában nyomon követhető nála s különösen az érettebb esztendőknél a kifejezés bizonyosfajta objektivitását, csaknem klasszikus zárttságot teremt meg, ami azonban egyáltalán nem jelenti, hogy az írói misszió szigetére vonult volna vissza. Figyelő szándéka, az ezzel együttjáró objektivitás és a férfi Radnóti jelleméhez hozzátartozó önmérséklet egyben elkötelezettség megnyilatkozása is: a *Sem emlék, sem varázslatnak* az az „érett és tűnődő, kevészavú alázata” nyilatkozik meg bennük, amely „másról szól, ha lázad, nem önnön érdekéről”...

A Radnóti-versekben nagy helyet elfoglaló természetet, (szabatosabban költői tájat) sem tarthatjuk valamilyen ellen-világnak, vagy épp pszichózisnak, amint ezt Bori Imre teszi. Mindenesetre közelebb maradtunk a valósághoz, ha arról, a lírában ősrégi hagyományal rendelkező jelenszerről beszélünk, amely azon ismert és nehezen szételemezhető alkotáslélektani tényen alapul, hogy a költő valamilyen mondanivalója gyakran a természet egyes képeit hívja magához, illetve, hogy a természet egyes jelenségeinek a megglátása ad impulzust a költő lelke mélyén egyébként is aktuális mondanivaló felmerülésére. Így a természetből kiragadott képek, illetve ezek stilisztikai megfelelőin át megnyilatkozó Radnóti, minden szuggesztív látszat ellenére sem elsősorban a természetről, hanem élete mindenkorai nagy kérdéseiről, leginkább az őt körülvevő elnyomásról, fenyegetettségről vagy a szerelméről, a szabadság-vágyáról beszél.

Ennek megfelelően több dimenziójú szabadságélményének lényege sem csak az a maga személyére vonatkozott, pusztán a költői alkotás egyéni aktusában megvalósuló, társadalomtól izolált mítosz, amit Bori Imre kiolvasni látszik belőle, hanem politikai tartalmat is hordoz. És ez a tartalom, a belemarkoló kétségek ellenére is végeredményben mindvégig a *Lábadozó szél* szocialista forradalmat váró, „angaszt” szabadság-fogalmának természetes, bár problémáktól gyötört leszármazottja. Verseiben, kevés boldog pillanattól eltekintve, egy börtöne rácsaival viaskodó, hol reménykedő, hol a végsőkig kétségbeesett rab beszél az eltiport, meggyalázt, hamis mítoszokkal ködbeveszővé tett, de mégis állandóan keresett szabadságról, s épp ez a vallomás köti össze a vele együtt raboskodó milliók sorsával... Más szóval, nem valamilyen „külön”, elidegenült költői képzelet álmodozása, hanem a történelem kegyetlen valóságának hangja hangzik ki belőle. A nem sokkal halála előtt megszületett s a francia ellenállástól is inspirált *Párizs* a „hosszúcombú, drága nimfa” erotikus kicsengésű képével személyesíti meg a szabadságot; ez a kép (rokonait más verseiből is idézhetnénk) önmagában is arról vall, hogy egyik legbensőségesebb, az életenergiák vonalán elhelyezkedő élményét érintjük.

Ezeknek az életenergiáknak a szabadság-vágygal ötvözött jelenléte különben még az utolsó versekből is kicsendül, s ezért egy bonyolult emberi szituáció erősen egyoldalú leegyszerűsítésének kell tartanunk Bori Imrénél azt a megállapítást, hogy a „világtól elidegenült”, magányos Radnóti feladta az életet, s hogy lelki drámája során „a biztos és tudott halál egyetlen bizonyosságát kívánta meg a lélek, ebbe kapaszkodott s versről versre kísérte diadalmas előretörését”...

Radnóti költészetének a lényegét azonban a legjobb esetben is csak félig értjük meg, ha nem vesszük észre annak a mindvégig állandó és számtalan változtatban megújuló harcnak mind a két pólusát, amelyeket, a kérdést most végtelenségig leegyszerűsítve, az élet és a halál terminusaival jelölhetnénk meg. Közülük hol az egyik, hol a másik kerül előtérbe, de a legtöbbször egy versen belül is megnyilatkozik mind a kettő, különösen a lírája egyik csúcspontot jelentő szerelmes versekben. (Szinte érthetetlen, hogy ezeket Bori miért hanyagolja el annyira?) Bonyolult, az ellentmondásokat kizáró klasszikus lélektan és logika eszközeivel aligha megközelíthető, nemegyszer csak a képek vagy éppenséggel szerkezeti vagy ritmikai mozzanatok bekalkulálásával nyomon követhető ellentétpárról van szó, amely még beható vizsgálatot kíván. Egyik oldalát Bori Imre olvasása vitathatatlan igénnyel s eredménnyel közelítette meg, s ezzel jelentős hozzájárulást adott a

még kialakításra váró autentikus Radnóti-portréhoz.

De bármennyire értékesnek tartjuk az előttünk levő tanulmány egy sereg megállapítását, mégis azt hisszük, hogy a még el nem készült, legfeljebb egy-egy vonásban felvázolt hiteles Radnóti-portré inkább egy láncait

csörgető, lázadó Prométheuszhoz, mint ahhoz az önmagát szigetre száműző, az élet és a szabadság helyett a halálra szavazó „egy-fajta Don Quijote”-hoz hasonlít majd, akit a kitűnő újvidéki kritikus látott meg belőle.

Baróti Dezső

HEREPEI JÁNOS CIKKEI

Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. (Herepei János cikkei). Szerk.: Keserő Bálint. Bp. 1965. MTA Kutatási Ellátó Szolgálat Sokszorosító Üzeme. 627 l. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. I.)

*Elég ha én szántok-velek
Oltogatok nyesegetek;
Másra bízom az aratást.
Másra hagyom a szüretet.
(Katona Lajos)*

A marxista irodalomtudomány — kialakulásának első szakaszában — legsürgetőbb feladatának az értékek átértékelését tekintette az addig feltárt adatok és tények megrostálása, helyes összefüggésükbe állítása alapján. Egyre sürgetőbbé vált azonban az igény arra, hogy ne csupán az új szempontok a máris kiváló eredményeket produkáló új módszer, hanem az eladdig ismeretlen adatok feltárása, a legkényesebb filológiai igényeket kielégítő szövegkiadványok is segítsék a további kutatómunkát. Az Akadémia újjáalakulása után, nagy körültekintéssel kimunkált szabályzat alapján, megindult kiváló költőink, íróink műveinek kritikai kiadása, és ezen a téren — ha vannak is vitatható pontok — szép eredményeket könyvelhetünk el: van Balassi-, Rimay-, Mikes- stb. kiadásunk, *Régi Magyar Költők Tára XVII. sz., Bibliotheca Hungarica Antiqua, Régi Magyar Dallamok Tára, Irodalomtörténeti Források, Új Magyar Múzeum, Magyar Századok* stb. sorozatunk, az olyan jellegű adatok publikálására azonban, melyek egyik sorozat jegyzetanyagában sem dolgozhatók bele, szinte nincs mód és lehetőség, mert az ItK terjedelmesebb adatközlésekre helyhiány miatt rendszeresen nem vállalkozhat.

Nem mindig volt ilyen mostoha a helyzet. A korábbi kutató nemzedékeknek rendelkezésükre állt a ma is nagy haszonnal forgatható *Magyar Történelmi Tár* (1855–1934), mely kizárólagosan ismeretlen forrásadatokat publikálásával foglalkozott, s hozzá tehetjük még, hogy a többi periodikus kiadvány is nagyobb teret szentelt annak idején adatközlésre. Ha a fentebb említett kiadványaink jegyzetanyagától eltekintünk, elmondhatjuk: irodalomtörténetírásunk nagyjából-egészéből azzal az anyaggal gazdálkodott mind a mai napig, amit a múlt századi

és századunk első három-négy évtizedének pozitívista kutatása felszínre hozott. Természetesen ez nem csupán az irodalomtörténet-írás jellemzője, hanem — ha szakonként váltakozó mértékben is — úgyszólván a társadalomtudományok közös jegye.

Az utóbbi években tanúi lehetünk annak, hogy mindegyik tudományszak megoldási lehetőségeket keres. A történések újra indítják, helyesebben folytatják a *Magyar Országgyűlési Emlékek* c. sorozatot (Vö. Száz 1965. 1036–1037.), a néprajzosok *Történeti-néprajzi Füzetek* címmel sorozatban, sokszorosított formában levéltári forrásanyagot tesznek közzé, melynek első két kötete: *Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadataiból*. I–II. Bp. 1959. azt bizonyítja, hogy elképzelésük hasznos és életképes. Saját portánkon, az irodalomtörténeti kutatás területén maradvá, szintén örvendetes kezdeményezésről számolhatunk be.

XVII. századi irodalom- és művelődéstörténetünk kérdései iránt az 50-es évek közepe táján — részben az RMKT. új sorozatának munkálatai nyomán, részben pedig a számos európai országban fellendült manierizmus- és barokk-kutatások hatására — igen megélnékült az érdeklődés, s ha a maig elteit mintegy tíz éves periódusra visszatekintünk; azt kell mondanunk, hogy a régi magyar kutatások egyik fő területévé vált. Monográfiák, tanulmányok és kisebb-nagyobb cikkek egész sora bizonyítja ezt.

Ebben a kutatási légkörben fokozott figyelem illeti meg az „Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez” c. adatpublikáció-sorozatot, melynek első kötete: *Herepei János Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében* c. igen gazdag anyagú cikkgyűjteménye. E kötet és egyben

az egész sorozatterv megszületése a szegedi József Attila Tudományegyetem Irodalomtörténeti Intézete és az MTA Irodalomtörténeti Intézete együttműködésének köszönhető. A szegedi egyetem munkatársai – első sorban Keserű Bálint – figyelték fel Herepei János, Szegeden élő nyugalmazott múzeumi igazgató, az erdélyi és kelet-magyarországi irodalom- és műveltségtörténet egyik legkiválóbb ismerőjének széleskörű: néprajzi, művészettörténeti, éremtani, helytörténeti, irodalom-, iskola- és könyvtörténeti stb. vonatkozású adatgyűjtésére. Ebből a sokrétű anyagból a kötetet szerkesztő Keserű Bálint kiválogatta a XVII. század első felének irodalom-, iskola- és könyvtörténetére vonatkozó cikkeket, kronológiai és logikai szempontok alapján fejezetekbe osztotta. Így jött létre ez az impozáns kötet, mely a korszak kutatóinak valóságos kincsésbánya.

Az Apácai fellépése (1650) előtti irodalmár és tudósnemzedék tekintélyes részének élete, munkássága, küzdelmeinek céljai és eredményei rajzolódnak ki töredékes mozaik-ábrázolászerűen előttünk és ez így is van rendjén, hiszen nem irodalomtörténeti összefoglalást, hanem a kidolgozás, megformálás módjában is különböző adatközlő cikkek gyűjteményét lapozgatjuk.

A kötet anyaga két természetes egységre oszlik, s a kettő között az 1630. év a választó (vagy tán helyesebben összekötő) pont, mert az első korszakot lezárja Bethlen Gábor halála (1629), a másodikat pedig megnyitja I. Rákóczi György trónralépte (1631). Erdély fejedelmeinek sorában Bethlen Gábor volt az első, aki nagyarányú koncepció alapján törekedett e kis ország anyagi és szellemi felemelésére, s szándékát – viszonylag hosszú, tizenhatéves uralkodása alatt – nagyrészt meg is valósította. Új értelmiségi réteget nevelt és számos kulturális intézményt hozott létre. E kötet IV. fejezete a Bethlen Gábor tevékenységével kapcsolatos adatokat foglalja össze. Új megvilágításba kerülnek a fejedelmek kiválasztottjai: Gelei Katona István erdélyi püspök, Bojti Veres Gáspár – Bethlen történetírója –, Szilvási K. Márton, a XVII. századi váradi kollégium és a gyulafehérvári academicum collegium előtörténete stb.

A Bethlen-korszak legnagyobb formátumú tudós-író-költő-tudománysszervező egyénisége kétség kívül Szenci Molnár Albert. Herepei Jánosnak igen kedves kutatási területe a Szenci-téma. Az I–III. fejezet mintegy összefoglalja eddigi Szenci Molnárral kapcsolatos adatfeltáró munkásságát. Nincs előtte jelentéktelen mozzanat. Szeretettel ír utazási emlékeiről, az 1624. évi sáros-taki látogatásáról, mértékes magyar verséről; figyelmet szentel utolsó állomáshelyének, halála idejének stb. Foglalkoztatják Szenci Molnár Albert kortársai: Dési P. István,

Milotai Nyilas István, Szőlősi Bede János, Keserű Dajka János, Balai Péter stb. Pártfogoltjainak nagy száma Heidelberg és Marburg egyetemén: Thuri Szántó János, Prágai András, Csepei Sídó Ferenc, Bihari Pap Benedek, hogy csak néhányat említsünk – beszédesen bizonyítja, hogy Szenci Molnár Albert a Bethlen-korszak művelődéstörténetének egyik kulcsfigurája.

A következő cikkcsoport (V. fejezet), a Hollandia és Anglia egyetemlein tanult első nemzedék néhány képviselőjének (Csanaki Máté, Bánfihunyadi János, Keresztúri Bíró Pál, Dengelegi Péter stb.) életrajzához, munkásságához nyújt beces adalékokat. A VI–IX. fejezet anyaga XVII. századi szellemi mozgalmaink egyik legjelentősebb áramlatának, a magyar puritanizmusnak kibontakozásához (*Egy adat Szilvás-Ujfalvi Aderkő Imre életéből*, „Az Debreceni Lukacsi pap”, *Alvinczi Péter külső országokból történt visszatérése és erdélyi útjai*, *Maróti Lukács*, *Váradi Sámuel* stb.), első képviselőinek életéhez (Medgyesi Pál, Bisterfeld stb.) pazar bőkezűséggel nyújt olyan adatokat, amelyek szinte ösztönzik az olvasót a további vizsgálódásokra és az összefüggések nyomozására. E korszak feltérképezéséhez igen nagy segítséget nyújtanak Herepei Jánosnak Tolnai Dali János személyével és munkásságával, valamint harcostársainak és ellenfeleinek viselt dolgaival kapcsolatos kutatási eredményei: Tolnai Dali János hazatérésének ideje, néhány adat erdélyi útjairól, egy könyv Tolnai Dali János könyvtárából, Keserű, Dajka Pál, Kuti János, Porcsalmi János, Sellyei Pál, Uzoni Janók Boldizsár stb.

Az utolsó, „I. Rákóczi György és művelődési törekvései” c. fejezet újra figyelmeztet bennünket arra, hogy az erdélyi művelődéspolitikai letéteményese a mindenkori fejedelem személye. Ennek a megállapításnak érvényét nem korlátozza, legfeljebb színezi a gazdag főurak és polgárok mecénási tevékenysége. Ők is saját erőből tanítatnak fiatalokat külföldön, könyvek megjelenéséhez adnak jelentékeny anyagi támogatást, mindez azonban csak egy jól szervezett országban, fejedelmi példamutatás nyomán képzelhető el ily nagyarányúan, ahogyan Bethlen Gábor és I. Rákóczi György korában tapasztaljuk. A Rákóczi-család művészet- és tudománypártolása nem korlátozódik az öreg fejedelmek uralkodásának idejére (1631–1648), hiszen már 1610 táján kezdtek érdemeket szerezni ezen a téren. Prágai András *Fejedelmek serkentő órája* c. művének megjelenéséhez még fejedelmevé választása előtt adott segítséget, s halála után fia, II. Rákóczi György és felesége Lorántffy Zsuzsánna folytatták ezt a munkát, és így a Rákóczi-család műveltségteremtő hatása 1660 tájáig érezte hatását. A fénykor azonban öreg Rákóczi György uralkodá-

sának idejére esik. Ekkorra beértek a Bethlen Gábor által elvetett magok. Az erdélyi művelődés e korabeli képét teljes pontossággal nem tudjuk még megrajzolni, az eredményeket, a teljesítmény nagyságát számos helyen inkább érezzük, mint tudjuk, hiszen a korszak nagymennyiségű forrásanyaga csak részben van feltárva; s hogy sok mindent már eddig is biztosan, bizonyítva tudunk abban nem csekély szerepe van Herepei János fáradságos kutatómunkájának.

Az utolsó fejezet anyagából különösen értékes *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda c. dolgozata*, valamint a *Magyarországi iskolákban tanult külföldi ijjakról* szóló, mely azt igazolja; a 40-es évek Erdélyének szellemi élete bizonyos vonzóerőt gyakorolt külföld felé is, ami 1620 táján még elképzelhetetlen lett volna. Hasonlóképpen a többi is (*A kolozsvári farkas-utcai iskola felavatásának ünnepe, Adatok a krónikairól Szalárdi Jánosról, Rimaszombati István, Váradai P. János, Adatok a külső országokban tanuló fejedelmi alumnusok számontartásáról* stb.) értékes hozzájárulás a korszak alaposabb megismeréséhez.

E vázlatos ismertetés során minden részletre nem térhettünk ki. Célunk az volt, hogy érzékeltessük a kötet gazdagságát, felhívjuk a figyelmet nem egy ponton egyedülálló értékeire, hiszen túlnyomórészt olyan adatok publikálásáról van szó, melyek sehol másutt meg nem találhatók, mert az eredeti források vagy megsemmisültek, vagy lappanganak, vagy más okból hozzáférhetetlenek. A már korábban nyomtatásban megjelentek között is több olyan van, mely eredeti közlés helyén szinte el van temetve és itt újra kiadva, még a beavatottak közül is sokaknak az újdonság erejével hat. Különösen öröndetes, hogy Herepei János adatait a szakirodalom legújabb megállapításaival kiegészítve tette közzé. A kötet áttanulmányozása után úgy érezzük, hogy adatpublikációs gondjaink részbeni megoldására jobbat nem javasolhatunk, mint ennek a sorozatnak a folytatását, mégpedig a második kötet esetében — tekintve, hogy az Herepei cikkeinek második kötete lesz — ugyanolyan módszerrel és felfogással,

ahogy ez az előttünk fekvő könyv esetében is történt.

A szerkesztői munka Keserü Bálintot dícséri, aki tiszteletreméltó szerénységgel végig a háttérben maradt. Az egyes fejezetek élére általa írt bevezető sorok megformálásánál elkerülte azt a veszélyt, hogy saját mondanivalóját — pedig mennyi gondolata van a szönyegen forgó kérdésekkel kapcsolatban — előtérbe helyezze. Hálásak vagyunk neki a gondos névmutatóért, mely a kötet használhatóságát nagymértékben fokozta, a „sajtóhibák” kigyomlálásáért, melyet oly alapos-sággal végzett, hogy mutatóban alig maradt néhány a vaskos kötetben, valamint Saliga Lászlónéknak a technikai kivitelezésért. A sorozat megindítása nagy nyereség és alkalom arra, hogy első (és hamarosan megjelenő második) kötetében egy sokoldalú, rokonszenves tudós egyéniséget, Herepei Jánost egybegyűjtött műveinek tükrében még jobban megismerhessünk.

Herepei János egész életében gyűjtötte és gyűjti az adatokat. Minden apróság érdekli, ami történeti multunk értelmezéséhez segítséget nyújthat. Nem válogat, mert ki tudná nála jobban, hogy a leglényegtelenebbnek tűnő adalék is izgalmas és fontos lehet, ha megtaláljuk helyét a nagy összefüggésekben. Ő mégsem kutatta a nagy törvényszerűségeket, pedig az úgynevezett elvi kérdések, a feldolgozás problémái iránt sem érzéketlen; de gyűjtött, gyűjtött fáradságosan. Neki köszönhetjük a Házsongárdi temető sírfeliratainak corpusát és tiszteletet parancsoló mennyiségű cikket a társadalomtudományok szinte minden területén. A fiatalabb kutatónemzedék tőle megtanulhatja a levéltári forráskutatás módszertanát, hogy nem irodalmi kútfőket (pl. a kolozsvári sáfárpolgárok számadáskönyvei) hogyan lehet kamatoztatni az irodalomtörténetírás számára, és nem utolsósorban történeti multunk tiszteletét. Munkásságának igazi jellemzője a „magvetés”. Ő sokkal inkább, mint Katona Lajos, másra hagyta az aratást, másra a szüretet, mégis kitörölhetetlenül írta be nevét a magyar irodalomtudomány történetébe.

Tarnóc Márton

MIÉRT SZÉP?

Századunk magyar lírája verselemzésekben. Összeállította: Albert Zsuzsa és Vargha Kálmán. Az előszót írta: Benedek Marcell. Bp. 1966. Gondolat K. 427 l.

Ki vagy mi tetszik, esetleg nem tetszik, kinek mi a szép és mi a rút, — rendkívül szubjektív dolog. A tudomány — főleg az esztétika és a pedagógia — nem elégedhetik meg az izlésfejlődés spontán kialakulásával s nem nézheti tétlenül ennek a kérdésnek bizonytalan helyzetét. Ezredéves szívós munka

folyik annak érdekében, hogy a művészek, a szépnek valamennyire is megmagyarázható, megfogalmazható objektív szabályait összeállítsák az esztétika kódexében és a remekművek konkrét elemzésével kíséreljék megmagyarázni kiválóságukat, szépségüket.

A helyes út megtalálása érdekében első-sorban a franciák *explicitationjára* kell gondolnunk. Arra a „szóbeli tolmácsolásra”, amelynek elsajátítása egyszerű érettségi követelmény az ottani középiskolában, filológiai és esztétikai igényeknek megfelelően. Nálunk inkább csak e század elejétől beszélhetünk ilyesmiről. Talán nem tévedünk, ha úttörőként a nagy Nyugat-nemzedék példamutató-sára hivatkozunk, s amikor az írók, költők olyan irodalmi-esztétikai elemzéseire célzunk, amelyeket egymás műveiről készítettek, publikáltak, vagy azt az elemző költői versenyt említjük, amelyek az *Über allen Gipfeln ist Ruh* kezdetű miniatűr remek megfelelő fordításáról vitakozott. — Az irodalomtörténetben minden bizonnyal Horváth János Petőfi-könyve minősíthető kiindulópontnak ebből a szempontból. Összefoglaló céllal ennek az ismeretterjesztő szükségletnek is Benedek Marcell volt a hazai kezdeményezője, s ezt a munkát szerencsére, lankadatlan erővel folytatja négy évtized múltával is, — egészen a most megbeszélendő kötetig. — A felszabadulás után nagyobb fejlődést tapasztalunk. Egy kis kötettel Bóka László mutatott példát, majd néhány közvetlen iskolai szükségletre összeállított elemzésgyűjtemény után Makay Gusztáv sokoldalú kötetét kell kiemelnünk. Hatásában azonban a rádió néhány évvel ezelőtt megindított (és ma is műsoron levő) *Miért szép?* sorozata a legerőteljesebb. Itt néhány, nem túlságosan terjedelmes vers került elemzésre (többnyire megismert adásokban), amely sokak előtt ismert, mondanivalója hallás után is megérthető, s a 8–10 perces magyarázat könnyen utalhat a részletek szépségeire, hiszen a hallgató a mondanivaló megértése után jobban figyelhet a formai elemekre, a kifejezőerő felismerésére. Helyes hogy a negyedórás műsorok elején és végén az egész verset felolvasták, elszavalták; így a mű egésze és a részek kisebb körül emléklései együtt hathattak minden esetben.

Ebből a sorozatból nőtt ki ez a kötet, Albert Zsuzsa és Vargha Kálmán sikerült vállalkozása. Azért kell azt mondani, hogy *kinőtt*, mert a szerencsés cím átvételén, bizonyos sorrendi azonosságon kívül legfeljebb az köti a rádióadáshoz, hogy több itt közölt elemzés eredetileg az éter hullámain át jutott el a verskedvelőkhöz először. De ez a kinőtt-ség azt az örömet is kifejezi, hogy e kötettel kezemből meg-megállhatok olvasás közben, mégegyszer elolvashatom a kiemelt két verssort, elismételhetem az elemzés egy-egy megállapítását, hogy elgondolkozzam rajtuk; vagyis jobban magamévá tehetem az elemzést, tehát segítségével könnyebben birtokba vehetem a költeményt, a költő nagyszerű művészetét.

Tizennégy XX. századi magyar költővel foglalkozik kétszer annyi elemző, hogy 49

költeményt hozzon az olvasó közelébe. Saját-ságos, hogy valamennyi író, költő, irodalom-történész, aki verselemzést készített, legalább egyszer elmondja, hogy tulajdonképpen milyen nehéz, szinte lehetetlen feladatra vállalkozott, amikor egy remekművet közelít meg profán, prózai szavakkal. Talán Simon István kifejezése a legjellemzőbb, amikor Illyés Gyulának *Bartók* c. versét elemzi, s *kullogó bocorgásnak* nevezi prózai sorait „a nagy vers iramodása nyomában”. Nem tarthatjuk túlzásnak, főleg ismétlésnek ezeket a megjegyzéseket. Jól tették a szerkesztők, hogy benthagyták ezeket a mondatokat. Nem egyszerű szerénykedő formulák itt ezek, hanem az igazi versszerető ember alázatos vallomásai. Ezek szerint az elemzés írója eleve másodrendű szerepet vállal, csak közvetít: a lényeges, a fontos — maga a költemény. Ebből a szempontból különösen tanulságos Füst Milán szereplése ebben a kötetben. Ő ugyanis az egyetlen, aki magyarázó munkatárs is, és *Tél* c. költeménye is bemutatásra kerül. (Rajta kívül csak Kassák és Illyés szerepel az élők közül.) Ady Endre *Sappho szerelmes éneke* című versével foglalkozik s az elemzésben a költő és esztétikus egyszerre fejezi ki türelmetlenségét a kritikával szemben: „Tegyen meg mindent, ami tőle telik, s ha még ez sem elég, még többet tegyen meg a mű kedvéért, — azért esztétikus. Lelkesedjen, keljen ki magából, feszüljön meg... csak a tehetetlenségével ne hozakodjon elő”.

Ennek az elvnek megfelelően a kötet munkatársai is. Valóban minden erejüket kifejtették, hogy az Adyval kezdődő XX. századi lírai költészetünk néhány remek alkotását közelebb hozzák az olvasóhoz. Amikor a kötet bevezetőjét olvastuk, s Benedek Marcell rendkívül finom esztétikai elvei kerültek a kérdéssel kapcsolatban szemünk elé, előbb kissé meghökkentünk: vajon a kötet nem az elvi bevezetőnek egyszerű gyakorlati illusztrációja lesz-e csupán? S nagy örömmel tapasztaltuk, hogy az elemzések során is valóban a költői mű uralkodott, az szabta meg az elemzés irányát, szerkesztését, logikáját, nem pedig a módszer, az esztétikai eljárás esetleges nyögje, egyhangúsága. Ez a szerkesztői liberalizmus mindenképpen dicséretre méltó. Az elemzések sokszínűségét különösen azoknál kell kiemelnünk, akik nemcsak egy magyarázatot készítettek, hanem több vers tolmácsolásával is szerepelnek a kötetben (Bóka László, Nemes Nagy Ágnes, Rónay György, Szabó Ede, Vargha Kálmán). És vajon lehet-e kifogásolnunk, hogy egyik-másik elemzés azért „szabálytalan”, mert sok szubjektív képzetűsítéssel van tele: olyan kitérésekkel, amelyek valóban talán csak épp az elemzőben jönnek, jöhetnek létre (pl. Gyergyai Kassák-elemzésében, Tolnai Gábor Ady-glosszájában, Déry Tibor

vallomásában Szabó Lőrinc 104. szonettje kapcsán stb.)? Egyáltalában nem, hiszen éppen azért élvezzük a verset, az irodalmi alkotást, mert valahogy és valamiért megindít bennünk egy-egy gondolatsort, érzésláncolatot, olyan szellemi tevékenységet, amely a vers provokációja nélkül talán teljesen elmaradt volna. Az is lehet, hogy közben már nem a vers lényeges többé, hanem a bennünk megindult gondolat-érzelem lánc, amelyik esztétikai gyönyörűséget, örömet okoz. S ha ezt a költői műnek köszönhetjük, akkor már érdemes volt elolvasni, foglalkozni vele.

Ez a kötet így válik valamilyen nagy propagandairattá a költészet érdekében, a vers mellett. Ez a 24 irodalomszerető ember, aki az elemzéseket írta, felerészben maga is szépíró: költő, író, műfordító, tehát aktív szépirodalmat művel. Milyen nagyszerű, hogy vállalkoztak más költők remekének bemutatására, s közben egy kicsit maguk is bemutatkoztak, hiszen mindenkire az is jellemző, hogy neki mi, miért és hogyan tetszik. S arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy az elemzések során az irodalomtörténet is gazdagodott egy-egy itt közölt újabb adattal, az esztétika bővült egy-egy újabb formai jegy funkciójá-

nak plasztikus bemutatásával (pl. Béládi Miklós, Bóka László, Keresztury Dezső, Komlós Aladár, Ortutay Gyula, Nemes Nagy Ágnes, Pálmay Kálmán, Vargha Kálmán elemzéseiben).

Befejezésül egy kis vitakoznivalónk van Benedek Marcell kitűnően eligazító előszavának egy bekezdésével. Amikor bemutatja a kötet szereplőit, ezt mondja: „A mai fiatal költők értékelő kiválogatásának még nem érkezett el az ideje.” Ezzel szemben inkább biztatni szeretnénk a kiadót és a szerzőket, hogy minél előbb készítsenek hasonló kötetet az élő, fiatalabb költők legjobbnak tartott verseiről szóló elemzésekből is. Az utóbbi időben a kortársi, költőtársi verselemzések megint divatba jöttek a folyóiratok hasábjain (és a rádióban is). Akár másodközlésekben is helyes lenne ezt a másik kötetet minél előbb kiadni. A két szerkesztő és akár ugyanaz a szerző gárda is bizonyosan szívesen vállalkozna erre a feladatra. Mert hogy a közönség nagy szeretettel várná a javasolt gyűjteményt, azt az is bizonyítja, hogy ennek a *Miért szép?* kötetnek 5935 példánya is elkelt, s már néhány héttel a megjelenés után nem is volt kapható.

Margócsy József

*

Magyar kódexek a XI–XVI. században. Összeállította, a tanulmányt és a jegyzeteket írta: Berkovits Ilona. Bp. 1965. Magyar Helikon. 194. l.

Régóta időszerű volt már egy összefoglaló, reprezentatív kötet megjelenítése a magyar — helyesebben „magyarországi” — miniaturafestészetéről. A könyv címe ugyanis pontatlan, hiszen a tárgyalt kódexek illuminátorainak jelentékeny része nem hazai, hanem külföldi mester volt, s a hazaiakról is csak kevés esetben tudjuk, hogy magyarok voltak-e vagy sem. Ha a kötet tárgymegjelölése nem is precíz, Berkovits Ilona összeállítása következetes, mert a középkori Magyarországon, a Regnum Hungariae társadalmának a szolgálatában, e társadalom felső köreinek az igényei szerint készült illuminált kódexeket foglalja össze. Igaz, a képanyag kissé egyenetlen, mivel a szerkesztőnek törekednie kellett arra, hogy lehetőleg olyan képeket közöljön, amelyeknek még nincs korszerű, új reprodukciója. Ezért a *Képes Krónikát* csak egyetlen reprodukció képviseli mutatónak, s úgy szintén a Corvina anyagából is csak két illusztrációt kapunk (ezek egyike is csak aranymetszés), minthogy kitűnő új kiadásai állnak rendelkezésünkre. Még az Alzbeta Güntherová és Ján Mišianik által

nemrég kiadott mintaszerű kiadvánnyal (*Illuminierte Handschriften aus der Slowakei*. Praha 1962) is jórészt sikerült elkerülni a képek közlésében az ismétléseket. Ilyenformán egyre több nagyszerű kódexlap válik könnyen hozzáférhetővé a középkori Magyarország anyira megtizedelt hagyatékából, megkönnyítve nemcsak a művészet- és művelődéstörténet, de az irodalomtörténet további munkáját. Berkovits Ilona kötetének illusztrációi közt ezért nem a *Képes Krónika*, nem a Corvina anyaga, s nem a jórészt felvidéki (főként pozsonyi) eredetű missalék, hanem Kálmáncsehi Domokos *Breviariuma*, a magyarországi kódexfestészetnek ez a kiemelkedő remeke játssza a „sztár” szerepét: a 45 képes táblából 8 e kódex lapjait reprodukálja. Addig is, amíg sor kerülhet egyszer a Kálmáncsehi *Breviarium* illusztrációinak teljes kiadására, ez az egymás mellé helyezett nyolc lap átfogó képet nyújt e nagyszerű mű gazdagságáról. Sajnos a kötet illusztrációs anyaga a hazai kódexek közül csak azokból közöl — nyilván technikai okokból — színes táblákat, melyeket ma hazai gyűjtemények őriznek. Így természetesen eleve kimaradnak olyan elsőrendű fontosságú kódexek, mint a *Csatári Biblia*, Nekcei Dömötör *Képes Bibliája*, a *Vatikáni Legendarium*, Zsigmond külföldön lévő kódexei stb. A képanyag tehát a magyar-

országi kódexfestészet hazánkban őrzött s az utóbbi években kellő színvonalon nem publikált emlékeire szorítkozik, s ez bizony óhatatlanul bizonyos esetlegességre vezetett. S bár szeretnénk egyszer már egy minden tekintetben átfogó, arányos válogatott összeállítást látni a hazai miniatúrafestészet emlékeiből, egyelőre örüljünk annak a nagyszámú remek képnek, amelyet ez a könyv nyújt. Annál is inkább, mert technikai kivitelezésük mintaszerű, s mert a kötet könyvművészeti és műszaki munkatársai még olyan bonyolult feladatot is remekül megoldottak, mint a tekercsre írt *Petancius—Genealógiának* a reprodukálása. A vállalkozás művészeti vezetője: Szántó Tibor, valamint a könyv tipográfiajának a tervezője: Haiman György méltó keretet biztosítottak a régi magyar könyvművészet emlékei számára.

A szép könyv és a kitűnő reprodukciók önmagukban azonban inkább csak a bibliofil számára jelentenének csemegét, a tudomány számára e kötetet elsősorban Berkovits Ilona bevezető tanulmánya teszi nélkülözhetetlenné. Egy régóta nélkülözött tömör összefoglalást kapunk itt a magyarországi miniatúrafestészet történetéről, amely egyszerűsre korrigálja is a képválogatás kényeszerű egyoldalúságait és aránytalanságait. Berkovits Ilona ugyanis nem a közölt képeket, a bemutatott kódexeket magyarázza, hanem a teljes ismert anyag alapján rajzolja meg a fejlődést. Persze az ismert anyag teljessége alapján sem adható más, mint töredékes kép, hiszen a fejlődés alapvetően fontos láncszemeiről sokszor egyetlen fennmaradt kódex sem tanúskodik már. A tanulmány érdeme, hogy nem próbál szintézist konstruálni ott, ahol az anyag ezt nem teszi lehetővé; inkább vállalja helyenként a mozaikszerűséget annak érdekében, hogy végre össze legyen foglalva mindaz, amiről tudunk, mindaz, ami megmaradt, világosan jelezve a kutatás fehér foltjait. Kár, hogy itt-ott találkozunk egy-egy nem megalapozott feltevés-sel, illetve állítással. Így pl. túl merész feltevésnek érzem, hogy Szent István udvarában már könyveket is másoltak volna. A hazai könyvmásolás nyilván a bencés kolostorokban és a káptalanokban indult meg, de a még állandó székhellyel sem rendelkező királyi udvar a XI—XII. században aligha rendezkedhetett be ilyesmire. Az is meglepő állítás, hogy Szent László idejében a „nép ajkán” éltek Istvánnak, Imrénének, Gellértnek a legendái. Az ezekhez hasonló néhány téves vagy vitatható mondat azonban nem tartozik a tanulmány mondanivalójának a lényegéhez: a tulajdonképpen tárgyáról, a hazai miniatúra festészetéről megbízható, kitűnő fejtegetéseket kapunk. Legfeljebb azt sajnálhatjuk, hogy a kitűnő szerző nem fejtette ki álláspontját részletesebben, dokumentáltan és valameny-

nyi évrre kiterjeszkedve a madocsai apátról, illetve a *Mátyás—Gradual*éről újabban előadott, s az övével ellentétes véleményekkel szemben. Igaz, egy ilyen reprezentatív kötet bevezetése nem is nagyon alkalmas tudományos viták folytatására, a szerző erre bizonyára másutt talál majd alkalmat.

Klaniczay Tibor

Barta István: A fiatal Kossuth. Bp. 1966. Akadémiai K. 283 l.

Alig néhány lapja szól írói próbálkozásokról, mégis nélkülözhetetlen forrás az irodalomtörténész számára Barta István új könyve. A tanulmány olyan korszakról szól, amelyben irodalom és politika elválaszthatatlanul összefonódott; amikor az írók mind politizálnak, és a politikai fejtegetések is magasrendű irodalmi formában szólnak meg. Ezért szembevetendő a reformkorral foglalkozó tudományágak egymásrataltsága, s ezért üdvözli örömmel az irodalmi kutatás a történettudomány minden új eredményét.

Bár bőven van új adat az irodalmi kísérletekről szóló fejezetben is, ez kevésbé változtat Kossuth eddig kialakult írói portréján, hiszen útkereső szárnypróbálgatásokról van csak szó. Annál izgalmasabbak a zempléni közéleti tevékenységét elemző fejezetek. A tanulmány mítoszok helyett gazdag tényanyagra támaszkodva rajzolja meg Kossuth pályakezdését, legendás feltűndöklés helyett egy társadalmi réteg tipikus fejlődésvonalát ismeri fel a bemutatott életszakaszban. Az újonnan feltárt dokumentumok döbbeneteket idéznek arra, hogy Kossuth indulását a legigényesebb kutatás is csak feltételezések alapján rajzolhatta meg, s a bizonytalanság talaján szaporodhattak a tudománytalan elképzelések is.

A tanulmány célja, hogy bemutassa azt az utat, amelyen Kossuth „nemcsi-rendi politikusból társadalmi reformerré, a polgári átalakulás ideológiájának egyik első hazai megfogalmazójává fejlődött”. (10. l.) A fejlődés anyaméhe a zempléni megyei élet. Az országos összeírás zempléni munkái során jelentésében feltárja a parasztság elképzelhetetlen nyomorát, az itt szerzett tapasztalatok és a pusztító „pórlázadás” érlelik meg azokat a nézeteit, amelyeket — az ellenzék leghaladóbb szárnyához csatlakozva — az operátumok vitáin fejt ki. Barta István fíradhatatlanul kutatja a kiadatlan forrásokat, s ez meg is határozta az anyag feldolgozásának módszerét: a nehezen hozzáférhető levéltári iratokból sokszor és bőven idéz, s így eredeti összefüggéseiben ismerjük meg a fiatal Kossuth gondolatait, a művek maguk reprezentálják ideológiai fejlődésének egyes állomásait. Jegyzőkönyvek,

hivatalos iratok, jelentések, ismeretlen Kossuth-beszédek kerültek elő a levéltárakból, segítségével nemcsak az eszmék alakulása rajzolható meg pontosan, hanem sikerült tisztázni a Kossuth-életrajz sokat vitatott mozzanatát, az állítólagos sikkasztási ügyet is. A végső következtést is újonnan felfedezett iratra támaszkodva fejtette ki a szerző. A vallásszabadságról írt munka fennmaradt töredékében Kossuth már megfogalmazza a „polgári átalakulás ideológiájának” legfontosabb gondolatait, erre az eszmei alapra épül későbbi tevékenysége, tovább csak a forradalom időszakában lép, az útkeresés, az elvek kialakulásának időszaka tehát ekkor, 1833-ban lezárul.

A tanulmány különös érdeme, hogy képet nyújt a haladó ellenzék országos erősödéséről, Kossuth működését az ellenzéki mozgalom eleven közegében ismerteti, s így nézeteinek alakulását a haladók táborának elveihez mérhetjük.

Kovács Magda

Juhász Géza: Papp Dániel. Egy kimaradt fejezet a magyar irodalom történetéből. Novi Sad, 1965. Fórum Könyvk. 167 l.

Üdvözzük Juhász Géza könyvét, amely több új kiadvánnyal együtt (Sinkó Ervin tanulmányai, Bori Imre és Szeli István kismonográfiái) a jugoszláviai magyar irodalomtörténetírás szervezeten nemrég elindult, ám máris derekas eredményeket elérő munkásságát bizonyítja.

Juhász Géza higgadt, jól áttekinthető szerkezetben foglalja össze és rostálja meg az irodalomtörténetírás s a kortársi kritika eddig ugyancsak szétszórt megállapításait az egykori Dél-magyarország úttörő ábrázolójáról. Egy-egy esetvonással több ponton is módosítja az eddigi arcképet, újat adó megfigyelései mégis három, jól látható fókusz köré gyűlnek össze: 1. A korai életszakasz története. 2. Papp Dániel s a szülőföld élete, nemzetiségei. 3. Világirodalmi ihletők, minták. Fejtegetései alapján igen valószínűnek kell tekintenünk, hogy az író 1868-ban született, apja után görögkeletinek keresztelték, s apja magyar—szerb keveréknek számított. Így megoldódik az ortodox egyházi életben való rendkívüli jártasságának titka is: élményeit egy óhitű kolostorban papnövendék-ként szerezte, de már ezelőtt megbarátkozott az írogatással, amiről Juhász Gézától most frissen fölfedezett 1884-es, 85-ös zsengei tanúskodnak. A dolgozat a regionalizmus jegyeit is kimutatja az életműben, s tisztázza, Papp Dániel szándékos helyrajzi elnagyoltságai ellenére is határozottabban, tudatosabban a Bácska meg a Bánát írója, mint kortársai, utódai közül bárki. A hajdani zombori diák

novelláiból mindig kiolvasható a szerbek és bunyevácok iránti meleg rokonszenv, ám hírlapi cikkeiből világosan kitűnik a nacionalista magyar művelődési politikához hűsége is. A hatások fölfejtése során Juhász jó érvekkel erősíti a Daudet-tól való inspiráció egy évtizeddel korábban megpendített gondolatát, bizonyítja a *A rátótiak* meg a *Tarascóni Tartarin* párhuzamosságait.

Ezt a már régen időszerű, hasznos tanulmányt mégis egyfajta hiányérzéssel tesszük le. Nem látjuk elég világosan íróink helyét a századforduló és az induló Nyugat alkotói között, mert az összehasonlítások nem elég mélyek, s a kelleténél kevesebb személyre korlátozódnak. Juhász Géza főként Mikszáthtal, Tömörkénnyel veti össze Papp Dánielt, Bródy, Thúry neve inkább csak olyan vonatkozásban kerül elő, hogy tematikájuk nagyvárosibb, modernebb, szociális állásfoglalásuk demokratikusabb, lázadóbb az övénel. Ennyit mondani azonban ma már kevés. Teljes írói egyéniségét, valamennyi stílussajátságát kell figyelembe venni, s elhelyezni a századforduló galériájában, kiterjesztve a vizsgáldást más városi, modernebb írókra (Ambrus, Lovik, Petelei), kihúzva a szálat a Nyugatig. (Szini Gyula, Török Gyula.)

Merészség lenne előlegezni az elvégzendő kutatást, de nem kétséges, hogy Ambrussal, Bródyval elsősorban a szecessziós vonások kötik össze. Szecessziós a mese-és parabolaforma iránti érdeklődése, hajlama a játékosan zenei, archaizmusokban bújocszkázó nyelvre, s ugyancsak a szecesszióra vallanak képzőművészeti ízü metaforái. Papp ugyanakkor egy fontos aspektusban eléggé magányos is: minden líraisága ellenére sem olvad annyira bele hőseibe, mint számos kollégája (pl. Petelei), Valamelyes távolságot mindig tart, s ezt a „három lépést” néha ironiával vagy groteszk, elidegenítő apróságok fölemlgetésével teszi nyomatékosá. (pl. *Az utolsó szerelem*.) Másfelől az előadói szenvtelenség sem eszménye, novelláit nem akarja kiragadott életdaraboknak feltüntetni, keretüket, a kompozíciós eljárások közti inyenc válogatását nem kívánja háttérbe szorítani. Anekdotikus novelláit hol egy, a témától távolálló rövid anekdotával kezdi — s ez még mikszáthos is lehetne — hol hangulatfoszlánnyal, adomákat intellektuális tanulságba hajlít át, vagy épp borzongató szimbólumot nőttet ki belőlük. (*A nagy Jakob*.) Játékosága, stilizáltsága mégsem oly erős, mint olykor Ambrus Zoltáné vagy épp a következő évtized „ködlovagjaié” (Csáth, Szini, Szomory): sem az álmodozás, sem a szómámor nem távolíthatja el igen messzire a mindennapok világtól. Igaza van Diószegi Andrásnak: Papp Dánielben nagy elindulás jelentkezett „az objektív szatíra” felé, ugyanakkor azonban „mestere a drámai telítettségű konfliktusok

szublimálásának . . . az elzsongításnak". Drámaian azonban fölülre ritkán szemlélte az életet: akkor már nem érthetünk egyet Diószegivel, amikor a Papp művészetében feltörő anarchista diákkori élményeket hangsúlyozza.

Mégis, ez az erős túlzás legalább ráirányítja a figyelmet írónk nyugtalan, modern, egyáltalán nem hagyományosan liberális voltára. Juhász Géza ellenben nagyon is ingadozik a publicista megítélésében: hol széleslátókörű újságírónak rajzolja (137.), hol mindössze a polgárosodó köznemesség óvatossága ellenzékiességéhez kapcsolja. Ez utóbbi véleménye nemcsak téves, módszertanilag is hibás alapon jött létre: elsősorban a napi politikai állásfoglalásokra, kivált a nemzeti és nemzetiségi kérdésre vonatkozó nyilatkozataira épül. Csakhogy a féllenzeki közhelyeket mondó vezércikkiről mellett ott van A Hét meg az Új Magyar Szemle munkatársa, aki a vagyonszerzés erkölcsstelenségéről s az esküdt-székek jogosságáról cikkezik, szembefordul a magántisztviselőknél zsarnokoskodó főnőkkel, Ignotus szintjén ismeri a nemzetközi szociáldemokrata csoportosulásokat és a reformista irányokat (pl. a georgeizmust). Csak részben kapcsolható tehát a hírlapíró Papp Dániel az uralkodó körök liberálisabb szárnyához: engedményeket tesz nekik, ámde kiolthatatlanul élnek benne a polgári radikalizmus felé tartó törekvések.

Nagy Miklós

Szabó Dezső: Életeim. 1–2. köt. A szerkesztés, a bevezető és a jegyzetek Nagy Péter munkája. Bp. 1965. Szépirodalmi K. 860; 617.

Szabó Dezső önéletírásának a kiadása szerencsés vállalkozás volt. E természetben gazdag, de értékben oly egyenetlen életműnek ez a legemberibb hangvételi, legolvashatóbb darabja. Jelentősége és értékei túlmutatnak önmagán, fényt vetnek arra is, hogyan és miért lett e sok, és nem kis tehetségű alkotó életműve végső soron mégiscsak szomorú torzó.

A két vaskos kötet Szabó Dezső életét kíséri végig az első világháborúig. Nyilvánvaló, nemcsak s talán nem is elsősorban életrajz vagy önéletírás ez, hanem gyermekségének és fiatalságának újraélése. Mint ilyen nem áll egyedül kora magyar és világirodalmában. De van egy konkrétan meghatározható, személyes oka is. Nagy Péter szép és alapos előszavában figyelmeztet arra, hogy: „ . . . mennyire menekül saját múltjába a jelen elől; ha a korai korszakok megírása mértéken felül elnyúlik, abban nemcsak az író öröme nyilatkozik meg saját gyermekésége felidézésében, de rettegése is, a saját élete és működése igazi problémáival való szembenézésről.” Valóban, az életrajzban nem egy alkalommal nevezi életét „homokba öntött

bor”-nak, „űszökvért kalász”-nak. Az öregező ember fájdalmas írája összevegyül a csödbejutott „próféta” siralmával. Eppen ez a fájdalom teszi emberivé a hangját, ez lágyítja meg korábban, más műveiben megnyilvánuló szarkasztikusan gonoszkodó kifakadásait, emberszólásait. Jóllehet, e mű sincs híjával a kajánkodó, gúnyos megjegyzéseknek, jellemzéseknek (Pl. Kafka Margit és Ady esetében), mégis sokkal igazabb, mint más, korábbi műveiben. De ebben nemcsak a világtól és eszményektől való búcsúzás fájdalma játszik szerepet, hanem az is, hogy Szabó Dezső ezt az írását minden korábbinál inkább „önmagának” írta. Ezúttal nem lebegtek előtte „taktikai” és „stratégiai” célok, világmegváltó tervek, nem akart meggyőzni, elhittetni semmit senkivel. Jóllehet, világnézete nem változott meg itt sem, de már nem „hirdeti” tanait. Elveit nem, csak a magatartást adta fel. De ez is elég volt ahhoz, hogy történeteit se sikerítse félre kiagyalt tendenciái érdekében, hogy alakjait ne személyespolitikai bosszú indulatától fűtve fesse meg. Saját életéről lévén szó, a valóság itt dolgozhatott leginkább a kezére, az írói szándék — megszabadulva a profétizmustól — itt torzította a legkevésbé.

Természetes, a két kötetet nem forgathatjuk „hiteles dokumentum”-ként vagy „korrajz”-ként. Önkényes valóságkezelésétől teljesen megszabadulni itt sem tud. Elsősorban önmaga mitizálásában nyilvánul ez meg. A kötet terjedelmi arányaihoz képest elég keveset olvashatunk a korról, az akkori magyar világról. Sokkal inkább anekdotafűzér ez a könyv, tanulmányokkal, tanulmányszerű gondolatsorozatokkal tűzdelve. Míg ez utóbbiak javarészüben ismeretek korábbi műveiből, addig az előbbieket a kötetek legelevenebbre sikerült lapjai. Nemcsak, s talán nem is elsősorban a történetek, hanem a történetek jellemző szereplői, közülük elsősorban tanártársai s a Nyugat írói, kikről minden gonoszkodó maliciája ellenére sok érdekeseit és jellemzőit tud mondani.

Legolvashatóbb műnek neveztük s ebben elsősorban nyelvi higgadtságának van szerepe. Elmaradnak — fenti okok miatt — a dűhrohamokból eredő „jelzőzaporoztatások”, erőltetett képek, annál több azonban a mérsékelt, már nem szarkasztikus, hanem megbocsátóan humoros hangú jelző-kép-jellemzés. (Pl. A minisztérium: Hold-uccai Szahara; Fráter Loránd dalait hallva úgy érzi, hogy „ . . . egy liter zsirtalan gerstlüt kellene literekkel leereszteni a torkán”, stb.)

Félbemaradt mű, mint Szabó Dezső egész életműve. Szó közben hagyatta vele abba Budapest ostroma. A kézirat utolsó lapját egy sáros csizma nyoma pecsételte le.

Bessenyei György

Kosztolányi Dezső: Mostoha és egyéb kiadatlan művek. A Bevezetőt, „Az Önképzőkör tagja” c. fejezetet és a jegyzeteket Dér Zoltán írta. Novi Sad, 1965. Fórum Könyvk. 169 l.

Egy regény-torzó, annak töredékes dráma változata, vázlatok ugyanehhez a témához, egy önképzőköri bírálat, kiadatlan ifjúkori versek, rögtönzések, műfordítások; eligazító jegyzetek és előszó — ez a tartalma annak a Kosztolányi-gyűjteménynek, melyet Dér Zoltán kutatómunkája jóvoltából az újvidéki Fórum kiadó *Mostoha* címen közzétett.

Dér Zoltán előszava joggal feltételezi, hogy a *Mostoha* értékes anyaggal gazdagítja a Kosztolányi-filológiát. Csak megerősíthetjük, hogy a költő alapmotívumainak szerepét, szépírói kezelését, a regényépítés sajátos metódusát az itt közzétett torzók és vázlatok révén úgy elemezhetjük, mintha egy műhely legrejtettebb zugait nyitották volna fel előttünk. Annál inkább áll ez, mert a *Mostoha* az érett Kosztolányi alkotása, méghozzá s ama időszak termése, amikor a regényíró, elnémulni látszik. Miért hallgat el a regényíró, s miért kap új erőre a novellista? A *Mostoha* e fontos kérdés megválaszolásához is beszédes adalékokat kínál.

A zsengek és rögtönzések filológiai értéke csekélyebb, mert az ismert anyag, amelyre az érettség előtti periódus rajzát alapozhatuk, eddig is elég gazdag volt, a *Négy fal között* c. első kötet például egymagában 133 olyan verset tartalmazott, melyek jórészt értelenségük miatt maradtak ki a Kosztolányi által szerkesztett gyűjteményes kötetekből. A fejlődésnek az a foka azonban, melyen a nagydiák Kosztolányi állt, e zsengek által is pontosabban rögzíthető. Ebből a szempontból is sokkal érdekesebbek azonban az önképzőköri szereplés dokumentumai. Olyan művek forrásvidékére vetnek világot, mint az *Arany-sárkány*, és nélkülözhetetlen mozzanatokot kínálnak a költői jellem rajzához éppúgy, mint a közegéhez, amelyben először érintkezett és ütközött a zsenge költő közönségével ill. riválisaival. — Sajnálatos, hogy a jegyzetek által is említett *Október 6* c. emlékbeszéd közlését szerkesztő és kiadó nem látta jónak. Abban igazuk lehet, hogy eszmei mondanivalója nem tér el a kor átlag-hazafiságának szellemétől, de nem helyesíthető, ha egy önképzőköri dokumentum közlésénél az eszmei tisztaság elsőrendű kritériummá lép elő, hiszen ebben az emlékezésben ma már a szokványos anyag elrendezésének módja és átélésének természeté a fontos. Lendületes, alapos, az ifjú Kosztolányiról sokat eláruló, későbbi fejlemények genezisére figyelmeztető emlékbeszéde ez, hol lehetne másutt publikálni, ha nem egy ilyen kötetben?

Dér Zoltán jegyzeteinek épp az a hasznuk, hogy a hazai kutatás számára nehezen hozzáférhető szabadkai anyagba engednek betekinteni. Amit például Kosztolányi önképzőköri botránnyáról és kicsapartásáról közöl, az nélkülözhetetlen és több ponton originálisnak mondható. Ezért sajnálatos a szöveg hiány, s még sajnálatosabb, hogy épp ama forrás leleghelyének megnevezésével maradt adós, melynek révén a fejelemi ügy lefolyását rekonstruálhatta.

Érdeklődés-csigázó és kívánságokat ébresztő gyűjtemény tehát a *Mostoha*. Úrügyen mondható el, hogy nagy nyereség lenne tudományunk számára, ha Kosztolányi és Csáth Géza Szabadkán lappangó gazdag hagyatékának módszeres kiadása — naplók, feljegyzések, levelek sokasága — kevesebbet várhatna magára, mint ez a mostani vállalkozás.

Kiss Ferenc

Poszler György: Szerb Antal pályakezdése. Bp. 1965. MTA Irodalomtörténeti Intézete — Akadémiai K. 165 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 51.)

Olyasféle vállalkozást, mint Poszler György, akkor is figyelem illette, ha a szerző érdemei a tárgyvalasztásban merülnének ki. A feladat kétszeresen nehéz: töretlen föld maga a téma is — Szerb Antalról aránylag kevés kritikai irodalom áll rendelkezésünkre; s tudománytörténetünkben a műfajnak is elenyészően kevés a hagyománya. Teljességgel híjával vagyunk olyan monográfiáknak, amelyek egy tudós életét és életművét fogják össze. Talán nem is véletlen, hogy az egyik ilyen irányú kísérlet ihletője Szerb Antal lett, akinek munkássága szépirodalom és tudomány határán mozgott, és Poszler valószínűleg a leghálásabb megoldás lehetőségére tapintott, amikor Szerb életét, szépirodalmi és tudományos munkásságát az útkereső egyéniség felől közelítette meg, amelynek szuggesztíója nemcsak a szépirodalmi alkotásokból, de az esszékből is kisugárzik.

A tényanyag fölényes gazdagsága Poszler tudományos lelkiismeretességét dicséri. Szerb élete pályakezdésének idején, olvasmányai, szorongó küszködései egy ellenforradalmi világ atmoszférájában, érzelmi-gondolati vívódásai, irodalmi eszményei, hatások és benyomások megjelenítő erejű, apró vonásaiban hangulatos körképpé formálódnak. A biografikus adatokon, Szerb korai műveinek kimerítően részletes ismertetésén túl a háttér magában is irodalomtörténeti novum: a „Barabások” szektája, a szellemtörténeti szemlélet, a Minerva, a Széphalom, a Napkelet, a pszichológiai és művészetelmélet sajátos nászának

jellemzése stb. Poszler figyelő gondnal követi a hatásokat, amelyek átdübörögnek Szerb irodalmi felfogásán vagy éppen csak megérintik; egyszerre tekint előre és hátra, a későbbi művek csiráira bukkanva a koraiakban; elsőnek periodizálja Szerb pályakezdő korszakát, amely a *Magyar Irodalomtörténetet* érleli s azzal zárul.

A könyv feltehetően egy nagyobb Szerb-monográfia kezdete, ezért koncepciójáról jog szerint csak a teljes munka ismeretében lehet alaposabb véleményt alkotni. Mégis, épp a szünetendő folytatás szemszögéből tekintve, az aránytalanság veszélye tűnik fel. Íróemberről lévén szó, Szerb ifjúkori munkái akkor is érdeklődésre tarthatnának igényt, ha nem csillannának fel bennük majdani érett felfogásának töredékei; így kétszeresen jelentékenyek. Annál inkább, mert Szerb első nagy esszéivel szemben mindez — a középiskolai fogalmazványok, az önképzőkori dolgozatok, a napló — újdonság az olvasó számára (különösen 'kedves képet festenek a korai naplórészletek a gimnazistáról). Tehetséges, meglepően művelt és irodalomérzékeny olvasó rezonanciái csendülnek ki a szengékből. Am a kezdeti művekhez képest a nagy szellemtörténeti esszék, s főleg az utóbbiakhoz képest a *Magyar Irodalomtörténet* olyan fejlődés hordozói, amelyet nehéz lesz érzékeltetni, ha elfogadjuk a Szerb pályakezdéséről itt kialakuló arányokat. Nem objektív tartalmukban, hanem a megragadó, sajátos szerbi stílus és irodalomlátás formálásában rejlik számunkra ezeknek az esszéknek az értéke. A fejtegetésekben ez meg is jelenik: „ezek a tanulmányok, a portrék és a preromantika-esszé néhány ragyogó részelemzésétől és leírásától eltekintve, többé-kevésbé csak tudománytörténeti érdekességek vagy világnézeti és szubjektív vallomásként analízálhatók.” (123.) Természetesen következik ebből, hogy a vizsgálódás főként az utóbbira irányul, az esszéikben kibukó világnézeti és szubjektív vallomásra, a módszer kibontakozására, a szerbi esszéforma irodalomtörténeti helyének kijelölésére. Néhány ponton — a romantika-koncepció ismertetésénél, a magyar irodalomtörténeti esszé (a Kölcsey-disszertáció, a preromantika-esszé, a Berzsenyi és a Vörösmarty-tanulmányok) esetében azonban érzésünk szerint felbillen az ítékezés mérlege, mert aránytalanul kevés hely jut a tartalmi elemzésnek, a cáfolatok gyakran megmaradnak kijelentéseknek, érvelő vita nélkül. (Pl. „Az újabb kutatások megmutatták, hogy a Kölcsey-disszertáció elemzése a költő szentimentalizmusáról és idealizmusáról legfeljebb Kölcsey pályájának első szakaszára érvényes, ott is csak lényeges megszorításokkal. Vörösmarty pályájának súlypontja pedig természetesen átkerült a reformkor társadalmi harcaiban való költői részvétel Szerb által megtehetően elhanyagolt periódusára.” (122.)

A szerző utal ugyan bírálóinak forrásaira; tekintetbe véve azonban a fejlődéstörténeti ismertetés terjedelmét és részletességét, feltétlenül szükség lenne a bíráló elemzés elmélyítésére, akár csak a megidézett kutatók érveinek ismertetésével, de inkább azon túl is.

A recenzióknak nem áll módjában, hogy a könyv gazdag anyagát méltassa s azzal kapcsolatos egyes problémákat exponálja. Egy mozzanat talán mégis megfontolást érdemelne: a német szellemtörténeti irodalomtörténetírás végső irányának megítélése. Bizonyára igaztalan lenne egész természetét kivetni az irodalomtudomány hajójából, egyenlőségjelet tenni egyes szellemtörténeti hatások és a prefasizista ideológia közé; ennél sokkal szélesebb körben jelentkeznek e nézetek a modern polgári gondolkodásban. Mégis éppen a német szellemtörténeti irodalomtörténetírás egészét s annak mozgási irányát nézve indokolatlannak tűnik a feltételezés, hogy a német szellemtörténet (a gondolfi vonal kivételével) áldozata lett volna a náci ideológiának. Szerb Antal ezt így érezhette s ezzel nem is állt egyedül. 1933 előtt a szellemtörténet sok kiváló polgári értelmiségi szemében a tudomány tág horizontját, nagyvonalú eleganciáját jelentette; a művészies szintézisek lendületes építményei látszólag távol estek a mindennapi politika frontjától; sokan nem láttak folytonosságot, amikor a német irodalomtörténetírás a fasizmus bugyraiba zuhant (s részben később sem, I. Kluckhohn, Korff egyes írásait). A fasizista irodalomszemlélet azonban nagyon sokban építhetett a szellemtörténeti előzményekre. A nietschei-georgie-gundolfi irány a végső szélsőség, ebben Poszlernek igaza van, de nem kizárólagos szélsőség. A gondolati folyamat kezdetéinél Dilthey teóriája is helyet foglalt, bármily messzeségben is, bármily kevéssé kedvelte is személyesen Dilthey „a bestiának teret juttató” Nietszschét. Nemcsak a hőskultusz, de a szellemtörténetben általános antidemokratizmus, az intuíció, az ösztönök s élmények irracionális kultusza, a nemzeti lélek mitizálása (amely pl. a Poszler-től egyébként joggal Gundolf ellenlábásának nevezett Strichtól sem volt idegen) mind helyet követeltek és találtak maguknak a „nemzeti szocializmusban” népszerű irodalmi elvek között. Más kérdés, hogy a szellemtörténeti nézetek milyen síkon terjedtek nálunk s hogy Szerbet miféle momentumok kapcsolták ezekhez.

Egy teljes monográfiában az arányok bizonyára könnyebben helyreállnának, az ismétlődések elkerülhetőek lennének (pl. Szerb illetve R. Huch romantika-felfogásának jellemzésében, a Szerb fejlődésének további szakaszaira vetett kitekintésekben). Mindezzel együtt is a könyv olyan nyeresége irodalomtörténetírásunknak, amelynek érdeklődéssel várjuk folytatását.

H. Lukács Borbála

Nagy Péter: Rosta. Tanulmányok. Bp. 1965. Szépirodalmi K. 447 l.

Nagy Péter kötete tanulmányok, cikkek, bírálatok gyűjteménye, amely — hasonló jellegű kiadványok természete szerint — különböző céllal és alkalomból készült írásokat foglal egységes keretbe. Tárgyának meghatározó sajátossága: az új és legújabb magyar irodalom vizsgálata egy előre és külön meg nem fogalmazott, de a kötet hosszabb-rövidebb tanulmányaiból és kritikáiból fokozatosan kirajzolódó felfogás alapján. A szemléletmódnak ez az érdekesen s szinte az olvasó szeme előtt formálódó, gazdagodó egysége a formális tematikai és műfaji szerkezet mellett a kötet voltaképpen rendszerező elve.

Könyve első részében adja meg az egész gyűjtemény irodalomtörténeti alapvetését. A magyar századforduló irodalmának elvi fejtegetése után a korszak egy sor jelentős alkotójáról értekeznek, részben önálló portrékat kerekítve, részben pedig nagyobbszabású kritikákat elemző tanulmányokká növesztve. Századunk legnagyobb prózaírójáról, Móricz Zsigmondról szóló monográfiája után s a század egyik legellentmondásosabb íróegységére, Szabó Dezső életművének feldolgozása kapcsán is nagy figyelmet fordított a modern magyar irodalom kiemelkedő egységiségeire. Ennek az érdeklődésnek bizonyos értelemben alkalomszerű, de a történelmi folyamatokba beilleszkedő termékei az itt is közzétett, Kaffka Margit, Babits Mihály, Molnár Ferenc, Karinthy Frigyes, Móra Ferenc, Gelléri Andor, Pap Károly művészetének fontos vonatkozásait taglaló tanulmányai. Mint látható, ezekben az írásokban huszadik századi irodalmunk második nagy vonulatához tartozó életműveket világít át, s értékelésüket fontos új szempontokkal gazdagítja.

A szerző, mint ahogy ez a huszadik század irodalmának kutatóinál szinte természetes, élénk kritikai tevékenységet is folytat. Az irodalomtörténet módszerei és eredményei ezen a területen is kiválóan gyümölcsözteszhetők. Különösen olyan szerzők esetében, akik életművük egy részével már irodalomtörténeti jelentőségűek, s akiknek további tevékenysége nemcsak új művek sorozatát jelenti, hanem sajátos tendenciák kibontakozásának, módosulásának általánosabb érdekű tanulságaival is szolgál. Illyés Gyuláról, Németh Lászlóról, de akár Tamási Áronról írott miniatűr tanulmányai e tekintetben is fontos szerepet töltenek be. Jelentős kritikai tevékenységet azonban aligha lehet pusztán ilyen módon, tehát tudományos eredmények adaptációja segítségével kifejezni. Nagy Péter kritikusai munkássága az aktuális problémákra, s az irodalmi élet sodrására is kiterjed, s a frissen megjelent művek recenziálására is szívesen vállalkozik, s ki kell emelnünk

azt az erényét, hogy nemcsak jelentős művekkel foglalkozik, hanem a tanulság okából kisebb értékű vagy egyenesen hibáival jellemző erejű alkotásokat is analizál. Köztudomású, hogy az irodalmi fejlődés tendenciáit lehetetlen átfogni másképp, mint az értékskála egészének ismeretében, s viszonyítási pontokat kell keresni az átlagtermés már csak mennyiségileg is alig áttekinthető tömegében.

Legújabb irodalmunk mérföldköveinek kijelölésében is vannak a szerzőnek érdemei. Régebbi keletű Juhász Ferenc-tanulmánya egy bontakozóban levő életmű érdekes elemzése, Weöres Sándor, Goda Gábor, Illés Endre vagy akár Csoóri Sándor egy-egy kötetéről írott kritikái pedig megannyi adalékot jelentenek legújabb irodalmunk neves alkotóinak minősítéséhez. A szerző, mint ahogy nagyobb terjedelmű munkái bizonyítják, előszeretettel foglalkozik a próza kérdéseivel. A felszabadulás utáni prózával is foglalkozott, mégpedig összefoglaló igénnyel egy régebbi tanulmányában, ezt azonban e kötetébe nem vette fel, nyilván túlhaladott szemlélete miatt, ilyen irányú érdeklődését itt a *Gondolatok a modern regényről* című esszéje jelzi.

Nem szerepelnek a gyűjteményben, s ezt némileg hiányoljuk, színi kritikái. Lehetséges, hogy ezek, mivel javarészt újabb keletűek, egyszerűen technikai okokból szorultak ki a korábban megszerkesztett kötetből. Az értékes és fontos tanulmánykötethez kritikai megjegyzésként még annyit szükségesnek érzek hozzáfűzni, hogy néhány túlzottan is alkalomszerű írás kihagyása csak erősítette volna a könyv változatos anyagában, szemlélet-egységében logikusan megnyilvánuló ízlés és felfogás eredetiségét és tanulságait.

Wéber Antal

Hevesi Sándor: Az előadás, a színjátszás, a rendezés művészete. Válogatta, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Staud Géza. Az előszót írta: Kazimir Károly. Bp. 1965. Gondolat K. 407 l.

Hevesi Sándor dramaturgiai munkáiból — 5 év alatt — immár a harmadik gyűjteményes kötet jelent meg. A *drámaírás iskolája* című válogatás (1961) a drámai és színpadi szerkesztés problémáival foglalkozó cikkeit, az *Amit Shakespeare álmodott* című kötet (1964) Shakespeare egyes műveiről, hazai Shakespeare-előadásokról, műfordításokról szóló tanulmányait, esszéit tartalmazza. E kötetek tematikailag egységesek, a bennük megnyilatkozó szemléleti egyenetlenségek viszont jelzik, hogy a század elején kialakított, ekkor még a fejlődést szolgáló dramaturgiai nézeteit Hevesi a világháború után nem tudta továbbfejleszteni, azok az 1930-as évekre egyre konzervatívabbakká váltak.

Az újabb, *Az előadás, a színjátszás, a rendezés művészete* című válogatás tartalmilag heterogénebb jellegű. Hevesi Sándor, mint a Thália Társaság rendezője, 1904 és 1908 között tanfolyamokat tartott a Társaság fiatal színészei számára; az előadásorozatok 1908-ban *Az előadás művészete* és *A színjátszás művészete* címmel önálló kiadványként is megjelentek — s ezek teszik ki a jelen kötet terjedelmének négyötödét. A válogatás végén, „A rendezés művészete” fejezetcímmel, Hevesinek a színpadi rendezéssel kapcsolatos cikkeiből kapunk egy csokorra valót. E válogatás anyaga viszont szemléletileg egységesebb, mint az előzőeké, egyszerűen azért, mert a két nagy tanulmány s a cikkeik többsége Hevesi működésének legprogresszívabb, a világháború előtti korszakából származik.

Az előadás művészete és *A színjátszás művészete* dramaturgiai irodalmunkban addig egyedülálló, úttörő jelentőségű művek. A magyar színháznak a századforduló európai áramlataiba való bekapcsolását szolgálják: Hevesi, a korabeli európai színházkultúra ismeretében, nagy dramaturgiai, irodalmi és nyelvészeti felkészültséggel, a század eleji magyar színjátszás, előadóművészet hallatlan elmaradottsága, a színpadi dilettantizmus, a bombasztikus, retorikus, teátrális, pózoló előadásmód felszámolását tűzi céljává. Nem elvont fejtegetéseket nyújt, elméleti megállapításait mindig gyakorlati tanácsok, a példák tömege követi. A színművészet, az előadóművészet korszerű technikáját, erre vonatkozó útmutatásait a színháztudomány évezredek gyakorlatából, fejlődéséből, részletesen elemzett nagy színészi alakításokból (pl. Garrick, Talma, Rossi, Ristori, Salvini, Duse, Zaccani stb.) vonja el. A művészi megértés fogalmáról, a szerep értelmi és érzelmi átélésének s a drámaírói egyéniség tanulmányozásának fontosságáról, a megértés és megelevenítés viszonyáról, előadóművészet és színművészet különbségéről, a színpadról mint a valóság illúziójáról adott fejtegetései — közben-közben remek vers- vagy drámai szerep-értelmezések egész sora — ma is tanulságosak, többségükben helytállóak.

A rendezéssel kapcsolatos Hevesi-tanulmányok, cikkeik már inkább csak dramaturgia történeti jelentőségűek, ma kevésbé aktuálisak. Kiemelkednek közülük a rendezés elméletével foglalkozó írások: pl. *A dráma és a színpad* című, mely a modern rendezésről szóló első tanulmány a magyar szakirodalomban, a *Modern rendezési eszközök* és *A festő a színpadon* címűek, melyek a színpadi illúziókeltés század eleji legkorszerűbb eszközeinek elterjesztésére ösztönöztek. A rendezéstörténettel, ill. a kor egyes nagy európai rendezőinek művészetével foglalkozó cikkei arra figyelmeztetnek, hogy korrigálásra szorul az a tétel, mely szerint Hevesi tulajdonképpen

csak népszerűsítő dramaturg volt, aki gyakran csak átvette Gordon Craig s főképp Reinhardt egyes rendezői megállapításait, s aki teljességgel Reinhardt nyomdokain haladt a maga rendezői koncepciója kialakításakor. Ellenkezőleg: Hevesi a hazai színházi viszonyokkal mindig számoló, eléggé önálló dramaturg volt, aki nem mindennapi éleslátással figyelmeztetett, pl. *A színpadi rendezés* című cikkében (1912), a Craig és Reinhardt nevéhez fűződő, a nagy színészegyenységek kibontakozását gyakran visszafojtó, az előadás egységét és stílusát olykor a színészi egyéniség rovására érvényesítő ún. kollektív színjátszás-elmélet veszélyeire. Rendezésemellete inkább Sztanyiszlavszkijek koncepciójával mutat verségsi rokonságot, amint ezt 1938-i, ihletett szépségű Sztanyiszlavszkij-nekrológia is bizonyítja.

Staud Géza sajtó alá rendezői munkája mintaszerű, jegyzetei, mutatói pontosak s könnyen kezelhetőek. Kazimir Károly előszava kissé kusza, megszerkesztetlen s talán túlzottan szubjektív hangú is, de adatai, fejtegetései lényegében elérik a kitűzött célt: vázolják azokat a körülményeket, amelyek Hevesit a két úttörő mű megírására készítették.

Rigó László

Karinthy Frigyes: Miniaturök. Kritikák, tanulmányok. A kötetet összeállította és az előszót írta Szalay Károly. Bp. 1966. Gondolat K. 365 l.

Karinthy kritikusként kezdte pályafutását a Nyugatnál és élete végéig szenvedélyesen művelte ezt a műfajt. Mégis mint kritikus és tanulmányíró alig méltatott és jóformán teljesen ismeretlen a szélesebb olvasóközönség előtt, számottevő gyűjteménye eddig nem jelent meg. Kritikus munkássága nem legértékesebb területe sokoldalú életművének, a kor irodalmát nem fogja át olyan széles látókörrrel és többé-kevésbé pontos értéktételekkel, mint a kortársak közül Babits vagy Schöpflin. Így ez a kötet lényeges új vonásokat nem adhatott hozzá eddig kialakított Karinthy-portrénkhöz, de árnyaltabb teszi ismereteinket Karinthy művészetfelfogásáról és részben alkotóműhelyéről. Egy sokoldalú műveltséggel és nagy művészi érzékenységgel rendelkező író nem rendszerezett, de rendkívül érdekes gondolatait és helyenként nagyon szép megfogalmazásait ismerhetjük meg belőle a kor irodalmáról és általában az irodalomról.

Kritikái, tanulmányai irodalom az irodalomról. Nem tudományos egzaktussággal, objektív kritériumok alapján írja ezeket az írásokat, hanem művészi beleérzéssel. Ha egy műhöz közeledett, rábízta magát mű-

vészi és morális ösztönére, érzékenységére, és ez ritkán csalta meg. A valóban nagy és értékes alkotásokról egy bizonyos „szent áhítattal” írt. Mindig érezzük kritikái mögött a személyes élmény hitelességét. Ami érdekelt, megfogta a műben, az továbbbrezónál a kritikában. Ez a nagy lírai hitelességű rezonancia egyre inkább tisztul. A fiatalkori írásaiba gyakran benyomuló zavaros nézetek, diszszonáns hangok fokozatosan ritkulnak. Egyre gyakoribbak rendkívül pontos megfigyelései, villanó gondolatai, amelyek éles fénysugárral világítják meg egy vers, regény vagy színdarab belső világát, részletét. Néhány mondatnyi, tömör és szép megfogalmazásban fel tudja idézni egy-egy mű hangulatát. Viszont értékes részletmegfigyeléseit nem foglalja egységes kritikusi koncepcióba. Könyve, hogy a Babits irodalomtörténetéről írott jellemző szavaival éljek: „elejétől végig egyetlen élenk és lüktető vallomás az élményről”.

A kötet változatos témavilága Karinthy széleskörű érdeklődését mutatja. Legértékesebbek a kortárs nyugatosokról írt kritikái. Ady igazi nagyságát nem ismerte föl, de Tóth Árpád és Babits líráját nagyszerűen érti és elemzi. Kritikusi munkásságának csúcsa az ötvenéves Kosztolányiról szóló írása és a Kosztolányi-nekrológ. Ezekből már teljesen

hiányzanak a fiatalkori írásaiban fel-felbukkanó zavaró motívumok, diszszonáns hangok, amelyek jellemzők például A szegény kisgyermek panaszainak 1910-ben írt kritikájára. A Nyugat, az új irodalom védelmében szellemesen ítéli el a provinciális dilettantizmust, az álegyszerűséget. Kisjelentőségű vagy ma már teljesen elfeledett költőkről szóló kritikáiban felbukkan Karinthy egyik leg-sajátabb hangja, a parodisztikus hang. „Kritika és paródia valahol összeér munkásságában” — állapítja meg Szalay Károly értő és lényegre törekvő bevezetésében. Nemcsak a lírát, hanem a kortárs prózát is élénk szemmel figyeli Karinthy. Figyelemreméltó kritikákat ír Móricz Zsigmondról, Kaffka Margitról, Csáth Gézaról, Herczeg Ferencről és egy nagyon szép nekrológot Móra Ferencről. Néhány régi és kortárs külföldi író egészíti ki a sort.

Nem minden írása örökértékű — azok közül sem, amelyek e kötetben jelentek meg —, de mind hiteles, érzékeny rezonancia, érdekes egyéni állásfoglalás. Nemcsak ismereteket közölnek, hanem a személyes élmény rögzítésével az olvasó esztétikai élvezetét segítik, egyéni állásfoglalásra készítetnek.

Molnár Frigyes

Sinkó Ervin

(1898 – 1967)

Ezernyi látvány, tapasztalat, elbeszélés nemcsak a földi teret tette Herodotosz központi élményévé, hanem egy új dimenziót is – írta Sinkó egyik szép irodalomelméleti dolgozatában –: „Kronoszt, a történelmi elemet, azt a végtelen időt, mely minden valaha volt jelent túlélt – és túlélt”. Írt tehát a történész, hogy amit átélt „el ne múlték az idővel”, mert Kronosz hűtlen, ő maga a felejtés. Az ember azonban kötelezettségének tudja az emlékezést”.

Nehéz most Sinkó Ervinre emlékeznünk. Régi írásai az aktualitás erejével hatnak a mai olvasóra, aki még csak most ismerkedik Vele közelebről, s szuggesztív egyéniségét egyre előbbnek találja az, aki már azt is felismerte, hogy a herodotoszi példát önmagáról mondta el. A másik dimenzió, a történelmi elem élménye ragadta meg Őt is, és harca ez anygallal minden művében megismétlődik, jelenvalóvá téve a visszahozhatatlant.

Ilyen az Ő emlékezése irodalomtörténeti tanulmányaiban is. Annak a nagy nemzedéknek tagjaként, mely „Ady Endre kenyerén ért meg a forradalmi harcra”, felfedező szenvedéllyel, a szubjektív ember és a történelem drámai találkozását nyomozó izgalommal írta meg portréit Adyról és kortársairól, nagyszabású sorozatát a magyar felvilágosodás íróiról és Csokonai-monográfiáját, mely minden eddigi Csokonai-tanulmánynál előbb, igazabb. Bár gyakran rávilágít a művek eddig feltáratlan összefüggéseire és esztétikai kvalitásaira, amiben igazán remekel, az a személyiségek, mint kezdeményezők és sorsok plasztikus megjelenítése. Előfordul az is, hogy nem ismerve a magyarországi eredményeket, újnak hirdeti a magáét, polemikusan szembeszögezve azt egy már idehaza is meghaladott állásponttal. Szívesen polemizál, és sokszor igaza van. Mégis, a történelmi atmoszféra nyomása alatt kibontakozó személyiség drámája az, melyet lendületesen, a szociálpszichológiai értelmezés bravúrjaival és a korfestés egyéni erejű színeivel állít elénk, szinte kézzel fogható közelbe.

Még legnagyobb szépirói vállalkozásában, az *Optimisták*-ban is érezni, hogy a minták után igazodó első rész – a vidéken játszó – után a mű esztétikai minősége átalakul, magasabb fokon valósul meg. Tanulmányai egyöntetűbbek, dinamikájuk kezdettől fogva belülről fegyelmzett. Közülük nem egy oly mércét jelent, melyet túlhaladni komoly feladat. Sinkó öröksége olyan emlékezni tudásra tanít, amelyet Ő állított elénk példaként legszebb tanulmányaiban, ezekben az Őt magát is megőrző, már-már klasszikus értékű művekben.

Szauder József

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság szegedi vándorgyűlése

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a TIT Országos Irodalmi és Nyelvi Választmánya, Szeged mj. város tanácsa vb. művelődésügyi osztálya, valamint a József Attila Tudományegyetem 1966. november 3-án, 4-én és 5-én Tömörkény István születésének 100. és Rotterdami Erasmus születésének közelgő 500. évfordulója alkalmából vándorgyűlést rendezett Szegeden.

November 3-án a Tömörkény-emléküléssel kezdődött a vándorgyűlés programja. Papp Gyula, vb. elnökhelyettes megnyitó szavai után Keresztury Dezső köszöntötte a vándorgyűlés résztvevőit.

Az ünnepi előadást Madácsy László egyetemi docens tartotta „Adalékok Tömörkény írói arcképéhez” címmel. Madácsy előadása bevezető részében azokat a társadalmi körülményeket és okokat vizsgálta, amelyek Tömörkény figyelmét a szeged-környéki magyar parasztra irányították és amelyek világnézetét, érzelmvilágát a magyar paraszttal azonosították. A továbbiakban Tömörkény realizmusát jellemezte, hangsúlyozva, hogy annak kevés köze volt a XIX. század olykor l'art pour l'art-os francia realizmusához. A Nyugatosok annak-

idején azért idegenkedtek (Ady kivételével) Tömörkénytől, mert ábrázoló művészete nem illett bele a franciáktól átvett realista-naturalista szemléletbe. Madácsy ezután Turgenyev hatásának a kérdését vizsgálta. Rámutatott, hogy Tömörkény esetében nem Turgenyev művészi-politikai programjának adoptálásáról van szó, hanem olyan termékenyítő „hatásról”, amely más gazdasági és társadalmi feltételek mellett, egészében különböző jellegű mű létrejöttét segítette elő. Tömörkény és a népköltészet kapcsolatát elemezve hangsúlyozta az előadót, hogy Tömörkény a magyar népköltészet reális ábrázolási módszerét követte, és írásaiban a paraszti szemlélethez hasonlóan, a legjelentéktelenebbnek tetsző dolgok is jelentést kapnak. Tömörkény a természet emberét mutatja be, aki a valóság jelképes világában él és mondani-valóját, érzésvilágát legtöbbször a valóságból alkotott szimbólumokban fejezi ki. Hőseinek környezetrajza ezért nem népszínműi kulissza, hanem olyan aktív tényező, amely szerepet játszik a cselekményben, hőseinek életében. Tömörkény aprólékos, részletező leírásai arra szolgálnak, hogy Marx szavai szerint „a személyek függését a dolgok függésével” helyettesítse. Madácsy szerint Tömörkény hősei nem afféle biológiai vagy pszichikai egyének, hanem szociális lények vágyaikkal, törekvéseikkel, konfliktusaikkal egy embertelen rendszerben. Madácsy előadásának befejező részében Tömörkény természeteszemléletét vizsgálta tüzetesen. Világirodalmi (klasszikus, romantikus, realista) példák alapján mutatta be, hogy Tömörkény természeteszemléletében legeredetibb írónk egyike.

November 4-én délelőtt az Erasmus-évforduló alkalmából *Kardos Tibor* egyetemi tanár tartott előadást „Erasmus-problémák” címmel, amelyben sokoldalúan világitotta meg a korszerű Erasmus-kép kérdéseit. *Kardos Tibor* előadását *Komor Ilona* egyetemi docens Erasmus „Beszélgetések” c. művének elemzését adó korreferátuma követte.

November 4-én délután *Weber Antal* egyetemi docens, a Társaság főtítkára „Beszámoló a Magyar Irodalomtörténeti Társaság működéséről” címmel a Társaság 1963–1965. évi munkáját ismertette.

November 4-én délután rendezték meg az „Ankét a Régi Magyar Prózai Emlékek kiadványsorozatról” c. vitát. A vitaindító előadást *Bán Imre* egyetemi tanár tartotta: ismertette a kiadványsorozat „historikumát”, a szöveggondozással kapcsolatos textológiai problémákat, a kiadványsorozat megindítása körüli anyagi kérdéseket. *Bán Imre* ezután a *Kovács Sándor Iván* és *Kulcsár Péter* gondozásában (a sorozat első köteteként) megjelenő „Szepsi Csombor Márton összes művei” c. kiadvány elkészült kéziratával kapcsolatos észrevételeit mondta el. *Bán Imre* előadása után *Szauder József*, *Tarnóc Márton*, *Gyenis Vilmos*, *Pirnánt Antal*, *Klaniczay Tibor* és *Koltay-Kastner Jenő* szóltak hozzá részben a kiadványsorozat megindításával kapcsolatos kérdésekhez, részben pedig *Kovács Sándor Ivánnak* a Szepsi-kötet kiséző tanulmányához. Mind *Bán Imre*, mind pedig valamennyi hozzászóló elismeréssel szólt a sajtó alá rendezés munkájáról, a Szepsi Csomborról szóló tanulmány színvonaláról.

November 5-én délelőtt a szecesszióról rendezett vitát a Társaság. *Komlós Aladár* elnöki megnyitója után *Diószegi András* „A szecesszióról” címmel tartotta meg előadását. *Diószegi András* előadásának teljes szövegét közli folyóiratunk jelen száma, ezért az ő előadását itt nem ismertjük.

Elsőként *Pók Lajos*, a Gondolat Kiadó főszerkesztője mondta el korreferátumát. Előbb a szecesszió iránti tudományos érdeklődés kialakulásának az útját vázolta, hangsúlyozva, hogy az utóbbi másfél évtizedben megnőtt a szecesszió problémavilágának irodalma, de egyelőre nagyon eltérő nézetekkel lehet találkozni éppen a legfontosabb kérdésekkel kapcsolatban: mi volt az esztétikai tartalma? miben kell látnunk európai irodalmi és művészettörténeti szerepét? *Pók Lajos* szerint akkor járunk el helyesen, ha olyan kísérletező szakasznak tekintjük a művészetek történetében, mint a manierizmus volt a reneszánsz és a barokk között, s századunk művészi törekvéseinek egyik kiindulópontjaként vizsgáljuk, amely nélkül nincs expreszszionizmus, kubizmus, nonfiguratív művészet. Kispolgári művészi reformtörekvésként indult, főképp Németországban, Ausztriában jutott nagyobb szerephez, leginkább az iparművészetben és a festészetben, de irodalmi és zenei szerepe is számottevő, s szinte minden európai országban és az Egyesült Államokban meg lehet találni a szecessziós művészetek hatását. Kétségtelen azonban, hogy a kisemberek környezetét megszépíteni akaró művészeti törekvés végülis a nyugati nagyvárosok villanegyedeinek légkörében bontakozott ki, a sznobizmus és a dekadencia légkörében. A magyar irodalom történetének igen fontos szakaszát hatott. A szecessziós elemek vizsgálata a fiatal *Ady*, *Babits*, *Balázs Béla*, *Szomory Dezső* és mások művészetében még előttünk álló feladat. *Pók Lajos* szerint a szecesszió lényege az irodalomban is, mint más művészetekben: menekülés az eldologiasodó világból; az ember elzárkózási kísérlete a való világ elől egy művi álomvilágba. Az illúziót veszített polgárság kísérlete az imperializmus

korának első évtizedében, hogy új művészi kifejezési formát teremtsen magának. Legfontosabb társadalmi, művészettörténeti funkciója: a polgári vég érzetének felvillantása és érdekes művészi bátorságok felszabadítása, elindítása, többnyire más utakra.

Bernáth Mária művészettörténész „A magyar szecessziós festészet helye az európai áramlatokban” c. korreferátuma hangzott el ezután. Bernáth Mária szerint a szecesszió kutatása európai divattá vált, ebben az igyekezetben azonban a magyar művészettörténet-írás erősen elmaradt. A szecesszió szó elvesztette eredeti fogalmát, mely egy stílus jelölése és színónimájává vált a betegnek, az izléstelennek. Bernáth Mária ezután a magyar szecesszió festészet jellegéről, európai helyéről szöveg. Szerinte a hovatartozás kérdésében négyfajta inspirációt állapíthatunk meg.

1. A szimbolikus tartalmú szecesszió, elsősorban az angol preraffaelitizmus hatása. A korai szecessziót mindenek előtt a tartalom-igény jellemezte, ha dekorativitással találkozunk, az soha nem önértelmű alakítási tényező. E hatás Magyarországon elsősorban a gödöllői művésztelep és Gulácsy Lajos munkásságában öltött formát.

2. A francia szecesszió az impresszionizmus ellenzékéeként jött létre, kezdetei a Pont-Aven-i iskolában, Bernard és Gauguin ún. szintetizáló, a sima, dekoratív felületeket kontúrral ellátó művészetében kell keresnünk. Ebbe a csoportba tartoznak Rippl-Rónai színredukciós művei, az áramlat feltűnik Belgiumban, a francia Fauves-ok folytatják, majd a fiatal Czöbel Béla, Ferenczy Károly, Egry József stb. A kontúrozás azonban elhagyta az ábrázolás természetes határait és átcsapott a lényegre fokozó elemmé, mint Toulouse Lautrec plakátjain s egyre szerveslenebb díszítőelemmé vált.

3. A tartalommal már alig-alig kapcsolatot tartó díszítőelemek önállósulási tendenciája a belga szecesszió és az angol Beardsey-n gazdagodva kristályosodik az osztrák Jugendstilé, mely irány követése nálunk csupán terjedelmében, nem jelentőségében számottevő.

4. A naturalizmus szecesszionizálódása különösen a német művészetben jelentős. A Liebl-i örökség paralel a szecesszió indulásával. A naturalizmusban az alapfeltételek hiányoztak, amivel a szecesszióhoz hasonlulni lehetett volna. Mégis megpróbálták, de leginkább csak bonyolult csoportkép-beállítások vonalvezetésében láthatjuk erőlködésüket. Nálunk Márk Lajos és a fiatal Vaszary János sorolhatók e csoportba.

A magyar szecessziós festészetnek a többi országhoz hasonló rangja van. A változatos hatások a sajátos magyar festészeti problémákkal ötvöződve máshol alig megvalósuló összképet teremtenek.

Demény János zenetörténész a zenei szecesszió kérdéseit tárgyalta korreferátumában. A zenei szecesszió forrását Strauss Richárd zenéjében érzékelté kora; e sajátos német tünemény mellett Demény János szerint Debussy zenéjében is a zenetörténet hasonló metamorfózis játszódik le francia (mediterrán) környezetben. Mindkét életmű a Liszt és Wagner meghatározta zenei nagyromantika eredményein épült. Mindez Bartók és Kodály új magyar zenei nyelvére is rásütötte bélyegét. Bartók is, Kodály is, vallomásuk szerint Debussy zenéjétől talált önmagára, azaz az ősi magyar népdal magas színvonalú kifejezéséhez. A folyamatot azonban a művészetek nagyobb komplexitásában kell vizsgálni. Agy költészetének robbanása, Rippl-Rónai festészetének ellenállhatatlan erejű jelentkezése és Lechner Ödön építészeti munkássága, ideológiai alapvetései — mindez: kulcsfontosságú. Az 1907 tavaszán megrendezett Gauguin-kiállítás Tahiti-varázsa a korabeli társadalomból való kivonulást sugallja, illetve egy új társadalom szükségességét is felvetette. Ezek az egyetemes érvényű művészi élmények a szecesszió — ha nem is bécsi, de távolabbi, régebbi — életérzését riogatták.

Busoni, Reger, Delius — e három „szecessziós” zeneszerző hatása Bartók művészi kibontakozása történetében egyelőre teljesen feldolgozatlan fejezet. Különböző áttételekkel Liszt hatását közvetítik. Külön fejezet az öreg Liszt késői stílusának közvetlen kapcsolódása Bartók műveivel. Liszt késői, eddig lényegében definiálatlan stílusa valójában egyféle preraffaelizmus. Bartók első „modern” zongoradarabja, a XIV. Bagatell („Valse”: Ma mie qui danse, azaz „Szeretöm táncol”) Liszt e késői stílusából nő ki, lényegében „Haláltánc”, makabreszk-vízió. De ez a halálköltészet a csattanója a gauguini primitivitás áhítatában fogant „Gyermekeknek” preraffaelita zongoraszorozatának is. Befejezésül Demény János hangsúlyozta, hogy a szecesszió — ahogy a különféle izmusoknak sem — nem szabad különösebb, átfogó jelentőséget tulajdonítani Bartók művészetében. De szemünket nem hunyhatjuk be a szecesszió tagadhatatlan „jelzései” előtt.

Angyal Endre hozzászólásában a szecesszió fogalmát jóval tágabban értelmezte, mint az előadás és hatókörét is szélesebben. Szerinte a szecesszió már a XIX. század végén megjelent és a sajátos magyar viszonyok következtében élete szinte a második világháborúig nyomon kísérhető.

Nagy Miklós a veszélyes általánosítások lehetőségére hívta fel a figyelmet. Szerinte nem egészen indokolt a szecesszió hatókörét három évtized irodalmi munkásságára kiterjeszteni.

Véleménye szerint a XIX. század utolsó negyedétől olyan heterogén az irodalmi hagyomány s olyan változatosan merítenek belőle a művészek, hogy lehetetlen e periódusban egységesebb korstílussal számolni. Szerinte Csontváryt nemigen tarthatjuk szecessziós festőnek. Nagy Miklós szerint a szecesszió érvényét, hatókörét szűkebben kell értelmezni, s csak a Nyugat előtti tíz-tizenöt év jelentős irányzataként kellene számón tartanunk. Papp Dániel, Ambrus Zoltán munkásságában érzi leginkább jellemzőnek, de már Ady költészetében kétséges a jelenléte. A két világháború közötti utóéletét feltételezni indokolatlannak tartja.

Vajda György Mihály hangsúlyozta, hogy a szecesszió valószínűleg nem korstílus, de jelentős irányzat. Szerinte nem elegendő csak Németországra és Ausztriára korlátozni hatókörét: Angliában, Franciaországban is volt szerepe. A szecessziót Vajda György Mihály szerint az avantgarde egy szolidabb jelentkezőeként, egyik irányzataként kellene számontartani. Korstílussá azonban nem szabad növeszteni.

Komlós Aladár elnöki zárszavában utalt arra, hogy óvatosan kell alkalmazni a szecesszió fogalmát, nehogy a „partatlan szecesszió” útjára térjünk. Hangsúlyozta, hogy igen érdekes előadások hangzottak el, de még számos tisztázásra váró kérdés maradt a további kutatások számára. Szerinte még most sem tudjuk pontosabban meghatározni a szecesszionizmus fogalmát. További vizsgálatokat tart szükségesnek annak eldöntésére, hogy jogos-e a századforduló művészi megújulását szecesszióknak nevezni. Komlós Aladár indokolatlannak tartja a bécsi vonatkozások, hatások túlhangsúlyozását. Szomorj szerint nem tekinthető szecesszióknak, az osztrák, bécsi világgal nem volt kapcsolata. Komlós Aladár szerint a szecesszió nem korstílus, inkább „életérzés”, de nem a menekülés kifejezője, hanem a jelen és jövő kapcsolatának a keresése jellemzi. Szilágyi Géza nem szecessziós, nála Baudelaire hatása érezhető. Komlós Aladár befejezésül hangsúlyozta, hogy a szecesszió kérdését érdemes volt napirendre tűzni, hiszen gazdag anyagot kaptunk a kérdés további tisztázásához.

(Összeállította: K. T.)

Az Iparművészeti Múzeum „Magyar reneszánsz könyvkötő műhelyek” című kiállítása

Az Iparművészeti Múzeum egyre változatosabb kiállítási programjának szerves részei a könyvművészeti kiállítások. Nagy könyvtáraink kedvezőtlen kiállítási lehetőségei miatt különösen örvendetes, hogy e Múzeum keretében a magyar könyvművészet kimagasló emlékei időről-időre a nagyközönség elé kerülnek. A különböző budapesti és vidéki könyvtárakban őrzött kincsek együttesének látványa a könyvművészet ismerőinek és a szép könyvek kedvelőinek mindig megújuló örömet okoz s ugyanakkor újabb rétegeket ismert meg a magyar könyvkészítés hagyományával, európai stíluskapcsolataival, művészi fejlődésével.

Kévs könyvművészeti kiállításnál érezhető annyira, hogy a bemutatott anyag mind-ezekben a funkciókon kívül még új tudományos megállapításokat is tolmácsol, mint a „Magyar reneszánsz könyvkötő műhelyek” című kiállításnál. A magyar reneszánsz könyvkötés legnagyobb emlékei, a Corvin-kódexek színes-aranyozott kötése a szakemberek körében világszerte ismertek, az elmúlt években pedig a hazai közönség is több ízben gyönyörködhetett e kötések szépségében. De hogy ezek a Mátyás király korabeli kimagasló értékű alkotások hogyan fejlődtek ki részben a korábbi hazai gyakorlatból s hogyan hatottak a XVI. század elején mind a hazai, mind a cseh illetve lengyel könyvkötő műhelyekre, arról e kiállítás ad képet.

A kiállítás egyformán gazdag anyaggal mutatja be a Corvin-kódexek kötéseit és a közel egykorú polgári illetve kolostori könyvkötő műhelyek termékeit. Ez utóbbi műhelyek eredeti alkotásai, valamint a sajátos stílusukat (motívumok, táblabeosztás) szemléltető fotóanyag egyetlen hosszú falitárlóban nyert elhelyezést. A gótikából a reneszánsz stílusba való átmenetet a lövöldi karthauzi kolostor 1478–1490 között készült kötése képviselik: a legpregnansabban mutatja e folyamatot az ún. „lövöldi Corvina” (Rainerius de Pisis: Pantheologia Nürnberg. 1477.) kötése, amelynek első tábláján még a szokásos gótikus díszítés, hátsó kötéstábláján viszont már a centrális elrendezésű, koralakú reneszánsz dekoráció látható. Speciális helyi gyakorlatról tanúskodnak a pesti mészáros céh 1490 körül készült kötése, a budai ferences műhely 1510 körülre datált munkái, a közel egyidőben Budán működő G. A. mester alkotásai, valamint a Lányi-kódex kötését is készítő ismeretlen mester illetve műhely kötéstáblái. E műhelyek termékei között nyertek bemutatást az 1480 körül Budán készült vaknyomásos Corvin-kötések — s a falitárló végén a Corvin-kötések hatását mutató krakkói és csehországi kötések a XVI. század elejéről.

A terem hosszában felállított tárlókban és az álló üveglapokra rögzített fényképeken a Bibliotheca Corvina színes aranyozott bőrkötéseinek típusai tanulmányozhatók, éspedig olyan csoportosításban, amely e kötéstípus stílusfejlődését — táblabeosztásának és motívumkincseinek fokozatos változását — szemlélteti.

A kitűnően összeválogatott anyag látványa még a könyvművészet iránt eddig kevésbé érdeklődő látogatót is lenyűgözi. A kiállítás didaktikai célkitűzését pedig jól támogatják az újszerű és változatos szemléltető eszközök: így pl. az egyes műhelyek bélyegzőiről, vagyis díszítő motívumairól készült fotók (*Kárács Judit* munkái), az aranyozott Corvin-kötések és a kairói mameluk szőnyegek stíluskapcsolatait bemutató tabló, valamint a Corvin-kódexek jellegzetes virágos metszészíveiről összeállított színes másolatok. A belvárosi plébánia templom vörös márvány pasztofóriumának fényképe s néhány korabeli képmélték pedig nemcsak az azonos motívumok és stílusjegyek különböző művészeti ágakban való előfordulását dokumentálja, hanem a korabeli milieu felidézésében is segítséget nyújt.

Ilyen gazdag anyag sokoldalú bemutatása egyetlen kiállító helyiségben technikailag nem könnyű feladat. Az egyetlen hosszú falitárlóban való elrendezés pl. nem segíti elő a különböző műhelyekből származó anyag megfelelő tagolását s így a tematika világos áttekinthetőségét. Különösen akkor, ha stílusváltozásokra is ugyanitt történik utalás (pl. az „1490 körül jelentkező keleti hatás” feliratú részlegnél). Ugyanitt nem szerencsés a „Lányi-kódex csoportjának bélyegzői” felirat, mert az itt bemutatott anyagnál — megítélésünk szerint — motívumazonosság alapján bizonyítható, ismeretlen mester, illetve, műhely kötéseiről van szó. A kiállított kötetek illusztrációját, illetve szövegrészletét bemutató fényképek mellett jó szolgálatot tenne egy-egy felirat, mert a fotókról leolvasható szövegek többnyire csak a szakemberek számára érthetők. Problematikusak a „Buda, 1510-es évek, Esztergom” típusú feliratok. A pontos előhelyet célszerűbb talán kisebb betűkkel s jobban elkülönítve feltüntetni. A hasonló jellegű későbbi kiállításokra gondolva említjük meg, hogy szívesen látnánk volna egy térképet az adott korszak emlékművel képviselt, illetve csupán írott forrásokból ismert könyvkötő műhelyeiről.

A magyar reneszánsz könyvkötő műhelyek című kiállítás *Sz. Koroknay Éva* szisztematikus kutatómunkájának, kitűnő anyagismeretének és korszerű kiállításrendezői elveinek újabb, elismerést érdemlő eredménye, amelyet bizonyára még jó néhány hasonló fog követni.

Soltész Zoltánné

Intézeti hírek

(1967. január 1 — március 31.)

Klanczay Tibor, Intézetünk igazgatóhelyettese 1967. január 2-án a Sorbonne meghívására Párizsba utazott, ahol az egyetem vendégprofesszoraként két éven át magyar irodalomtörténeti előadásokat tart.

*

1967. január 9-én meglátogatta Intézetünket *V. Gligorić*, a belgrádi Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia elnöke. Megbeszéléseket folytatott Intézetünk vezetésével a belgrádi Irodalomtudományi Intézet és az MTA Irodalomtörténeti Intézete együttműködésének lehetőségeiről, valamint a magyar–jugoszláv irodalomtörténeti kapcsolatokat feldolgozó tanulmánykötet előkészületeiről.

*

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Magyar Szakosztálya 1967. január 26-i vitáülésén *Tarnai Andor*, Intézetünk munkatársa „Batsányi Der Kampf c. röpirata és a magyar bonapartizmus” címmel tartott előadást. Az Intézet részéről *Szaunder József* és *Lukácsy Sándor* munkatársak vettek részt a vitában.

*

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Magyar Szakosztálya 1967. február 15-i vitáülésén, amelyen *Kabdebő Lóránt* olvasta fel „Szabó Lőrinc válságos évei (1927–28)” c. dolgozatát, *Rába György* Intézetünk munkatársa volt korreferens.

*

Az MTA Irodalomtörténeti Intézete és Történettudományi Intézete közös vitáülést rendezett 1967. február 20-án, illetve március 3-án „A magyar irodalom története” c. kézikönyv V. illetve VI. kötetéről.

*

A Magyar Tudományos Akadémia 1967. március 2-án, Arany János születésének 150. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésén *Sötér István* akadémikus, Intézetünk igazgatója tartott előadást „Arany János, a gondolkodó” címmel.

*

A Magyar Írók Szövetsége Költői Szakosztálya Arany János születésének 150. évfordulója alkalmából, 1967. március 2-án a

Nemzeti Múzeum előtti Arany-szobornál koszorúzási ünnepséget rendezett, melyen az MTA nevében *Szabolcsi Miklós* levelező tag, Intézetünk mb. igazgatóhelyettese mondott emlékbeszédet.

*

I. *Udovički*, a belgrádi Irodalomtudományi Intézet munkatársa 1967. március 8-án meglátogatta Intézetünk Összehasonlító Irodalomtudományi Osztályát és megbeszéléseket folytatott a magyar–jugoszláv kapcsolattörténeti kötet munkálatairól.

*

1967. március 8-án látogatást tett Intézetünkben V. *Ozerov*, a Voproszi Lityeraturi szerkesztője s előadást tartott a szovjet irodalomtudomány helyzetéről, vitáiról.

*

1967. március 14-én meglátogatta az Intézetet J. *Willett*, a Times Literary Supplement h. főszerkesztője. *Szabolcsi Miklós*, *Szili József* és *Vajda György Mihály* tájékoztatta vendégünket az Intézet munkájáról, könyv- és folyóirat-kiadványairól.

*

Az Intézet vezetősége 1967. március 15-én plenáris értekezletet tartott. *Sőtér István* igazgató az Intézet 1966 második félévi munkáját értékelte, *Szabolcsi Miklós* mb. igazgatóhelyettes pedig a kollektív inté-

zeti vállalkozások helyzetéről és az 1967. évi tervfeladatokról számolt be. A referátumokat vita követte.

*

Két kötetben megjelent az 1964. évi fribourgi Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Kongresszus teljes anyaga: Actes du IV. Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée. Fribourg. 1964. Réd. par François Jost. Hague. Paris. 1966. Mouton. I–II. 1459 l. A kötet magyarországi munkatársai: *Bán Imre*, *Hankiss Elemér*, *Hopp Lajos*, *Klaniczay Tibor*, *Nytrő Lajos*, *Süpek Ottó*, *Vajda György Mihály*.

*

Intézeti kiadványaink közül megjelent: *Csaplár Ferenc*: „A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma.” Bp. 1967. Akadémiai Kiadó. 187 l. (Irodalomtörténeti Füzetek. 52.); *Szigeti József*: „A Balassi-Comoedia és szerzője.” Bp. 1967. Akadémiai Kiadó. 217 l. (Irodalomtörténeti Füzetek. 54.); *Nizslovsky Endre*–*Lukácsy Sándor*: „Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz.” Bp. 1967. Akadémiai Kiadó. 259 l. (Irodalomtörténeti Füzetek. 55.); *Csatári Dániel*: „A Vásárhelyi Találkozó.” Bp. 1967. Akadémiai Kiadó. 143 l. (Irodalomtörténeti Füzetek. 56.) „Mindenki újakra készül...” Az 1918/19-es forradalmak irodalma. (Szöveggyűjtemény.) IV. Szerkesztette és a jegyzeteket írta: *József Farkas*. Bp. 1967. Akadémiai Kiadó. 1221 l. (Irodalom – Szocializmus.)

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Műszaki szerkesztő: Merkly László

A kézirat nyomdába érkezett: 1967. I. 25. – Példányszám: 1200. –

Terjedelem: 11.55 (A/5) ív. + 1. old. műmelléklet

67. 63409 Akadémiai Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Bernát György

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Вебер, А.</i> : Об исторических и теоретических вопросах сентиментализма	125
<i>Е. Надь, Ш.</i> : Проблемы современного представления о Гардони	140
<i>Диосеги, А.</i> : О сецессии	151

Краткие сообщения

Дискуссия

Данные и материалы

<i>Бенда, К.</i> : Письмо Миклоша Иштванфи из 1605-го года	187
<i>Визкеleti, А.</i> : Венгерские студенты у Коменского в 1667 году	190
<i>Йоша, И.</i> : Два документа, относящиеся к Катона	193
<i>Холл, Б.</i> : О неизвестной рукописи «Народной песни» Яноша Арань	194
<i>Кунсери, Дь.</i> : «Сыны огня»	196
<i>Йозсеф, Ф.</i> : Данные о деятельности Союза художников-творцов и Научных Исследователей	206

Обзор

Венгерская Литературная Энциклопедия (<i>Ханкисш, Е., Штолл, Б., Лукачи, Ш., Варга, К.</i>)	208
Шетер Иштван: Проясняющиеся зеркала (<i>Ференци, Л.</i>)	223
Мартинко Андраш: Петефи как прозаик и развитие стиля венгерской прозы (<i>Силадьи, Ф.</i>)	227
Шинко Эрвин: Творчество Чоконай (<i>Юлов, В.</i>)	230
Бори Имре: Поэзия Миклоша Радноти (<i>Бароти, Д.</i>)	234
Статьи Яноша Хереpei (<i>Тарноц, М.</i>)	238
Почему красиво? (<i>Маргоци, Й.</i>)	240

Хроника

TABLE DES MATIÈRES

<i>Wéber, A.</i> : Sur les problèmes théoriques et historiques du sentimentalisme	125
<i>E. Nagy, S.</i> : Problèmes d'une conception moderne de la figure de Gárdonyi	140
<i>Diószegi, A.</i> : Sur l'Art nouveau	151

Notes

Discussion

Documentation

<i>Benda, K.</i> : Lettre de Nicolas Istvánffy de 1605	187
<i>Vizkeleti, A.</i> : Étudiants hongrois chez Comenius en 1667	190
<i>Jósa, I.</i> : Deux documents sur Katona	193
<i>Holl, B.</i> : Sur le manuscrit inconnu du Népdal de János Arany	194
<i>Kunszery, Gy.</i> : Le «Tüz fia» [Fils du feu]	196
<i>József, F.</i> : Donnée sur l'activité de la Société des Artistes créateurs et des Chercheurs scientifiques	206

Revue

Magyar Irodalmi Lexikon [Encyclopédie de la Littérature Hongroise] (<i>Hankiss, E., Stoll, B., Lukácsy, S., Vargha, K.</i>)	208
Sötér István: Tisztuló tükrök [Miroirs qui s'éclaircissent] (<i>Ferenzi, L.</i>)	223
Martinkó András: Petöfi prosateur et le développement du style en prose en Hongrie (<i>Szilágyi, F.</i>)	227
Sinkó Ervin: Oeuvre de Csokonai (<i>Julow, V.</i>)	230
Bori Imre: La poésie de Nicolas Radnóti (<i>Baróti, D.</i>)	234
Articles de Jean Herepei (<i>Tarnóc, M.</i>)	238
Pourquoi est-il beau? (<i>Margócsy, J.</i>)	240

Chronique

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21.
 Telefon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46, csekkbefizetési számlaszám: 05.915.111—46
 az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185—612
 a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA 1. számú HÍRLAPBOLTJÁ-ban, Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Csekk számlaszám: egyéni 61.257
 közületi: 61.066. MNB egyszámúszám: 2.

Előfizetési díj egy évre 42,— Ft

(Példányonként megvásárolható a posta nagyobb árusítói helyein is.)

Ára: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 42,— Ft

INDEX: 25.401

Az IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK című sorozat újabb számai:

52. <i>Csaplár Ferenc: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma</i>
Akadémiai Kiadó, Bp. 1967.	186 l.	18,—Ft
53. <i>Kántor Lajos: Százéves harc „Az ember Tragédiájá”-ért</i>
Akadémiai Kiadó, Bp. 1966.	142 l.	14,—Ft
54. <i>Szigeti József: A Balassi-Comoedia és szerzője</i>
Akadémiai Kiadó, Bp. 1967.	215 l.	21,—Ft
55. <i>Nizsalovszky Endre—Lukácsy Sándor: Eötvös József levelei</i>
Szalay Lászlóhoz
Akadémiai Kiadó, Bp. 1967.	259 l.	26,—Ft
56. <i>Csatári Dániel: A Vásárhelyi Találkozó</i>
Akadémiai Kiadó, Bp. 1967.	143 l.	14,—Ft